

રાણકદેવી.

“એક સોરઠીઆણી સતીનું સાચું પતિવ્રત”.

રચનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર

અનંતપ્રસાદ વિ. ત્રીકમલાલ વૈષ્ણવ.

રાધનપુરના નવાગ સાહેબના પ્રાધવેટ સેક્ટરી.

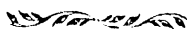

અમદાવાદમધ્યે

મામાની હવેલીમાં પુનાઈટેડ પ્રિન્ટીંગ અને

સ. એ. કંપની “લિમિટેડ”ના પ્રેસમાં

રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી.

સંવત ૧૯૩૯. સને ૧૮૮૭.

કિંમત રૂ.૧-૪-૦

(૧૯૨૨ કરાવેલ છે.)

પ્રસ્તાવના.

કરેલુબેલાની લોક-પ્રિયતાથી ઉત્કેરાઈને, તથા નાટકો અને નિબંધો કરતા “ નૌવલ્સ ” આજકાલ આપણી ભાષામાં મારા જાણવા પ્રમાણે થોડાં જ આવેલાં છે, માટે એવા પુસ્તકની ચાહતા મુત્ત દે-શીઓમાં વધારે છે એવું ધારી, મુજરાતી ભાષામાં એક “ નોવલ ” લખવાની અંતઃકરેલુમાં ઉત્પન્ન થએલ ઉત્કંઠા ઈશ્વરકૃપાથી આજ પાર પડી.

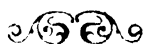
“ નોવલ ” તરીકે આ મારો પહેલો પ્રયત્ન છે. “ કૂ-વામાં હોય તે અવાડામાં આવે ” અને આમી વિનાનું કામ માત્ર ઈશ્વરનું છે, એટલે આ પુસ્તક સારું નરવું કે સાધારણ ગણવું એ વાંચનારના વિચાર પર છે. મુત્ત સન્નમો કૃપા કરીને આમીઓ સૂચવશે તો આ ભારી થઈશ.

અંધ કર્તા.

॥ श्री ॥

अर्पण पत्रिका.

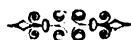

परम विवेकी परापकारी वडीलसाहेब श्री
विजयशंकरभाई वी. गौरीशंकरजी.

नायब दीवान साहेब.

स्वस्थान भावनगर.

महान पद्वीએ હોવા છતાં અતિ નમ્રતા, નાગરી
નાત તરફ અંતઃકરણથી પ્રીતિ, અને વિધાને
ઊત્તેજન આપવાની શુભ ઊત્કંઠાથી મો-
હિત થઈ આ પુસ્તક આપને નમ્રતા
પૂર્વક અર્પણ કરવામાં અતિ
આનંદ માનું છું.

રાધનપુર.

જ્યેષ્ઠ સુદ ૧૫.

તા. ૨૦ જુન સને ૧૮૮૩

આસાંકિત શેવક

અનંતપ્રસાદ વી. ત્રિકમલાલ

વૈશ્ણવ.

રાણકદેવી.

પ્રકરણ ૧. લું.

વિક્રમના સંવતની બારમી સદીના મધ્ય ભાગમાં, સીધના સીમાડા ઉપર પાવર નામથી ઓળખાતા પ્રદેશમાં, કડલી નામે કિલ્લો આવેલો હતો, તેનો આકાર સમચોરસ, એટલે તેની દરેક બાજુ આશરે બે બે હજાર ગજ લંબાઇમાં હતી. દરેક બાજુનો મધ્યમાં દરવાજો હતો. અને તેના ઉપરનો મેઢો, નીચે કોસાકાર હારો ટોચે મળેલી કમાનોની પેઠે હતી, તેના આધારે હતો. કિલ્લાની ભીંતની જાડાઇ માં આવી પાંચ હારો આવેલી, ને તેમના ઉપર પથ્થરની ગચ્છી હતી. દરેક ખૂણામાં ચોરસ પણ ખાંચા પાડેલા આકારનો એકેક પુરજ હતો, અને આ પુરજ તથા દરવાજાની વચમાં બમ્બે હથેલીઓ સમચોરસ સમાન અંતરે હતી. કિલ્લાની ભીંતો થોડોડો અંતરે કોતરકામની આડી પટ્ટીઓથી સજાગારેલી હતી; અને તેની ઉપલી બાજુએ અર્ધગોળાકાર કાંગરા હારબંધ એક સરખા આવેલા હતા. પટ્ટીઓના ગાળામાં પક્ષી, ઝાડ, વગેરેનાં ચિત્રો કાઢેલાં હતાં. તેમ દરવાજા ઉપરનું કોતરકામ પણ બેંવા જેવું હતું. દરવાજાની મેઢી શાભાયમાન, ઘોળા પથ્થરની, ઘાટીલી હથેલીઓથી અને બાજુએ બેંડાએલી હોવાથી, તેની શાભામાં વધારો થતો હતો. કિલ્લાના પશ્ચિમ અને દક્ષિણ તરફના દરવાજાના વચલા ગાળામાં રાજમઢી હતી. તેનો દરવાજો શહેરના દરવાજા જેવો, પણ કાંઇક નાન્ધે શરેઆમ રસ્તા ઉપર પડતો હતો. આ દરવાજામાં પેસતાં જમણી તરફ તાજણ, કેસર, વગેરે વખણાએલી જાતનાં મજબુત, અને રૂપાળાં ઘોડાઓથી ભરેલી નાની પાયગા હતી. ડાબી તરફ, હથીવાર, સરસામાન વગેરેના અગત્યને વખતે ઉપયોગમાં લેવા સારી ભરી રાખેલા ભંડારો હતા. વચમાં ખુલ્લો ચોક હતો. અને તેમાં મેઢા બે કુવા ખૂણાપર આવેલા હતા. સામે એક ડહેલી તથા ટેની

આજી બાજી બારણાંઓ, તથા તે ઉપર રાજમહેલના સુંદર લા-
કડાંની કોરણીદાર ઝરખાઓ ઝુકી રહ્યા હતા. ઉહેલીમાં પેસતાંજ
ખંને બાજીએ ચોરસ રંગીન લાકડાંની થાંભલીના ટેકા બાળી
તથા નીચે ઢોરાદાર મોટી પડાળાઓ હતી. તેમાંની જમણી
તરફની—ગુંદ અને શાહીનાં ધાખાંવાળી જાજમ, ગાદી તકીયા,
મોપડા મુકવાના ઊંચા પાટલા, તથા બાજઠ ઉપર મુકેલ પીતળ-
ની દીવીઓની આસપાસ વેરાએલા ફાગળના કટકાઓથી—કામ-
દારોની ખેડક, અને ડાખી તરફની,—પથારીઓ, ખોટીઓપર વ-
ળગાડેલ તલવાર, ધનુષ, ભાથા, ઢાલો, પાણીનાં માટલાં તથા દેવ-
તાનાં કુંડાંથી—પહેરેદાર રજપુતોની ખેડક હોવાનું જોતાંજ સમજાય
એવું હતું. આગળ નાનો ખુલ્લો મોક હતો તેમાં એક ખૂણામાં રા-
ણીવાસમાં જવાનું બારણું તથા બીજા ખૂણામાં પથરનાં પગથી-
આંની નીસરેણીથી સામે આવેલ મઢીમાં જવાનું હતું. આ મઢી
ચોરસ આકારમાં હતી. તેની ચારે તરફ બારીઓ હતી. ઉપર ને
ઉપર રાણીવાસમાં જવાનો માર્ગ પછવાડે આવેલી ખુલ્લી અગા-
થીમાં થઈને હતો. આ મઢીમાં બંધ ખેસતી સુંદર શેત્રંજી બીજા-
વેલી અને તેના એક ખુણાપર મુકેલ મોટી પીતળની દીવીમાં દીવો
બળતો હતો. રેશમી ઝાલર અને સુંદર બરતવાળો ચંદરવો છત ત-
રફે બાંધેલો હતો. બીજો સ્વચ્છ ધોળેલી તથા તે ઉપર ભાગવત રા-
માયણ અને મહાભારતમાં વર્ણવેલી હકીકતનાં ચિત્રાકર્ષક ચિત્રો
રંગ ખેરંગી કાઢેલાં હતાં અને તેમના ઉપરના ભાગમાં મોટા ત્રણ-
ચો, રાજાઓ, અને અવતારોની છબીઓ હારબંધ ચારેતરફ બાંધેલી
હતી. અગાથી તરફ પડતી બારીના થડમાં રૂપાનાં પતરાંથી મઢેલી
એક પાટ પડી હતી તે ઉપર બંધ ખેસતો સુંદર ગાલીઓ તથા અશીસે
સકેત ગિલાફદાર તકીઓ હતો તેની નીચે સુનાની જડાવ મૂઠવાળું
નાજીક ખાંડું પડેલું હતું. ખંને બાજી તરફ ખે સુંદર તકીઆ તથા
ગાલતકીઆ હતા. આ પાટ ઉપર એક પીસતાળીસેક વર્ષનો,
ઝોર રંગ અને મજબુત બાંધાનો મધ્યમ કદનો માણસ બેઠો હતો.
તેનું મુખ ગોળ, લલાટ વિશાળ અને તેજસ્વી, તેની આંખો લાંબી ર-

તાશવાળી અને તાકીને જોઈએ તો રોબ પમાડે એવી, મૂછો વાંકી વળેલી તથા ડાઠી ગિરદ અને ઘટ્ટ હતી. તેણે મલમલની બંડી, જરીન કોરદાર કંઠ મારીને પોતડી પહેરેલ તથા માથે પીળો કીનારીદાર દુપટ્ટો બાંધેલ હતો ગળામાં લછાદાર મોઢાં મોતીનો કંઠો, જમણે કાને તેજદાર નીલમની છેલકડો તથા જમણા હાથની અનામિકા આંગળીમાં મોટા પહેલુદાર હીરાની વીંટી શિવાય વિશેષ ધરેણું આ વખત ધારણ કરેલ નહોતાં તે ઘડીમાં લેટતો ઘડીમાં હોડીને ટેલતો અને ઘડીમાં સ્થિર થઈ બેસી રહેતો; ઘડીમાં ચિંતાતુર અને ઘડીમાં આનંદિત ચહેરો, ઘડીમાં ચંચળ અને ઘડીમાં સ્તબ્ધ થઈ જતો હતો. તેને એક જવાન માણસ સુંદર પોશાક અને સુના રૂપામાં મઢેલો બિભો બિભો સુનાની દાંડી વાળા ધુધરીદાર પંખાથી પવન નાંખતો હતો. તેના અચીસા તરફ એક માણસ તેની જ ઉમરનો કદાચર પણ તેનાથી જરા ઉતરતી કાનિનો નાચે પલોડી વાળી બેઠેલ હતો. તેના પોશાક, ચહેરા અને કમરે ખોસેલ કટાર તથા પાસે પડેલ તલવાર ઉપરથી રજપુત સરદાર હતો એમ ઝોળખવું કાંઈ કઠણ નહોતું. આ ત્રણે માણસનું ધ્યાન વિશ્વેષ કરીને પાસે બેઠેલ બીજા બે માણસો તરફ લાગેલું હતું. આ બે માણસોમાં એક વૃદ્ધ ધર્મવર્ણો ગ્રેયલી પડેલ ફાંકી ચામડી વાળો સાઠ વર્ષનો હતો. તેણે બીશ પચીસ દિવસની હજમત વધારેલી હતી. અને માથામાં ગાયની ખરો જોડેલી જગ્યામાં લાંબી ગાંઠવાળેલી ચોટલી હતી. તેની આંખો બહોં ઉતરી ગયેલ પણ જોવામાં બહુ કુશળ હતી. તેણે જાતું આદીનું કડીયું ગળામાં રુદ્રાક્ષની માળા હાથમાં અઢાર પારાનો ખેરખો, તથા ચહેરાપર પુષ્કળ વલ્લુતિ ધારણ કરેલ હતી. તેની પાસે મેલી પોળી વીંખાઈ ગયેલી પાઘડી તથા એક જાડી વાંસના લાકડી પડેલી હતી તે એક રૂપાની દીબી પાસે રૂપાના પતરા વાળી પાટી ઉપર ગુલાબ નાંખી દાંતના ધુધરી વાળા વતરણાથી ઘડીકમાં આંકડા તથા કુંડળીઓ કાઢતો અને બુંસતો અને ઘડીમાં ટીપાણું ઉખેળી વાંચતો વેઠા ગણતો અને બંડાડતો હતો. તે આ માથાફોડમાં એટલો તો તલ્લીન થઈ ગયો

હતો કે તેની પાસેની પાઘડી કે લાકડી કોઈ ઊંચકી જાય તો પણ તેને ખબર પડે નહિ. તેની જોડે એક બીજી માણસ તેના જવાબ ડોળનો પણ ઉમરમાં આજીવિક વર્ષનો તમામ લુગડાં પહેરેલ ખેઠો હતો. તેની સામે એ બાળકો ઉપર ખેર પાની ફુંગીઓ પાણીની બેલેલી હતી. તેમાંની જમણીમાં એક ત્રાંખાની તળી આમાં ઝીણા કાણા તથા પેટામાં અચુક આંકડાનાં ચિન્હો વાળી વાટકી તરતી મૂકી હતી તેમાં નીચેના કાણામાંથી પાણી ખેમાલુમ બરાએ જતું હતું તે ઉપર તેનું ધ્યાન લાગેલું હતું. આ વખત આશરે દેઢ પહોર રાત ગઈ હતી.

અંદરના પોતાના પૂર્ણ પ્રકાશથી આખા શહેર ઉપર ઘોળી ચાદર પાથરી શીતળતા વરસાવી રહ્યો હતો. બહારથી તમરનો એક સરખો આવજ, વખતે વખત જુદી જુદી દિશાઓમાં કુતરાનું બસવું, નીચે ડહેલીમાં ખેડેલ રજપુતોની વાતો અને હુકાના ગડગટાટ, અને કોઈક ડેકાણે ચાંદનીમાં ચારપાઈ નાંખી નીરાંતે પડેલ ગીત ગાતા શબ્દસનારાગ શિવાય બીજું કશું સંભળાતું નહોતું. તેમ અંદર પણ પંખાની ધુવરીનો આવજ તથા ડોસાનાં આંકડા કાઢવા ભુંસવા તથા ટીપણું ઉમેળવાના ખડખડાટ શિવાય કુપ આપ હતું. થોડી વારમાં પેલા ડોસાએ પેદા ગણવા વગેરે બંધ કરી પોતાના કામથી ફારગ થયો હોય તેમ વતરણું હેઠું મુકી હાથ લમણે દીવા ડોકું ધુણાવ્યું અને રતબ્ધ થઈ વિચારમાં પડ્યો એટલે પાટ ઉપરનો માણસ જે આ વખત લેટતો હતો તે એકદમ ખેઠો થયો અને તેની તરફ આતુરતાથી જોઈ પુછવા લાગ્યો. — જોશીજી કુશળ તો છે! આજ જગ્યાએ આજથી આશરે એ વર્ષ ઉપર તમે મને જે દીલાસો આપી આશા બંધાવેલ, અહા! સંસારિક સુખોમાં રહેલી ખામી પૂરી પડવા ઇશ્વરકૃપા થવાની છે એવું સૂચવેલ, તે દિવસથી આજ સુધી જોકે હજી માર્ગે વાંઝિયામણે પૂરું ભાગ્યું નથી, મારા સંતાનનું નામ પણ દુનિયામાં કોઈએ ધારણ કરી મનને આનંદ ઉપજાવ્યો નથી, અને રાજપાટ, ધન સમૃદ્ધિ, યશ આદિ અનેક સુખો મળ્યા છતાં જોને હું એ બધા કરતાં ઉત્તમ સુખ ગણું છું તે પ્રાપ્ત થ-

શું નથી, તો પણ આશા, ભવિષ્ય ઉપર શ્રદ્ધા, અને આજ સુધી થતા આવતા પ્રસંગોની અનુકૂળતાને લીધે માફ અંતઃકરણ જે વિચિત્ર તર્કોથી આનંદમય રહેલું છે તે બધાનું પરિણામ હવે ટુંક વખતમાં આવી અટક્યું છે. માફ મન એજ વિચારોમાં ઝુંબાળેલું છે. મારા કાન રાણીવાસમાંથી આવતા દરેક આવજા તરફ લાગી વારંવાર વધાઈ સાંભળવાની ભ્રમણામાં પડ્યા છે. મારી આંખ દાદરમાંથી હર્ષભરે દોડી આવતી ખવાસણુ જીવાને ટમકારો પણ સુખે નથી મારતી, અને મારા સંકલ્પો ખરા પડશે કે ખોટા એ જાણવાને જીવ એટલો બધો ઉતાવળો થઈ ગયો છે કે હવે ઘડી બે ઘડીમાં શું થવાનું છે એ જણાશે એમ જાણું છું છતાં બે ઘડી પણ આગળથી જાણવા ચાહી આપને પ્રશ્ન પુછી જવાબની અપેક્ષામાં છું તેવામાં તમે ડોકું ધુણાવ્યું મો ઉતાર્યું ને શિથિલ થઈ ગયા એથી મારે શું અનુમાન કરવું? તમારું કહેવું બે વર્ષથી આ પ્રસંગમાં ખરાખર મળતું આવ્યું છે જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ઉપર અને તે તમે પરિપૂર્ણ જાણો છો એવું અનુભવસિદ્ધ થયાથી તમારા ઉપર મને પૂણ શ્રદ્ધા છે તેથી જ તમારા પ્રશ્નમાં આવેલું જાણવાની મને વધારે ઉત્કંઠા છે.”

આ પ્રમાણે આ માણસ બોલી રહ્યો તેજ ક્ષણે કુંડીમાં તરતી વાટકી પાણીમાં ડુબી અને ઘડી પુરી થઈ એટલે જ ધરરહેનારે પાસે પડેલ એવી બીજી વાટકી બીજી કુંડીમાં મૂકી અને તેજ ક્ષણે દાદર ઉપર ધમકારો સંભળાયાથી તમામ માણસ ચોકી તે તરફ જીવે છે તેવામાં એક જવાન ખવાસણુ ઉપર ચઢી આવીને પાટ ઉપર બેઠેલ માણસની પાસે આવી કુખણાં લઈ “મહારાજ પુત્રી આવી” એટલું બોલી ફરીથી કુખણાં લઈ તુરત નીચે ચાલી નીસરી.

વાંચનારે પાંચે માણસને અટકાવે ઓળખ્યા હશે પણ મારે વધારે જણાવવું જોઈએ કે પાટ ઉપર બેઠેલ તે શહેરનો રજપુત રાજા નામ શેર પાવર હતો. તેની પાસે તેનો મિત્ર સેનાપતિ બેઠેલો હતો. સાઠ વર્ષનો બ્રાહ્મણ રાજજ્ઞેશી જન્મ થતાંજ ગ્રહ કરવા સાડ આબો હતો. ને તેની પાસે તેનો શિષ્ય વખત સમજવાને ઘડી માંડી બેઠો હતો. તેણે બાજઠ ઉપર કંકુના કરેલ ચાંડલા ગણી

ધડી તથા વાટકીના જોડે રાખેલા આંકડાના પળવિપળ જોશી બા-
વાને સૂચવ્યા કે તુરંત તેમના હાથ અને હોઠ ચંચળ થયા, થોડી વા-
રમાં તેઓએ એક કુંડળી ધડી કહાડી અને તે પાટી ઉપરજ રા-
ખી ફરી ફરીને તપાસી, આંગળીના વેઢાએ ધન મકર કુંભ ગણી,
સામઠી વાર લખી છેકીને કાગળ ઉપર કુંકુથી ઉતારી લીધીને પ-
છી તે ઉપરથી રાણીનો પલંગ કઈ તરફ ઢાળેલ છે, પુત્રી પ્રસવતાં
પાસે કોણ કોણ હતું પુત્રી રૂપે રંગે કેવી છે વગેરે કેટલીક નીશાનીઓ
પોતાની કુંડળીની સાચાઈ સમજાવવા બતાવી જેમ જેમ હાથમાં કું-
ડળી લઈ મોઢે બડબડવા તથા આંગળીના વેઢા ગણવા લાગ્યા
તેમ તેમ વધારે ઉદાસ અને ઊંડા ઉતરતા જણાયા અને તેથીજ
રાજાએ ઉપરાઉપર કેટલાક પ્રશ્ન પૂછ્યા તે બધાના ઉત્તરમાં પોતે
ઘેર જવાની રજા માગી અને ત્યાં પુસ્તકો તપાસી આતરી કરી, ઉત્તર
આપવા વિનંતિ કરી તે રાજાએ માન્ય રાખી એટલે તે તથા તેની
સાથેનો માણસ ઊઠીને ચાલતા થયા.

“વાંઝ્યામોહણું બાગવાને જેને મહેનત, ખર્ચ, અને ત-
જવીળે કરી તે તમામ તો લેખે લાગી પણ હાથે હાથે દેવ પૂજેલ
તેથી પુત્રીની પ્રાપ્તિ થઈ. અહા! પુત્ર! બાળપણમાં રાજદરબારેનું
અરૂં સજીવન અમૂલ્ય રત્ન અને માતપિતાનું મનોરંજક રમકડું, મ-
ધ્યાવસ્થામાં સંસારસાગરની ધોંગી ઢાલ, અને આપણાં વૃદ્ધાવ-
સ્થા થએથી તમામ જોળે માથે રાખી આરામમાં દિવસ નિર્ગમન
કરાવનાર, દુશ્મનોથી લઢી મરતાં વાંસે ઘેર વાળનાર, આદ્ય સંવત્સરી
અને પ્રણવદાન કરી સ્વર્ગે પહોંચાડનાર અને તમામ રાજવૈભવનો
પ્રિય બોક્તા અને કુળનું અને બાપનું નામ અમર રાખનાર, વંશ-
વૃદ્ધિ કરનાર પુત્ર વિના તમામ સુખ સંપત્તિ બર્થ છે. પીતાઈયોનાં
મોહણાં, મરણ પછી રાજ્ય અને સ્ત્રીઓની દુર્દશા, અને મુવા પછી
મીઠું વળવાનો ભય તો કાયમ રહ્યો; ને પુત્રી! સસરો કહેવરાવવાને લ-
જવાતા અને તેથી દુઃખપીતી કરનારી જાતના રજપુતને ઘેર પુત્રી!
પરને સારું ઉછેરી મોટી કરવા, ખેચાર ડેકાણેથી માગાં આવે એક
ને હાઈ બીજાથી લઢવા કપાવા, સાસરે દુખી થાયતો તે દુખી રીબા-

વા કુચાલી નીકળે તો ઝેર ખાઈ મરવા અને યોગ્ય વરનેની દુખી-
તી અછતછે તે ન મળે તો મોટી કરી દુઃખ પમાડી દુખી થવા પુ-
ત્રી જન્મી!" ધુંટણ નાચે તકિયો દાખી ઉપર હાથની કોણી મૂકી લ-
મણે હાથ દઈ વાંકી ડોક નાચેનો હોઠ કરડતો નીસાસો નાંખી ઉદા-
સ અહેરે રાજા આ પ્રમાણે બોલ્યો કે તુરત તેનો અતુર સેનાપતિ
સજ થઈ હાથ જોડી રાજા સામું જોઈ બોલી ઉઠ્યો "મહારાજ,
આગળથી કુતર્ક આણી વીટંબના કરોછો તેમજ થશે એવી શું
ખાતરી છે ! હજી આપની વય કેટલી ? રાણીજીની વય શી છે ? કાલે
પ્રભુ સાહસો તેવો પુત્ર આપશે. કેમ જાણ્યુંકે આટલેથી અવધિ છે !
હવે આપના ઉપર પ્રભુની મહેર થવા લાગી મહા પ્રભુનો પાડ માનો
કે તેણે આજ આપનું વાંઝિયામેહણું બાગ્યું. આપ જેવા સુપાત્ર
બૂપને પેટ તો જરૂર સતીથીશોમણિજ અવતરે. એજ પુત્રી કોઈ કા-
ળે સતી થઈ આપની સાત પેઠાનો ઉદ્ધાર કરશે. એજ પુત્રીને કોઈ
સુપાત્ર રાજકુંવરને પરણાવતાં કન્યાદાનનું મહાપુણ્ય આપને મ-
ળશે. ઈશ્વર જે કરે છે તે સાંજે કરે છે એમ માનવામાંજ લાભ છે.
કદાચ પુત્ર પ્રાપ્ત થાય પણ તે અદ્વાયુષી, અથવા કુચાલી બાયલો
નીકળે ત્યારે તેના કરતાં તે ન હુવો શું ખોટો ? માટે જે થાય તેમાં
સંતોષ માની બવિષ્યની સારી આશા રાખી સુતર્કમાં પ્રભુની ઉ-
પર દૃઢ આસ્થા રાખી મગ્ન રહેવું એ આગળથી કુતર્ક આણી તે-
માં તક્ષીન દુખી અને અવિચારી થવાના કરતાં હજાર દરજે
ઉચ્ચમ છે. વિધિએ ધારેલુંજ થાય છે પછી ફાગટ સોચ કરી આવ
પથર પગ ઉપર પડ એવું કરેલું એ શું ડાહ્યા માણસનું કામ છે ?"
આ પ્રમાણે બોલતાં રાજાની વૃત્તિ ઉપર અસર થવા લાગી જાણી
શાણ સેનાપતિએ તેને વિશેષ સમજાવ્યો ધીમે ધીમે વાતો કરતાં
રાજાએ પડવું મૂક્યું, કેટલીક વાર લેટ લેટ વાતો કરી થોડીવારે
બાગી તુટી વાતો કરવા લાગ્યો અને છેવટ ચંદ્રમાની શીતળતામાં
થઈ આવતા મંદમંદ પવને, શાણ સેનાપતિના સમગ્ર ભરેલા શ-
બ્દોએ, અને પોતાની મનોવૃત્તિનું વલણ "થવાનું હતું તે થયું" એ
સિદ્ધાંત પર આવી સ્વસ્થપણમાં આવવાને લીધે તેની આંખો

અંધ થવા લાગી થોડીવાર વાતના જવાબમાં “હું” હું” ક્યો ક્યું અ-
ને અંતે નાકસોરાં ખોલવા લાગ્યાં એટલે સેનાપતિ તલવાર લઈ જિ-
ન્દા થયો પંખો કરનારને સાન કરી ચાલ્યો અને નીચે ઊતર્યો ત્યાં
જલદી ચાલવાથી હાંફતા તથા પરિશ્વેદમાં બોજલા હાથમાં ડાંગ
સાંચેત હાંફલા ફાંફલા થતા જોશીજી મળ્યા તેમને સેનાપતિએ જ-
મળવ્યા કે રાત્રીજીએ આખો દિવસ ચિંતાતુર અને ખેંચેનીમાં
ગાળેલ છે માટે હવે નીરાંતે સુવા દેવા આપ આ વખત નિશ્ચિંત
ઘેર પધારો સવારમાં વહેલા આવજો વગેરે કહ્યું એટલે તેઓ તેની
સાથે પાછા વળ્યાને ગઢીના દરવાજા બહારથી બંને એ માર્ગે ફાટકા
અને પોત પોતાને ઘેર ગયા.

પ્રકરણ ૨ હું.

અહા! માના હૃદયનો અનુભવ મા થાય તેજ જણે. કોઈ
રૂપને લીધે, કોઈ ગુણને લીધે, કોઈ દ્રવ્યને લીધે, કોઈ સત્તાને લીધે,
અને એવી રીતે અમુક સ્વાર્થને લીધે માણસને માણસ ચાહે છે;
પણ મા તો ખચ્ચું જન્મે ત્યારથી અંત સુધી સ્વાર્થરહિત કુદરતી
રીતેજ ચાહે છે. કદૂપો, અકરમી છોકરો માને મારી તેની જાણી
વરતુ લઈ બહાર ફનાફાતીઆ કરી ઘેર આવી રીસાઈને બૂખ્યો.
સુવાનું કરશે, તો તેમાથી કદી જોઈ રહેવાશે નહિં. કદાચ તે વખતે
ખાલાબાથી તે ફરી મારશે, નુકસાન કરશે, અને સંતાપશે, એવી
ધારતી હોય, તોપણ તે ડરતી ડરતી તેની પાસે જશે, બનતી તદ-
બીરોથી તેને સમજાવશે, તેનું મન મનાવવા અને તેની ગેરવાજબી
હઠ પુરી પાડવાના જુદા સમ આશે, વચન આપશે, પણ છેવટ
જ્યારે તેને જમાડી સુવાડશે ત્યારેજ પોતે સુખથી નિદ્રા કરશે. માણસ
માણસને પોતાનું અમુક સુખ મેળવવા ચાહે છે પણ મા તો, સુખ
મેળવવું બાજુ ઉપર, ઉલટાં પોતાનાં સુખોનો પણ તેની ખાતર
બાગ આપે છે. પોતે ટાઢે મરીને તેને આઠાડે છે; પોતે જાગીને તેને
મૂંવાડે છે; પોતે સ્વાદ તજીને તેને તનફુરત રાખે છે; અને પોતે

મહેનત કરી, ખુશામત કરી, યા બીજીને પણ તેનાં જોઈતાં સાધન પૂરાં પાડે છે. રાતદિવસ અત્તર દુલ્લમાં ગરકાવ રહેનાર રાણીના જોળામાં છોકરું હગશે, મૂતરશે, અથવા ગંદકી કરશે, પણ તેથી તે સુગાવાની નથી. જરા વધારે જોળન આરું કર્યું હોય તો રસોઈવાની ધૂળ કાઢી નાંખનાર શેઠાણી તેના માનીતા સંતાનની ખાતર કડવાં, ખાટાં, તીખાં, અને સ્વાદ હીન ઔષધ ઘટક ઘટક પી જાય છે. સમી સાંજમાં મુઠ્ઠા રહેનારી સ્ત્રી ફરજતને માટે આખી રાત જાગે છે. જ્યારે છોકરું વર્ષમાં વીસ વખત માંડું થવાથી જીવશે કે નહિં એ વાત અનિશ્ચિત થઈ જાય છે; જ્યારે તે આટલી બધી મહેનત પોતાની ખાતર મા લે છે એ સમજતું તો નથીજ પણ ઉલટું તેને અનેક રીતે રંજાડે છે; આખો દિવસ તેની ચાકરી કરી જમવા બેસે તે વખત તેના જોળામાં હળી તેનું ખાણું ખરાબ કરે છે, તેનાં કીમતી લુગડાં બગાડે છે અને તેને માથાફાડ કરાવે છે; આખા દહાડાના ધરના ઢસરડાથી યાકી લોથ થઈને દોઢ પહેર રાતે નીરાંતે સુવાનું કરે ત્યાં રોઈ કળકળી તેને ઉજાગરો કરાવે છે; તે ગમે તેવા અગત્યના કામમાં રોકાયેલી હોય, આહે તેવી બારે પીડાથી પીડાતી હોય, યા ફાવે તેવી આનંદદાયક વાતમાં મશગુલ હોય તોપણ નાહક રોઈ ખરાડા પાડીને તેને જે કરતી હોય તે મૂકી દેવાની ફરજ પાડે છે; ત્યારે પણ તે તેની એક નિશાથી નોકરી બજાવવામાં જેવી પહેલા સંતાનને માટે તત્પર અને ખંતી રહે છે તેથીજ પંદરમાને માટે પણ રહે છે. દુકામાં કહાંએ તો મા જે પ્યારથી, દિલથી, અને આનંદથી પોતાના બચ્ચાને આહે છે એ વાત અકથ છે. તેમાં પણ જેને ધન સમૃદ્ધિ, વૈભવ, ખાનપાન, દાસદાસી આદિ તમામ પ્રકારનાં સુખ હોય, અને માત્ર સંતાન સુખનીજ ન્યૂનતા હોય, જેને પાંત્રીસ વર્ષની ઉંમર થયા છતાં અનેક પ્રકારે મમ, ખરેખ, અને તજવીજ કર્યા છતાં કાંઈજ સંતાન પ્રાપ્ત થયેલ નહિં, જેના અંતઃકરણમાં વાંઝિયાપણાની છાપ હોવાથી લાલ્લ લાગી રહી હોય, તેને કેળના ગર્ભ જેવી કોમળ, પુનમચંદ્ર જેવી કાંતિવાન, અને રતિ જેવી સુરૂપા પાંચની, તેનું વાંઝિયામહેણું રાળવાને, તેનાં

સુખવૈભવ સફળ કરવાને, તેની ઉમરભરની ઉત્કંઠા તૃપ્ત કરવાને, તેને ધણીની માનીતી કરવા અને સંસારનો લ્હાવો લેવરાવવાને, પેટે અવતરે ત્યારે એ પુત્રી ઉપર તેની માને કેટલો પ્યાર હોવો જોઈએ ? અને તે સાથે અનાયાસ વગર અપરાધે તે પુત્રીનો ત્યાગ ! આવી પ્રાણાધાર સુરૂપાનો વીધોહ ! મહા મદ્દેનત અને ઇંતેન્નરંએ પ્રાપ્ત થયેલ ફળને હાથે કરીને ફેંટી દેવાનો સમય ! એક નિરપરાધી, અસાત, સર્વ પ્રકારે સુખીને પેટ અવતરેલ જીવનો વિનાકારણ તિરસ્કાર ! અને તે હમિશને માટે, -ફરી કદી પણ તેનું મોં ન જોવાને માટે-તે જીવતીને મુઠ્ઠી સમઝી લેવાને માટે-અમૂલ્ય વસ્તુને મફત ખોઈ નાંખવાને માટે-યાય ત્યારે તેના મનની સ્થિતિ કેવી થાય ? તેને કેટલો સંતાપ થાય ? તે શી રીતે આ દુઃખ સહન કરી શકે ?

આવી સ્થિતિમાં એક બાઈ આવી પડી હતી. તે એક મોટા મકાનના ઓરડામાં એક મોટા પલંગ ઉપર ચતીપાટ સુતેલ હતી. તેનું માથું એક રૂમાલથી બાંધ્યું હતું. શરીરમાં ગરમ કપડાં પહેરેલ હતાં. તેનું શરીર તગતગતું હતું તેથી તેને તુરતજ તેલ ઓળેલ હોય એમ જોતાં લાગતું હતું. તેના હાથમાં બે સુતાની નાની ચુડી અને ગળામાં મંગળસૂત્ર શિવાય શરીરપર કાંઈ ધરેણું નહોતું. તેનો ચહેરો કાંઈ ફીકાશપર અને નરમ તોપણ તેજ મારતો હતો. તેના શરીરનો બાંજો અને અવયવો ધારીને જોવાથી તે આપણને પદ્મિનીજ લાગે. તેની પાસે એક વૃદ્ધ ડોસી ખેડી હતી, અને તેની પાસે એક રંગેલ રેશમી પાટીથી બરેલ માંચી ને ઉપર લુગડાનો કુચો હતો તે હાલતો હતો તેથી અને તેમાંથી તુરત જન્મેલ બચ્ચાના રડવા જેવા વખતો વખત સાદ આવતો હતો, તેથી તે ઉપર બચ્ચું સુતેલું છે એમ જાણવું સહજ હતું. એક ઓરત હાથમાં લુગડાના ગોટા લઈ પાસેની અંગીઠી ઉપર શેકતી તથા બીજી ઓરત સુતેલ સ્ત્રીને તે વડે શેક કરતી હતી. આ સુતેલ પદ્મણી રાજ શરપાવરની રાણી, કાડલીના ગઢપતિની જ્હાલી સ્ત્રી ! અણધારી આકૃતમાં આવી પડેલી અબજા ! ઉપર કહ્યા મુજબ દયા ઉપજાવવા જેવી સ્થિતિમાં માત્ર એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણના જ્યોતિષી તર્કથી આવી પડી હતી. જોશી

મહારાજનું પરિવ્રજ રાજમા વિશેષ હતું. કાગનું બેસવું ને તાડનું પડવું થવાથી બેસાર ગયો મળી ગઈ હતી તેથી તેના ઉપર રાજ રાણીને પ્રભુ અદ્વા હતી. ઓછામાં પુરૂં, આ છોકરીનો જન્મ મૂળ નક્ષત્રમાં થયો ત્યારથી રાજની પ્રકૃતિ સુસ્ત થતી ગઈ હતી. જોશી-બાવા મિથુન કર્ક સિંહ ગણી પાંચમો ફલાણો ને આઠમો ઠીંકણો ડરાવી મહા મહેનતે કંસારીનાં કરડી આવેલાં થોયાં ઉપરની ધૂળ અંબેરી વાંચી નક્કી કરી જન્મકુંડળી કાઢી લાવ્યા હતા, તેમાં નિર્મીણ કર્યું હતું કે એ પુત્રી રાજ્યમાં રહે તો રાજ્યકર્તાને મહા હાનિ કરે વગેરે-હકીકત રાણીને કાને પડી ત્યારથી તે બિચારીના હૈથ ઉડી ગયા હતા. તેના મનની મનમાં રહી ને ધાર્યું ધૂળધાણી થયું. એક તરફ પુત્રી તરફનો પ્યાર અને બીજી તરફ જોશી મહારાજના જણાવેલા વિચારનો આતાર તેના મનપર વારાફરતો આવવા લાગ્યો, ત્યારથી તેની ઇંદ્રિયો બેહરે મારી ગઈ, બુદ્ધિ જડ થઈ ગઈ, શરીર પરથી લોહી ઉડી ફીકીફક થઈ ગઈ, અને તેના મનમાં ચિંતાની બઢી સળગી ઊઠી. સંતાનવિના રીખાવું પડ્યું તે ગર્ભ ધારણ કર્યો ત્યારથી અંધ પડવા માંડ્યું, અને પુત્રી પ્રસવી ત્યારે નાશ પામી અંતઃકરણમાં આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો; પણ તે બીચારી નહોતી જાણતી કે માત્ર આઠ પહેરને સારજ હતો. વાંઝિયાપણું અને પ્રસૂતાપણું બંનેની વેદના એક સરખી વેડવાનો થઈ. ચિંતાના કીડાએ તેના કાળજમાં એવા જોરથી કરડવા માંડ્યું કે તેનાથી આ વેદનાનો તાપ સહન ન થઈ શક્યો. લાંબી ચિંતાકર્ષક આંખોમાંથી ઓધારાં આંસુ કોમળ ફીકા ગુલાબી ગાલ ઉપર થઈ પથારી બીજવવા લાગ્યાં, ડસકાં ઉપર ડસકાં આવવા માંડ્યાં, તેની છાતી મુઝાવા લાગી અને છેવટ તે બેબાન અવસ્થામાં આવી પડી તેના મામાંથી ફીણના ધોધ આવવા લાગ્યા, હાથ પગ તણાવા લાગ્યાં, દાંતની જોડ સજડ ચોંટી ગઈ, અને આંખના ડોળા પણ ડરડાવ્યા લાગ્યા, કે તુરત પાસે બેઠેલ ડોસી ઓકામાથી ચોંકી ઉઠી. તેણે પોતાની મદદ બીજી અવાસણને બોલાવી. એકે દીવા જગૃત કીધો, બીજીએ આંખ આડા હાથ દી, ત્રીજી હાથપગ દાખવાને તેને કંકોડી ધસવા લાગી,

ને ડોસા માંમાં આંગળી નાંખી સજડ દાંતની જોડને જુદી કરવા લાગી, થોડીવાર માથાકોડ કર્યા બાદ તેના દાંત ઉઘડ્યા, હાથ પગ સ્થિર થયાં, અને ચેતન અવસ્થામાં આવી, એટલે ધીમે સારું મોલવા માંડી.

“દુર્ભાગીજીવ! તું શું જાણેછે કે તું ક્યાં જન્મીછે. તારે માટે મારા મનમાં શાશ્વત વિચારો હતા, શીશી આશાઓ હતી, અને હવે શું થાયછે, એ તું શી રીતે જાણે? પીસતાળીસમે વર્ષે રાજ્યને ઘેર વાં-
જિયામહેણું બાગવાને પુત્રી આવે ત્યારે કેટલો આનંદ વરતાય! તે પુત્રી ને કેટલી ખમા ખમા થાય! તેના સુખ અને આરામ માટે કેટલા ઉપાય, કેટલું ખર્ચ, અને કેટલો અમ થાય! બીચારા પ્રાણી! ત જન્મ ધર્યો તે ન ધર્યો જેવો. મેં તારો ગર્ભ ધારણ કર્યો તે ન કર્યો જેવો. ત મારા વાંજિયાપણાનો ડાઘ હર્યો તે ન હર્યો જેવો, અને તારી જરા જેટલી કાયામાં વિધિએ કાંતિ અને રૂપનો બંડાર જ્યો તે ન બર્ધો જેવો!! ગાય જેવું રાંક પ્રાણી પણ પોતાની વાછડીને જરા છેડનારને બિટી મારવા દોડેછે, કુકડી જેવું ક્ષુદ્ર પ્રાણી પણ પોતાના બચ્ચાને રક્ષ કરનાર તરફ હિંમતથી ધસેછે, તો હું મા-
ણસ જાત! વહાલી! ન સમજાય કે કૂરછું. ન ધારતી કે બેકદરછું. ન જાણું કે ડરકુંછું. શૂરો રજપુતાણીની કૃપે અવતરીછું. તારા જીવને માટે અરે! તારો વાંકો વાળ ન થવા દેવાને મારો પ્રાણ આપવા તત્પર થાઉં એવીછું. હજારો માનસોના રાજ્યની માનીતી પટરાણીછું, અને તને પ્રાપ્ત કરવાને મહા સંકટો વેઠી ઘણા દિવસ ચિંતાવું રહીછું; છતાં તને વિના અપરાધ, ધોર વનમાં— તને હસતી રમતીને હમેશને સાથ ગતિહીન મૂગી કરવા—તારી કોમળ સુંદર કાયાને ધૂળ કરવા—હરિ! હરિ! તારો ચળકતી કાંતિનો નાશ કરવા— અને મહા ચંડાળપણે તારો જીવ બોળીયામાંથી દૂર કરવા—મારી પાસેથી લઇજવા દઉંછું!! અહા! હું જનિતા પોતે મારા સુખમય બોળામાંથી બચકી મોતના પંજમાં સોપુંછું! એથી મને કેટલું લાગતું હશે? માફે હૃદય કેટલું દાઝતું હશે, અને એ ધા મા-
રા હૃદયમાં કેટલો સાલશે, એ વાતનોઈશ્વર સાક્ષીછે !! પણ લાચાર!

ઈશ્વરની મરજી આગળ નિરુપાયી!" પાસે પડેલ માંચી તરફ ન-
 જર કરી આટલું બોલતાં બોલતાં તેની છાતી બરાબ આવી. તે
 ડસકાં ખાવા લાગી, અને તેનાથી વધારે બોલાયું નહિ. પાસે મેં.
 ઠેલી ડોસાએ લુગડાના છેડાથી તેનાં આંસુ લોહી નાંખ્યાં, તેને પ-
 રાણે થોડું પાણી પાચું, અને પછી તેના માથા ઉપર ધીમેથી હાથ
 ફેરવી કહેવા લાગી. "રાણીજી આ શું કરોછો? ક્ષત્રીની પુત્રીને
 આવી રીતે ગભરાવું છાજે નહિ. દુનિયામાં ક્ષત્રી કુળની શૂરતા
 અને દૃઢતાથી સ્ત્રીમા કહેવાયછે; તેઓ મોટામાં મોટું સંકટ-પોતાનું
 મરણ-તેની પણ થોડીજ દરકાર રાખેછે; તે પાસે આવ્યું હોય તો-
 પણ તેને હર્ષથી ભેટવા જાયછે; તો આટલા ક્ષુદ્ર સુખ સાઈં આ-
 ટ્લે બધો શોક તમે સમજણાં થઈને કરો એતે શું યોગ્યછે? આ
 પુત્રી તમને ગમે તેટલી બહાલી હોય, પણ શું તે રાજધિરાજ-જેના
 હાથમાં તમારા ઉપર તેવાજ ખ્યાર રાખનારાં તમારાં માતૃપિતાએ
 હમેશને સાઈં તમારી દેહ સોંપેલ છે, જેના પ્રતાપથી આજ સુધી
 અનેક પ્રકારનાં સુખ સંપાદન કરેલછે કરોછો અને કરે જશે,
 જેની હયાતીથી પુત્ર પુત્રીઓ ઈશ્વરકૃપાથી પ્રાપ્ત થવાનો સારો સં-
 ભવછે, અને જે તમારી જીવગીતા આધારછે—તેના કરતાં, એવા
 સ્વામીનાથ કરતાં, ક્ષણભર પણ વધે? આઠ પહેરનો ગંધાતો માંસ-
 નો ડુઓ તો શું પણ આખું રાજ્ય, અસંખ્ય દોલત, અને સંસારનું
 તમામ સુખ જતું હોયતો શી ચિંતાછે? તેમની ખાતર જેમ વધારે
 દુઃખ ખમો તેમ આનંદ પામવા જેવુંછે. તેમાં તમારી શાબાછે
 અને વિચારશો તો સમજશો કે તમને લાભછે. ગાય ને કુકડીનું
 દષ્ટાંત યાદ કરવાના કરતાં, શૂરી રજપુતાણીઓ જેમણે પોતાના
 પ્રાણનાથની ખાતર તમામ સંસાર સુખનો ભાગ આપ્યોછે, અને
 જીવતી બળી મુઢછે, તેમના દાખલા યાદ કરો, શું આપણા રાજ-
 ધિરાજ કોઈના પણ સસરા કહેવાયા દીકરીને તો દુધ પીતીજ કરવી
 જોઈએ, તો આને તો તમારે પ્રિય પુત્રી ગણવા કરતાં કટ્ટી વરણ
 સમજવી જોઈએ, એના પગ ધરમાંથી જેમ જલદી ટળે તેમ સા-
 ણે. ધણીખંમા તમારા સ્વામીની ઈશ્વર દીર્ઘાયુષી કરે એ દયાળુ મ-

હારાજને. તેમને વિદ્વકર્ત્રી એક તો શું પણ સેકડો પુત્રી હોય તો-
પણ તેનો નાશ કરવા જોઈએ. જે જીવ મહારાજના શરીરને હાનિ-
કર્ત્રી છે, તેનો નાશ કરતાં તમે ક્યવાઓ છો, કષ્ટાઓ છો, એમ કોઈ
રાજાજીને બેરવે તેથી શું સમજાય? જગત પણ શું જાણે અને પ-
રીણામ કેવું આવે? માટે ધીરજથી વિચારી શાન્ત થાઓ. તમે
કાંઈ આશ્વર્ય મોટાઈ કે નવાઈ નથી કરતાં. મહારાજની આરો-
ગ્યતા છે તો કાલે એવી પુત્રી અરે! પ્રભુ સામું જોશે તો કુળદીપક
પુત્ર પ્રાપ્ત થશે. એમના સુખથી બધાં સારાં વાનાં છે”

આ પ્રમાણે વિકળ રાણીને જે માણસને માટે ડોસી સમજ-
વી રહી હતી. તે માણસ—રાજા—ની સ્થિતિ પણ આ વખત એ-
વીજ વિકળતામાં હતી.

પોતાની મેઢીની અગાશીમાં તે તરફડીઆં મારતો મુંઝાઈ રહ્યો
હતો. અને આવી રીતની મુંઝવણીમાં પડવાનું કારણ તેની જોશી
ઉપરની દૃઢ આસ્થા હતી. તેના શબ્દોને તે ધણેજાન માનતો; બ-
બકે સામા આવી ઊભેલા જોતો હતો. આ વખત પણ તેણે જોશીનું
કહેવું ખરું માન્યું. જોશી મહારાજે પણ કાંઈ મોટી વાત નહોતી કહી.
ફક્ત તેના ગ્રહનો યોગ એવા બતાવ્યો કે તેને મોટી યજ્ઞને ઘરમાં
રહી તો કુળનો નાશ કરશે!! તેમને આ પ્રમાણે ધધરી દાવાથી બ-
વિધ્ય બાબવામાં તો કાંઈ અડચણ ન આવી, પણ તે સાંભળીને
રાજા ના મનમાં મહા વિઠંબના થઈ પડી. એ બીચારાને કશી રીતે
ચેન ન પડે, શું કરવું તે ન સુઝે. અલખત પુત્રને બદલે પુત્રીનો જન્મ
થવાથી તેને દિલગિરી થઈ હતી. તો પણ તેને તેના બાપ તરીકે
અંતઃકરણમાં પ્યાર હતો. વળી તેનું વાંઝિયામહેણું બાગવાને આ પુ-
ત્રી થઈ હતી એટલે એકદમ તેનો નાશ કરવા એ તેને મહાભાર-
ત સંકટ જણાયું. જોકે તેનું દિલ વજ્ર જેવું હતું, તે દુશ્મનોને
નહિ પણ યુદ્ધમાં પોતાના પિત્રાઈઓ, કુટુંબીઓ અને એક વખતે
વહાલા સગાઓને પણ સામા યાય તો પીંખી નાખી હર્ષ પામે, અ-
ને તેમના પોતાને હાથે ઝીણા કટકા કરતાં કદાચ ત્રાસ ન આવે,
તોપણ આ વખત પોતાની પુત્રી— જે તેના કુળનો નાશ કરવા સા-

મી ઊભી રહી હતી- તેને ખીબ માણસ પાસે, પોતાની પુંઠ પછ-
વાડે ડુંડી કરવાની વાત સાંભળી તેનું હૃદય ધબકવા માંડ્યું. તેના ગા-
ળા નરમ પડી ગયા. તેના મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ થવા લાગ્યા. જિશી
બાવા ઉપરની શ્રદ્ધા, તેમનું મળી આવેલું કહેવું, અને તેમના બ-
વિશ્વ બાબેલનો ચિતાર, તે સાથે રજપુતને ઘેર પુત્રી આવે એથી
તેના મનને જરા ઉપજેલો સંકોચ અને છેવટ ગમે તેવી તોપણ
પોતાના લોહીની એકની એક- ઉમરભરમાં પહેલી પુત્રી,- સંબંધી
વિચારથી તે ચિત્તભ્રમ જેવો થયો, અને એથી તેના અંતઃકરણ-
માં ચિંતાનો અગ્નિ સળગ્યો તેની ધણી માઠી અસર રાણીની પેઠે
તેની તબિયત ઉપર થઈ અને તેથી જિશીજીએ પુત્રીના પગ પાર-
ણામાંથીજ પારખેલા હોય એમ તેને લાગ્યું. આવી રીતના વહેમમાં
સીમાડા પર ભેજાન થયાના સમાચાર સવારમાં આવવાથી સેનાપતિ
તે તરફ ચઢી ગયો એ વાતે- જોકે એવું બહુ વખત બનતું તો પણ
આ વખત તો-ટેકો આપ્યો; અને પાસેના જૂના પુરાણા ડોસાઓએ
અડપગી પુત્રીનો આ પ્રભાવ છે એવું સમજાવે રાંક જીવનો વેળાસર
અંત આણવાનું કરવા માંડ્યું. રાજનું મન જરા ડગમગતું જોયું કે જા-
હીને બુદ્ધિ નાહી એવી ઉમરના પુરુષોએ દરબારની ખેરખવાહી, રાજ-
બક્તિની ખાતર હૃદવાળી નાંખી. અડધી હા ને અડધી ના થઈ કે તુ-
રત એક માણસને આ કુકૃત્ય કરવા ભરોસાદાર શ્રાધી કહાડી ચણગારી
એક તરફથી તૈયાર કરવા લાગ્યા. ખીજી તરફથી રાણીવાસમાં અખર
કરી વાત એવી ભારે કરી દીધી કે રાજાને દુઃખન હોય તે આ વાતમાં
નકાર કરે, રાણી પક્ષે ઉપર તરફડતીજ રહી, રાજા પોતાના પાટ ઉપર
ગડબડતોને તર્કવિતર્ક કરતોજ રહ્યો, ને આમાં માણસો- દરબારનું
બહું ઇચ્છનારાં- રાતદિવસ ધનામ લઈ ઘરે ભરનારાં- અને પોતાના
મનથી સમગ્રણાં ડાહ્યાં અને વાકફગાર હતાં તેમણે- ગરીબ પ્રા-
ણી- નિરપરાધી બાળા- તેની માની આંખની કીકી- અને બા-
પની જીવન દોરી- અરે! પરમેશ્વરના ઘરના એક મૂગા અજ્ઞાન પ્રા-
ણીનો- ઘડો લાડવો કરવા ગુપચુપ દોડ ધામ કરી મૂકી. ક્ષણ-
વારમાં ધારેલ માણસ તૈયાર થઈ દરબારગઢની પાછલી બારીથી

ત્યાં આપણે રોતી રાણીને સુવાવડી સૂતી મૂકી છે ત્યાં આવ્યો. અંધારામાં ભિમો રહી "હું હાજર છું" એટલું ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ડોસી સમજાવતી હતી ત્યાં બાબો કે એક અવાસણ કીમતી શાલ ઉપાડી લાવી; બીજીએ ધીમેથી છોડીને તેમાં મૂકી; ત્રીજીએ અંધારામાં ભિમન માણસને પાછલે બારણે જવા કહ્યું; ચોથાએ ત્યાં જઈ એ વિશ્વાસુ માણસ- ગરીબ બાળાના કાળ- નિર્દય ધાતકતા હાથમાં સોપી તેને બહાર કાઢી બારી વાસી, અને એ રીતે આગળથી કરી રાખેલા સંકેત પ્રમાણે ઝપાટામાં હાથો હાથ નિમકહલાલીના કામમાં ગળસંપન્ન હિસ્સો લઈ પૂરું કરી સહુ વેરમ્ ખેરમ્ થયાં.

એક બુદ્ધા જોશીના કહેવા ઉપરથી આ બધું થયું. જો કદાચ તેનું વરતયું ખરું હોય, એટલે અમુક મુદતની આ છોકરી થાય ત્યારે રાજના કુળનો નાથ થવાનો હોય, તો તે શું આ પ્રમાણે કરવાથી મટી જાય એમ હતું? જેમ માતાને બકડું કે પાડું આપવાથી ધારેલ કામ થાય, ભિરવ કે વીરની સાધના કરવાથી અને તેમને અમુક દાન આપ્યાથી ધારેલ કામ થાય, તેમ વિધિના ઘરમાં પણ જીવતી ખોટ હશે એટલે એક બાળાનો ભાગ આપવાથી તે તેનો નિયમ ફેરવી નાંખશે એવા વિચાર શું જોશીબાવાને આવ્યો હશે? હરિ હરિ! ઈશ્વરનું નિર્માણ કોઈ પ્રકારે કોઈથી ફરતું નથી. પછી કદાચ આગળથી જોશીએને જણાતું હોય તોપણ તે ન કહ્યું હોત તો તે વાત થતાં સુધી તો બધું સંપન્ન જ રહેત. રાજ તથા રાણીને નાહક આવથી ખેચેત કીધાં. નિરપરાધી બાળાનો પ્રાણ લેવાની ખાસ યુક્તિ રચી તે કરતાં ચુપ રહ્યા હોત ને થવા કાળ હોત તે વખત તે સુજબ થાત તો ત્યારે કોઈ ખોટા ગ્રહ કરવા માટે તેમને ઠપકો દેવા ન આવત. પણ એ બધું ફાગર છે. જો તેઓ ખરું ભવિષ્ય જાણે તો "વૈદ્યનાં મરે નહિં ને જોશીનાં રાંડે નહિં." પ્રભુની કરેલ કુદરત નજરે જોવા છતાં સમજતી નથી તો થવાની વાત જાણવાનાં ફાંફાં મારવાં એ કેટલી મૂર્ખાઈ છે! તેની કુદરતનો એક તેજ જાણે છે. પણ જે કાળે જેમ બનવાનું હોય તેમ સાહિત્ય મળે છે ને આવખત પણ તે મર્મ થયું એટલે હવે આપણે જોશી મહારાજને ક્ષમા કરીએ.

પ્રકરણ ૩ જું.

કડલીના કિણાથી એ ગાઉ ઉપર આવેલું એક ઉજડ મેદાન ઉત્તાણાની મધ્ય રાતે ઉજ્જવળ દૂધ જેવું દેખાતું હતું. ખરોખર માથા ઉપર આવેલ ચંદ્રનાં કિરણો સંકેત રેતાળ જમીન ઉપર પ્રકાશી રહ્યાં હતાં તેથી રેતીની ચંદ્રના કેટલાક રજકણો અગમગતા હતા. વચમાં વચમાં થોર, ફેરડા, ખીજડા, અને ખોરડીનાં ભાથાં કાળાશ પડતાં, ઘોળા ચાંદરણાની જાળમ ઉપર ભાત પાડ્યા જેવાં દેખાતાં હતાં તેમાંથી તમરાંનો તીણા આવાજ આવતો હતો તે શિવાય ચારે તરફ નજર કરતાં શાન્ત જગ્યા માલમ પડતી હતી. દિવસના તાપથી તપી ગયેલી રેતી લગભગ ઠંડી થઈ ગઈ હતી તે ઉપરથી કદી કદી પવનની મંદ મંદ લહેરો આવતી હતી. ચારે તરફ ઝાંખાં ઝાંખાં ઝાડો દૂર નજર એવવાથી જણાતાં હતાં, ને તેની પાસે પાસે તાપના બડકા દેખાતા હતા તેથી, તથા વખતે તે તરફની પવનની લહેર સાથે કૂતરાંના ભસવાનો ઝાંખો આવાજ સંભળાતો હતો તેથી, તે ગામડાં હોય એમ લાગતું હતું. આકાશ નિર્મળ હતું; ને તેમાં તારાઓ અગી રહ્યા હતા. આસપાસની જમીન પડતર સુકી અને સપાટ હતી ને તેમાં એકે મોટું ઝાડ સમ આવાને પણ નહોતું. રેતી એટલી બધી પડી હતી કે તેમાં ચાલતાં પગ કાંડા સુધી ઉતરી જાય; બીજા દેશના ગામે તેવા જોરાવર બળધેણે પણ તે થોડું ચાલતાં હાંફી જાય; અને જો જખરો વંટોળીઓ આવે તો માણસ ગુંગળાઈને આંધળો બીંત થઈ જાય. આ જંગલની અંતરે એક કદાવર માણસ જોરજોરે કિલ્લા તરફથી ચાલ્યો આવતો હતો. તેણે જખરું સુંથણને કડિયું પહેરેલ તથા માથે ફાળિયું બાંધેલ હતું. બોકાની એવડી તો મોટી વાળી હતી કે તેના મોટા ગોળ ચળકતા ભયંકર ડોળા અને જાડી રૂઠાં જેવી ભરે આસપાસના શાહી વરણા ચહેરાના થોડા બાગ શિવાય કશું દેખાતું ન હોતું. તેણે જાડા લુગડાની કમર બાંધી તે ઉપર ચાંચડાના કમરપટામાં લાંબી તલવાર બાંધેલી હતી. એક ખભે પાવડો ને તે હાથમાં સોદાની કોથ તથા બીજા ખભા ઉપર કીમતી શાલ

ના ગોટાળા જેવું હતું તેને કોઈ વાળા હાથે ઝાલી રાખેલ હતું. તે ધોક ચીલાથી ઘસો દૂર ઉભાંગડ ચાલ્યો. આવતાં આવતાં એક ચોરના ગુંડા પાસે અટક્યો. સાસ હેઠો મૂકી હાથમાંથી કોથ તથા ખમિયી પાવડો હેઠો ફેંકી દીધો; અને ખમિયી શાલ વાળો ઝોટાળો ઉતારી ધોમથી નીચે મૂક્યો કે તુરત તે હાલવા લાગ્યો. તેમાંથી નાના ઊંકરાના રોવા જેવા આવાજ જારી થયો. તે હાંફતો હતો, તેને શરીરે પરસેવા એટલો ખષો થયો હતો કે તેથી તેનું કડીયું એડું ધાણું બીંબાયું હતું; અને તેથી તે ઉતાવળો આવ્યો હોય એમ લાગતું હતું. આસ પાસ તેણે કેટલીક વાર લાંબી નજર કરી જોયા કર્યું. આમ તેમ થોડીવાર બટકીને એક જગ્યા પસંદ કરી ત્યાં કેટલાક કાંટા અને મોટાં મોટાં ઢેકાં એકઠાં કર્યાં ને એક ખાડો ખોદવા લાગ્યો. લગભગ એક ઘન હાથ ખાડો ખોદી માંહેથી ધૂળ કાઢી રહ્યો કે તુરત તેણે પોતાની પીઠ તરફ પગસંચારે સાંભળ્યો. પાછું વળી જોવા લાગ્યો તો એક ઊંચો મજબૂત શાહીવરણો માણસ આવતો દેખાયો. તેના હાથમાં જળરી કડીઆળી ડાંગ તથા તીરકામડું હતાં. તેણે ટુંકું ફાટેલું મેલું અને પાંચ છ સળ વાળું સુંથણ પહેરેલ હતું. માથે એક ફાટેલો ચીથરાનો કટકો લપેટ્યો હતો તેમાંથી તેની કાળા વાળ વાળી ખોપરી તથા એક ખોસેલી ઠીકરાની ચલમ સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. તેનું દિલ ઊધાડું અને તે ઉપર પુષ્કળ જડા વાળ ઘટ્ટ ઉમેલા હતા. તેના મા ઉપર દાઢી મૂછોના વાળોની ઘટા એવી હતી કે ઉમરબરમાં કદી તે ઉપર અસ્થો ફરેલ હશે કે નહિં એ વાત નક્કી કરવી મુશ્કેલ હતી. શાલના ગોટાળામાંથી ઊંકરાનો આવાજ આવતો સાંભળી તેનું ધ્યાન તે તરફ લાગેલું હતું ને તેનો ધરાદો તે તરફ જવાનો હોય એમ તેના હીંડ્યા આવવાના ધોરણ ઉપરથી પાસે આવતાં સમજાયું કે તુરત પેસો ખોદનાર માણસ સજ થઈ ઊભા થયો. પોતાની કમરમાંથી તલવાર એમી નાગી કરી હાથમાં પકડીને શાલના ગોટાળા ખાડો આવીને ઊભા અને હાકારો કરી બોલ્યો “ખબરદાર છે. જો એક ટુંગલું પણ આગળ વધ્યો તો માર્યો જમશ.” આવા શબ્દો સાંભળતાંજ આવનારે પોતાનું કામડું સજ કર્યું, બાયામાંથી તીર કાઢી

પણુછ પરે ચઢાવ્યું કે સામા માણસે પોતાની પાસે પડેલ કોથ તેના તરફ જોરભર ફેંકી પણ તે તેની ધારણામાં નિષ્કળ જઈ જાય પર પડી એટલામાં પણુછ પરથી તીર છૂટ્યું અને આડો ખોદનારની છાતીમાં વાગ્યું. તુરતજ તે ઉછળ્યો, એક છલંગ મારી ક્ષણમાં ડુશ્મનના મો પાસે આવી પડ્યો અને એવા તો જોરથી તગમગતી તલવાર તેના ખભા ઉપર ચોડી કે તેથી જનોઈની પેઠે ઘણો આડો જ ખમ ઉતર્યો. જખમીએ પણુ ડગમગતે દિલે પોતાની જખમી ડાંગ ફેરવી પુર્ણ જોરથી આડો ખોદનારના લમણા ઉપર મારી એટલે તે તમર આઈ નીચે પડ્યો. જખમીને પણુ જખમ ડરવાથી તમર આંચું ને તે નીચે પડ્યો. જખમમાંથી પુઠ્ઠળ સોહી વહેવા લાગ્યું અને પરિણામ એ આંચું કે તે માણસ છેવટ હાલતો ચાલતો બંધ થવા લાગ્યો. તેનું મો અને ડોળા ફાટી ગયા હાથ પગ તણાઈ જવા લાગ્યા અને અંતે બીચારો વિના કારણ ઈશ્વર સમક્ષ હાજર થયો. તેને સામા વાળો ઉતાવળિયો તો જેમ પ્રથમ પણુ તલવાર લઈ અવલથી સામો થયો હતો તેમ ઈશ્વર પાસે પણુ ડાંગ વાગતાંજ દોડી ગયો હતો. હરિ હરિ! માણસનું ધારવું કથા કામનું નથી. ક્ષણ પછી શું થશે એ તે જાણી શકતું નથી. ઈશ્વર જે ધારે છે તે થાય છે અને તેની આગળથી કોઈને ખબર પડતી નથી. આ આડો ખોદનાર રાજાનો વિશ્વાસુ માનીતો રાણીવાસમાં અંધારામાં આવી “હાજરધું” કહેનાર કોળી ઠાકરડો પેચાજી નામનો હતો. બીચારી બાળા! ન હોતી તેનામાં બોલવાની કે ખૂમ પાડવાની શક્તિ, કે નહોતી તેનામાં દોડી નાશી જવાની કે સામા થવાની તાકત. નહોતું કોઈ તેનું મદદગાર, કે નહોતું કોઈ તેનું વાલી. અરે, જે તેનાં ખરં વાલી હતાં તેણેજ તેનું મોત આણવાને માટે આ જગ્યાએ મોકલી હતી. તેને માટે આડો ખોદાઈ તૈયાર થઈ ગયો હતો અને તેમાં તેને મૂકી ધૂળ વાળી નાંખે એટલુંજ તેનાં સોએ વર્ષ પૂરાં થવામાં બાકી હતું. એવી અશક્ત અજ્ઞાનને અનાથ છોકરી મોતના પંજામાંથી સટકી ગઈ—તેની કબરના ખૂણા ઉપરથી બચી ગઈ. અને જે રાજાનો માનીતો, હથિયારબંધ, સાવધ, અને બહાદુર માણસ, જેના સ્વપ્નામાં પણુ નહોતું કે મોત પાસે

છે, જે પોતે કાળરૂપ થઇને આબો હતો, તે પોતેજ કાળના મોમાં ગયો. તેના ખોદેલા ખાડામાં હવે તેનેજ ઘટાવાનું રહ્યું. ખીચારી છો. કરીના તો આખી ઉમર જાણવામાં ન આવ્યું કે તેના ઉપર આવી આકૃત આવી હતી. જગન્નાથ ઈશ્વરે તેની સહાય કરી, જેનું કોઈ નહિં તેનો પરમેશ્વર એ આ વખત રૂપરૂ સિદ્ધ થયું, અને તેને વિના અપરાધે મારનારને યોગ્ય શિક્ષા કરી. તેના નેડે પડેલ માણસ વગડાનો ભીલ હતો. તે ખિચારો શું ઇરાદાથી બહાર નીકળ્યો હશે? તેનાં છોકરાં બધરી તેની કેવી રીતે વાટ નેશે? તેના મનમાં શા શા વિચારો હશે? તેને તેનું મૃત્યુજ આ જગ્યાએ ખેંચી લાવ્યું. તેને પેયાજીનું નામ પણ નહોતું આવડતું તેમ પેયાજી પણ તેનું નામ જાણતો નહોતો. માણસને ઘડી પછી શું થશે તેની અબર પડતી નથી. પોતાની સત્તાથી તે ક્ષણભરે વધારે જીવવા શક્ત નથી. પગ નાચે મોત આવ્યું આવે છે. ક્યારે ને કેવી રીતે તેમાં પકડશે, એનો બાસ પણ થતો નથી; છતાં માણસ તેને દૂરને દૂર સમગ્રી અસાવધ રહે છે, દુનિયામાં મહાપ્રભુને ભૂલી માથા ફેડ કર્યાજ કરે છે એનું પરિણામ શું આવશે? વાંસેથી કેટલું પસ્તાવું પડશે? ત્રાહિ! વિશ્વનાથ ત્રાહિ!!

થોડી વાર સુધી જેમનું તેમજ રહ્યું. આશરે એક ઘડી બાદ એક માણસ ગથેડાપર સ્વાર થયેલો અનાયાસ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. હાથ લાંબા કાળા છેડાવાળો તરફાળ તેણે માથે બાંધ્યો હતો. ચીણદાર પાસાબંધી કડીયું અને એક વેંત પગ ઉઘાડા રહે એવું ટુંકું સુંયણ પહેર્યું હતું. એક ખબાપર મોટી કડિયાળી ડાંગ તથા બીજા હાથમાં નાની તુરતની કાપેલી કેરડાની સોટી હતી. દૂરથી તેણે ધાર્યું કે આ કોઈ માણસો મૂતેલાં હશે પણ જ્યારે તે પાસે આવ્યો ને અરાબર ધારીને જોયું ત્યારે તે જાડા ચિચારમાં હતો ત્યાંજ થંબ્યો. તુરત તે ગથેડા ઉપરથી ઊતર્યો અને પાસે જવું કે નહિ એ ગભરાટમાં પડ્યો. ઉઘાડી તલવાર, લોહીથી રાતી થયેલ રેતી, બાંધમાં પડેલ કોથ તથા જખમી બીલ જોઈને તેણે નક્કી કર્યું કે લટાઈ ચવાયી આ માણસો પડેલાં છે; ને તેઓનાં વિકરાળ ફાટલાં ફીકાં મોં, જ્યારે પથરે લુગડાં, વેરમૂ ખેરમૂ અત્યવ અને ગતિ તથા આસ-

હીન શરીર જોવાથી તે મુડદાનું તેણે જાણ્યું. આસપાસ જોતાં તેને કસબી શાક હાલતી લાગી એટલે ફરીને જરા અમક્યો પણ તેમાં શું છે એ જોવાની અપેક્ષામાં અમકાનો સંકોચાતો પાસે જઈ જોતાં તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તે જાગે છે કે ઊઘે છે, સાચું જીવે છે કે ખોટું. એ વિષે કેટલુંકવાર સુધી ચિત્તભ્રમ જોવા રહ્યો. આ શાક તરફ તેણે કેટલીક મિનિટ સુધી એકીનજરે જોયા કર્યું. અહા ! રાત્રી ચોળ જરીન શાલના ગોટાળા વચોવચ પોતું દૂધ જેવું હાથપગ હલાવતું છોકરું !! તેના તમામ અવયવ ઘાટઅંધ ને મજબૂત હતા. તેના મુકાંયો વાળેલી હતી. તેના મુકાએલા જોવા વાળ હજી એક આછા સુતરના દોરાથી બાંધીને તે દોરો તેના ગળામાં લપેટેલો હતો. તેથી જણાતું હતું કે હજી તેના નાળ પણ ખરી ગયેલ નથી. અને એ બાળક એક બે દિવસનું જન્મેલું છે. આ ભૂત હશે કે માણસ !! કોનું બાળક, આંહિં કેવી રીતે આવ્યું હશે, એ વિષે ઊંડા વિચારમાં પડ્યો. કીમતી શાક તથા છોકરીની કાંતિ-જેમાં ચંદ્રના પ્રકાશથી વધારો થતો હતો-તે ઉપરથી તેણે નક્કી ધાર્યું કે એ કોઈ શ્રીમંતનું ફરજદ છે. આસપાસ ફરી પોતાની જિજ્ઞાસા મટાડવાને તેણે ઘણાં ફાંફાં માર્યાં ત્યારે તેને ધોરના ગુંડાના થડમાં ખોદેલ આડો કોથ તથા પાવડો નજરે પડ્યાં પણ એથી તે શું સમજે? છોકરીતો જીવતી હતી. તેની પાસે આવા બે જીંદી તરેહના મરેલ માણસો પડ્યા છે એ શું હશે? આ બાળક તેણે આશરે બે ઘડી સુધી પોતાના મનમાં ગડમથલ કરી પણ કોઈ રીતનું સમાધાન થયું નહિ. અને યાચ પણ શી રીતે? આ ભિદ સહજ સમજાય એવા નહોતો, અને હોય તો તે કલ્પનાથી સમજવા જેટલી તેનામાં અક્ષલ નહોતી. આટલી વાર સુધી બાળક તથા મુડદાં હતાં તેમનાં તેમ રહ્યાં એટલે તેણે આ બાળક ભૂત નહિ પણ માણસ છે, તેને કોઈ ચોરી લાગ્યું છે, એમ તેના મનમાં નિશ્ચય થયો. છોકરીને ધણી રૂપાળી જોઈ તેથી, પોતાને પેટે કાંઈ પણ સંતાન ન હોય-ને તે થવાને માટે ઘણા ધડ પછાડા આપી ઉમર માર્યા છતાં કાંઈ નહોતું વળ્યું તેથી, અને પોતાનો વિચાર પોતાના બાઈનાં છોકરાં-

માંથી એકને ખોળે લેવાનો હતો તેથી, આ ન ધણિયાતી બાળા તરફ તેની દાનત દોડી, અને તેને ઉચકી લાવનાર તથા તેનો હરીફ બંનેને કદી ન ઉઠે તેમ પડલા બેઈ વધારે હીમત આવી તેણે ધડીભર મનમાં વધારે વિચાર કર્યો અને અમુક નિશ્ચય કરી આસપાસ બેઈ તુરત છોકરીને સંભાળીને ઉચકી લીધી. હવે તેને આંહું ક્ષણભર વધારે રોકાવું સલામતી ભરેલું ન લાગ્યું એટલે તુરત ગધેડા ઉપર ચઢી બેઠો. અને આ બંને મુડદાને આંહિ શિયાળા યા જંગલી જનાવરોના આરાને માટે મૂકી, અનાથ-લાંબો વખત જીવવા, અનેક તરેહનો સંસારિક અનુભવ લેવા, અને જીદા જીદા ફેરફાર કરાવવાને માટે પેદા થયેલ-છોકરીને ઈશ્વરપ્રેરણાથી રક્ષણ કરવા પોતાની સાથે લઈ જોરથી એડિયો મારતો ચાલી નીકળ્યો.

સિંધનાં ગધેડાં જ્યાં અને મજબૂત હોય છે. તેઓની ચાલ રેવાલ અને સુખકારક હોય છે. તે મુજબ આ ગધેડું પણ ઉત્તમ જાતનું હતું. એટલે તેને માર આઈને ચાલવા કરતાં ઈશરાથીજ ઉતાવળ ચાલવું પસંદ હતું. કારણ તે તેના ધણીનું માનીતું હોવાથી ખાધેલું પીધેલું અને શરીરે પુષ્ટ હતું. છોકરીને પણ રાણીએ પોતાથી જીદી પડવાની જાણી છેલ્લી વખતને માટે પુષ્કળ ધવરાવી મૂકી હતી તેથી તેણે પણ સેજસાજ “જીહું” “આંહું” કરવા શિવાય ઝાઝું રડીને હીંડવામાં ખતલ પાડી નહિં. તે સાથે સવાર પોતે તો જેમ અને તેમ જલદી ઘેર પહોંચવાને આગુર હતો એટલે આશરે પાછલી ચાર ઘડી રાત રહી હશે તે વખત તે પોતાના ગામની પડોસમાં આવી પહોંચ્યો. ઝુંપડાં તથા ઝાડવાં બરાબર નજરે પડવા લાગ્યાં, લોકોના વાડા તથા ખજવાડો એક પછી એક આવવા માંડ્યાં. કુતરાંના બસવાનો અને વાડાઓમાંથી વખતે વાછડાવાછડીને આવજા કાને પડવા માંડ્યો. અને છેવટ ઉકરડો મૂકવાથી તે એક મોટા કાંટાની વાડના ઝાંપા આગળ આવી પહોંચ્યો કે તુરત ગધેડા ઉપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો. ધીમેથી ઝાંપો અસેડી કાંટાની વાડમાં પેઠો તો સામે એ માટિયર ચોરડા જણાયા. તેના આગળ ધાસ અને ઝાંખરાંનું એક નાનું ઢાળિયું ખેંચું હતું. ને તેને વાંકી ઝાડની

પાતળી ડાળિયોના ટેકા મૂક્યા હતા. વાડની એક બાજુ તરફ મોટે કચરાનો ગંજ પડેલો હતો, બીજી તરફ પલાળેલી તથા કોરી માટી, પંચાક, કેટલાંક કૂટલાં, ચપણાં, તગારિયો, તાવડિયો વગેરે કાચી માટીનાં છુટાં છુટાં પડેલાં હતાં તેથી તે સૂકવવા મૂકેલ હોય એમ સમજાતું હતું. ત્રીજી તરફ ઘડા કોટીયો વગેરે પુષ્કળ પકવેલાં વાસણોનો ગંજ મારેલો હતો. ઓરડાની વાંસે ખુલ્લી જગ્યામાં વાડની અંદર દારબંધ ગધિડાં ઊભાં હતાં તેમના તમામના પગમાં ગાળા હતા. આટલા ઉપરથી સાફ સમજાયું કે આ માણસ કુંબાર હતો. તેનું નામ હડમતીઓ હતું. તેણે આ છોકરીને પોતાને ઘેર પાળી પોષીને મોટી કરવા અને પેટની દીકરી ગણી રાખવા નિશ્ચય કર્યો હતો. ગામના પટલ સાથે તેને વેઠ બાબત તકરાર થયાથી તે શહેરમાં ગયો હતો ને ત્યાં કામદારોએ પટલની રૂપ રાખી ગરીબનું ન સાંભળ્યું તેથી તે ઉચ્ચાળા કરી બીજા ગામ જઈ વસવાનો ઠરાવ કરીને જ ઘેર આવતો હતો એટલે એક દિવસ ઘરમાં છોકરી છાની રાખી બીજા દિવસ રાતે નીકળી પડ્યું અને પછી દૂર દેશાવર અબજવા ગામમાં આ પોતાના પેટની છોકરીએ એમ જાહેર કરવું તેને સલાહ અને ડહાપણ ભરેલું તથા સવડ પડતું લાગ્યું. ગધિડાને ત્યાંજ થાંભલીથી જોમ તેમ ટેકાવી તેણે પોતાના જમણા ઓરડાની સાંકળ ખડખડાવી. કેટલીકવાર ખડખડાટ કર્યો તથા હાકો મારી એટલે મહેં ખડખડ થતું સાંભળ્યું. સાંકળ ખડખડીને બારણાં ઉઘડ્યાં એટલે મહેંથી પુછપરછ કરતી વાળના ડુચ્છા સમા કરી માથે લુગડાનો છેડો નાંખતીને આંખો યોજતી એક જૈરી બહાર આવી. તે તેની સ્ત્રી હતી. ઘણીએ દીવા કરવા કહ્યું એટલે તેણે બીજી ઓરડીમાં જઈ ચુલો અંખોળી ફૂંકી તાપ કરી દીવા કીધો, અને તે બીંતમાં ખોસેલ બે લાકડાની નાની ખીંટીઓ પર મૂકી બે હાથે માથું ખણતી કુંબાર સામી આવી ઊભી એટલે તેણે તુરત યથાસ્થિત માંડીને વાત કહી અને પોતાની પાસેની છોકરી તેને સોંપી. કુંબારણી તો સ્વરૂપવાન બાળા જોઈ ગાંડીજ થઈ ગઈ. વારે વારે તેને બચા કરવા લાગી દીવા પાસે જઈને જોવા લાગી. અને છેવટ તે બીચા-

રીને એટલી બધી ચુંચી કે તે રડવા માંડી. સાઈ હતું કે તેનું ઘર બી-
જાં-ધરોથી જરા વેગળું હતું, નહિતો તુરત આડોસી પાડોસી પુછ-
પરછ કરત. કુંભારે બીજાં લુગડાં ઉતારી ફક્ત ચોરણે રાખ્યો. ચુલા
પાસે જઈ હુકો ભરી આવી ગવિડું ડેકાણે બાંધી ઝાંપો બંધ કરી
ખાટલા પર આવી બેઠો કે ચંદ્ર અસ્ત થયો. ઘંટીઓના આવાજ
આવવા લાગ્યા ગામમાં ધીમે ધીમે માણસોની બાલ ચાલને અડ-
બડાટ થવા માંડ્યો. વાછડાં, પાડાં, ખરાડવા માંડ્યાં. કેટલાક બકતો
પડ્યા પડ્યા પરભાતિયાં લલકારવા લાગ્યા. એકતો ધીમે ધીમે સાં-
તીડાં બેડી એતર તરફ ચાલ્યા. આસપાસનાં ઘરોમાંથી વલોણાંના
આવાજ તથા તે સાથે બેસુરાં, જાડા સાદનાં ગીતોના સાદ કાને આ-
વવા શરૂ થયા. કુંભાર પણ હુકો પીતે પીતે ઝોકાં ખાવા અને છે-
વટ લાંબા પગ કરી થાક તથા ઉજ્જગરાનો મોયો નિદ્રાદિવીને વશ
થઈ એટલા તો જોરથી ધોરવા લાગ્યો કે તેનો આવાજ આસપાસ
ચુપચાપ હોય તો ત્રીજા ઘર સુધી સંભળાય!! કુંભારણને સવાર સુ-
ધી નિદ્રા આવી નહિ. તેતો ગાંડી થઈ ગઈ હતી. ઘડી ભરમાં પ-
ડોસમાં રખારીને ઘેર જઈ બકરીનું દૂધ લઈ આવી છોકરને ચુસા-
ડવાની માથાફાડ કરી અને એવીજ ગડમથલમાં સવાર પાડ્યું. આ-
ખો દિવસ કુંભારે પોતાને ગામમાંથી નીકળી ઉચાળા ભરવાની તૈ-
યારી કરી અને ધારેલા સંકેત પ્રમાણે તમામ બંદોબસ્ત કરી રાતે
પોતાનાં ગધેડાં લઈ નીકળી પડ્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

એક દિવસ સવારમાં જુનાગઢ શહેરના મહેલા, બજારો, ફકા-
નો, ઘરો અને ધોરી રસ્તાઓમાં બાળક ડોસાં અને જવાન પુરૂષ
અને સ્ત્રીઓ એકજ વિષય વિષે આશ્ચર્યથી પોતપોતાની બુદ્ધિ
પ્રમાણે કલ્પના કરી ચઝી ચલાવી રહ્યાં હતાં. કારખારીઓ, કારકુનો,
જાગીરદારો, સરદારો, અને તમામ સરકારી ધનવદાર તથા હલકા
નોકરો ઘેનાસર જમી પરવારવા અને બીજાં લુગડાં પહેરી

કચેરીમાં જવાની ધામધૂમમાં પડ્યા અને કેટલાક ઉતાવળિયા બૂખ્યાજ ખનીઠની રાજગઢી તરફ ધસ્યા. ચારણ, બાટ, બાવાયા, ગવૈયા, અને માગણ જત જેઓને કવિતા બનાવતાં, આવડતી હતી તેઓ નવી બનાવી કાગળો સાથે લઈને તથા જેઓ કાવ્ય બનાવી જાણતા નહોતા તેઓ જૂની આ પ્રસંગને અનુસરતી કવિતા મોઢે મોખીને ધનિમ મેળવવાની આશામાં ઉલટભેર ઘરમાંનાં કડાં તોડા કંઠી વગેરે દાગીના દિલ ઉપર લાદીને શુકન જોઈને દરબાર તરફ ચાલ્યા. જોશી, પુરાણી, વેદિયા, અને બ્રાહ્મણો મોટાં મોટાં ટીલાં કહાડી વિભૂતિ ચોળી હાથમાં માળાઓ લઈ સ્વચ્છ ચહેરા અને ઘોઘેલ પોતીઓં ધારણ કરી વધારે દક્ષણ મળવાને લાંબા પાઠ અને વધારે વાર પૂજન કરી ઘરમાંથી માંગલ્ય શ્લોક બોલતા નિસર્ધા. શરાફો, વેપારી, અને બીજા શાહુકારો રા. નવઘણના ગાદી ઉપર ખેસવા વખતના ચોપડા કહાડી તેમાંથી રકમ શાધી કહાડી તેટલા રૂપીઆ નવા રાજને નજરાણો કરવા ખીસામાં નાંખી દીવાળીનાં છુગડાં પહેરી છોટરાઓને શણગારી સાથે લઈ ધીમા ધીમા રાજમેહેલ બહારી ચાલ્યા. માળીઓ ટુલ લઈને, કંદોઈઓ થોડી મીઠાઈ લઈને, અતારીઓ અતારની ખેચાર શીશીઓ લઈને, સાંધુઓ, અતીતો, વેરાગીઓ, શ્રીફળ લઈને, વેળાસર સારી જગ્યાએ જઈ ખેસવાને ઉતાવળા નિકળ્યા. અને બાકીના ઉત્સવ જોવાને હોશીલા અને હરેક મેળાવડામાં વગર તેડે ધક્કા ખાવાને શોકીલા તથા અભ્યાસી સારી જગ્યાએ ઊભા રહેવાને દોડતા દોડતા જતા શહેરના હરેક ભાગમાંથી નજરે આવતા હતા. તમામ શહેરના લોકોનું મન અને તન દરબારગઢ તરફ ખેંચાતું હતું, અને થોડા વખતમાં બનરો સુત્રી, મહેલ્લાઓ ખાલી, અને જાહેર રસ્તાઓ ઉપર વિરલાં માણસ હરફર કરતાં દેખાવા લાગ્યાં, અને ટુંકામાં, જૈરાં છોકરાં ડોસાંડગરાં માંદાં અને જેને અગત્યનું કામ હતું તે શિવાય ગણતરીનાજ મરદો આ વખત રાજમેહેલ ગયા નહોતા.

આ તમામ લોકો મોટા કિલ્લાના મધ્ય ભાગમાં એક વિશાળ મેગાનમાં આવેલા પુરાતન પણ બળકાદાર નકશીથી કોરેલા મજ-

ખૂત પથરોના ખાંધેના ગચ્છી વાળા સ્વચ્છ સફેદ મહેલ આગળ
 જતા હતા, આ મહેલ સો હાથ લાંબો તથા પચાસ હાથ પહોળો,
 જમીનથી પાંચ હાથ ઊંચો હતો. તેની ત્રણે બાજુએ મધ્યમાં મોટાં
 મોટાં ખાર તથા વચમાં ત્રણ ત્રણ હાથને અંતરે નાની નાની બા-
 રીઓ રંગભેરંગી હતી, આસ મકાનની આસ પાસ ત્રણે બાજુએ
 ઢાંકેલ ફરતી હતી. આ ફરતી ચાર હાથ પહોળીને તેના છેડા ઉપર
 વચમાં નકશીદાર સ્તંભો સુંદર કોરણીદાર કમાનોથી જોડાએલા
 હતા. ત્રણે બાજુ તરફ સર્ગ પગથીઆં સફાઈદાર પથરોનાં બના-
 વેલાં હતાં. આ મકાનમાં પાંચ પાંચ હાથને અંતરે સુંદર કોરણી-
 ના રંગભેરંગી પથરના સ્તંભો હાર બંધ ચોકડી પાડતા હતા ને
 તેથી મકાનની શોભામાં વધારો થયો હતો. આખું મકાન બબકાદાર
 ચોનીખાનાં, અરીસાઓ, તથા સામાનથી સમારેલું હમેશ તૈયાર રહે-
 તું હતું. નીચે સુંદર રંગભેરંગી જુદાદાર ગાલીચાઓ બિછાવેલા
 હતા. આ મકાનની ચોથી બાજુ એટલે પશ્ચિમમાં એક મોટું ખાર
 રાજમહેલના ખાનગી ચોકમાં પડતું હતું ને તે હાલ બંધ હતું. તે-
 નાથી ચાર હાથને અંતરે અંદરવાર એક સોનાનું ચળકતું સિંહાસન
 ધારી ધારીને જોવા જેવું હતું. બંને બાજુ જોરાવર સિંહ પછવાડે
 પ્રકાશમાન સૂર્ય, સિંહના પગ જેવા પાયા, અને આસપાસ પુતળી,
 વગેરે રચના જેવા લાયક હતી. તેના ઉપરના ચળકતા સોનાના છ-
 ત્રની કીંમત કરવી કઠણ હતી. આસપાસ મોતીની ઝાલર નીચે ઘાટ-
 બંધ નીલમ લટકાવેલાં હતાં. અને ટુંકામાં, આ દેશના અસલના
 કારીગરોની ચતુરાઈ અને રાજ્યકર્તાની સમૃદ્ધિના નમુનારૂપ મ-
 ધ્યમાં ખાલી પડેલું હતું. નીચે દસ દસ હાથમાં જરીન ગા-
 લીઓ હતો. જમણી તરફ આ ગાલીચા ઉપર ત્રણે ઊંચા ગાદીઓ
 બિછાવેલી ખાલી પડી હતી ને તે પછી ક્રમવાર આઠદસ ગાદીઓ
 અને ત્યાર બાદ સુઠનીઓ ઉપર સુનાહીરામાં લાદેલા રંગીન વસ્ત્રોથી
 શોભીતા સુનાની મૂઠદાર તલવાર તથા શોભીતી ઢાંસો વાળા દેખીતા
 શૂરા કદાવર રૂપાળા રાજના બાષાતો, સરદારો, અને આસ પાસના
 દાર અમીરો છટાબંધ બિરાજેલા હતા. તેમની નીચે ગાલીચા ઉપર

તેમના જેવા ડોળના પણ ઘરેણાં લુગડાં તથા દરજામાં ઉતરતા અમીરો અને નોકરો હાર બંધ હોશીયારીથી બેઠા હતા. દરેક અમીરની પછવાડે તેના ખાસ નોકર હાથ બાંધીને ઊભા હતા. સિંહાસનની ડાબી બાજુએ મુખ્ય પ્રધાનની ગાદી ખાલી પડેલી હતી તેની જોડે કારખારિયો, દેસાઈ, મજબુદાર, મહેતા, વૈદ્યો, અને બીજા નોકરો, જુદા જુદા પોશાક અને ડોળના ગાલીચા ઉપર હાર બંધ બેઠેલા હતા. સિંહાસનની જમણી તરફ અમીરોની હારથી પાંચ હાથ આગળ એક જુદી હારમાં શાસ્ત્રી, પુરાણી, વેદિયા, અગ્નિહોત્રી અને બીજા પવિત્ર વિદ્વાન બ્રાહ્મણો, કેટલાક અમુક ગામો અને કેટલાક ખેતરો ખાનારો, તથા બાકીના વર્ણાસન ખાનારો મક્ત કરતાં સૌંદર્ય આશિર્વાદ દેવા એટલે સાડા ત્રણ બાજુ બાંધી તેના બદલામાં દક્ષણા લેવાને તત્પર કેટલાક દેશી અને કેટલાક પરદેશી હાર બંધ શોભીતા દેખાતા હતા; અને ડાબી બાજુએ શાહુકારો વેપારિયો, અને શહેરના બીજા ઈજ્જતદાર ગૃહસ્થ બેઠેલા હતા. સિંહાસનની સામે ગવૈયા ભવૈયા ભાટ ચારણ વગેરે માગણ પોતપોતાનાં સાજા લઈ આશાબિર બેઠા હતા. તેમની વાંસે વગ વાળા તમાશગીર-હલકા વડના સ્ત્રીપાઈ ખીઓ ખીચ ઊભા હતા. મકાનની આસપાસ ફરતીમાં તથા યોગાનમાં બેશુમાર માણસો શેર બકોર કરતા, ધકમ્ ધકા કરતા, કેટલાક લટતા, મજબૂત અને લુચ્ચાઓ આગળ ધસતા અને અશક્ત ગરીબો પાછળ પડતા, એટલા બધા એકઠા થયા હતા કે સાથે બે સ્ત્રીપાઈ “અસો અસો” કરનાર હોય તોપણ કચેરીમાંથી બહાર જવું તથા બહારથી કચેરીમાં આવવું કેટલાકના ધકા ખાધા વિના અને લગભગ પાંચલાકની વાર થયા વિના બન્ની થકે નહિ. કચેરીના સ્તંભોને ટેકીને ઊભા રહેલા સોનાની તથા રૂપાની છડીઓ વાળા છડીદારો આવનારા માણસોની બેઠકની સવડમાટે વારંવાર બેઠેલાને ઉઠાડતા પાછા બેસાડતા કઈકને હડાડતા અને આમ તેમ એવા ડોળથી દોડ ધામ કરી રહ્યા હતા કે જાણે તમામ કારોબાર પોતાને માથેજ હોય!! સિંહાસનની સામેના ખારણા તરફ બહાર નીચે જતા જતાનાં વાજાં વાળા તથા ધટિકા

ઉપર નોખત વાળા વધાઈ વગાડવાની આનુરતામાં પોતાનાં વાજાં શેકી-ઠોકી-ફૂંકી-રાખી હુકમ મળવાની બાટ જોતા ઊભા હતા. આ જનસમૂહની પછવાડે ગાડી, રથ, ઘાના, પાલખો, ઘોડાં વગેરે કચેરીમાં પધારેલા અમીરોનાં વાહનો આમ તેમ એટલાં બધા દેખાતાં હતાં કે તે ગણવા જતાં ભૂલી ગયા વિના રહેવાયજ નહિં. કેટલાક નોકરો ગાડીઓ અને રથો છોડી બળદો બાંધી તમાણા જોવા આવ્યા જતા અને તેમના બળદ છુટી જવાથી દોડમ્ દોડા થઈ રહેતી. ભાઈઓ, પોતાની પાલખી મીઝાનામાંના ગાદી તકીઆ કોઈ ઉપાડી જશે તેની ચિંતા રાખ્યા વિના લોકોનાં ટોળાંમાં શામીલ થઈ ગયા. કેટલાક રાવતો મસ્ત ઘોડાઓને પકડી ઉદાસ ચેહેરે પોતાથી જોવા ન જવાયને લીધે લાચાર થઈ ઊભા હતા ને સર્વથી કનિષ્ઠ નોકરી માની તેને ધિક્કારતા હતા. કેટલાક વૃદ્ધ રા. નવઘણને ગાદી ઉપર બેઠા વખતની વાતો કરી સંતોષ પામતા અને કેટલાક નિરાંતે બેઠા ઝોકાં ખાતા હતા.

આ વખત જુનાગઢનો મહારાજા-જેની હકુમત આખા કાઠી-આવાડ એટલે વઢવાણ સુધી હતી. તે-રા. નવઘણ ગાદી ઉપર હતો. તે અશક્ત, અને વૃદ્ધ, વધારે વાર જીવવાને તદ્દન નિરાશ થઈ ગયો તેથી, પોતાની હયાતીમાં પોતાના ચાર પુત્રો વાંસે લટી કલેશ ન કરે તેઓને યોગ્યતા મુજબ મુલક મળે માટે, પોતાના શાણા સામંત, મુતસદી, અને સલાહકારોની ઉત્તમ સલાહ લઈ, તેમનો ખંદોખસ્ત કરવા અને ચારેમાં અડ હોય તેને રાજ્યાસન આપવાની બાંજગડમાં લાંબા વખતથી પડ્યો હતો તેનું આ વખત પરિણામ લોકપ્રસિદ્ધ થવાનું હતું. અને તેથી કચેરીમાંના તથા બહારના માણસોની વાતનો વિષય એક, એટલે એજ હતો; પણ તેઓના દિલની આહત જુદી જુદી હતી. રા. નવઘણની કૃપાવાળા અર્મારો, નોકરો, અને માણસો હવે પોતાનું શું થશે તથા રાજાજીએ જીવતાં જીવત આ વિચાર કર્યો ને કદાચ આયુષ્ય લંબાયું તો દુઃખી થશે ખરેખરે કિંકર કરતા હતા. કેટલાક પોતપોતાના વગીલા કુંવરને યોગ્ય ગણી તેને ગાદી મળવાનું કલ્પતા હતા. કેટલાક મોદાનેજ ગાદી

મળશ્ચ એમ ધારી તે ઉપર ધોરણ બાંધતા. પણ ત્રાહીત માણસો, અને કુલ સરવાળે રાજ્યનાં ઘણાં ખરો માણસો, નાનો કુંવર કું-શિયાર, શૂરો ને પિતાને જુલો છે, તમામ સરદાર નોકરો તેના પ-ક્ષમાં છે અને પ્રજાનું હેતુ પણ નહાની વયમાં પોતાની સુઆલને રહેમદિલીથી વિશેષ મળવું છે માટે તેજ ગાદી ઉપર બેસશે એ-મ કહી તેજ બેસેતો સાઈ એમ અંતઃ કરણથી ચલાતા હતા. સારાંચ સહુ પોતપોતાને સુજતા તર્ક કરતા અને પાસે બેઠેલ કે બેઠેલ માણસને એ વિષેનો ખુલાસો પુછતા. પણ વૃદ્ધ મહારાજાએ હજી કાંઈને કાંઈ કહ્યું નહોતું. અને જેમની સલાહ લીધી તેમને પણ વાત ગુપ્ત રાખવા કહેલ તેથી ખાતરીથી કાંઈ કશી વાત બહાર પાડી શકતું નહોતું.

આ પ્રમાણે એક પ્રહર પહેલ જે જગ્યાએ ગણતરીનાં માણસો હતાં ત્યાં આઠલાં બધાં માણસો શું થશે તે જાણવાને અતિથય ખાંતી, મનમાં ઉપજતા તર્કને ખરો માની તે ઉપર હવાઈ મહેલ બાં-ધતા અને ઘડીકમાં સંકલ્પ વિકલ્પ કરતા આ જગ્યાએ આવી રીતની મિસલથી એકઠા થયેલા જોઈ હરેક આંખને સાનંદાશ્ચર્ય પમાડનારું અને સોરડના ઘણીના સરદાર અને રૈયતના ખ્યાર અને વૈભવ દર્શાવનારું લાગ્યા વિના રહેજ નહિં. તોપણ મુખ્ય સિંહાસન ખાલી હોવાથી ચંદ્ર વિનાના તારાઓ જેવું ઝાંખું, મેલેતાજી વિનાના નિશા-નીઆઓ જેવું બેઅંદોળરતવાળું દેખાતું હતું. પણ જ્યારે તમામ કચેરી પૂરી ભરાયાની વરધી રાજાજીને પહોંચી તેથી પોતાને જે કહેવાનું હતું તે ખાસ પ્રધાનો અને પુત્રો ને કહી ચુક્યા, જેના પ્રારબ્ધમાં જે નિર્માણ હતું તે મળી ચુક્યું અને જોશી મહારાજાની ધારે-લી પણ આવી પહોંચી, એટલે વધારે વાર એમનું એમ ચાલ્યું નહિં. જેવું સિંહાસનની પછવાડેનું બારાણું ઉઘડ્યું કે તમામ દુરેત એવું ચુપાચુપ થઈ ગયું કે એક પૈસો બાંધ પર પડેતો તે પણ સંભળાય. સર્વની નજર આ બાર તરફ એવી દોડી કે પાસેનો માણસ તલવાર ખેંચી ઝટકો મારે તોપણ તે વાગતાં મુખી ખખર ન પડે. લોકોનું અન્યમીનો-અટકોનો-ને આતુરતાનો-છેડો આણવાને બારણા-

માંથી વીશિક માણસનું ટોણું આવતું જણાયું, એટલે તમામ બેઠેલા જોભા થઈ ગયા.

આ સમૂહના અગ્રભાગે બે કદાવર મોટી કાંદોવાળા, પુષ્ટ, બિભૂતિ અને ચંદનથી ચિત્રાએલા ચહેરાના, ગળામાં રુદ્રાક્ષની માળાવાળા, આનંદમય ચહેરે ચાલ્યા આવ્યા હતા. તેમાંના એકની પાઘડીમાં ટી-પાણું દેખાતું હતું તેથી તે રાજજ્ઞેશી હોય એમ જણાયું. જો કે તેના જમણા હાથમાં મોટી માળા હતી ને તેના મણકા એક પછી એક પડવા સાથે તેના હોઠ હાલતા હતા તો પણ તેના મનમાં તો જીદાજ તર્કો અને વિચારોની માળા ફરતી હોય તેમ તેના ચહેરા કહી દેતા હતા. તેની જોડે તેના જોવા બીજા માણસના હાથમાં સોનાની રિકાબી ને તેમાં કુંકાવટી પુલના હાર ને બીજા એવાજ સામાન હતો. આ બંને આગળ ચાલતા હતા તે યોગ્ય હતું. કારણ કે આ વખતે તેઓ હુકમદાર હતા. તેમના ખતાવેલ વખતે, ફરમાવ્યા મુજબ, રાજાને તન મન અને ધનથી કરવાનું હતું. તેમની વાંસે આવતાર માણસનું વર્ણન ખરાખર કરવું જ જોઈએ. કારણ જેમ આ બધો મળાવડો તેને જોવા સાંજે આંહિં થયો હતો તેમ આપણને પણ આખા મળાવડામાંથી તેની જ એજાખાણુ આગળ કામ આવશે.

આ ભાગ્યશાળી પુરુષનું નામ રાખેંગાર હતું. તેની ઉંમર આશરે પચીસ વર્ષની હતી. તે કદે મધ્યમ, અને શરીરે પુષ્ટ, ગૌર રંગ અ- ને ઘાટીલા અવયવ વાળો હતો. તેજસ્વી વિશાળ લલાટ નીચે કાળી બમરો જોડાએલી હતી. લાંબી અને રતાશ વાળી આંખો મીઠીપણુ રોબદાર લાગતી હતી. સીધા અણીયાળા નાકની નીચે કાળી ઘટ્ટ મૂછો વાંકી વળેલી હતી. રાતા હોઠની સાથે દાઢી વચમાંનો ખાડો (ચિપ્પક) મુખાકૃતિની શોભામાં વધારો કરતો હતો. ગૌરવર્ણી ગાલ ઉપર વખતા વખત જવાનીની રતાશ વધારે તરી આવતી હતી. તેની ચામડીનો રંગ ગૌર તો પણ રતાશ પડતો હોવાથી તેણે ધાતુ બાંધી હોય એમ લોક જીવું અનુમાન કરતા. તેની ગરદન જોતી હતી. અને તેના હાથના જીભ પગની પિંડલી અને શરીરનો બાંધો તથા દેખીતી અપજતા ઉપરથી તે બાળકપણથી કસરતનો પુરો અભ્યાસી છે એવું

જોતાંજ જણાતું હતું. વિધાતાએ તેના દરજ્જને જાણતું રૂપ ચહેરા ઉપર તેજ તથા બળ આપવામાં કસર નહોતી કરી. અને તેમાં તેના આ વખતના આનંદદાયક સમય તથા શણગારે એટલો વધારો કર્યો હતો કે તેના સામું જોતાં આંખ તૃપ્ત થાયજ નહિ. ઉમરના પ્રમાણમાં ચહેરા પર ગંભીરતા વિશેષ હતી. મજબુતાઈને સાથે સુકુમારતા કે-વી શોભે છે એ જાણવાને તેને અવશ્ય જોવો જોઈએ. માથે લાલ મંદીલ ઉપર જડાવ શિરપેચની અંદરનાં દરેક નંગ ધારીને જોવા લાયક હતાં. કાતનાં કર્ણકુલ ગણાના લચ્છાદાર મોતીના કંઠા અને હાથના જડીત બાજુબંધની કીમત સાંભળી આશ્ચર્ય ઉપજે. હાથમાં વીંટી તથા પગમાં ખેસતો સુનાનો તોડો પણ ઘાટમાં કારી-ગરીના નમુના હતા. રાતા કીમતી શેલાને કમરે બાંધી તે ઉપર જ-ડાવ ચક્રીતદાર કમરપટો ધણો સરસ દેખાતો હતો. જમણા હાથમાં મોટી માણકની મૂઠવાળી તરવાર રાજ્યના અજ્ઞાતામાં એકજ પણ દેશ પ્રસિદ્ધ હતી, અને તેની સાથેની મોતીની બરેલી ઢાલ જોવાનું દરેક ઝવેરીને મન થતું. સુગંધીના લેપનનો તો તેને અભ્યાસહોવાથી તેના પરસેવામાંજ ખુશબો રહેતી પણ આ વખત તેનાં લુગડાંએ લગાડેલું અતરે તમામ પરદેશી ખુશબોઈના સંગ્રહસ્થાનમાં પહેલે નંગરે ધણા-જ વખાણને સાથે ધનામ મેળવે એવું હતું. સામું જોનારની આંખને ગ્રાંખવી નાંખે એવો તેજસ્વી રાજપુત લટકતી ચાલે બારણામાંથી બહાર નિકળતાં પૂરો દેખાયાથી બલબલા અમીરો અને કહેવાતા રૂપાળા પુરૂષો મનથી ગ્રાંખા પડી ગયા. તેની વાંસે સોનામાં ગરકાવ સોહામણા જે માણસો ચમ્મર તથા મુરછલ લઈ અદ્યથી રાજ્ય-રોત પ્રમાણે ચાલ્યા આવતા હતા. તે પછીના માણસો એવા ગબડ સખડ ચાલતા હતા કે તેમનું વર્ણન કરેલું કંઠણ હતું અને આ વ-ખત એવા જીજ્ઞસરદારો ને કારખારીકે ખીજમતદારોના સામું જી-વે પણ કોણ ? જે બ્રાહ્મણ રા. ઝેંગાર તથા વાંસે વૃદ્ધ પ્રધાન સિંહાસનને પડખે ધઈ તેના મો આગળ આબ્યા. ચમ્મર અને મુ-રછલ વાળા સિંહાસનની પછવાડે ઊભા રહ્યા. અને કચેરીમાં બેઠેલા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોમાંથી પણ મોટા મોટા આગળ સિંહાસન પાસે આબ્યા.

કુળદેવ ઈષ્ટદેવ અને વડીલોનું સ્મરણ કરી સૂર્યદેવ સામા પ્રણામ કરી ઈશ્વરનું ધ્યાન શુદ્ધ અંતઃકરણે કરતાં સિંહાસનપર પગ દીધો તેવો એટલો બધો ઘોંઘાટ થયો કે તે સાંભળી ગર્ભણીનો ગર્ભ છુટી જાય, કાચો પોચો માણસ ચિત્તભ્રમ થઈ જાય, કાનના કાચા પડવા વાળો માણસ બહેરો થઈ જાય, અને માંદા માણસને સનેપાત ઉપજે. રાજગૌરે રાજના કપાળમાં કુંકુમનો ચાંદલો કીધો, અક્ષત ચોડ્યા, ડુલના હાર પહેરાવ્યા. એકદમ રૂપાસુનાની ધૂપદાનીમાં કરતૂરીની બીજીઓ સળગાવી લોકોની બીડથી બગેલી હવા મુગંધમય કરી નાંખી. અને છેવટ તમામ બ્રાહ્મણો ચહેરા ઉપર નસો તરી આવ્યા એટલા નેર તથા ઘડીભરમાં સાદ બેસી માથું ડુઝવા આવ્યું એટલા શેરથી માંગલિક તથા આશિર્વાદના મંત્રો બોલી પાંદડાંઓ વતે પાણી છાંટવા તથા અક્ષત ફેંકવા લાગ્યા. ચમર તથા મુરછલ થવા લાગ્યાં. ચોબદારોએ નેકી પોકારીને તમામ રૈયત “સોરઠપતી રાખેંગારનો જય” બોલ્યા કે પુરે જોશથી ટુટી ટુટી જવાનો બય રાખ્યા વિના વાજંત વાળા પોતાનાં વાજંતો વગાડવા લાગ્યા. નોખત સરણામનો આવાજ વધારે દૂરથી નહિં સંભળાય એમ કલ્પી તેના વગાડનાર વધારે કૂંકીને તથા ઠોકીને વગાડવા માંડ્યા. બહારના લોકો. માં તવા રાજને નિરખવાની આતુરતા એટલીબધી વધી કે સામટી ધકમ્ ધકા તથા ઠેલમ્ ઠેલા થઈ, કેટલાક ચગદાયા, કેકની પાઘડી ગઈ, કેટલાક પડી ગયા તથા લોકોના પગના ઠેસા ખાવા તથા બમો પાડવા લાગ્યા. કેકનાં ધોતિયાં નિકળી ગયાં ને “જબરો જીતે” એવો ડોળ તે વખત થઈ ગયો. અને જોવાનું પણ એવુંજ હતું. આવા ઠાક માડથી આવી સભામાં આવા સિંહાસન ઉપર અને આવો રાજ્યપતિ કેવો દેખાતો હશે તેની કલ્પનાજ મનને આનંદ પમાડે છે. બ્રાહ્મણના આશિર્વાદ પૂરા થયા કે જમણા હાથમાં રૂમાલમાં સોના મહેરો અથવા રૂપા નાણું મૂકી ડાબો હાથ અડાડી તમામ નાના મોટા બંને મિસલ વાળા નજરાંણા તથા નછરાવળ કરવા એટલે રાજને માથેથી અમુક નાણું ઉતારી પછવાડે ઊભેલ માણસને આપવા માંડ્યા. આ કામ બહુ ઝડપથી ચાલ્યું મહારાજ નજરાણાને ફક્ત હાથજ

અડાડતા હતા ને પાસે ઊભેલ માણસ તે લેતો હતો પણ તેમાં સારો વખત ગયો ગવૈયાં બવાયા ને ગણિકાઓ પણ પોતાનાં સાજ સહિત આ શાર બકોરમાં કોઈ સાંભળે કે સામું પણ જીવે તેમ નહોતું છતાં પોતાનું કામ કરવા લાગ્યાં, નજરાણા થયા પછી કવિયો ભાટો ને ચારણો-એ પોતાની કવિતા છંદને ડીંગળ કહ્યાં, ગોર મહારાજ તથા જોશી બાવાને એકેક મોટું ગામ મળ્યાનો હુકમ પ્રસિદ્ધ થયો. કડાં કુંડી તોડા વેઠ મંદિલ ટુપટા શાલ પાઘડીઓ ગામો ભેંશા ઘોડા અનાજ અને છુટક રૂપા નાણાની લખ લૂટ ચલાવવાનું કામ એક મોટા અમીર અજનતચી અને એ કારકુનને સોંપવામાં આવ્યું. પણ પરચુરણ વહેંચવાનું કામ કચેરીમાં ગડબડ ન થાય માટે પાછલા પહેરે ઉપર રાખ્યું. તો પણ સાકર વહેંચવાનું કામ કચેરીમાં અને મેદાનમાં એટલું બધું ચાલ્યું કે કોઠારીને સાકર ખુટી પડવાનો ભય લાગવાથી બજારમાંથી માણસ ઉપર માણસ મોકલી સાકર મંગાવવા અને વેચનારાઓને ઠપકો દેવા તથા તેમના “વરનારનું વર ને તારૂં પેટ બળે” એવા જવાબ સાંભળી ઉદાસ તથા ફિક્કરમંદ થવા માંડ્યો. બંદીખાનાના કેદીઓને મુક્ત કરવા, ને આંધળાં પાંગળાં અશક્ત નવારસને જમાડવા તથા વચ્ચ નગદી આપવા ખાસ માણસ નફી ધૈર્ય, પુણ્ય દાનના કામનો બંદોબસ્ત થયો કે મહારાજાએ વૃદ્ધ પ્રધાન જે પોતાની ગાદી ઉપર બેઠો હતો તેના સામુ જોયું એટલે તેમણે જોયું થવાનું કરતાં તમામ માણસો ઊભા થઈ ગયા બહારના ટોળામાં ગડબડાટ વધ્યો. ટોળા બંધ અમીરો શાહુકારો નોકરો એક પછી એક પ્રણામ કરવા લાગ્યા. વાહન વાળા નોકરો પોતાનાં વાહન સજ કરવા દોડ્યા અને સર્વના જાણવામાં આવ્યું કે મહારાજ બારોબાર ગુરુ દત્તાત્રેયનાં પગલાંનાં દર્શન કરવા પધારે છે તેથી લોકો એકદમ તે તરફના રસ્તા ઉપર પેરાવા લાગ્યા. રાજાજીના ઊભા થતાં જય જયકારનો શબ્દ એટલા શારથી નિકળ્યો કે વાજીત્રોના નાદ તેમાં ડુબી ગયા. અમીરો પોત પોતાના વાહન તરફ ચાલ્યા પણ ગડબડ એટલી થઈ કે અમીરને ગરીબ મેસનારાને ઊભા રહેનાર તમામ શ્રેણ ભેળ થઈ ગયા. તેમના ટોળામાંથી માર્ગ કરતા રાજાજી ધીમે ધીમે કચેરીના દરવાજા બહાર આ.

બ્યા. મણિમય સુવર્ણની અંગાડી વાળા મહોત્તમ જાંઘા કાળા રૂપાળા હાથી ઉપર નાની રૂપેરી નિસરણી પર પગ દઈ ચડ્યાને પુંઢે વૃદ્ધ પ્રધાન પણ ચંમર લઈ બેઠા કે જ્યકાર ને વાળુંવતી સલામી સાથે હાથી ઊભા થતાં સર્વ જનસમૂહને રાજાને નિરખવાનું સમું પડ્યું તેથી તથા તે સાથે પોતાનો પ્રિય વજુર બહાલ રહેલો જોઈ પુર આનંદમાં આવી ગયા. વાજતે ગાજતે છડી સવારી લોકોના ટોળાથી પે. રાએત્રી શહેરના જે રસ્તા ઉપર થઈ ચાલી તે રસ્તા પર આવેલા ઘરોના ઓટલા બારી ને છાપરાં ઉપર લોકો જ્ય જ્ય શબ્દ ઉચ્ચારતા તથા હાથી પાસે આવે ત્યારે ડુલથી વધાવતા અનંદ આનંદમય દેખાતા હતા. સવારી કિલ્લા બહાર કુળદેવીને મંદિર અટકી. ત્યાં ઉતરી માતાજીનાં દર્શન કીધાં. અને ત્યાંથી સુખપાલમાં બિરાજી દત્તાત્રેય તરફ ખાસ છડી સવારી ચાલી. બાકી તમામ સામાન ત્યાંજ રહ્યો. સાથે જબરા અબ્યાસી સીપાઈ ઘોડા જેવી ઝડપથી હરણી પેઢેઢેકતા ચાલ્યા ને આગળથી કીધેલ સવડ મુજબ ટપાલે ટપાલે બદલાતા ગયા તેથી ઝડપથી ત્યાં પહોંચી. પાંચ મિનિટ ત્યાં રોકાઈ એવીજ ઉતાવળથી પાછા પધાર્યા એજ સુખપાલમાં રાજગઢીને બારણે આવી સહુની સલામ લઈ રાજમહેલમાં પધાર્યા.

શહેરમાં ઘરો ઘર દરેક માણસ આ હકીકત વિષે વાત કરી રહ્યું હતું. જેઓ જોઈ આવ્યા તે કહેતા તથા ઘરમાં રહેલ માણસો ઉલટબેર સાંભળતા હતા. કેટલાક સારી જગ્યા મળ્યાનું કહી આનંદ પામતા હતા ને કેટલાક કચરાવાથી કાંઈ ખોવાથી અથવા બરોબર ન દેખાવાથી કચવાતાને પાસે ઊભલનો દોષ કાઢતા હતા. કેટલાક રાજના રૂપને, કેક તેના ગુણને, કોઈ કચેરીના ઠાઠને, ને કોઈ થયેલ દાન ખિરાતને વખાણતા હતા. જેઓને ધાર્યા મુજબ કે વધારે મળ્યું તેઓ આનંદ પામતા, ને જેઓ લોભી હતા, જેઓના આશા પૂર્ણ ન થઈ તેઓ મક્ત વગર અમે મળેલ ઉપર સંતોષ ન પામી ઉદાસ થતા હતા. આપનારને નિંદતાને બીજાનું સાંભળી અદેખાઈથી બળતા હતા. નવા રાજની શુદ્ધિ, સ્વબાબ અને શૂર-થી લોક માહીત હતા તેથી તેઓ તેને આશિર્વાદ દેતા. તેની કબુલ-

હી ચારે પ્રતિસાઓ નિર્વિઘ્ને પાર ઉતરે એમ પ્રભુ પાસે માગતા અને તે રા. નવધણુથી પણ સારો નિવડશે એવું ધારતા હતા. આ પ્રમાણે વાતો કરવા, સાંભળવા, અને તે ઉપર વિચારો આપી તર્કો બાંધવાનું કામ તેઓની ક્ષુધાએ વધારે વાર ચાલવા દીધું નહિ. તમામની વૃત્તિ ભાજન તરફ દોડીને તેથી સહુ પોત પોતાને ધંધે વળગ્યા.

મહારાજ રા. ઐંગાર સુખપાલમાંથી ઊતરી રાજમહેલના એક બધ્ય ઓરડામાં પેઠો તેની આસપાસની બારીઓ બંધ હતી. અને તેમાં ગણતરીનાજ ચાકરો હતા. એક મોટા સોનેરી છત્રપલંગ ઉપર સાઠેક વર્ષની વયનો એક ડોસો પાસાભર સૂતો હતો. કરચલી પડેલી તથા સુકાયા જેવી તેની આમડી, જીડી ઉતરેલ અને તેજહીન આંખો, હાડપિંજર જેવું લોહી માંસ વિનાનું ને તેમાં તમામ નસો અને હાડકાં બહાર તરી આવેલ એવું શરીર, કરમાઈ ગયેલ ફીફો ચહેરો, અને એવાં બીજાં ચિન્હો ઉપરથી તે હવે આ દુનિયામાં થોડા દિવસનો મીજમાન છે એમ રપજ સમજાતું હતું. આ માણસ રા. નવધણુ હતો. તેના આગળ આવતાંજ લાયક પુત્ર રા. ઐંગાર સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કીધા અને પાસે આવી બેઠો એટલે સૂતે સૂતે માયાણુ પિતાએ તેના માથા ઉપર હાથ મૂક્યો અને ખોખરે આવા-જે બાળ્યા તુઠ્યા શબ્દોથી વચમાં ઉધરસ અને દમથી અચકાતો ડોસો બાહ્યો કે “પ્રિ પુત્ર! રાજ યવું કેટલું જોખમદારી ભરેલું, કેટલું ખર્ચદારી રાખવાનું, અને કડણુ કામ છે એ તું જાણે છે માટે પ્રજનનું રક્ષણ કરી તેને સદા પ્રસન્ન રાખી આશિર્વાદ સંપાદન કર. વામાં તન મન અને ધનની દરકાર નહિં રાખેતો સુખી થઈશ. વધારે શું કહું?” આટલું સાંભળી હાથ જોડી નમ્રતાથી પ્રતાપી રા. ઐંગાર બાહ્યો “પૂજ્ય પિતાજી આટલા દિવસહું સ્વતંત્ર હતો. મારા તન મનનો મુજ્જિયાર હતો. પણ હવે હું પરતંત્ર સોરઠની પ્રજાનો મોટો નોકર થયો. એ હું સમજ્યો છું. એવો કોણ મૂર્ખ હશે કે હજારો લોકનું અય કરવાનું પોતાના હાથમાં હોવા છતાં તે ન કરી ઇશ્વરની અપ્રસન્નતા, દુનિયામાં અપયશ, અને મુવા પછી નહાઈ નામ મૂકી જવા સ્હાશ! એ-

વા કોણ પેટભરો અસાનવાન હશે કે બીજાનું રળેલું અને તેની મં-
 હેનતથી મળેલું તેનો કોઈપણ રીતે બદલો વાળ્યા વિના મક્કત આઈ-
 પી મોજ મારી ગમે તેમ ઉડાવી નાંખશે ? એવા કોણ માયા-
 કરેલ અને અસાન હશે કે ઇશ્વરઆસા ઉદ્ધંધન કરી પોતાની ક-
 રજ, લોકોનું કલ્યાણ કરવા તેમને ન્યાય આપવા અને રક્ષણ કરવાનું
 ભૂલી આખી ઉમર પડી રહી નીશાપત્તા અને કુનીતિમાં તમામ વજ્ર
 ગાળશે, અથવા મરણું છે, મહા પ્રભુને જવાબ દેવો છે એ ભૂલી બિ-
 ચારી પ્રજાને ધોળે દિવસે અન્યાયથી લૂંટશે, શહેર વચ્ચે ધૂતશે અ-
 ને ખરાબ કરી તેની આંતરડીનો શાપ લેશે ? રૂપાળા, બહાદુર, પૈસા-
 વાળા હોશિયાર અને પ્રતાપી પુરુષના પુત્ર થયા એટલે તરી પાર ઉ-
 તર્ક, રાજ્યાસનને લાયક થયા એમ નથી, પણ પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ તે
 બધાના ઉપયોગી થઈ કરી બતાવવામાં લાયકી છે. રાજાની કાંઈ
 જાત નથી. તે કાંઈ ઇશ્વરને અધિક પ્રિય નથી. જેમ વિશ્વમાં બીજાં
 માણસ છે તેમ તે પણ છે. પ્રજાની પ્રીતિ, મરજી અને તેના પ્ર-
 તાપથીજ રાજા થવાય છે. જ્યારે હજારો લોકો મહા શ્રમ, વજ્ર અ-
 ને વખત ખર્ચી પેદા કરેલ દ્રવ્યમાંથી તેને બાગ આપી અનેક
 પ્રકારે મોજ મળ, ફુનિયામાં સ્વર્ગ સુખનો સ્વાદ ચખાડે છે, ઇશ્વર
 ઉતરતું તેને માન આપે છે, તેને માટે પોતાના તન મન અને ધ-
 નની દરકાર નથી કરતા, અને તેને ધણી, મહારાજ, કહી કહીને ત-
 થા આશિષો દઈ દઈને પોતાની જીભ ધસવી નાંખે છે, ત્યારે તેના
 બદલામાં રાજા જે કરે તે ઘોડું કહેવાય. એટલા બધા આભારનો બદલો
 એક તો શું પણ અનેક બચમાં આપવો કઠણ છે. માટેજ હું રાજા થયો
 ત્યારથી એ પ્રજાના હિત સાડું તેમને શાન્તિમાં રાખવા સાડું, માડું સુખ
 મારી જીવિષાંતિ અને ખુશી, અરે! વજ્ર આવે તો મારી દેહ અને
 અમૂલ્ય જીવ પણ ધોળ્યાં કરેવા શુદ્ધ મનથી નિશ્ચય કર્યો છે. ગમે
 તેવા પ્રતાપી શૂરવીર, ગમે તેવી મોટી સેનાવાળો રાજા, મારી પ્રજાના
 સામે જ્યાં સુધી હું એ પ્રજાનો રાજા છું અને મારા ખોળિયામાં જીવ
 છે ત્યાં સુધી તાણીને આંખ પણ કરી શકનાર નથી તો પછી શું
 મગફૂર છે કે મારા નીચલા, તાપ્તાના, મારા લૂણથી ઉછરેલા માણ-

સો કોઈ રીતની કનડગત કરે? જમ હું તેમને માથે બાળરૂપ રહેવાનો નથી તેમ મહારા કોઈપણ, વહાલા, સગા, અમીર મુત્સદી કે મોટા સરદારને પણ આજસુ રહેવા, મક્કતમાં આવા, અને મનમાં આવે તેમ વર્તવા દેવાનો નથી. મારા પોતાના જીવ અને વૃત્તિ-બોને નિયમમાં રાખીશ તો એથી વહાલું બીજું કોણ છે કે તેની આતર હું મારા નિયમ તોડીશ ? મારા મનમાં ધણી ધણી ગોઠવણો અને ધારણાઓ છે. ઈશ્વર સારી નિવાડે એ ધારણાઓ! ઈશ્વર પાર પાડે એ ગોઠવણો! પિતાજી, વખત તંગ છે એટલે અધિક શું કહું? પણ ટુંકામાં એટલુંજ કે આપનું કહેવું હું યથાસ્થિત સમજીશ છું. ઈશ્વર આપના પુણ્યપ્રભાવે અને આશિર્વાદથી મારી સુમતિ રાખી મારી એ આશાઓ પાર પાડવામાં સાહાયકારી રહેા !” હાજર રહેલા તમામ બાલી બેઠ્યા “તયાસ્તુ”. રાજાની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ બરાઈ આંખમાં તે મનમાં બહુ સંતુષ્ટ થયો અને તુરત પોતાના લાયક પુત્રને બોળન કરવા જવાની આત્મા આપી.

આ પ્રમાણે રા. ઐંગારને રૂપથી, ગુણથી, સ્વભાવથી ઓળખાવતાં એક વાત રહી જાય છે ને તે આ પ્રસંગેજ જાણવા યોગ્ય છે. રા. નવધણને ચાર પુત્રો હતા ને તેમાં રા. ઐંગાર સહુથી નાનો હતો. પણ તેને ગાદી ઉપર બેસાડવામાં તેના આ સદ્ગુણોજ સાધનરૂપ થઈ પડ્યા. તેણે બાલ્યાવસ્થામાંથી પ્રજાની, નોકરોની, અને પિતાની પ્રીતિ મેળવી યોગ્યતા પ્રસિદ્ધ કરી હતી. પણ તેમાં તેણે છેલ્લે જતાં જોયું મૂક્યું અને તેથી તેને રાજ્યાસન તુરત મળ્યું. રા. નવધણ મહીકાંઠામાં ઉમેરાતા રાજાને જીતી તેની કન્યા પરણ્યો ત્યારે કન્યાના બાઈ હંસરાજ મહીડાએ તેને “કોઈક દિવસ વેર વાળી મારીશ” એવી ધમકી આપેલ. કન્યા પરણી ઘેર આવતાં જસદણ બાંધરાનો રાજા બાંધરાનો કિલ્લો ચણાવતો હતો તે બોલેલ કે કિલ્લો પૂરો થઈ રહ્યો હોતતો આ ઠકરાણાને હુંજ રાખત. એક વખત પંચાળમાં સિદ્ધરાજ જયસિંહે તેને પકડી દાંતવરાણું લેવરાવી હોડેલ તથા તે વખત એક દસોંદી બાટ તેની મસ્કરી કરેલ. આ રીતે ચાર વાર તેનું માનખંડન થયાથી તેણે ચારે જણ પર વેર લેવા પ્રતિજ્ઞા કીધેલ તે મરણ-

સમય આઆધી રહી જતી હતી તેથી ચારે પુત્રોને બાલાવી કહેતાં મોઠા ત્રણે- રાયધણુ-શરસિંહ- અને ચંદ્રસિંહે- એકેક વાત ક્રમવાર કચ્છલી તે પાર પાડવા સમ આધા, પણ સહુથી નાના રા.જેગારે ચારે વૈર પોતે પાળવા હિમત અને હેંશ બતાવી પ્રતિસાધી કચ્છલાત આપી તેથી રાજાએ બીજા દિવસ એ બાબતનો નિર્ણય કરવા ઠરાવ્યું અને તે ઉપરથી પાત્રતા ગણી આપણે ઉપર જોયું તેમ રા.જેગારને ગા-દી આપી. બાકીના મોઠા રાયધણુ- (રાયજીતરા રજપુતોના મૂળપુરુષ) ને ચાર પ્રગણાં ને ચંદ્રસિંહ- (ચુડાસમાનો મૂળપુરુષ) અને શરસિંહ (સરવૈયાનો મૂળપુરુષ) ને થોડાં થોડાં ગામો આપ્યાં. આ પ્રમાણે રા.જેગારે નાનો હતો છતાં તેને રાજ્યાસન મળ્યું. આપણે તેને, તેના વૈભવને, તેની પ્રજાને આજખ્યાં તેની અગત્ય આગળ ઉપર સમજાશે.

પ્રકરણ ૬૬.

સોરઠપ્રાંતમાં આજત નદીના કિનારા ઉપર મઝેવડી નામે ગામ વસેલું છે. તેનાં ઘરો માંહેના ગડગડીઆ પથ્થરના, એક માળના બાં-ધેલા, એક ઘરની કાંટડીની પછીત આ નદીના તડ ઉપર આવેલી હતી. તેમાં મધ્યમાં એક ચોરસ બારી, આશરે એક ગજ લાંબી તથા પોણો ગજ પહોળી, લોઠાના સળીઆદાર જાળીવાળી હતી. આ કોટડી માંહેથી લીંપેલી, સોળ ચોરસ ગજ હતી. તેના ખૂણામાં એક બાળ, તથા મધ્યમાં વાણનો બરેલો ખાટલો, ઉપર એક ગાંઠાના ગોદડા તથા અસીસા સમેત હતો. નીચે એક પાણીનો કળસો પડ્યો હતો. આ ખાટલા ઉપર એક કુમારિકા બે હાથ જોડી, મો જાંઘું કરી, સ્થિર બેઠેલી હતી. તેને તેર વર્ષ પૂરાં થઈ ચઢેદમું અડધું ચાલી ગયું હતું. તે તનફુરસ્ત, બહુ જાડી નહિં તેમ બહુ પાતળી પણ નહિં એવા મધ્યમ કદની હતી. તોપણ તે ઘણીજ નાન્યુક હતી. તેના શરીરના અવયવ ઘાટીલા અને ખામીરહિત હતા. તેના રૂપનું યથાસ્થિત વર્ણન કરવું અશક્ય હતું. કારણ તે પૂરી પદ્મિની હતી. તેનું સુખ જનમના ચંદ્ર જેવું ગોળ અને કાન્તિમાન, તથા તેનું વિશાળ પણ નમ્રતા બતાવતું હોય તેવું નીચું લલાટ, નજરે પડતાંજ તે પૂર્ણ બા-

અથાળી દેવાંગના કે અપ્સરા હોય એમ જાન થતું. તેની ધનુષ્યા-
કારની સ્પષ્ટ કાળી બમરો, અને તેની નીચે મ્હોટી પણ લાંબી અ-
ણીઆળી આંખો, તેની અંદરની સફેદ દૂધ જેવી પિંડી, તથા તેમાં ગોળ
કાળી પુતળીથી વગર અંજને તેના ચહેરાની શોભાની અવધિરૂપ
હતી એટલુંજ નહિ પણ તેના સામું ધારીને જોતાં જે મીઠાશ અને
મોહની લાગતી હતી અને તેમાં તેના આમ તેમ માછલીની ચપળ-
તાથી ફરવાને લીધે જે વૃદ્ધિ થતી તે હૃદયભેદક અને ભૂખ દુઃખને
વીસરાવે એવી હતી. તેનું ન્હાનું સીધું નાક અણીઆળું હતું. અને
તેની આસપાસ ભરાવાદાર મ્હોટા ગાલ ઉપર જ્યારે ગુલાબી રંગ
છવાઈ જતો, અને જ્યારે તેમાં તેના ન્હાના દાડમના ફુલ જેવા રંગના
હોઠવાળી ન્હાની મ્હોની ફાડમાંથી મંદહાસ્ય કરતી વખત સમાકાર,
દાડમની રતાશ પડતી કળી જેવા દાંતોની દાર દેખાવા સાથે ખાડા
(ગાલમાં) પડતા, તે વખત તેના ચહેરા સામું જોતાં મન ધરાયજ
નહિં એવું હતું. તેની ઠોડીની વચ્ચેના ખાડા (ચિન્નક) માંનું લીલું
ત્રાજવું અને તેના ગાલ ઉપરના કાળા શાહી જેવા તલ, એ બેમાંથી
કોને વધારે વખાણવું એ ગુંચવડા ભરેલું લાગતું. તેના પાતળા સુ-
કુમાર ન્હાના કાન અને પાતળી લાંબી ગરદન, એ તેના ચહેરાના
રૂપને છાજતાં હતાં. અને તેનો કમરથી નીચે પડતો કાળા મુંવાળા
વાળવાળો ચોટલો અને તેના મંચમાંની શ્વેત સેંથી, તેના ઘોળા ગુ-
લાબી ચહેરાની શોભામાં, અને તે જ્યારે છુટો હોય ત્યારે તેના શો-
ભીતા મુંવાળા શરીર ઉપર પડતો ત્યારે તેની ખૂંખીમાં, એવો વધારો
કરતો કે તેની કલ્પના કરવી અશક્ય છે. તેનાં કાંડાં પાતળાં, તેની
આંગળીઓ સીધી તથા ન્હાની, અને તેને છેડે હીરા જેવા ઘોળા
ચળકતા નખ બીજના ચંદ્ર જેવી કોરવાળા હતા. તેની કમર પાતળી
તથા તેના ઘોળા કણક જેવા પાતળા પેટમાં ત્રણ વાટા પડેલા હતા.
તેના હાથ કમળ જેવા અને તેના પગનાં તળિયાં મેદીથી રંગેલાં
હોય એવાં દેખાતાં હતાં. તેની શુદ્ધ ગૌર રંગની ચામડી પાતળી પાર-
દર્શક જેવી હતી તેથી તેનું ગુલાબી લોહી તથા નસો પણ તેમાંથી
દેખાતી અને તેથી તે ગુલાબી જેવી લાગતી હતી. અને ટુંકામાં કહીએ

તો જગતકર્તાએ તેને પોતાનેજ હાથે દુરસદ અને આનંદને વખતે સ્વર્ગની અપ્સરાનો ગવં ટાળવા દુનિયામાં પેદા કરી હતી. જેમ જેમ તેના ઉમરમાં વધારો થતો તેમ તેના રૂપમાં પણ વધારો થયે જતો હતો. અને તેની પોતાની કાન્તિ તથા સૌંદર્ય એટલાં બધાં હતાં કે તેને બીજા કશાની જરૂર રહેતી નહિ. આ વખતે જોકે તેને માથે ફક્ત કાળું કાજળ જેવું લોકીઆ જાડું ઓઢણું પડેલું હતું, પણ તે ઉલટું તેના સુંદર મુખને વધારે પ્રકાશિત કરતું. તેના વાળ છુટા અને તે કમર નીચે ઓઢડાને અડતા હતા પણ એથી ઉલટી તેના શરીરની શોભા વધતી હતી. હજી સૂર્યોદય થયો નહોતો તેથી તેણે ઊઠીને દાતણ પણ નહોતું ક્યું, છતાં તેના મ્હોમાંથી સુવાસ નાકળતી હતી. પણ અરે કહીએ તો તેના શરીરની નાજીકાઈ અને સૌંદર્યથી તો તે મ્હોટા ચક્રવર્તી મહારાજની માનીતી પટરાણી થવાને-હીરા રત્ન આદિનાં આભૂષણોથી સણગારવા અને કીમતી રંગબેરંગી સુગંધથી તર કરેલાં રેશમી અને જરીન વસ્ત્રો પહેરવાને-અને થોડું બોલવા-થોડું ચાલવા-થોડું ખાવા અને જેમ બને તેમ થોડી મહેનત કરવાને, સરજેલો હોય એમ અનુમાન કરાય. પણ દૈવની ઇચ્છાથી, પ્રારબ્ધના અપાઠથી, અસ્તોદયના ચક્ર પર ચઢવાથી, આ વખતે એકલી નહાના ગામડામાં, ગરીબ માણસના ઘરની ઊંડી કોટડીમાં, હલકામાં હલકાં વસ્ત્ર પહેરી વાલની પણ વીંટીવિના, પુર વિચાર, ફિકર, અને દિલગિરીથી, ઘડીમાં ઉઠી આમતેમ ફરતી, ઘડીમાં બેઠું મારી સૂતી, ઘડીમાં ગાલે હાથ દઈ વાંકી ડોક કરી આંસુ પાડતી, અને ઘડીમાં ઈશ્વરપ્રાર્થનામાં તક્લીન થતી હતી.

આવી સ્થિતિમાં તે એકદમ બોલી ઉઠી-“હે ઈશ્વર ! હે જગન્નાથ ! હવે મારી સહાય કર. મારું મદદગાર, સલાહકાર, કલ્યાણ કરનાર, અને રક્ષક તારા વિના કોઈ નથી. અરે ! મારાં ખરાં વાલી, સાચાં માબાપ, ખરાં હિતેચ્છુ, કોણ જાણે કોણ અને ક્યાં કેવી સ્થિતિમાં હશે ! તેમણે પણ દૈવ જાણે શા કારણે મારો ત્યાગ કર્યો છે. હું પૂણું સંકટમાં, ખરી ખેંચેલીમાં, બિવિધનું અંધારું જોઈ અથડાઉં છું અને દુઃખી થાઉં છું. ત્યાં મારો હાથ ઝાલી તું રહેતો નહિ

અથાવે તો મારી દયા કોણ આણશે? તારા વિના હું બીજા કોને યાચું, કોને કરગરું, અને કોને શરણે જાઉં? મારા મનની બધા, મારા પેટની પીડ, મારા કાળજીનું કષ્ટ કોઈને કહેવાય એવું નથી. તું અંતર-જાળી છે. સચરાચરવ્યાપક સર્વસ્થિ છે. તારાથી કાંઈ છાનું નથી. તારા જેવું બીજું કોઈ સમર્થ દયાળુ નથી. માટે સમજણી થઈ તારાથી તારૂં શરણું પકડી તારી મદદને તારા બરોસા ઉપર આશા બાંધી દિવસ નિર્ગમન કરું છું. મારી ખુદી અને શાદદાસ્ત પ્રમાણે મેં કોઈને દુઃખ દીધું નથી. છતાં કાંઈ અપરાધ તારી નજરમાં આવ્યો હોય તો क्षમા કર. એટલાજ સાડું મને કપાતા કાળજીથી અજપ્રહર ખેંચેત રાખવા ધાર્યું હોય તો તે ટુંકું દર. મારો અજ્ઞાનતા, મારા મનની નબળાઈ, મારી કરગર, અને પ્રાર્થના સામું જોઈ તારા મ્હેણા દિલથી, તારા દયાળુ ક્ષમાવંત રવબાવથી, પતિત પાવન નાથ, મને क्षમા કર. બૂલી પડેલી, અંધારામાં અથડાતી, સંકલ્પ વિકલ્પથી ગ-બરાતી, તારી રાંક પુત્રીનો હાથ ઝાલ. હે દેવા ! મારો હવે એકે આરો નથી. મારી તમામ આશા માત્ર તારી કૃપા ઉપરજ આધાર રાખે છે માટે પ્રભુ સહાય થા !”

આ પ્રમાણે ખેલતાં તેની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ ચાલ્યાં. તેની છાતી બરાઈ ગઈ, તે ડસકાં ખાવા લાગી, તેનાથી વધારે ખેલાયું નહિં, અને તે થોડીવાર સુધી ચિત્તન્નમ થઈ ગઈ. અને એમ થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું પણ નહોતું. કારણ કે તેની બાહ્યાવસ્થા, પૂર્ણ છૂટ બોગવવાની, ખેંચીકરાઈવાળી, નિરપરાધી અંતઃકરણની, આનંદમય, સુખકારક અવસ્થા જોતાં જોતાં તેની ખેસમજમાં ચાલી ગઈ. તે ગમે તેના બોળામાં કૂદી પડતી, ગમે તેને વળગતી, ગમે તેની સાથે હસતી રમતી અને ખેલતી, તેને અજણ્યું ને જાણીતું, લાયક ને નાલાયક, કપટી ને ભોળું, બધું સરખું હતું. તેનું અંતઃકરણ રાગદ્વેષરહિત હતું. અને તે માટીના ઢેકાથી, ઢીકરાના કટકાથી, કે લાકડાનાં છોડીઆંથી, ગેલ કરીને એકલી આનંદમાં વજ્ર કાઢતી હતી. પોતાના રૂપનો, પોતાની હાલતનો, પોતાના બિચ્છનો, પોતાની અસલ નાતજાતનો, કશો વિચાર નહોતો તેથી અને

એવાં કારણોથીજ તેની બાહ્યાવસ્થાના દિવસો સહજ જતા રહ્યા. પણ જેમ જેમ તેનામાં સમજણ આવતી ગઈ, જેમ જેમ તેની આંખમાં શરમ, તેના મનમાં વિકાર, તેના શરીરમાં ફેરફાર, વધતો ગયો, જેમ જેમ તેની બુદ્ધિ ખુલવા લાગી ને અજ્ઞાનતાના અંધકારમાંથી, બાહ્યાવસ્થાના ઊંડા ઓરડામાંથી, બહાર આવવા લાગી, દુનિયાને, તેમાં થતા બેલાને, તેમાંહેના વિકારોને, સાનંદાશ્ચર્ય પામી નવા નવા જોવા લાગી, પોતાની કીમત, પોતાની રિયતિ, અને પોતાનું બિલ્લિય સમજવા લાગી, તેમ તેમ તે જેવી બેઢિકર હતી તેવીજ ફિકરમંદ, જેવી શાન્ત હતી તેવીજ બેચેન, જેવી સંતોષી હતી તેવીજ અસંતોષી, અને કુલ બાબતમાં જેવી સુખી હતી તેવીજ દુઃખી થવા લાગી; અને જેમ જેમ તેની ઉમર વધતી ગઈ, તેમ તેમ તે બધું વધારેને વધારે થવા લાગ્યું. હવે તે પોતાનાં આડોસી પાડોસી, ઓળખીતાં અને વહાલાં, લોકોથી વાતો કરવાને પણ અંચાવા, વેહમાવા, અને શરમાવા લાગી. હવે હસતાં, ગમે તેમ બોલતાં, ગમે ત્યાં જતાં. તેનું મન ના પાડવા, તર્ક વિતર્ક કરવા, અને ડરવા લાગ્યું. તે તાકી તાકીને, ઊંડી ઉતરીને, ઘણુંજ સોચીને, બિલ્લિયના અંધારામાં, ગમના પડદા વાંસે જોવા લાગી, અને સારામાં સાચું પોતાને માટે નજરે પડવાની ઈચ્છા રાખવા લાગી, પણ તેમાં તેને કાંઈ સુઝતું નહોતું. અને તેની હાલની હાલત તેના મુરબીના વિચાર જોવાથી તેના મનનું સમાધાન કોઈ પણ રીતે થતું નહોતું. તેને એક દિવસ એક વર્ષ જેવો લાગતો હતો. એક ઘડીમાં સંખ્યાબંધ વિચારો આવતા, અને તે બધામાં તેને નાઉમેદી દુર્ભાગ્ય, ધારેલ વસ્તુ અલબ્ધ માલુમ પડતી ત્યારે તેના મનમાં જે કષ્ટ થતું તે કોઈને કહી શકાય એવું નહોતું. તેથીજ તેણે સુખથી ખાવું, રાહતથી સૂવું, શાન્તિમાં બેસવું ઉઠવું, તળયું હવું, બલકે યાકનો વીસામો, દુઃખનો દિલાસો, શાન્તિના સ્નેહીરૂપ, નિદ્રા પણ તેની દુશ્મન થઈ પડી હતી; અને કદાચ ઘણું કળકળાવ્યા અને કષ્ટ આપ્યા પછી તેને નિદ્રા આવતી તોપણ બચકરે સ્વપ્ન-દુઃખને તાળું કરાવી નવી નવી વાતો ઉપજાવનાર-તેને વધારે દુઃખી કરતાં હતાં. આવી ત્રાસદાયક સ્થિતિના

જીડા કુવામાંથી નીકળવાને તેને એકજ દોરડું જોઈતું હતું. આવા ડોળાએલા મનમાં પ્રકટતી ચિંતાની. અગ્નિ એલવવાને એકજ શાન્તિકારક વસ્તુની અગત્ય હતી. તેના બલિધ્યના તર્કવિતર્કનું અંધાઈ દૂર કરવાને માત્ર એકજ દીવાની જરૂર હતી. અને તે અરોઅરો શબ્દોમાં કહીએ તો તેના સુખ દુઃખનો બાગી, સંસારનો સાચો સાથી, તેની આખી ઉમરને સાઈ એકજ, તેના મનગમતા, રૂપ ગુણ અને સ્વભાવમાં અરોઅરીઆ, તેની નિર્મળ પ્રીતિની, તેના શુદ્ધ અંતઃકરણની, તેના અમૂલ્ય ગુણ અને અનુપમ રૂપની, અને તેના સાચા દેહાર્પણની કદર કરનાર, શૂરા શાણા પ્રતાપવંત બાગ્યશાળી તનુરસ્ત સ્વામીની તેને ખોટ હતી. તેને મેળવવા તે આતુર વિકળ અને દુઃખી હતી. હવે તેને ઠીકરાનાં રમકડાં, મહેલ્લાનાં છોકરાં, અને છેલ્લે એળખાણવાળા માણસોની સોળતથી કાંઈજ સુખ નહોતું મળતું. એ બધાં હવે ઉલટાં નિરુપયોગી અને કુટાળો ઉપજવનારાં થઈ પડ્યાં હતાં. આશરે બાર માસ થયાં આવા સ્વામીની તેને જરૂર જણાઈ હતી. ને જેમ જેમ વખત જતો, જેમ જેમ તે આશા પાર પડવી અશક્ય લાગતી ગઈ, તેમ તેમ તેની અપેક્ષા અને કીમત તેને વધારે જણાતી ગઈ, અને તે એટલે દરજે સુધી વાત આવી હતી કે જ્યારે જ્યારે એ વાતનું તેને સ્મરણ થતું ત્યારે તેની છાતી પુર જોસથી ધબકતી, તેનું લોહી આખા શરીરમાં ધણા જોરથી વહેતું, તેનું શરીર તપી જતું, અને તેના મનમાં જે થતું તે તેનું મનજ જાણી શકે. તેના મનમાં અચ્ચુટ પ્રીતિનું ઝરણ વહ્યા કરતું હતું પણ તે કોને ખતાવે? તેના અંતઃકરણમાં શુદ્ધ પ્રેમ ઉબરાઈ જતો હતો પણ તે કોને પાચ? પ્રીતિ તેની રંગે રંગ પ્રસરેલી હતી પણ તે હમેશને સાઈ જમે તેમ થાય તો પણ પાછી ન લેવા કે તેમાં કિંમિતે ધટારો ન કરી દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરે જવા કોને સાંપવી એ તેને સુઝતું નહોતું. જો તેણે એ પ્રીતિ પોતાના પેદા કરનારને સાંપી હોત તો તે મોટી દેવી મોટી મહાત્મા મોટી બાગ્યશાળી થઈ પડત. પણ તેને સંસારસુખ જોઈતું હતું અને તેટલા માટે તે સંસારમાં તેજે મોગ્ય પોતાના જેવું માણસ મોઘતી હતી.

પ્રીતિમાં અસાધારણ શક્તિ છે. તે માણસમાં અમતકારી ફેર ફાર કરવાને સમર્થ છે. બૂંદર જેવા ડરકુને સિંહ જેવું હિંમતવાન, બકરી જેવા નબળાને હાથી જેવો બળવાન, એ પ્રીતિ કરી શકે છે. મોટા ઘરમાં ધેણે દિવસે ડરનાર ઓમાસાની અડધી રાતે ઘટાટોપમાં ઘોર વનમાં જવાને હિંમત ધરે છે. લોહીનું ટીપું જોઈ કમકમી ખાનાર પોતાના હાથ લોહીએ રંગી તરબોળ કરે છે. જરા તણખો પડવાથી “ઓયરે” કરનાર અગ્નિના બડકામાં દોડતા જઈને પ્રવેશ કરે છે. એવી શક્તિવાળી પ્રીતિ છે. તે જેમ સુમાગ લગાડે સુખકર્તા થઈ પણ તેમ કુમાર્ગે વાપરે હાનિકારક થાય છે. પણ આ કુમારિકાના અંતઃકરણમાં તો નિર્ભય પ્રીતિ હતી અને તેની ધચ્છા તેને સુમાર્ગે લગાડવાની હતી અને તેમાં ઈશ્વરની સહાય હતી માટેજ તે વધારે દૃઢ અને વધારે પાશદાર થયે જતી હતી. અને જ્યારે તે પરિપૂર્ણ પક્વ થાય ત્યારે તેનો મનમાત્ર્યો ઉપયોગ કરાવવાનું નિયંત્રણે આગળથી નિર્માણ કરી રાખ્યું હતું, પરંતુ તે આ વખત થી રીતે જાણી શકે? તેના મુરખાનો વિચાર તેને એક ગમાર ગામડીઆ બડોળા અને તેની સાથે સર્વ રીતે નાલાયક માણસને અપેણ કરવાનો, રાક્ષસના ખોળામાં અપ્સરા ખેસાડવા કદાચર કાળા જંગલીની ડોકે નાજીક રવરૂપાને વળગાડવાનો - મર્કટની કોટે મણિ બાંધવાનો - તેની પરાધીનતાને લીધે સંભવિત જણાતો હતો તે તેના મનમાંજ રહેવાનો હતો એ જોયનો પડદો ઉચ્ચકી આગળથી જોઈ લઈ તેને ઢોણ કહે? વળી તેને જે જોતું તે તેનાં ઉછેરનારાં તેનાં સાચાં માબાપ નહોય એમ કહેતું તે જેમ તે સમજાણી થતી ગઈ તેમ તેના મનમાં ઉતરતું ગયું. પોતાનું રૂપ શરીર અને મન તેમનાથી તદ્દન નિરાળું જોઈ તે વાતને ટેકો મળતો, અને છેવટ અજંપાથી થતા ઉજ્જગરામાં રાતે તેનાં વાલીને વાતચીત કરતાં છુપકીથી “પોતે વગડામાંથી ઉપાડી આણેલી છે” એવું સાંભળી ગઈ ત્યારથી તેને એ વાતની સ્પષ્ટ ખાતરી થઈ ગઈ. આ ઉપરથી તેણે તેમને એકથી વધારે વાર હઠ પકડી છુપો ભેદ જાણવા પુછ્યું પણ તેમણે તેને અધર ઉડાવી. તે બિચારી પોતાની કલ્પના શક્તિને આડી અવળી ધણી દોડાવતી, ફરીથી પોતાનાં વાલીને પોતા વિ-

જેની રાતમાં વાતચીત કરતાં છુપકીથી સાંભળવાને ઘણી વાર ઉ-
 નમરા કરતી, પણ તે ખરી વાત-અંધારામાં જીડા કુવામાં પડેલી
 વાત-ગોતી ન કહાડી શકી. યાકી યાકીને કાવર થતી પણ ત્યારથી
 તે એકદમ જાણે બીજા જ બોલી શકે તેના ડગમગતા
 વિચારો સ્થિર થયા. પોતાનાં ઉછેરનારાં તરફ જોઈને પ્યાર હતો તો
 પણ તે પ્રથમ જોવા ન રહેતાં તે સાથે એ લોકો તેને પોતા જોવી
 ગણી ખરી વાત ન કહેતાં તેથી થોડો ધિક્કાર પણ હતો. ત્યારથી જ
 એનું મન એ લોકોથી વિરુદ્ધ થયું. ત્યારથી પોતે કોઈ નસીબદારની
 પુત્રી હોય, આપત્તિમાં આવી પડી અને દુર્ભાગી નીકળી હોય એમ
 માનવા લાગી, અને ત્યારથી જ તેના સંકટમાં એ વાતે પૂર્ણ વૃદ્ધિ ક-
 રી. પોતાની પરતંત્રતા, પોતાની પ્રારબ્ધયોગે થયેલી સ્થિતિ, અને
 પોતાનાં કહેવાતાં માખાપના અને પોતાના લગ્ન સંબંધીના વિ-
 ચાર તે તે યાદ કરતી ત્યારે તે ચોધારાં આંસુએ રડતી, થર થર
 કંપતી, મેઝાન થતી, અને વખતે ગાંડી જોવી દેખાતી હતી. નિ-
 રાશાના દબાણથી દિલગિરીના દરીઆમાં તે ડુબી જતી, અને મહા
 કષ્ટાતી હતી. અને આ જ આપણે ઉપર જોયું તેવી સ્થિતિ થવાનું
 કારણ પણ તે જ હતું. અડધી રાતસુધી પછાડા મારી વિચાર્યા હતાં
 અને છેવટ પ્રાર્થના કરીને યાકી ત્યારે સવાર સુધી આંખો મીચી પ-
 ડી રહેવાનો નિશ્ચય કરી મૂતી અને નિદ્રા દેવીને તેને બીજું કોઈ દિ-
 લાસો દેનાર ન જણાયાથી દયા આવવાને લીધે તે જંપી ત્યારથી મ્હોટા
 પરોઢ સુધી તેણે પોતાનાં કલ્પિત ભાગ્યશાળી માખાપો, મનપસંદ
 પ્રાણનાથ વગેરેને સ્વપ્નમાં વિચિત્ર સુષ્ટ સાથે જોયાં, પણ તે ક્ષણિક
 સુષ્ટ્યો કોટડીની થડમાં ધરમાં ચાલતી ધંટીના ધોરથી ભંગ થયો,
 અને તે ઝખકીને જાગીસ્વપ્નાનાં સુષ્ટ અને હાલની હાલતનો મુકાબલો
 કરવા લાગી એટલે તે બેથમાર ગભરાણી અને જ્યારે ઉઘાટ કરી
 રડીને યાકી ત્યારે ઉપર બતાવ્યા મુજબ ઈશ્વરપ્રાર્થના કરવા લાગી.

આ અનુપમ કુમારિકાનું નામ તેના કહેવાતા બાપ હડમતે
 “રાણકી” પાડ્યું હતું. જો કાંઈ વિશેષ ફેરફાર ન થાય તો વર્ષોનાં
 વર્ષો વાત કરતાં વહી જાય છે, અને આપણી “રાણકી” ની બાબત

તમાં પણ તેમજ થયું. આપણને તેને માંસના લોચા જેવી ત્રણ દહાડાની જોવાને આજ તે વર્ષ થયાં પણ તેટલામાં તેની સ્થિતિમાં કાંઈ વિશેષ ફેરફાર નહોતો થયો એમ તે હજી હડમતના કમળમાં છે એટલા ઉપરથીજ જાણી શકાયે તોપણ તે આજ આંહિ કેવી રીતે ક્યારથી આવેલી છે તે જાણવું ઘટિત લાગશે. પોતાનું ગામ છોડી હડમત રખડતો બઢકતો કચ્છમાં આવ્યો, ને એ દેશમાં તેણે બાર વર્ષ ગાળ્યાં. જ્યારે તેનું રહેઠાણ કચ્છના તે વખતના પાલતજ કુંચકોટમાં હતું ત્યારે ત્યાંના રાજા, રાવ લાખા કુલાણીના જોવામાં આ કુમારિકા અચાનક આવી. અને તેના મનહર રૂપે તેના મનપર એટલીબધી અસર કરી કે તે તેજ ક્ષણે તેને પરણવાને પ્રતિજ્ઞા કરી બેઠો. ડુંભારને ખોલાવી પોતાના વિચાર જણાવી સામ, દાન, બેદ, દંડ કરી તેની હા લેવા આવડ્યું તેટલું કર્યું. પણ પોતાની નાતના શેઠને ઘેર વસાવી માન મેળવવાને હેંશીલા, દીકરીએ દીવા રાખવા, વહેવાણોની ગાળો ખાવાને, વહેવાઇએને કસુંખા પાવામાં, પોતાની આખી ઉમરની કમાણીમાંથી અડધા ઉડાવવાને ખંતીલા. હડમતે જીવો વાપરો દઈ રાત લઈ કાઠીઆવાડનો રસ્તો ગાળ્યો. તે સાંધે મજેવડીમાં આવી અટક્યો ને ત્યાં દોઢ વરસમાં જૂનો પણ થઈ ગયો હતો. લાખાકુલાણીને તો રાણકીનાં સ્વપ્નાંજ રહ્યાં ને તે મનમાં પરણી મનમાં રાંડ્યો ને આ કુમારિકા તો આજ આંહિ આપણે જોયું તેવી હાલતમાં બેઠી હતી. હજી તેના મ્હોમાંથી પ્રાર્થનાનો છેલ્લો શબ્દ નિકળતો હતો. તેની મનહર આંખોમાંથી ઓતી જેવાં આંસુનાં બિંદુ તેના ચુનાખી ગાલ બીજવવા માંડ્યાં. તેવામાં સામેની બારીની તરડોમાંથી પ્રકાશનાં પીળાશ પડતાં અથવા સોનેરી કિરણોએ ડોકીઆં કરી સૂર્યનારાયણના ઉદય થયાની વરદી આપી. તે પોતાના નિયમ પ્રમાણે તુરત એ પ્રત્યક્ષ દેવતાં દર્શન કરવાને બીબી થઈ. બારીનાં બંને કમાડ એક પછી એક ઉઘાડી જાળીમાંથી સૂર્યદેવ બહારી જેવી પોતાની દૃષ્ટિને દોડાવવા ગઈ તેની તે સાફ નજદીક એટલે નદીના સામા તડ ઉપરજ અટકી અને ત્યાંથી એક કદમ પણ આગળ કે એક હાથ પણ આગળ પાછી નહીં

થકી નહિં. એટલુંજ નહિં પણ કલ્પેલા ઘોડાના રથમાં મોઢલ માત્ર તેજના ગોળા રૂપ દેવને જોવું બૂલી જઈ અરેખરા સૂર્યદેવના ઘોડાની હરીકાષ કરે એવા ઘોડાને સાથે તે ઉપર સૂર્ય જેવાજ તેજનો પુરુષના આકારમાં પ્રતક્ષ દેવ તેની નજરે પડ્યો. સાધારણ આંખે જોતાં તો આ ઘોડો અને તેનો સવાર સૂર્ય દેવના પ્રમાણમાં મહાસાગરના પ્રમાણમાં બિંદુ જેવા હતા; પણ તેની પ્રેમમય આંખોએતો એવુંજ તેજ આ સવારનું જોયું અને તેથી તે ઝંખવાઈ ગઈ. જેમ ગઈ રાતે તેને પ્રિયતમ સ્વામીનાથનું સ્વપ્નું આવ્યું હતું તેમ આ પણ ભ્રમિત આંખ બલાવો ખાયછે એમ તેને કલ્પના થઈ. તેણે પોતાની આંખો ઓળાને પોતે જાગેછે કે નહિં એ વિષે મનથી ખરાખર વિચારી સલાહ કરી ફરીથી જોયું તો તેને જણાયું કે અરેખાત તે જાગેછે અને સાક્ષાત્ કામદેવ તેના રૂપથી અભિમાન પામલા મનને ઝંખાવવા આ દૃશ્યમાન થયેલછે. પોતાનાં તમામ સત્કર્મોના બદલામાં તેણે આ ક્ષણે આ સવારનું આંહિ વધારે વાર રોકાયું પોતાના ખરા મદદગાર વિશ્વંભર પાસે માગ્યું, કારણ તે બીજા કોને મોકલીને, કેવી રીતે આ સવારને રોકે? અને તે મહાપ્રભુએ સ્વીકાર્યું. પોતાથી ખેંચાઈ એટલી આંખએંચીને જરા પણ મટમટાયા વિના તેણે આ સવાર તરફ પોતાની દૃષ્ટિ યોભાવી. એટલામાં આ સવાર પોતાના અનુપમ ઘોડા ઉપરથી તેની ગરદન યાપડી ઊતર્યો. પાસેના આંખાના થડથી ઘોડો બાંધ્યો અને પોતે પાણી પાસે જઈ બેઠો. માથેથી સાદી પાંચડી ઉતારી કોગળા કરી દાંત ધસી મેહા ઘોઈ રહ્યો. એ વખત રાણકી તો તેના દરેક અવયવને જોવામાં પડી હતી.

આ વખત તો તેના ઉપર જગદીશ્વરે પૂર્ણ કૃપા કીધી. ઈશ્વરે તેને જે આંખ રૂપ અનુપમ રત્ન આપ્યાં હતાં તેનાં આંખે સદુપયોગ થયો. તે કૃતાર્થ થયાં અને તેની કદર આજ રાણકીને ખરોખર થઈ. ને પોતાના મનહર સવારના વાંકા મુંવાળા ગૌર ગાત્રને દોપાવતાં જીલકાં જીવે કે તેનું તેજમય વિશાળ લલાટ તથા તેની નીચે મળી ગએલી કમાન આકારની કાળી બમરો જીવે? તેની રોબદાર લાંબી રતાશવાળી પણ મીઠડી ચંચળ આંખો જીએ કે તેની ફાંકડી વાંકી

મૂછો અને ઢોડી વચ્ચેનો શાબીતો ચિખ્ખકનો ખાડો જુવે! તેનું કસર-
તી કદાવર બદન અને તે ઉપર ચુસ્ત આવેલા સાદા પણ શાબી-
તા શિકારી કથ્યાઈ પોશાકના દેખાવથીજ પોતે તેનો ધાયલ શિ-
કાર થઈ પડી અને તેના અંતઃકરણને બિદી આ તેની મનહર છ-
બી એવો પેશીને ચોટી ગઈ કે તે કદી ઉખડીજ નહિં. પણ આ
શિકારીતો શિકાર કરવાજ આગ્રહ હતો તેથી જોવા તે પોતાના હા-
થમ્હો ધોધ માથે પાઘડી બાંધી તેની ચંચળ આંખોથી આમ તેમ
સહજ સાજ જોઈ રહ્યો, પાંજરામાં પુરાએલ પલ્લિનીના હૃદયમાં
મોહનાં બાણ અનાયાસ પોતાની અસાનતા અને અજાણ સ્થિતિ-
માં ફેંકી રહ્યો, કે પોતાના વહાલા ધોડા તરફ પાછો ફર્યો. તેવીજ રા-
ણકી આંખી પડવા, પોતાનું સ્વર્ગનું સ્વપ્ન પૂરું થવા આવું હોય એવું
ધારવા, લાગી અને તે એવા સોચ કરતીજ રહી. પ્રભુ કરેને તે
ફરીને સામું જુવે! જરા વધારે રોકાયા! અરે! તેને ધોડા ઉપર ચઢતાં
પેંગડું તુટે, કે તેનો તંગ તુટે, ને તે દુરસ્ત કરવા નિમિત્તે અચકે! એ-
વું ધારતીજ રહીને અપણ સવાર લટકતી ચાલે ધોડા પાસે જઈ તે-
ને જોડી પોતાનો ભાલો, ઉપર છલંગ મારી સવાર થઈ, હાથમાં આ-
લી બીજે હાથે લગામ પકડવા, અરે રે! ચાલવા માંડ્યો. “શું તે
જરા પણ પાછું વાળીને નહિં જુવે?” આવું રાણકી સોચતી હતી
તેવામાં તે અટક્યો, પોતાના ખુપસુરત ધોડાને પાછો ફેરવી ઊભો,
ને ચઢ્યે ધોડે ફાંકડી બેઠકથી રાણકીનું મન પરિપૂર્ણ ધાયત્ર કરવાને
જરા રોકાયો; એવામાં તેની સામે જે સવાર ચાલ્યા આવતા જણા-
યા તે પાસે આવ્યા તેમના સામું જોઈ આ સવારે સ્મિત હાસ્ય મો
મલકાવી કર્યું, ને એ છેલ્લી વખતનો હૃદયભેદક દેખાવ રાણકીની
નજરે પાડી તેને પ્રેમપાશમાં કસકસીને બાંધી ધોડો ટેકાવતો ગયો
તે ચાલ્યોજ ગયો. રાણકીની નજર પડી ત્યાં સુધી તેણે જોયા કીધું.
અરે! તેનું ચાલે તો જો તેને પાંખો હોય તો તેની સાથે ઉડતી ચાલી
જાય; પણ લાચાર! બિચારી બારીમાં ડોકું ધાલી ઊભી હતી ત્યાંજ
રહી, ને સામે જે ટેકાણે તેને ધડી પહેલ તેનો કામદેવ હતો ત્યાં મોટા
પથ્થર ને રેની તથા કાંકરી દેખી ચોડાઈને તેની નજર, જવાયું ત્યાં

સુધી પોતાના પ્રિયતમની વાંસે જઈ પાછી આવી, એટલે તે સ્થંભી
 આંખો મીંચી મનહરનું ધ્યાન ધરતી પોતાના પલંગપર આવી બેઠી,
 અને તે પોતાના મનને મૂર્ખ ગણી સમજાવવાની કોશીશ કરવા લાગી.
 “અરે! તે કોણ ! ક્યાંથી આવ્યો ! ક્યાં ગયો? શું એ કોઈ કાળે પણ
 જણાવાનું છે ! નહી ઉપરતો આ વખત કોઈ નહોતું અને કદાચ
 કોઈ આસપાસ હશે તો તેણે જોયું નહોતું. અને ક્યાંથી જીવે ! એવાં
 ગામનાં ભટકતાં માણસો તો તે જોઈનેજ આવડી થઈ હતી. જે
 આંખોને ઝાંઝવાં આવતાં સુધી મટમટાવવાની દુરસદ નહોતી, તેને
 આસપાસ જોવાનો અવકાશ ક્યાંથી ! ખરેખાર તેણે મનહર છાપીનું
 એકજ વૃત્તિથી દર્શન કરવાના લોભમાં તે હમશને માટે ખોઈ. જો
 તેણે જરા પણ આસપાસ જોઈ કોઈ ઓળખીતાને જાણી લીધું
 હોત તો તેને પૂછીને વાકફ થાત, પણ હજી શું વહી ગયુંછે? કદાચ
 તપાસ કરતાં તે કોણ હતું તે જણાય તો પણ શું તે સ્વતંત્ર છે ?
 અને કદાચ પોતે સ્વતંત્ર પોતાના મનની માલીક હોય, તો પણ તેના
 મનહરનારની તો તે માનીક નહોતી. તેના મનથી તો તે એ સ્વારના
 પાસે તુચ્છ જેવી લાગી એટલે શું ધારેયું ! આવો ગડમથલ ધણી
 વાર કરો પોતે પોતાના મનને સમજાવવા લાગી પણ ફાગટ ! તેતો
 ફરી ફરીને એજ સ્વારનું ધ્યાન, એજ વખતનું રટણ કરે ગયું. આ
 કામમાં તે કોની મદદ લે, કોની સલાહ પુછે, પોતાના મનનો ઉભરો
 કોની પાસે કહાડે ! તેણે એક બેવાર ઓખાહરણ સાંભળ્યું હતું, અને
 તેજ મુજબ આ વખત તેની દશા તેના વહાલા અનિરૂદ્ધના એક-
 દમ દર્શન દઈ જતા રહેવાથી થઈ હતી. પણ અફસોસ ! તેને ચિત્ર-
 લેહા શાણી સખી દુર્ભાગ્યે નહોતી. તેતો નિરાધાર એકલીજ હતી.
 અરે ! પેલા સવારે તો તેનું માં પણ જોયું નહોતું, તેનું નામ પણ
 સાંભળ્યું નહોતું, પછી તે શું સંદેસો કોની સાથે કહાયે? “ખરેખાર ૩-
 ક્મિણીનું હરણ થયું તેમ હું પણ સંદેસો કહાયું અને તે માં હરણ
 કરે તો કેવું સાંઈ ! પણ પ્રભુ ! તે તો જન્મની સુખી, રાજપુત્રી, રાજના
 ઘરેમાં હતી. તેને દાસ દાસીયો પુષ્કળ, પણ હું તો નિરાધાર, એકલી
 દુઃખી રાંકડી !” આવા વિચાર આણી તે નિરાશ થવા આ દેખા-

વને વિસારવા ઈચ્છતી, પણ પ્રેમમય પોઆ - હૃદયમાં પેસી ગયેલ છપ્પી, કેમ બહાર નીકળે? છેવટ તેણે પોતાના સાચા સદાના સાથી સર્વેશ્વર ઉપર ચોક્કી નાંખી તેને પ્રાર્થના કરવા માંડી, અને માત્ર તેના ભરોસા ઉપર અલગત જો કે આ સ્વારનું ફરી મોં જોવું પણ અશક્ય હતું છતાં, પરણવું તો તેહેનેજ નહીંતો પ્રાણઘાત કરાવે પણ મરવું અથવા ત્યાગી થઈ જવું એવો વિચાર તેના મનમાં ઉત્પન્ન થયો. અને જેમ જેમ સમય જતો ગયો, તેની વિતેલી બિના સ્વર્ગનું સ્વપ્નું યાદ આવતું ગયું તેમ તેમ તે દઢ થતો ગયો—તેનો આ નિશ્ચય બહુ ઘેણો અને વગર વિચારનો હતો. કારણ આ સવાર જાતે કોણ, ગુણે કેવો, શું ધંધો કરનાર, ક્યાં રહેછે, એ કાંઈ નહિ જાણતાં એકદમ દેહાર્પણ કરવાની હામ ભીડવી એ મોટા જીગર જેવું હતું. અને વખતે તેને એ બધું સમજાવું પણ ખરું છતાં, પૂર્વના સંબંધ અથવા તેના બાગ્યમાંજ કાંઈક એવું નિર્માણ હશે એટલે તે પાછી ફરી ફરીને એજ નિશ્ચય ઉપર આવી, તેમાં શુદ્ધ મનથી સર્વેશ્વરની સહાય દર ક્ષણે કરગરીને માગવા લાગી. પણ તેનું પરિણામ શું આવેછે એ જોવાને આગળ ચાલીએ.

પ્રકરણ ૬. ટું.

એક ગામ તરફ આપણે સમી સાંઝે નજર કરીએ. સૂર્ય અસ્ત થયાને થોડીજ વખત થયો હતો. ધીમે ધીમે પશ્ચિમ દિશાની સ્થિતિજમાં ચીરતાશ ઓછી થતો જતો હતો, અને એક પછી એક તારાઓ નજરે પડતા હતા. આકાશ સ્વચ્છ હતું. પવન હજી બરાબર ઠંડો થયો નહોતો. વખત જતો તેમ અંધારું વધતું જતું હતું, તેમાં ગામમાં થયેલ ધુમાડો અને જંગલમાંથી આવતાં જાનવર અને માણસના પગરવથી ઉડતી ધૂળથી એટલો વધારો થયો હતો કે પાંચ હાથ દૂર ઉભેલ માણસ બરાબર ઓળખી શકાય નહીં. એ મોટાં લાકડાં ઉભાં ફરી તે ઉપર બાંધેલ શીધરીના તોરણ વાળા ઝાંપા આગળ ભીડ સામરી હતી. આખા દિવસની સખત મહેનતના થાક અને તાપથી

કાયર થએલા એકુતો, ગોટે સાદે ફુલા બજન અને રાસડા ગાતા, પાવા વગાડતા, વાતો કરતા અને કેટલાએક મુંગા, કેટલાક આનંદથી ધર તરફ ઉતાવળે પગે ચાલતા, શીંગડાં હલાવતા બળધ અને ધા-ધડીયાએને હાંકતા, કેટલાક હળીયાં અને સાંતેડાં હાંકતા, કેટલાક ગાડાં હાંકતા એક પછી એક સામટા સાધ્યાજી આવતા હતા. તેથી ગામ મોટું હોય એમ જણાતું હતું. આખલાઓ મરતી કરતા, ગાયો દોડતી, વાછડાં, પાડાં કુદકા મારતાં અને રમતાં ટોળાબંધ ગામમાં દાખલ થતાં હતાં. બકરાં અને ઘેટાંનાં ટોળાંને મોટી ડાંગ વાળા ઊંચા મજબુત રખારાંધો પોતાના વાડામાં પૂરવાને લાવતા હતા. અને આખો દિવસ છૂટાં ચર્ધા બાદ હવે તેમને કેદ પુરાવાનું હતું, તેથી તેઓ ધીમે ધીમે ખોટાઈ કરતાં ચાલતાં હતાં. પ્રખ્યાત ગીરની હાથણિયો જેવી કાદવમાં તરબોળ થએલી ભેંસો પોતે વધારે દૂધ દેતી તેથી જાણે મગર હોય તેમ ધીમે ડોલતી ડોલતી જતી હતી. કેટલાક એકુતો ભારા બાંધીને, કેટલાક દાંતી કોદાળી પાવડો વગેરે લપ્પને આવતા હતા. સોતરફથી જુદાં જુદાં ઢોરાંઓનો અવાજ આવી રહ્યો હતો. અને તેઓની ઝાંપા પાસે એટલી બધી બીડ થઈ હતી કે, મોટા માણસને પણ એકદમ લાકડી વિના ગામમાં પેસવું સલામતી બરેલું ન લાગે. ઠાકરમંદીર અને શિવાલયમાંથી નગાર શંખ અને ઝાલરનો અવાજ આવતો હતો, તેથી ત્યાં આ-રતી થતી હોય એમ જણાતું હતું. ગામને પાધર નદી ધિમા વેગથી વહેતી હતી, તેમાં ઉપરનાં તમામ ઢોરો પાણી પીને સાધ્યાં જતાં હતાં. નદીના સામા કિનારા ઉપર નાનાં મોટાં ઝાડો હતાં, અને ગામ તરફ એક મોટા મંદીરની પછીત પડતી હતી, તેમાં એક મોટી બારી મુકેલી હતી. આ મંદીર મોટું હતું અને તેમાં આસપાસ ધર્મશાળા હતી ને તેમાં ગીરનારની યાત્રા કરવા આવનારા તથા બોજ મુસાફરો આવતે જતે ઉતરતા હતા. એ મંદીરમાં પણ આ વખત આરતી થવા લાગી કે તુરત આસપાસના ઘરોમાંથી તથા રસ્તે જતાં આવતાં બાવિક માણસો “બાવાજી જે સીતારામ” કહેતા દાખલ થતા હતા. અને થોડા થોડા દાંણા મંદીર આગળ

વેરી હાથ જોડી હોઠ હલાવતા દેવ સામા ઉભા રહેતા હતા. નાનાં છોકરાં પણ એકદમ દોડી આવ્યાં. એક ખૂણામાં લાકડાની તર-ખટ્ટીપર પડેલ નગાર ઠોકવા લાગ્યો. એ જણે ઝાલશે જીંઘડી લઈ લાકડાની મોગરીથી વગાડવા માંડી. મંદીરનો સાધુ શંખ ઝૂંકવા લાગ્યો અને એક માણસ મંદીરમાં બાંધેલ ઘંટ વગાડવા મંડ્યો. મંદીરનો મુખ્ય સાધુ જમણા હાથમાં પાંચ બત્તીવાળી આરતી તથા ડાબા હાથમાં મોટો ઘંટ લઈ આરતી ઉતારતો હતો. ત્રણેક મિનિટ આરતી કીધા બાદ દેવવાળા આરડામાંથી બહાર નીકળ્યો. હનુમાનજીના મંદીર તથા તુળશીના કચારા પાસે જઈ થોડીવાર આરતી હલાવી પાછો આવ્યો. આરતી હેઠી મુંકી અને એક નાના પુજનના શંખમાં પાણી ભરીને તેમાંથી ચાંગળાંમાં લઈ દર્શન કરવા આવનારા લોકો ઉપર છાંટ્યું એટલે બધાએ પગે લાગ્યા. વાહન વાગતાં બંધ થયાં, કેટલાક સ્તુતિ કરવા અને કેટલાક દંડવત્ કરવા મંડ્યા. એક સાધુએ આરતી હાથમાં લઈ તમામ લોકોને વંદાની અને છેલ્લે તે અને મંદીરના બધા સાધુ એક અવાજે “સબસંત-નકું જે જે સીતારામ” એટલે દર્શન કરવા આવેલાં માણસો “બા-વાજ જે સીતારામ કહેતા જીવરમાં પડેલ પંચપાત્રમાંથી ત્રણવાર પાણી લઈ પીતા, કેટલાક બાવાજ પાસેથી તુળશીનું પાંદડું મારી લઈ તે વંદીને ખાતા વેરાવા લાગ્યા. લાંબે સમયે કેટલાક સાધુ આમ તેમ ફરતા ધૂન ગાવા લાગ્યા અને મુખ્ય સાધુએ દેવ મંદીરનાં બારણાં અટકાવ્યાં કે તુરંત મંદીરના ડહેલામાં ઘોડાની પડધી સંભળાણી એક સાધુએ “ઘોણછે” એવું પૂછતાંજ એક પછી એક એમ ચાર સ્વારો અંદર આવ્યા, અને તેમાંના એકે જવાબ દીધો “વટેમાર્ગુ” સાધુએ ફરીથી પુછ્યું “કયુંગામ” તેનો જવાબ દીધો કે “સિદ્ધપુર પાટણ” આ સ્વારોના હાથમાં રૂપેરી હુકા હતા, અને તે ઉપરના તગતગતા અંગારા દૂરથી દેખાય એવા હતા. તેઓની પાસે ભાલા પીઠ ઉપર મોટી ઢાલ અને કમરે રૂપેરી તલવાર તથા કટારી બાંધેલી હતી. ચારે એક સરખા પોશાકના, એક સરખા દેખાવના, એક સરખી ઘોડીયો ઉપર ચઢેલા હતા. આ ઘોડીયો રૂપાળી મળબુત

અને પાણીદાર હતી, તોપણ આ વખત તેઓ સ્થિર ઉભેલી અને થાકી ગયેલી જણાતી હતી, તેથી તેઓ દૂરથી ઓટી મળવા કરી આવેલા હોય એમ લાગતું હતું. તેઓના લાંબા પટાની આસપાસ ગાલ ઉપર તથા કપાળ ઉપર કાળાશ હતી તેથી તેઓએ ઘણા વખત સુધી તડકો આવેલો હોય એમ જણાતું હતું. ધીમેથી તેઓ એક પછી એક ઘોડીઓ ઉપરથી ઉતર્યા, હુકા બાજુએ મૂકી ઘોડી-યોને તોબરામાંથી જોડો કઢાડી બાંધી, અને બીડો ઉતારી પાસેની પડાળીમાં મુકવા લાગ્યા કે, મંદિરના એક બાવાએ દીવા લાવીને ગોખલામાં મુક્યો. સવારોએ બીડ છોડી ગાદીઓ પાથરી અસીસે પોતાનો સામન અને તેની પાસે હુકા મુક્યાં. ખીંટીઓ ઉપર હથી-યાર વળગાડ્યાં, અને કમર છોડી ઘોડીઓ ઉપરનો સામાન ઉતારી નાંખ્યો. મુખી બાવાજીએ ઠાઉકા મીજમાન જાણી ધીમે ધીમે તે-મનાથી વાતચીત કરી વાકફ થયા. તેથી પોતાના ઘાસના ઓરડા-માંથી કઢાવી ઘાસ નાંખાવ્યું. ઘણા આગ્રહથી મંદિરના કોઠારમાંથી બાજરી કાઢી ઘોડીયોને તોબરા ચઢાવ્યા. હવે મીજમાનોને નિરાંત થઈ, ગામમાં આવતાંજ સારો સત્કાર મળ્યો તેથી શુભ શુકન થયા માની મનમાં આનંદ પામ્યા, અને બીજાં લૂગડાં ઉતારી, પોતડી, બંડી તથા માથે ફેટો બાંધી બાવાજી પાસેથી ચોખ્ખું પાણી માગી લીધું. બાવાજીએ રોટલા કરવા ઘણા આગૃહ કર્યો પણ તેઓ થા-કેલા બેવખતા આવ્યા હતા તેથી પાસેનો નાસ્તો ડાબાઓમાંથી કાઢીને ખાવો. થોડું પાણી પીધું અને ફરીથી હુકા બરી નિરાંતે હુકા પીતા વાતો કરવા મંડ્યા.

આ ગામ મજેવડી હતું. હડમતને મજેવડીમાં આવી વશ્યાને થોડા દહાડા થયા હતા, તેવામાં પાટણના ચાર બાટ ત્યાં ફરતા ફરતા આવ્યા હતા. તેમના જોવામાં આ છોકરી આવી તેથી તેઓ ઘણાજ વિસ્મિત થયા. તેઓએ સ્વરૂપ, ચાલ અને ડોળ ડાળ ઉપરથી તેને પદ્મણી માની તેને ધારીને જોઈ ઇશ્વરની કુદરતનાં વખાણ કર્યો, અને આનંદ પામ્યા. શંખ-ણી, ચિત્રણી અને હસિતની જાતની સ્ત્રીઓ તેઓએ જોઈ હ-

તી પણ આજ પર્વેત તે કોઈ પદ્મણી શાસ્ત્રમાં લખ્યા મુજબ ન-
 હોતી જોઈ તેથી આ કળિયુગમાં તે નહીં હોય અથવા એવી
 સ્વરૂપા સ્ત્રી હોતીજ નહીં હોય એમ તેમનું માનવું હતું, તે ખોટું પ-
 ડ્યું. ફરીફરીને એક બીજાને પૂછીને તેઓએ પદ્મણીનાં ચિન્હ સં-
 ભાર્યાં અને તે તમામ આ કુમારિકામાં દીકાં, તેથી પોતાના મહા-
 રાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહ સોજંકીના યોગ્ય આ કન્યા ધારી પૂર્ણ
 આશા અને ઉલટભરે પાટણ તરફ ગયા. ત્યાં પહોચ્યા અને દ-
 રબારમાં ઉતર્યા. પોતાના દસોંદી બાટ હોવાથી સિદ્ધરાજ તેમને
 વધારે ચાહતો અને માન આપતો અને આવખત પણ તેમજ થયું.
 હમેશ્વે મહારાજ જે રાણીને મહેલ જમવા જાય, ત્યાં આ બાટો પણ
 સાથે જાય તેથી તેમના જોવામાં તે રાણી આવે. પણ જમી રહી-
 ને તેઓ બહાર નિકળે ત્યારે એક બીજાના સામુ જોઈ માર્યું ધૂ-
 છાવે. દરરોજ આમ થવા લાગ્યું તેથી મહારાજને કાંઈ નવાઈ
 લાગી અને તેણે મુખ્ય બાટને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તે-
 ò ધણીવાર આનાકાની કર્યા બાદ કહ્યું “ મહારાજ આપ રાજ-
 ઓના રાજ છો. માળવા, કચ્છ, મેવાડ, કાઠીયાવાડ અને દક્ષિણ
 સુધી આપની આજ્ઞા વર્તાય છે. આપ પૂર્ણ પ્રતાપવંત બીજી બ-
 ધી રીતે ભાગ્યશાળી છો. પરંતુ આપને મોટામાં મોટું સ્ત્રીસુખ પ-
 રીપૂર્ણ મળ્યું હોય એમ અમને લાગતું નથી. જ્યાં સુધી આપ ચ-
 કવર્તી રાજના ઘરમાં પદ્મણી પટરાણી ન હોય ત્યાં સુધી તમા-
 મ રાજદરબાર સૂનું સમજવું. અમે આબ્યા ત્યારથી જોઈએ છીએ
 કે આપની એકે રાણી પૂરી પદ્મણી નથી. અને તેથી અમે એક બી-
 જાને ઇશારેથી કહેતા હતા. આજ આપે પૂછ્યું ત્યારે લાચારીએ
 કહેવું પડ્યું અનદાતાજી ક્ષમા કરજો. આપ અમારા કરણ છો.
 ધર્મરાજ છો, પાલન કર્તા છો, તેથી આપને સર્વ રીતનાં સુખમાં
 જરા પણ ગ્યૂનતા હોય ત્યાં સુધી અમને રાહત વળે નહિ.” આવી
 રીતના બાટના મોલવાથી અને તેણે પદ્મણીનાં ચિન્હ રૂપ આદિ
 વિસ્તારથી કહ્યાં તેથી, મહારાજની વૃત્તિ તેની વાત તરફ વિશેષ ઝે-
 આઈ. તેની એવી સ્ત્રી મેળવવાની ઉત્કંઠા જગૃત થઈ અને તેથી

ભાટોને સારી પેઠે લાલચ દઈને સમજાવીને પોતાને સારૂ પક્ષણી શોધી લાવવા કહ્યું. પ્રથમ તો ભાટોએ “આ વખતમાં મળવી કઠણ છે. ક્યાં હોય! કેમ ગોતાય?” વીગરે કહી બાવ આંધો, પણ સારી ખેંચતાણ કરી અંતે એવી કન્યા શોધી કહાડવા પોતાને માથે લીધું. મહારાજાએ દેશાંતરમાં ફરીને પણ પક્ષણી શોધી તેની સાથે સગાઈ કરી લગ્નનો દિવસ ઠરાવીને પાંદું આવવા પુષ્કળ ધન સામાન આપી વિદાય કર્યા. પણ ભાટોએ તો આગળથી પક્ષણી ગોતીનિજ વાતનો આદર કર્યો હતો, તેથી પોતાને તે શોધતાં ખૂબ મહેનત પડેલી એવો બાવ બતાવવાને આમ તેમ અથડી એજ મઝેવડી ગામમાં આજ રોતે આવી પહોંચ્યા અને આપણે આજે મંદીરમાં ચાર માણસને ઉરેલા જોયા તે તેઓજ હતા.

લાંબી મજલના થાક તથા ઘણા દિવસના ઉબગરાથી ભાટોને એવી મિઠી નિદ્રા આવી ગઈ હતી કે, ઘડી દિવસ ચડ્યા પછી મંદીરમાં મંગળા થઈ, અને સાંધાએ આરતી થતી વખત નગાઈ જોરથી બેઘડક ઠોક્યું, ત્યારે તેઓ જાગૃત થયા. હરિ સ્મરણ કરતા આંખો યોજતા અને મંદીર સાંધું જોઈ આંખો ઉઘાડી હાથ જોડતા તેઓ એક પછી એક બેઠા થયા અને ભીડામાંથી કળશો તથા અકેકું ધોતીયું કાઢી નદી તરફ ચાલ્યા. ધોતીયાં ધોઈ દાવણ પાણી કરી ઝાડે ઠંગલ જઈ આવી જહાઈ ધોઈ સ્વચ્છ થઈ તેઓ ઉતારે આવ્યા. અને મુખી બાવાજીને કહી હડમતને તેડવા એક સાંધુ મોકલ્યો. એવામાં ગામનો પટેલ પણ દર્શન કરવા આવ્યો. તેણે જયર પથર ઢીલી કાઢી ને તેનો એકજ છેડો ખોસીને જડા લગડાંની પોતડો પહેરી તે ઉપર દોરોનો કંદોરો બાંધ્યો હતો. માથે એક ફાળીયું તથા દીલમાં પાસાબંધી બંડી પહેરી હતી. ગળામાં માળાનો કંડો ને હાથમાં પણ એક માળા હતી. દેવતા ઓરડા પાસે આવી બોંય માથું અડાડી ત્રણવાર પગે લાગ્યો. ઊંચરમાં પટેલ ગોપીચંદન વાળા કાચલામાંથી કપાળમાં ધોળું ટપકું કર્યું, અને ગળે તથા કાંતે પણ ધોળા ડાઘા કર્યા. એવામાં મુખી બાવાજીએ તેને જોડના ઓરડામાં બોલાવ્યો. એક અજુરીનાં પાતરાંની વણેલ સાદડી નાંખી બાવાજી

પટેલ તથા મુખ્ય બાટ બેઠા, એવામાં હડમત પણ આવી લાગ્યો ને પટેલને રામ રામ તથા બાવાજીને “જેસીતારામ” કહી બેઠો. પણ તેણે પ્રથમ બાટ પોતાના ગામમાં આવ્યા, છોકરીને ધારી ધારીને નોંધ ગયા એ બધું જાણ્યું હતું તેથી, અને આ વખત પોતાને તેડવા આવનાર સાકુથી પણ માહિતી મેળવી હતી, તેથી પોતાને શા માટે બોલાવેલ છે એ સમજ્યો હતો. બાવાએ ચુપચાપ બાગી અને બાલ્યો “હડમત તારી દીકરીની હવે તારે સગાઈ કરવી છે કે નહીં? ભુંડા! બાર તેર વર્ષની તો કરી હવે કેવડી મોટી કરીશ? દીકરીની જાત ઉકરડા જેવી, તેને વધતાં વારશી? રાતે વધે છે તે જુદી અને દહાડે વધે છે તે જુદી. હવે એમ તે કેટલાક દિવસ રાખીશ? કેમ પટેલ બોલતા નથી?” પટેલે પણ સાક્ષી પૂરી અને બાલ્યો “હા મોટાં છો-૩ સાસરે શોભે.” હડમત ધીમેથી બાલ્યો “મહારાજ મારો પણ વિચાર તો ધણા દહાડાથી છે. અને સગપણે ગોતું ધું. પણ કોઈ વર ધર બરોબર મન ગમતું હજી મળતું નથી. તમે જાણો છોકે અમારી નાતનાં સારાં વભાવાળાં ધર તો જુનાઘઢ, સોમનાથ પાટણ અને વંથળીમાં છે, અને ત્યાં મેં સંદેસાએ કહેવરાવ્યા છે.” બાવાએ વધારે શબ્દો તેને ન બોલવા દેતાં પોતે બોલી ઉઠ્યો. અરે તને વર ધર ને નાત જાતનું શું કામ છે? તારાથી હજાર વાર સરસ ઈંદ્ર રાજા જેવા વર બતાવીયે પછી કેમ? હડમતે જવાબ દીધો, “ના અમારે ઈંદ્ર રાજા જેવા વર ન જોઈએ, મારા સમજવામાં વાત બધી આવી છે. પણ તમે નથી જાણતા કે મેં લાખા પુલાણીને પણ ના પાડી છે, તે ફક્ત મારી નાતનો ગોતવા! અમારે મોટાનાં કામ નથી, મોટા કોઈ છોકરી નહીં દે. રડા પ્રતાપ નાતના. માટે તમારે એ બાંજગડ તો કરવીજ નહિ.” હવે બાટથી રહેવાયું નહિ, અને તેથી તે બોલી ઉઠ્યો. બાપ તું ધબરાય છે શને? એકવાર મારી વાત પર ધ્યાન આપીને પછી તારે કહેવું હોય તે કહેજે. તું તારી દીકરી તારા નાતીલાને દેવા માહે છે તેમાં તારી ભૂલ છે. એમ કરવાથી વાંસેથી તને તારી મૂર્ખાઈ જણાશે, ધણો પસ્તાવો થશે અને એ કુમારિકાનો તને નિસાસો લાગશે. તું વિચાર કર કે એ અપ્સરા રાક્ષસી કદના કાળા જડ-

સારું જોઈએ છે ! એ સુકુમાર નાજુકડી માટી ખોદવા, તડકો ટાઢ
 વેડવા અને મજૂરી કરવા શક્તિવાન છે ? એનું શરીર એનો ઘાટ
 જોતાં સાફ જણાશે કે એનાથી તારા ધંધાની કશી મહેનત થવાની
 નથી. તેથી તું જેને દબાવ તેને ખોળી પાડે. તેને બેઠે
 બેઠે એ બાઈનું પેટ ભરવું આકર્ષે લાગશે, તેથી એ પરાણે એના
 પાસે મહેનત કરાવશે, અને તેમ કરતાં એ કુમળું ફૂલ ઉલટું કરમા-
 ણી જશે. એ નાજુક વેલી ઉલટી લચકાઈ વધારે ભારથી તૂટી જશે.
 બિચારી અબળા અપાર કષ્ટ પામશે, તારે તને અંતઃકરણથી આપ
 દેશે, અને અંતે મરશે, તેથી મહા પાપ લાગશે. તું એ કાળું કર્મ
 કરવાથી, એ બાઈનો ભવ બગાડવાથી એને કષ્ટ આપવાથી, કેટલો
 પાપી થઈશ ને ક્યાં છુટીશ ? વળી એથી તને બિન્ને કશો લાભ થ-
 વાનો નથી. પાંચ પૈસા કમાયો હૃદય તે લગનમાં વાવરીશ એટલે
 પછી ખાખી થઈ રહીશ. તું અસાન છે એટલે કાચનો કટકો ગણે
 છે અને તેથી ગણેડાની ડોકે બાંધવા ચાહે છે, પણ તારે હાથ
 એ ખરું રત્ન આવેલું છે. તેની જો તને કિંમત ઉપજાવતાં આવ-
 ડશે તો તું ત્યાજ થઈશ. તું ન જાણીશ કે એ સેહજસાજ માણસ
 છે. ધારીને જો તો માણસ પડશે કે એ દુર્ગતિનો અવતાર છે. માટે
 એને ખોટે ડોકાણે નાખીશ તો તારું સત્યાનાથ વાળી નાંખશે. વિ-
 ચાર કર કે એના જેવું આખા ગામમાં બલકે આખા દેશમાં કોઈ
 છે ? એના જેવું રંગમાં- શરીરના ઘાટમાં, મુખના સ્વાસમાં, ગળાના
 રાગમાં- વાણીની મિઠાશમાં, આંખના તેજમાં, ચહેરાની કાન્તિમાં,
 અને બીજી એકે વાતમાં એની સમાનતા કોઈ કરી શકે એમ છે ?
 અને નથી, તારે તું નફી માન કે એ સાધારણ માણસ જેવું માણ-
 સ નથી, અને માટેજ અવતારી કુમારિકા છે. તું એને માટે રખડે
 છે અને હજી રખડીશ, નહીંતો વેળાસર માની જા. એ દુર્ગતિ યોગ્ય
 રાજ્યાસન પર પધરાવી દે. એ સેવા કરવાને નહીં પણ સેવા કરાવાને
 મૃજેલી છે, એમ તેનું શરીર, તેના બંધારણ અને ઘાટથી આપોપી
 કહી આપે છે. કુમારને વરાવતાં ખરચ થશે તેને બદલે અમારું
 કહું માર્ગશ તો તારા બવની બાવટ જશે. તારે નહીં માટી ખોદવી

પડે કે નહીં મળુરો કરવી પડે. નહીં ગથેડાં પાળતાં પડે કે નહીં-
 વેઠ બેગાર કરવી પડે. એકદમ સુખી થઈશ, લક્ષ્મી ચાંડલો કરવા
 આવે ત્યાં મોં ધોવા ન જઈશ. એ દેવીને તે પાળીને મોટી કરી
 તેના બદલામાંજ તેણે અમારા મનમાં પ્રેરણા કરી છે. અમે અ-
 મારા મહારાજને વાત કરી છે, અને તેણે અમારું કહેલું તુરત
 માન્ય રાખ્યું છે. આટલું બધું તેણે તારે સારું કર્યું છે. તેથી પ્રેરણાથીજ
 આ બધું થયું હશે ને હવે તને એ બદલો આપવા પોતાની મરજી-
 માં આવે ત્યાં યોગ્ય જગ્યાએ જવાનું કરે છે, ત્યાં તું
 આડો થઈશ તો માર્ગો જઈશ. વિચાર કર. નહીં તો તું ક્યાં
 ને ક્યાં અમે? ક્યાં કુંથકોટ ને ક્યાં મહેવડી? ક્યાં પાટણ ને ક્યાં
 આ મંદીર. તું કુંભાર જાતનો છે. કુંભારથી સોળંકી કાંઈ જાય!
 તારે તને એ વાતથી પણ શું અડચણ છે? તારી નાતમાં તારી ઈ-
 જાત વધશે. તું સાહીશ તે થશે. તને નાતનો મૂખી કરાવશું અને
 બધી રીતે તારી મનકામના, આ સંસારનું સુખ પૂર્ણ થશે. માટે તું
 અમારું કહ્યું સ્વીકાર. અમારો આબાર માન અને અમારા મહા
 રાજાધિરાજ શ્રી સિદ્ધરાજ જયસિંહ સોળંકીને તારી પુત્રી દે. તું એ
 મહારાજના નામ, સત્તા, રાજ્ય, વૈભવ અને કીર્તિથી સારી રીતે
 વાકફ હઈશ. માળવાથી દક્ષિણ સુધીનો એ રાજા છે. સામટા રાજાઓ
 તેના તાબામાં છે. તેની દોલત સમૃદ્ધિથી વિશ્વ વાકફ છે. વિચાર
 કર કે તું જાગે છે કે જાગે છે. એક રાંક કુંભાર મળૂર તેની પુત્રી વેરે
 રાજાઓના રાજાનું મારું! તારા ઉપર ઈશ્વર પ્રસન્ન થયા. તારે આ-
 જે સુનાનો સૂર્ય ઉગ્યો. આજ તારાં નસીબ ખૂલ્યાં. તું સમજ કે આ
 વાત પાર પડવાથી તારી દીકરી મહારાણી થવાથી તારા કુળનો
 અને તારા ગામનો ઉદ્ધાર થશે. તું પણ એક રાજા થઈશ. માટે
 માન. આવો સારો અવસર હાથે કરીને ન ખોઈશ. તું કદી અમારું
 કહ્યું નહિ માને તો પણ તારે કન્યા તો દેવી પડશે. એ રાજાધિરાજનો
 એક સરદાર આવશે તો તારા આપ્તા ગામને મારી પણમાં તારી
 પાસેથી એ અપ્સરાને લઈ જશે, તારે તું હાથ ધસતો રહીશ, માટે
 હવે તેમ ન થવા દેતાં ખુશીથીજ માન. અને એ કુમારીકાનું મન

માન્યું થવા દે. નહીંતો તારૂં મૂળ નાખુદ થશે. જીવથી મહા દુઃખ પામી માર્ગો જઈશ ને અંતે પણ એ બાળાના બાગ્યમાં તો રાજ્ય લખ્યુંજ છે. રાજની મહારાણી થવાને દેહ ધારણ કર્યો છે, તે પાર પડવા દે. અનુપમ અપ્સરાને ઇંદ્રથી વરવા દે. સુખ ભોગવવા પેદા થયેલ સુકુમાર બાળાને સુખ માણવા દે. અમુલ્ય રતને રાજ દરબાર શોભાવવા દે. ચક્રવર્તિ રાજાને જન્મ આપનારી સ્ત્રીને રાજમાતા થવાને રાજમહેલમાં જવા દે. ને બાગ્યશાળી દેવીને સિદ્ધરાજ દેવને વરવા દે.” બાટનું આપું બોલવું સાંભળી કુંભાર થોડીવાર ચૂપ રહ્યો. તેના મનપર આથી સારી અસર થઈ તુરત તે ઉઠ્યો. પોતાને ઘેર પોતાની સ્ત્રીની સલાહ લેવા ગયો અને થોડીવારમાં પાછો આવ્યો. તેના વિચાર બાટના બોલવાથી બદલાયા. તેણે જાણ્યું કે કંઈકોટ્ટી નાશીને અને આંહોંથી હવે ઘરબાર છોડી ક્યાં જઈ. અને ક્યાંહીં જઈ તો પણ રાજ સિદ્ધરાજનો ચોર થયો તો પાતાળમાંથી શોધી કહાડશે. સજ કરશે ને બળાત્કારે પુત્રી લેશે, તેના કરતાં રાજખુશીથી, હા પાડવી ઉત્તમ છે. વળી રાજના સસરા થવાની હેંશ, તે ઉપરથી બંધાતા વિચાર, સુખો મળવાના ચિતાર તેના મનપર એટલા બધા આઆકે તે રાજ રાજ થઈ ગયો. બાટને હા પાડીને પોતાને ઘેર ચારે જણને તેડી જઈ બાલણ પાસે કુંભાર રંધાવી જમાડ્યા. બાટોએ પોતાની પાસેથી થોડી સોનામોહોરો તેને પુત્રીને બણાવવા યથા-યોગ્ય વસ્ત્રાદિક કરવા તથા ટુટીકુટી હાલત સુધારવા આપી. આ પીળા સોનાના ગોળ કટકા જોઈને કુંભારણ તો જાણે પેલીજ થઈ ગઈ! તેને વારંવાર મનમાન્યું આવવા પીવા ઝાડવા પહેરવા અને સુખથી આખો દિવસ બેસી કે સુઈ રહેવાના, પોતા સાથે પોતાની દીકરી પાસેથી અમુક ઘરેણાં ઘટાવવાના અનેક વિચાર આવ્યા. અને કુંભારની પણ એજ સ્થિતિ થઈ. વાત બધા ગામમાં પ્રસરી, અને પ્રથમ તો લોકોએ ગપ માની, પણ બ્યારે તેમણે બાટો જોયા ત્યારે ખાતરી થઈ. લોકો વારંવાર કુંભારનાં અને તેની છોકરીના બાગ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. અને જેને કાને વાત ગઈ તેની આશ્ચર્યતાનો પાર રહ્યો નહિ. ટોળેટોળાં કુંભારને વધામણી દેવા આવવા માંડ્યાં

અને તેના ઘરમાં એક મોટો મળો થઈ રહ્યો. હડમતીયો મટીને એક ધડીમાં હડમતભાઈ થયા. પટેલ અને ગામના સારા માણસો ને તેની પાસે પાણી તથા ચલમો ભરાવતા, વખતે પગ ચંપાવતા તે તેને પ્રેમથી બોલાવવા એક મિત્ર તરીકે ગણવા અને તેની મહેરબાની ઇચ્છવા લાગ્યા. ગામનાં બેરાંઓ પણ કુંભારણને વધામણી દેવા આબ્યાં. રાણકી મટીને રાણકબાઈ થએલ કન્યાને ધારીધારીને નેવા લાગ્યાં. તેને પરાંણે બાંધવવા તેનાથી બની શકે તો રનેહ કરી, રાખવા અને તેને નેઈ ગામની કહેવાતી રૂપાળી કુમારિકાઓ મનમાં અદેખાઈ કરવા લાગી.

આ પ્રમાણે ભાગ્યદેવીની કૃપાથી પુરુષના કર્મ આપું પાંદડું હતું તે હડી જવાથી અણધાર્યો કદિ નહીં મનાય એવો ફરફાર કુંભારના ઘરમાં થઈ ગયો. ઇશ્વરની ગતી ન્યારો છે. તે રાંકનો રાજા ને તરણાનો મેરૂ પળમાં કરી પોતાની કુદરતના ચમત્કાર માણસના મનપર આથી પણ વધારે મોટા દાખલા બતાવી ડસાવે છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

એક સપાટ મેદાનમાં ટેકરી અથવા ગોઠ ઉપર એક નાનું કિલ્લાખંધ મકાન ઇંટો તથા ચુનાથી ચણેલું હતું. તેના મધ્ય ભાગમાં પથ્થરનું કોરણીદાર દેવાલય ઊંચા શિખરવાળું હતું, અને તે ઉપર ભગવા રંગની ધ્વજ પવનના આવવાથી ફરકતી દૂરથી નજરે પડતી હતી તેથી તે શિવાલય છે એમ દરેક હિંદુ ધર્મ માનનાર સમજી શકે. આ મકાનની આસપાસ લીંબડા, ગુંદી, આંમલી વગેરેનાં છુટક ઝાડ મોટા મોટા થોર અને કેરડાનાં ગુંડાં અને નાંતી બોરડીઓ તથા જંગલી છોડ ઉગેલા હતા. મકાનની સામે એક નાનું તળાવ ઓતરફ ચુના અને ઇંટોથી બાંધેલું સમચોરસ હતું. તેમાંનું પાણી લીલું હમ તથા પીતાં સૂગ આવે એવું થઈ ગયું હતું. કિનારે આવેલ ઝાડનાં પાંદડાં કચરો અને લીલ તેમાં પુષ્કળ હતી, અને તેથી મોઢે ઝીણી જીવાતની પણ કાંઈ જોઈ નહોતી. મકાન પાસે ઉભા રહી ચારે

તરફ નજર કરતાં નજદીકમાં નાનાં મોટાં એકાદ એકર અને કેટલીક તરફ પડતર સુકી ધાસ, અને લીલા જવાસાનાં બાયાં, તથા દૂર છુટક છુટક ત્રણે બાજુએ એકે થોડે અંતરે નાનાં ગ્રાડનાં જીથ નજરે પડતાં હતાં, અને તે વસેલાં ગામ હોય એમ અનુમાન થતું. અને ચોથી બાજુએ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી અર્ધગોળાકારમાં લાંબી મયેલી ગ્રાડોની ધટ્ટહારમાં મહોટી હવેલીઓ અને મહેલોનાં મથાળાં તથા અગાથીએ અને દેવાલય મંદિરોનાં શિખરો ગ્રાંખાં વચમાં વચમાં નજરે પડતાં હતાં. આ દેખાવ એટલો બધો બધ્ય હતો કે તે કોઈ મોટું શહેર છે એમ અભણ્યા માણસને પણ જોતાંવેત સમજાય. આ મકાનને એક ચોરસ દરવાજો મોટા કમાડવાળો તળાવની સામે હતો. માંહે પેસતાં આમું શિવાલય તથા તેના બહારના અડમાં પોઢીયો તથા ટાંગેલ ઘંટ, અને અંદરના ભાગમાં પી-જળની જળાધારીમાં વેત જંચુ શિવલિંગ હતું. તે ઉપર પાણીથી બરેલ ત્રાંખાનું માટલું નીચે ઝીણા કાણાવાળું હતું, તેમાંથી પાણીનાં ટપકાં મહાદેવના લિંગ ઉપર પડ્યા કરતાં હતાં. આ મૂર્તિ ઉપર અંદન લગાવેલ તથા બીલીનાં પાંદડાંને કરણ તથા ધંતુરાનાં ફલ પડેલાં હતાં, બાજુએ લાકડાની દીવી ઉપર ધીનો દીવા બળતો હતો તેથી તથા પાસેના ઠીકરાના ધુપીયામાં ધુપ સળગતો હતો, તેથી હાલ કોઈ માણસ ત્યાં પુજા કરીરહ્યો, એમ જણાતું હતું. દેવળની આસપાસ ફરતાં ત્રણે બાજુએ ધાખાદાર દાળીયાં હતાં, અને તેમાં રાખના ઢગલા, છાણાના કટકા ને કચરા શિવાય બીજું કશું નહોતું, તેથી અભણ્યો માણસ અંદર આવતાં ઘબરાય અને ત્યાં કોઈજ નહિ રહેતું હોય એમ અનુમાન કરે, પણ બ્યારે તેની દરવાજાના મેઢા તરફ દ્રષ્ટી જાય, ત્યારે તેને આતરી થાય કે પુજારાનું રહે-ઠાણુ એજ હશે. મેઢાને માથે છાપડું તથા ચારે તરફ ચાર ખારીયો હતી ને એક ખૂણામાં દાદર હતો.

આ મેઢામાં સવારેના આઠ વાગ્યાના અરશમાં બે માણસ મેઢા હતા. તેમાંનો એક માણસ પચાસ વર્ષનો, ડાઘી મુંછ વિનાનો ભોડા માથા, કોરા કપાળ ને બગવા બુરખા વાળો, એક મૂગ ચર્મ

ઉપર પક્ષો વાળી બેઠા હતા. તેની પાસે એક પાતળી લાકડી તથા નાની તુમડી પડી હતી. તેની સામે બીજી માણસ ત્રીસેક વર્ષનો હતો. તેના કપાળમાં ત્રિપુંડ, ચોટલીને છેડે ગાંઠ, ઉઘાડું દીલ, ઘોઘેલ ઘોતીયું પહેરેલ, ખભે જનોઈ અને તે ઉપર એક માદર-પાટનો ભોંનો અંચુઓ પડેલા હતા. તે પુજારો અને સામે બેઠેલ માણસ સંવાસી હતો. જેવો ખામણ નીચેથી પુજા કરી ઉપર આવી બેઠો તેવો દોડતા ઘોડાની પડછીનો આવાજ સંભળાયો એટલે તે ઉભો થયો અને બારીમાંથી જોયું તો એક કાળીએ પૂર જોરથી દોડતો ડોકો મારતો અને તેનાથી છ સાત હાથ દૂર એક સવાર જોશમેર ધસ્યો આવતો પોતે અને ઘોડો પરસેવામાં તરતતરા થએલ અને હાંફતા-હાથમાં ઉગામેલ ભાજા સહીત નજરે પડ્યો, કે તુરત તેણે આવાજ દીધો “હાં સરદાર! હાં બાઈ! ક્ષમા કરો!!” અણધાર્યાં આવાજથી તે પોતાની નેમ ચુક્યો ન હોત, તેનું મન ધારેલ વૃત્તીમાંથી ખસ્યું ન હોત તો તેણે વહેલોએ પોતાનો શિકાર, પોતાની મહેનતનો અંત મનમાન્યો કરી લીધો હોત, પણ કાળીએના પ્રારબ્ધમાં હજી તેની હરણીયોથી મ્હાલવાનું અને ફુનિયામાં સુખે જીંદગી ગાળવાનું નિર્મિત હતું તેથી સવારે આવાજ આવતો હતો તે તરફ જોયું, અને લગામને જરાક રોકી એટલે કાળીયર અને તેને ઘણું છેડું પડી ગયું, તેથી તે અચક્યો. પોતાના જલદ રાતી આંખ વાળા ડુકાડા મારતા હરણની પેડે કુદતા મસ્ત ઘોડાને ગરદન થાપડી સાબાશી દહને ધીમે પાડતો મકાનના દરવાજા તરફ વળ્યો. આ માણસનો પોશાક સાદો શિકારી રજપુત જેવો હતો. તેની કમ્મરે ખાંધેલ તલવાર અને હાથનો બાણો પણ દેખીતાં સાદાં હતાં, તે રંગે ગોર, દેખાવમાં સોહામણો અને મજબુત ઘાટીલા શરીરવાળો હતો. તેનો ઘોડો કાઠીયાવાડી ઉભી અણીયાળી ટુંકી અને મજા ગએલી કનોટીનો, કુમેદ રંગનો, બારે બાજુમાં પૂરો, મજબુત, પાણીદાર પુષ્કળ લોહીવાળો પણ ચંચળ હતો, અને ટુંકામાં તેના ૩૫થી સિમા હતી. સવારે ખીસામાંથી ૩ માલ કહાડી પરસેવા લાહી નાંખ્યો, અને મકાનની સામે એક લોખંડા પાસે આવી ઘોડા ઉપરથી ઉતરી તેની

પીઠ થાપડી ઝાડના થડથી ઘોડાને બાંધ્યો અને પોતે ઝઢી તરફ ચાલ્યો. ઉપર ગયો અને “બાવાજી નમોનારાયણ” કહી સન્યાસીની પગે બાગ્યો, ત્યારે તેણે માત્ર “નારાયણ” એટલો જવાબ દઈ ડોક હલાવી. બ્રાહ્મણે તેના ચહેરાનું તેજ જોઈ તેને માત્ર આપવા ઉભા થઈ “આવો બાઈ બેસો” એવું કહ્યું, પોતાનું એક ધોતીયું પાથરી આપવા માંડ્યું, પણ પેલો સાદો સવાર તેનો ઉપકાર માની નીચેજ સન્યાસી સામો બેસી ગયો. એટલે સન્યાસીએ પૂછ્યું “તને કોણછો?” સવારે હાથ જોડી નમ્રતાથી જવાબ દીધો, “હું પાસેના શહેરના દરબારમાં રહું છું, મારા ઉપર દરબારનાં તમામ માણસ ઘણી પ્રીતિ રાખેછે અને અંતઃપુરની રાણીઓ વતીક મને ઘણાજ પ્રેમથી ચાહેછે તેથી આપ જેવા મહત્પુરુષના પ્રતાપે હું સુખે દિવસ ગાળું છું. પણ મહારાજ ! આપે મને શિકાર કરતાં કેમ અટકાવ્યો?” સન્યાસી બોલ્યો “એ કર્મ કરવામાં મહા પાપછે, એથી ઇશ્વર નામ્નુશ થાય અને આપણું અકલ્યાણ થાયછે. ‘સવારે ફરી હાથજોડી કહ્યું. મહારાજ મારા સમજવામાં એ આવતું નથી. માણસ કુનિયામાં સહુનો માલીકછે, તમામ વિશ્વ અને તે માંહેના પદાર્થો ઇશ્વરે તેને સારજ પેદા કર્યાછે, પછી તે કામમાં લેવાથી શું પાપ?”

સંન્યાસીએ પગઉપર પગ ચઢાવી એક હાથ તેનાતરફ હલાવીકહ્યું, “બાઈ શાન્ત થા. એટલો બધો સ્વતંત્ર ન થા માણસ બિચારો કોણ! તે સહુનો માલીક ક્યાંથી? તે પોતાના દેહનો પણ માલીક નથી, તેનું પોતાનું શરીર પોતાના હુકમમાં નથી, તે કામ કરવાને ચાહેછે ને શરીર અશક્ત થઈ પડેછે. તે ધાણું જીવવાને ચાહેછે ને આંખો ધબ થઈ જાયછે, તેની પોતાની મેળવેલ વસ્તુ તેના હજાર પ્રયત્ન છતાં નાશ પામેછે, તે પોતેજ પરતંત્ર છે, તેનું પોતાનું કહેવાએલું હકીકતમાં તેનું નથી, તો બીજા પ્રાણીની શી વાત કરવી? પ્રાણી માત્રનો માલીક તેજ છે કે જે તેનો કર્વી બવી ને સંહવી છે. બાકી તમામ તેના સૂ-જેલા જીવ તેના સરખા ફરજંદ છે. તે મોટા સાચા બાપના તમામ જોકરાં છીએ. અને તેથી માલીકીનો દાવો રાખવા ફાગડછે. તમામ વિશ્વ અને તે માંહેના પદાર્થો ઇશ્વરે મનુષ્ય સારજ સૃજ્યા છે એ માન-

વું સ્વાર્થી જીવનું-સંસારમાં લુબ્ધ થએલ માણસનું છે. અને તે કદાચ તેને અંરૂ લાગતું હોય, તોપણ સદુપયોગ સારૂ કે દુરુપયોગ માટે ? ઇશ્વર જેમ પ્રાણીને વધારે જીવો ઉપર સત્તા આપે, તેમ તેણે વધારે માણસ, તેમનું વધારે હિત કરવાને દયાળુ રહેવું જોઈએ. પોતે મોટા સત્તાધીશ તો તાબાના જીવો તરફ કરુણાદૃષ્ટી રાખવા, તેમનાથી ન્યાયે વરતવા કે વિના કારણ તેમને કનડવા અને તેમનો અમુલ્ય દેહ સેવા ? આ દુનિયામાં કોઈનું પણ દીલ દુખવ્યાથી ધરમાં માખાપ અને શરીરમાં હાકમ સજ્જ કર્યા વિના જોડતાં નથી, તો પરમ દયાવંત ન્યાયી પ્રભુ કેમ જોડશે ? જેમ તને તારાં કુટુંબી સ્નેહી સ્ત્રીઓ વર્ગેરેમાંથી છુટો પાડી કોઈ વિના કારણ મારી નાંખવા વાંસે દોડતો તું અશક્ત હોવાથી જેવા કષ્ટાય તેવાજ આ કાળીએર કષ્ટાતો હતો. એથી જેમ તારાં સગાં કલ્યાણત કરે ને આપ દે, તેમ તે કાળીએરના ટોળામાંના દરેક હરણની આંતરડી તને આપ દે, તે ખિચારાં કેવાં લાડતાં અને માણતાં હતાં ? અને તે તને જોઈને એ બધા સુખની દરકાર કર્યા વિના, શ્વાસ આધા સિવાય યાકની કે વાડ કાંટા કે આડાની દરકાર કીધા વિના પ્રાણ બઈ નાસતું હતું તેનું શું કારણ ? તેને પોતાની જીંદગી વહાલી પોતાને જીવવાની હેંશિ શિવાય બીજી કાંઈ અંરૂ ? અને નહીં ત્યારે તે જીંદગીનો નાશ, તેની તમામ આશાઓનો અંત તેના સંસારીક સુખનો છેડો તેના કુટુંબની દીલગીરી જે થાત, તેનો જવાબ તારે પ્રભુ પાસે આપવો પડત કે નહિ ? તેને જીવવા મરવાની સમજ નહોત, જીંદગી ભોગવવાની આશા નહોત તો તે જોડત શું કામ ? જેમ આપણને લાગેછે તેમ તેમને લાગેછે, અને એટલા માટે માણસને ઇજ્જત દેતાથી પાપ થાય તેમ જનાવરને દીધાથીપણ થાય. આ પાપી પૃથ્વી ઉપર કદાચ માણસ સ્વાર્થ અંધ થઈ અથવા પોતાના બાઈ માણસની પક્ષ ખેંચી તેમનો ઇનસાફ નહીં કરે, એટલા માટે ન્યાયી પ્રભુ સર્વ સાક્ષી શું જોડી મુકશે ? તું ક્ષત્રી છે. માથાનો વાદનાર શત્રુ પણ શરણ આપે કે નાસે તો જ્યાં સુધી હથીયાર પકડી સામો ન થાય ત્યાં સુધી તેને ગાફલ અશક્તને નહણુવો જોઈએ, તો આ ખિચારૂં પ્રાણીતને કાંઈ પણ દરકત કરવી

તો પછી, પણ પોતાનો જીવ ભઈ નાસેછે તેની જાહેરે બાબું કે હણવું!
આ રાંકને મારવાથી તને શું થય મળત! એથી તારાં શું ઘણિદ્ર
જત! પારકી મીલકત પડાવવી શું હોછે તો વિના હંકે પરનો રહે
તેના પ્રાણથી જીવો કરો ભઈ લેવા એ કેવું અધમ કામ છે! હરિ
હરિ!! ત્રહિ ત્રહિ! કર અને પ્રજ્વળી ક્ષમા માગ.” સન્યાસીનું
આટલું બોલવું સાંભળી પોતાના મનનું સમાધાન થયું હોય એમ
ખતાવી તેને પગે લાગી રજા લઈ ઉઠ્યો, નીચે આવી ઘોડો છોડી
સ્વાર થઈ ચાલવાનું કરતો હતો, તેવામાં દૂરથી તેને કોઈ સ્વારો
આવતા જણાયા એટલે તે રથબંધો, અને સવારો પણ તેની નજદીક
આવતા ગયા તેમ અચકતા ગયા, એક બીજને પૂછવા અને સા-
નમસાના કરવા લાગ્યા, અને જ્યારે સાફ દુકડા આવ્યા, ત્યારે ટપોટપ
પોતાનાં ઘોડાંઓ ઉપરથી ઉતરી પેલા સવારને પગે લાગ્યા. તેણે
તેમને ઓળખ્યા અને તુરત તેમનાથી સમાચાર જણાવને પોતાની
સાથે સાથે આવતા આત્મા દીધી, તેથી તેઓ વાતો કરતા સાથે ચા-
લવા લાગ્યા. સન્યાસી તથા બ્રાહ્મણ બારીમાંથી આ એક જોઈ
બાબું આશ્ચર્ય પામ્યા, અને છેવટ તેમના જણવામાં આવ્યું કે એ
સવાર સિદ્ધરાજ જયસિંહ પોતેજ હતો, ત્યારે તેઓ અજાણી બય
અને થોડો આનંદ પામ્યા અને બીજે દિવસે મહારાજાએ તેમના
શહેરમાં બોલાવી સત્કાર કર્યા ત્યારે તેઓ સંતોષિત થયા.

સિદ્ધરાજ જયસિંહને છુપા પોશાકથી દુનિયાનો તમાશો જોવા
લોકોના વિચાર જણવા અને તેમની વર્તણૂકથી વાકફ થવા કોઈ
વખત ફરવા જવાની ટેવ હતી, અને આજે પણ માણસો ભઈ શિ
કારે નિકળ્યો તેવામાં આ કાળીએ નજરે પડવાથી પોતે તેની વાંસે
હોડ્યો, અને સાથેનાં માણસોને તાંજ રોકવાનું કહી અહીં આવ્યો,
અને જે કંઈ તે આપણે જોયું. હવે તે માર સ્વારો જે હમણાં તેને
આવી મળ્યા તે સાથે પાટણ તરફ રવાને થયો. આ સ્વારો તરફ
આપણે જોતાં જ ઓળખીએ કે તેઓ બીજા કોઈ નહિ પણ પેલા
મઝેવડી વાળા બાગે હતા. મઝેવડીમાં ફુંબારને સમજાવી સગાઈ
કરી એ આપણે જણીએ છીએ, બાદ તેઓએ થોડે બહુ તેના ઘર

ખરચનો પોતાના નાણાથી બદોમ્મશ કરી વધામણી રેવા તથા મનમાન્યો સ્તીરપાવ લેવા પાટણ તરફ વળ્યા, તે આવી રીતે અનાયાસ મહારાજને મળી ગયા.

મહાદેવનું મકાન હોડયું કે મહારાજ જે ઘોડાને ળંગૂરી જે લાવતા આગળ ચાલતા હતા તેમણે ચુપ ચાપ બાગી અને પછ. વાડે ચાલ્યા આવતા બાટમાંના મૂર્ખાને પડ્યે ચાલ્યા આવવા કહી પુછ્યું “કેમ થું કરી આવ્યા ?” બાટને તો એટલુંજ જોઈતું હતું. તેના મનમાં તો હર્ષ ઉભરાઈ જતો હતો. વાત બહાર નિકળવાને કુદતી હતી પણ “મહારાજનું કામ” એટલે વગર પૂછે વખત, તર્ખીયત, જાણ્યા શિવાય તેને અધઠીત લાગ્યું હતું, અને તેથી તેણે આટલીવાર પોતાના મોંને તાળું મારી રાખ્યું હતું, તે એકદમ ઉઘડ્યું એટલે તેના જીભ અને તેના હોઠ યાકી જવાનો ડર રાખ્યા વિના હાલવામંડ્યા; અને જાણે મોટા કુંડ નીચે ખાળને કુચો મારેલો કાઠી નાંખવાથી પાણી એકદમ વહેવા માંડે, તેમ તેના મોંમાંથી શબ્દો નિકળવા માંડ્યા. તે નખશીખ રાણકદેવી (હવે આપણે એ નામથી ઓળખવી જોઈએ) ના રૂપનું વર્ણન કરવા લાગ્યો, અને જ્યારે તે કરી રહ્યો તથા જરાક અટક્યો, ત્યારે મહારાજએ પૂછ્યું “તે કોણ કોની દી-કરી કયા ગામમાંછે ?” હવે તે બાટ જરાક ધીમો પડ્યો. કારણ પછાણીનાં વખાણ કરવાં એતો તે જાતે કવિ હતો, તેણે એ વિશે બહુ વાંચ્યું હતું, તેથી સહેલું હતું, અને એ વાત જમ વધારે ચરચાય તેમ મહારાજનું મન રંજન થાય એવી હતી, પણ આ વિષયમાં તેમ ન હોતું, તે તુરત કુંડો પડીને ધીમેથી બોલ્યો “રાજધિરાજ ! મંત્રવડી નામે ગીરનારના થડમાં ચાર ગાઉ ઉપર એક ગામછે ત્યાં એક હડમતીયો કરીને કુંભાર રહેછે તેના ઘરમાં એ પહોંચીછે.” “કું-ભાર”એ શબ્દ સાંભળી તેનો અત્યાર સુધીની વાત સાંભળવાનો રસ તો ઉતરીજ ગયો, પણ ઉલટો તેના પેટમાં ધ્રાશ્કો પડ્યો, અને તે બોલ્યો, “થું એક ગામડીયા કુંભાર, હાંડલાં ઘડનાર, ગધેડાના સંગી ને ઘેર સિદ્ધરાજનાં માગાં ?! માટીનાં ચપણાં ઘટતાં શીખેલ હોકરી રાણીપણું કરવાને યોગ્ય !! એ કેમ બને ? એથી હથ્થર કરેને મારે

સંતાન થાય તો તે કેવાં નિવડે? નહીં નહીં. જ્યેથી મારી પ્રભા નકારી નિપજે, લોકો હમેશને સાર મારી વાતો કરે, મારા પોતાના સરદારો મારી મશ્કરી-મારી ટિકા અને નાલાશ કરે એ શા કામનું? આખર તમે બાટ તે બાટજ. તમારી બુદ્ધિ ઉત્તમ હોય તો તમે ભિખજ શું કામ માંગો?!” રાજની આંખ બાજ થઈ ગઈ, તેની બમરો ઊંચી ચઢી, તે લંગૂરી ચલાવવી ચૂકી ગયો, અને ઊંડા વિચારમાં પડ્યો, પરંતુ રાજદરબારમાં ઘઘાએજો, સિદ્ધરાજના રતબાવથી વાકફ, ખેલ વામાં વખાણાએજો બાટ એથી ઘભરાયો-ડર્યો અથવા ચુપ થઈ રહ્યો નહોતો. તે ધીરજથી હાથ જોડો, ધીમોવાણીથી વધારે નમ્રતા દેખાડી કરગરતે એહેરે બોલ્યો, “પૂર્વનાથ ક્ષમા કરો! આપની આજ્ઞાથી મેં શોધ કરી, આપના કહેવાથી હું ત્યાં વાક્યબંધ થયો, અને આપના ભરોસા ઉપરજ મેં ત્યાં વાત બહાર પાડી. એ આપની રાણી કહેવાઈ ચૂકી, હવે એ બધું ફેાગટ જાય, આપનું કહેલું કરમાન રહે જાય, આપની કહેવાયલ રાણી બીજને પરણે, અને તેથી અમારી અને આપની અપકીર્તિ થાય, એ કેવું કહેવાશે? હાથથી બાણ છૂટી ચૂક્યું છે. થવાની વાત થઈ ગઈ એટલે આપ મને કદાચ—જો કે મેં પૂરી હોયથી—ધણી મહેનતથી ધણા પૈસા ગાંઠના ખરચીને નોકરી કરાંછે, સ્વર્ગની અપ્સરા આપને શોધી આપીછે, સ્વપ્નામાં ન ધારેલ પદ્મણી દુનિયામાં ગોતી રાખીછે—તેનો બદલો ગમે તેવા આપો, મને મારી નાંખો, તોપણ થયું તે ન થયું તો નહિજ થાય. પણ અબદાતાજી મારા મનથી મેં સો ગરજો ગળીને પાણી પીધું છે. મેં ભૂલ ખાધી નથી. મારી એટલીજ વિનંતીછે કે આપ એક વખત એ અપ્સરાને તેડાવીને નજરે નિહાજો. એ ડુંભારની પુત્રી હશે કે છંદ્રની અપ્સરા હશે, મનુષ્ય જાતી હશે કે રતીનો અવતાર હશે, એ વિશેની આપની ખાતરી કરો, અને પછી જો આપ પરણ્યા વિના રહેા, જે માણસ જીવે તે આપના લાયક એ દેવાંગના છે એમ ન કહે, અને સ્વપ્ને પણ ન ધારેલ એવી કુદરતની કારીગરીનો, રૂપમાં, રંગમાં, નાજીકાઈમાં, સુધડતામાં, વાણીની મિઠાશમાં, ગળાના રાગમાં, અને તેની હાલવા ચાલવા ને ખેલવાની છટામાં અનુપમ, સૈકડો

વર્ષ સુધી શોધતાં લાખોના ખર્ચે નુ મળે એવા નમૂનો ન જુવો,
 તો પછી મને તો શું પણ મારા આપ્તા કુટુંબને લીલાકાંઠામાં આપ
 બાળી મુકાવતાં જરા પણ દયા લાવો તો આકરા સમજે. મહા-
 રાજ હાથના કુંકણને અરીસાનો ખપ નથી. હું પણ આપના પ-
 ગરખાં ઉપાડી આવડો થયોહું, આપનો ચુલામ કદી બૂલ કરે નહિ.
 આપ ન સમજતા કે કુંબારની પુત્રીછે. સેવકે તે પણ તેને બાળવીને
 સમજાવીને જાણી લીધુંછે, કે તેણે વગડામાંથી કાલડીની હદમાં બે
 દિવસની કીમતી શાકમાં લપેટી લીધીછે. તેથી કદાચ તાંના રાજ
 ની પુત્રી હશે. અલબત્ત કુંબારને પેરે ઉછરીછે પણ તે કુંબારની પુ-
 ત્રી નથી, એવું તે રાક્ષસરૂપ કુંબાર અને રતીરૂપ પદ્મણીને મળ-
 બાથી દેરકને સમજાયછે. દેરક જોતાંજ એમ માનેછે, આજ સુધી
 જોણે જોયું તેણે માન્યુંછે, અને હજી જો જોશે તે માનશે. લાખો ટુ
 લાણી તે રંભાને અગીયાર વર્ષની જોતાંજ આખો થઈ ગયો હતો,
 અને આજપણ તેના નામની ઝંખના કરતો હશે, તેને સ્વપ્નામાં
 જોઈ પેટ બાળતો હશે, તે આજ ચૌદ વર્ષની તેની યતી જવાનીમાં
 છે. વધું શું કહું. પણ એને પરણતાં આપની કોઈ વાત કરનાર
 નથી. જસમાને માટે આપ અયોગ્ય કરોછો એવું કોણે કીધું હતું ?
 તો આતો દસ જસમાથી મેજછે. આપ બત્રીસ લક્ષણા પુરૂષને તે
 પદ્મણી સ્ત્રી એવા બે છીપના મોતીમાં શું કસર રહે. ખરેખાર ઈ-
 થર કરશે તો આપને ચક્રવર્તિ પુત્રએ પદ્મણીને પેટે પ્રભુ આપશે.
 શ્રી કૃષ્ણ યાદવ જંજીરવાને અને અનિરુદ્ધ બાણાસુરે રાક્ષસની
 પુત્રીને, બહાદુર બીમ હીડંબાને, અને એવા સેંકડો દાખલા શાસ્ત્ર
 માંથી મળશે કે નીચા કુળની પુત્રી લેવામાં હરકત નથી, તો આતો
 જોવામાં માત્ર કુંબાર પુત્રી કહેવાઈ, બાકી હકીકતમાં તો તેમ પણ
 નથી, માટે મહારાજ શોક તળે. ઈથરે કૃપાથી કરેલાં તમામ પુત્ર્ય
 દયા ને વ્યાયનાં કર્મોના બદલામાં સાંપડેલ કુળને પ્રેમે ખરીદો. અને
 દુનિયાનાં તમામ સુખમાં મોટામાં મોટી ખામી સ્ત્રી સુખની ખામી
 છે તે ચક્રવર્તિ પુત્ર પામવાને સત્વર પરણો. આજ સુધી આપ
 સમાન એકે રાણી નથી મળી, માટે પુત્ર પ્રાપ્તી નથી તે આ પદ્મ-

છીને વરી સંપાદન કરો. પ્રબુન્મારૂં વાક્ય સિદ્ધ કરશે.”

આવી રીતના બાટના અસરકારક બોલવાથી સિદ્ધરાજનો ગુસ્સો ઉતરી ગયો, એટલે તો બાટે બાટાઈ આદરી. અતિથયોદિત વાપરી તે કન્યાના રૂપ પ્રેમ અને અતુરાઈની તારીફ છટાબંધ કરી અને તેમાં એટલે સુધી કેતેહ પામ્યો કે મહારાજને તેની વાત પસંદ કરી તેને સામાશી આપી. અને જે ઉમંગથી પ્રથમ ચાલતા હતા તેજ ઉમંગથી ઘોડાને બાજુ ઠેકાવતા જ્યાં પોતાના સ્વારે માણસ વગેરે હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા, એટલે ડુંકાનો આવાજ થયો. સો-પદારો નેકી પોકારવા લાગ્યા. તમામ સરદારોએ હારબંધ ઉભા રહી સલામ કરી અને તેઓ રાજાજીને વેળાસર હર્ષભરે પાછા વળેલા જોઈ ખુશી થતા પાછા વળ્યા. સહુ પોતપોતાની મિસલ મુજબ ગો-ડવાયા અને છડી સવારી પછવાડે ધૂળના મોટે મોટાને સંખ્યાબંધ પગલાંની નિશાની કરતી શહેર તરફ ચાલી. બાટોને ઘેર જવાની રજા મળી એટલે તેઓ રસ્તામાંજ રાજા મળ્યા, તેના મનપર છેવટ સારી અસર થઈ, અને પોતાની મહેનત સફળ થઈ, એમ ધારી આનંદ પામતા, મૂખ્ય બાટ પોતાની બોલવાની છટાપર મગરૂર થતો, અને બીજા તેને મોટો બા બનાવી ફુલાવતા, સવારોને બીજે રસ્તે જવા દઈ પોતે પોતાના બાટવાડા તરફ બેરોં છોકરાંનું ધ્યાન ધરતા, ચા-કેલ ઘોડાને જોરથી એડીયો મારતા, અને રસ્તામાં મળનાર બોળ-ખીતા તેમને ચાલ્યા આવતા જોતા હતા છતાં “આબ્યાકે!” “કેમ ક્યારે આબ્યા!” વગેરે હસવા જેવું પૂછતા તેમને જવાબ દેતા ચાલ્યા.

પ્રકરણ ૮ મું.

એક મજબૂત પથ્થરની બાંધેલી નાંની ગઢી સોરઠના એક ગા-મડાના મધ્યમાં આવેલી હતી. તેની આસપાસ ગામના લોકોના ઘસે ઝપડાં, કુખા અને વાડા હતા. ઘઢીના દરવાજા ઉપર મોઢો હતો, અને તે ઉપરથી આવજ આવતો હતો, તેથી જણાતું હતું કે તેમાં કોક ઉ-તરેલ છે. દરવાજામાં પેસતાં સાંભો છૂટો એક હતો તેમાં કાઠિયાવાડી

કદમાં નાંના પણ રૂપમાં અવધી મજબુત અને માતાં ઘોડાં અગાડી પછાડાંથી મજબુત આવેલાં, ઘાસ ખાઈ રહ્યાં હતાં. એક ખણમાં એ મોટા બળધ બાવેલા હતા, ને તેમના થડમાં સુંદર ચાર પૈડાંનો રથ એ ધુમજવાર પડ્યો હતો. તેમાં એટલી બધી ઝાંઝરીઓ તથા ધુધરીઓ બળગાડેલી હતી કે તે ન્યારે ચાલતો હોય, ત્યારે તેમાં ખેડેલો માણસ તાણીને બેઠેલા વગર બીજા કોઈ ને કાંઈ કહેતો તે સંભળાય નહિ. સામે એક મોટું ઢાળીયું ને તેની આસપાસ તથા વાંસે છુટક નાંની મોટી ઓરડીઓ હતી. આ ઢાળીયામાં તમામ ખીટીયો ઉપર તીરકામદાં તલવારો ભાલા વગરે હથીયારો પાઘડીયો અને લૂગડાં વળગાડેલાં હતાં. અને તે શિવાયની એક પણ ખીલી ખાલી નહોતી. આ મોટા ઢાળીયામાં એક તરફ ઘોડાના સામન ગોદડાંના ઢગલા અને પથારીયો, અને લોકો આમ તેમ કેટલાક હુકા પીતા, કેટલાક વાતો કરતા, કેટલાક સેટતા, અને કેટલાક કાંઈ ગડ મથલ કરતા હતા. ઢાળીયાના મધ્યમાં નાંની જાજમ બિછાવેલ, અને તેના મધ્યમાં એક રંગીન પલંગ હતો. તે ઉપરની ચાદર ઘણીજ સ્વચ્છ અને ઘોળી હતી. જાજમ ઉપર પાંચ માણસો રજપુતના પેહરવેશમાં જુદી જુદી ઉમરના ખેડેલા હતા. અને પલંગ ઉપર એ જવાન એક બાવીસ વર્ષ તથા બીજાઓ દારેક વર્ષનો રંગ રૂપમાં મળતા, બીજાં વસ્ત્ર અને જડાવ કુંદા પહેરી બેઠેલા હતા. તેઓ રંગે ઘણું વરણા, કદે મધ્યમ, શરીરે પુષ્ટ અને તેજસ્વી હતા. તેઓ પાસે ખેડેલા માણસોથી હસતા વાતો કરી વખત ગાળતા હતા. જમવાનો વખત થઈ ગયો હતો, તેથી સહુ જમીને મધ્યાહ્ન અને ગરમી સખત પડતી હતી તેથી આમ તેમ એક પછી એક આરામ લેવાને પડ્યા. પલંગ પર ખેડેલ એ શક્ષ માંનો નાંનો એક ઓરડીમાં જઈ પલંગ પાથરેલ હતો તે ઉપર સુતો, અને બીજા મોટો માણસ પલંગના થડમાં ખેડેલ એક ગામડીઆના કાનમાં વાત કરવા લાગ્યો. થોડી વાર સુધી ધીમે ધીમે વાત કરી તેઓ અચક્કા. પલંગ પર ખેડેલ માણસ ઉભો થયો, પગરખાં પહેર્યાં, અને ઘઠીની પછવાડેના ભાગ તરફ છુપગીથી સહુને સુતેલા જોઈ ચાલ્યો. એટલે પેન્નો ગામડીયો જવાન પણ તેની સાથે થયો. અને જણા ઘઠીની

પછવાડેની ખારીમાંથી નીકળી ને આહ્યા.

આ વખત ખાર ઉપર એક વાગ્યો હતો. તડકો ધણાજ જોર-થી પડતો હતો. અને તે સાથે પવન બીલકુલ અંધ થવાથી પરસેવાના ઝેમે ઝેમ થતા હતા. હાથમાં પંખો લઈ વા ઉરાડવાથી પણ ગરમ પવન આવવાને લીધે મનનું સમાધાન થાય એમ ન હોતું. આવે વખતે આ અને માણસો ગામના છેવાડા ભાગ તરફ નદી કિનારે આવેલા શિવાલય તરફ આહ્યા. અને તેનું મોટું ખારણું મૂકી પછવાડેની નદી ઉપર પડતી ખારી જે ઉઘાડી હતી તેમાંથી માંહે પેઠા. ડોરાની પછવાડેની ફરતીમાં ધીમે ધીમે આવ્યા કે દહેરા-માંથી તીણો પણ મધુરો કોયલ જેવો આવાજ તેમને કાને પડ્યો એટલે તેઓ ત્યાંજ અટક્યા, અને કાંત દહ એક વૃત્તીથી જે મિઠા શબ્દો સંભળાતા હતા તે સાંભળવાને પૂર્ણ ઉત્કંઠાથી ઉભા રહ્યા. વળી આ જગ્યાએ ઉભું રહેવું ગમે એવું પણ હતું. આસપાસ નાનાં મોટાં ઝાડોની ઘટા એટલી બધી હતી કે તડકો જરા માત્ર દેખાતો નહોતો, બલકે સુરજની ગરમીને પણ તેઓએ ઓછી કરી કદી કદી પવનની ધીમી લહેર આવતી તો તે પણ ડુંડી થઈને આવતી હતી. દહેરાની આસપાસ નીચે કરણ, ડોલર, ગુલાબ, અને એવા બીજા સુંદર છોડો ઉપર ધ્રુવો લાગી રહ્યાં હતાં. ખારીમાંથી સામે નજર કરતાં ધીમે ધીમે વહેતી નિર્મળ નદી નજરે પડતી હતી. કદી કદી સુંદર પક્ષિયોનો મધુર આવાજ કાને પડતો હતો, અને જો કે આ જગ્યા ધણી વખાણવા જેવી નહોતી, તોપણ આવા ગરમીના વખતમાં અને આવા ગામડામાં તો તે તન મન અને નયનને ખુશ કરવાને બસ હતી. અને તેથી તેઓને ઉભા રહેતાં શરીરને ડુંડક આંખને રમુજ અને કાંતને કદિ નહિ સાંભળેલ એવા મિઠા સ્વરથી નીકળતા બાણવા લાયક શબ્દો મન માનતી રીતે સંભળાય એમ હતું, તેથી તે-ઓએ ત્યાં સ્થિર થઈ દહેરા તરફ પોતાના કાન ધર્યા, અને તેથી સાંભળ્યું કે—અહા ! હું બલે બણી. મારાં મોટાં ભાગ્ય કે આવા શાંણ શાન્ત ગુરજ મને મળ્યા. ખરેખત હું કુવાના દેડકા જેવી હતી. મારી પ્રથમની સ્થિતિ સંભારું છું તો જણાય છે, કે મને દુનિ-

યાંની કે ધરની કશી ખબર નહોતી. વાહ વાહ ! મેં કેટલી બધી
 ખાખતો જાણી, કેવું કેવું વાંચ્યું. અને એ બધા કરતાં ગુરુજનો જી-
 ભનો ઉપદેશ તો મારા મનમાં શબ્દશબ્દ વસી જાય છે. શું રાણીના
 ધર્મ અને તેના કર્મો તેમણે વર્ણવી ! પણ એ બધું હજી માત્ર
 કાને સાંભળ્યું અને તેથી મનમાં ધ્યાનથી કલ્પિત જોયું છે, પણ ખરી
 માહિતી તો અનુભવ મળશે ત્યારે થશે. પણ એ અનુભવ મારે ક્યાં
 સિદ્ધરાજના દરબારમાં મેળવવાનો ! શું એ મારો પતિ ? અહા ! તે
 મોટો મહારાજ છે. તેના સાથેના સંબંધે મારી આટલી સ્થિતિ સુ-
 ધરી છતાં મારા મનમાં તેને માટે જરા પણ પ્રેમ કેમ નથી ઉપ-
 જતો ? અરે ! હજી સુધી પેલા અજાણ્યા સ્વારમાંથી ક્ષણભરે માફ
 ધ્યાન ખસેડું નથી; તે દરરોજ મારા સ્વપ્નામાં આવે છે. વખતે હસાવે
 ને વખતે રડાવે છે. પણ અત્યાર સુધી ફરી જન્મીત અવસ્થામાં દ-
 શ્યત દેતો નથી. એ વખતનો ચિતાર મારા કાયા મનમાં સજડ બેસી
 ગયો તે નીકળતો નથી. સિદ્ધરાજ તો ઉમરે વધારે છે, તેને મારા નેવી
 બેચાર રાણીયો છે. તેના તરફ તેની ગંદાએલી જીની પ્રીત હશે, એ-
 ટલે તે મને કેમ રહાશે ? અને કદાચ પોતાની જીની પ્રિયાઓને
 તજીને મને ચાલુ તો પાછી મને જીની થતાં અને તજતાં વાર શી ?
 એવા ક્ષણિક પ્યારની મને શું જરૂર છે ? એવા માણસ મારા સાચા
 દીલની કદર શી રીતે કરશે ? અને નહિકરે તો શું મારે પતિ સુખ શિ-
 વાય બીજા સુખો ભોગવવા એટલે તે બધાં સ્વામી વિના હલકાં
 સંકટકર્તા થઈ પડે ત્યારે તેવા સંકટમાં અંતઃપુરમાં સડવા વખત
 આવશે ! બાટોએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા મને અતિશયોક્તીથી વ-
 ખાણી હશે, તેથી તેનું ભ્રમિત મન વળી મારી તરફ થયું હશે, પણ
 જ્યારે તે મને જોશે, અને પોતાની શાણી રાજ પુત્રી-રાજ કુટુંબમાં
 રીતભાત શીખેલી-ગ્રહાલી રાણીયોથી સરખાવશે, ત્યારે હું વગર અ-
 નુભવની જંગલી સહજ જણાઈશ, એટલે થોડા આબ્યા તો નાંખો વ-
 ખારે એવું થતાં શી વાર ? હું કાંઈ એવા જીભદ નથી જાણતી કે
 તેમને વિસરાવી હું આગળ પડું. ત્યારે મારા શા દાહ થશે ? અને
 ખરેખાર તે ગમે તેવા હોય તો પણ મારા મનહર સ્વાર જેવા તો

નહીંજ, પૃથ્વીમાં ઈશ્વરે તેને તો એકજ અનુપમ ધમ્યોછે. પણ તે ક્યાં હશે?" આઠલું ખોલતાં તે ચુપ રહી, એટલે વાંસે ઉભલા માણસે ધીમેથી ખડબડાટ કર્યા વગર વાંકા વળી જોયું, તો દેવળના એક સ્થંભને ઓઢલીને જે પગ લાંબા કરી વાંકી ડોક નાંખી એક હાથમાં પાતાં અને બીજી હાથ ગાલ ઉપર દઈ આડી નજરે પડેલ તેજોમય અપ્સરા તેની નજરે પડી. તે વધારે જોવા આગળ ધસવાનું કરતો હતો. તેવામાં "કેમ બેટા વાંચી રહી હવે જવું હોય તો જા" આવો જોખરો અવાજ મોટા બારણામાંથી કાને પડતાં તે પાછો હઠ્યો, ને દેવલની એથે આવ્યો, તેવામાં પેલી સુંદરી ઉઠીને ઉભી થઈ અને પોતાનાં પાતાં પુસ્તકવાળા રૂમાલમાં પુઠામાં બાંધી હંસતી ચાલે ગુરૂ તથા મહાદેવજીને વંદન કરી ચાલવા માંડી એટલે તો પેલા પછવાડેના માણસથી ધોરજ ન રહી, તે પણ આગળ ધસ્યો. પરંતુ સામેજ એક વૃદ્ધ ડોસો ઉઘાડે દીલે કાને જનોઈ અને હાથમાં કળશ્યા સમિત દ્રષ્ટીએ પડ્યો એટલે તે સ્તંભ્યો, અને જે હાથ જોડી તેને પગે લાગ્યો, તેણે તેને મહાદેવના મંડપમાં પડેલ પાટલા તરફ ખેસવાનું કહ્યું પણ પેલો સાદો માણસ નીચેજ બેસી ગયો, અને વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ સ્વચ્છ થઈ આવુંછું, એવું કહો ઉતાવળે પોતાની અશુદ્ધિનો વહેમ ટાળવાની માયાફોડમાં પડ્યો. તેણે સાતવાર ડાબો હાથ માટી ફરી ફરીને લઈ ઘોચો, પછીથી બંને હાથ ભેળા કરી પાંચવાર માટી લઈ ઘોચા, આઠ કોગળા કર્યા અને પગનાં તળીયાં માટીથી ઘોઈ કમરે સુધી પાણીથી દીલ પલાળી બીજી પોતીયું પહેરી કાનેથી જનોઈ ઉતારી આવનાર માણસ સામે આવોને બેઠો. આ બધી માયાફોડ તે દીશાએ જવા જઈ આવ્યો હતો માટે કરી.

આ નવો માણસ ગામમાં રથમાં બેસીને ઠાઠ માડથી આવ્યો હતો એટલે તેને આ વૃદ્ધ ગુરૂજી તો ઓળખતા હતા, તેથી તેમણે વધારે પુછપરછ ન કરતાં ફક્ત "કેમ મહારાજ! આજ અમારા ઉપર આ વખત કૃપા કરી?" એવો સવાલ પૂછ્યો. અને તેનો જવાબ સીધો મળ્યો કે "ગરમીથી ધટ્ટીમાં બહુ ધબરાટ થયો, ત્યારે સાંભળ્યું કે આ શિવાલયમાં ઠંડક છે તેથી વિચાર્યું કે ચાલો એક પં-

થ બે કાજ, આ શંકરનાં દર્શન પણ થશે ને ઠુંડકથી વૃત્તિ પણ કા-
 થમ થશે. પણ ત્યાં તો ત્રીજી લાભ આપ મહત્પુરુષનાં દર્શનનો થયો.
 ગુરુજી આપ ક્યાં સિદ્ધપુર ક્ષેત્રમાં રહો છો?" ગુરુજીએ ડોકું ધુણાવી
 જવાબ દીધો, "હાજી. અમે મહારાજાશ્રીના પ્રતાપે એક ગામ આ-
 ઇએ છીએ. આંહી તેમનાં નવાં રાણીને બણાવવા આવ્યા છીએ.
 અમારા શ્રીમંતની ઇચ્છા ઠુંક અવસરમાં લગ્ન કરવાની છે, અને
 તેથી અમે જરા અમ પણ વધારે લઈએ છીએ. તેમ બાઈની બુદ્ધિ
 બહુ ચપળ ને સ્મરણ શક્તિ પ્રૌઢ છે, તેથી ઇશ્વર પ્રતાપે અમને
 સારો યશ મળશે." પોતાની અસાનતા બતાવવાને પેલો માણસ બો-
 લ્યો "કોણ તે હમણાં અમે આવ્યા ને ગઈ તેજ બાઈ કે? શું તે
 અહીં બણવા આવે છે ? " ગુરુજી બોલ્યા, "હા મહારાજ, તેજ" થો-
 ડીવાર આવી રીતે વાતચીત ચાલી પણ તે મન વગરની હતી. તો
 પણ બહાર નિમિત્ત ગરમીનો વખત કાઢવાનું હતું. તેથી સારી વાર
 પરાણે ખેસવું પડ્યું. અને તેમાં ગુરુજીએ મુદા ઉપર વાત આણી
 આગતા સ્વાગતા જીભથી કરી પોતાની દક્ષણા ખરી કરી લીધી. અને
 થોડા વખતમાં પોતે ગીરનાર યાત્રાએ જવાના હતા માટે ઝોળખાણ
 કરી લીધી. અને અંતે જરા તડકો ઢાંચો એટલે પેલો માણસ સાથે-
 ના માણસ સહીત પોતાને સ્થાને ગયો.

હવે તો અચિત જણાયું કે આ આપણું મંજેવડી ગામ અને
 બણનારી શાંણી રાંણકદેવી. પણ પેલો નવો માણસ ઝોળખવો
 બાકી રહ્યો માટે અમે જરા તેની હકીકત આપી લઈએ. એ બાઈ
 સાહેબની ઝોળખાણ આગળ ઉપર પણ કામ લામશે. એ અને
 તેની સાથેનો ઘઠીમાં પલંગ ઉપર એકઠા માણસ અને સસા બાઈ પોહતા.
 તેઓ બંને સોજાંકીબતતા રજપુત અને મહારાજાસિદ્ધરાજ જયસિંહના
 પિત્રાઈ ભત્રીજા હતા. તેમની મા જીનાગઢના રાજ ઐંગારની ખેન થતી
 હતી, અને તે રીસામણે આજ ઘણી મુદતથી જીનાગઢમાં હતી. તેથી
 પોતાના બે છોકરા પણ સાથે હતા. તેમાંનો મોટો જે શિવાજયમાં આ-
 બ્યો તેનું નામ દેસલજી અને નાંનાનું નામ વીસલજી હતું. આ બં-
 ને કુંવરને મંજેવડી ગામ જીવાનો શોક થવાથી આંહી આવ્યા હતા.

દેસલજીને કાંને તે ગામના ડુંભારની છોકરીની સગાઈ સિદ્ધરાજ જ્યોતિષ સાથે થયાની વાત આવી ત્યારથી તેને જીવાની તેની વૃત્તિ થઈ હતી, અને તેથી તેણે ગામડીયાંને બલામણુ કરી રાખી હતી. નિયમ પ્રમાણે રાણકદેવી બણવા શિવાલયમાં ગઈ, તે વખત ગામડીએ આવી દેસલજીને ખબર આપી અને તે ઘોડી વાર બાદ લાગ આબાથી આપણે જોયું તેમ નિકળી પડ્યો, અને ત્યાં આવ્યો ત્યારે ગુરૂજી રાણકદેવીને બણાવી, આપેલ પાઠ યાદ કરવાનું કહી દિશાએ જવા ગયા હતા. પણ તેતો જૂઠૂ જ ગોખતી હતી. તેના પ્રેમ મય શરીરમાં બીજી વાત વધારે વખત ઠેરીશક્તી નહોતી છતાં, તેને બણવાનો શોક હતો, અને એથીજ તેના ગુરૂ તેના ઉપર પ્રસંનહતા.

દેસલજી શિવાલયમાંથી આવ્યો કે તુરત પોતાના બાઈ પાસે ગયો અને તેનો મત લઈ ઘોડાં ઉપર સામાન નંખાવ્યા. ઘોડીવારમાં તમામ માણસો સજ થયા અને એ વાતની ગામના પટેલને ખબર પડવાથી તેણે તેમને રોકવાનું કર્યું, પણ તેઓએ તેજ દિવસ ધેર જવાનું નક્કી કરી રાખ્યું હતું તેથી તેને સમજાવી ઘોડાપર શ્વાર થયા અને જુનાગઢને રસ્તે પડ્યા.

પ્રકરણ ૯ મું.

રાજા પોતાના શાખને સાર પોતાનું દીલ ખુશ કરવાને આદેશ તે કરી શકેછે. જે દેશમાં પાણી ઊંડાં હોય, વરસાદ મનમાખ્યો ન વરસતો હોય અને જમીન પણ ઉત્તમ વડની ન હોય ત્યાં પણ તે પોતાની રમુજ માટે પુષ્કળ દ્રવ્યને ધણી યુક્તિયો કામે લગાડી સરસ બાગ બનાવી શકેછે, તો જ્યાં પાણીની પુષ્કળ નદીઓ ઠામઠામ બારે માસ વહ્યા કરે, પાંચ હાથમાં મીઠું પાણી જોઈએ ત્યાં નીકળે, જમીન પણ રસાળ અને ઉત્તમ વડની હોય અને જોઈતો વરસાદ વરશ્યા કરતો હોય, ત્યાંનાં જંગલ, મોટાં મોટાં વૃક્ષો, સુંદર વેલા ને અનેક જાતના ફૂલપાનના ઊંડથી બારેમાસ ફૂલ જોવા દેખાયછે, ત્યાંનો રાજા અને તે મોટા મુલકનો માલીક પોતાની જાતે દેખરેખ રાખીને બ-

ગીચો બનાવરાયે તેમાં શી ન્યતતા રહે? કાશ્મીર જેવો પ્રાંત, દેવતાનું દીલ લલચાવનારે અપ્સરાઓ રમવા આવવાનું ઠેકાણું ત્યાંજ બની જાય એમાં શું આશ્ચર્ય ?

એવા દેશમાં એક બાગ ઉપર આપણે નજર કરીએ; તે બગીચો ઘણી જમીનમાં હતો તેની આસપાસ સુંદર કાળા પથ્થરની પુરૂષવા દિવાલ હતી. ચારે બાજુએ ચાર દરવાજાને ફરતી પંદરવાર તથા ચારે દરવાજાના માંથી સામે સીધી સડકો સુંદર લીલાંઝાડોથી લગભગ ઢંકાએલી ચારે બાજુએ હતી. દરવાજાને મળ્યુત બળીદાર રંગીન કમાડ અને તેના બંને તરફના સ્તંભો ઉપર સુંદર કોરણીદાર આરસ પુતળાં રાતને વખતે પાસે આવી ધારીને જોતાં સુધી બાંતિમાં પાડે એવાં સરસ ઉભાં કરેલાં હતાં. બાગમાં સડકોની ગોઠવણ એવી સરસ હતી કે જે રસ્તેથી જતા તે રસ્તે એક એપટની પેઠે આવતો હતો. દરેક ચોકના ચારે તરફના રસ્તા ઉપર વેલાઓથી ઢંકાએલી એવી ઘટ્ટ કમાનો છવાઈ ગઈ હતી કે તેની નીચે ઉભા રહેવાથી વરસાદનું કોઈ પણ ઝટ પડે નહિ. આ ચોક કેટલાક ચોરસ, કેટલાક ગોળાકાર અને કેટલાક અષ્ટબૂણ અને તેમાં તેવાજ આકારના ડુંડ અને હોજ મધ્યમાં જાત જાતના ફુવારા વાળા હતા. આ ચોકની કોર ઉપર રંગબેરંગી ફૂલોનાં ડુંડાં ધુકતીબંધ ગોઠવેલાં હતાં. સડકોની બંને બાજુએ સફાઈદાર કમ્મર સુધી કાપેલ મેંદી, ક્યાંહી કેળ નાળીએર અને સોપારીનાં ઝાડ તફાવાર જાણે હાથે ચાંઠાડ્યાં હોય એવાં સમાન અંતરે હતાં. દરેક ભાગલામાં જોશીનાં ટીપણાંમાંની ડુંડળીયો જેવી ભાતભાતની ગોઠવણ ક્યારાઓની કરી હતી. મોગરા, ચંબેલો, સેવતી, ગુલાબ, જાઈ, જુઈ, દાબદી, કેવડો, અને ચંપાના ક્યારાઓ જુદા જુદા એટલા બધા હતા કે દરરોજ તેમના સુંડલા બરાતા, અને ચોકની આસપાસને સડકો ઉપર રંગીન ડુન્નોતો ખરીખરીને ખાતરને ઠેકાણે કામ લાગતાં હતાં. મોટા દ્રાક્ષના માંડવાઓની નીચે કમાનો વાળા ડુંડ હાવાને માટે નિર્મળ પાણીથી બરેલા સારી ઓથમાં હતા. અને એવાનાં તથા ફળોનાં ઝાડોની ડુંજમાં સૂર્યના તડકાનું કદી ઝુજરે થતું નહિ. અ-

જીર, રાએણ, જાંબુ, રામફળ, સોતાફળ, ડાડમ, જામ, નારંગી, જાતજાતની કેરી અને દેશમાં થતાં તમામ ફળોનાં તેમ બદામ, અંજીર, આદિ દેશમાં નીપજતા મેવાનાં ઝાડજ સામટાં હતાં એટલુંજ નહિ, પણ પરદેશી માળીઓના ઉપરીપણા નીચે તેજના, કેસર મેદાના દ્રાક્ષ, અખરોટ અને એવાં નવાઈનાં ઝાડછોડ પણ નમુના દાખલ હતાં. સરગુવાના સોટાએને લપટાએલા પાનના પેલા પુષ્કળ હતા અને આખા બાગમાં નકામો જંગલી છોડ કે મેબંદો-ખરતી ગોતી કહાડતાં સહજ જણાય એમ નહોતું. ઝાડોના જીથની આસપાસ કોટમાં ખૂદ્દાં ધરો લીલા ગલીઆથી ટુંકાએલાં ઓગાનમાં આરસપહાણના ખૂંટા ચાંદનીમાં ખેસવાના ચોતરા કે વરસાદમાં ખેસવાની ઢાંકેલ ડેરી ઘાટની અને કોકેડાદાર બંગલીઓ સામટા ખરચથી બનાવી ગોઠવેલ તેથી દેખાવ અનુપમ થતો હતો. ઠામઠામ પથ્થરની બાંધેલી નીકોમાંથી પાણી બળબળ કરતું વહ્યા કરતું હતું અને ડગલાની મગજીની પેઠે ક્યારાએની સડકોના ખૂણાની ચોકની બાજુએની ઉપર ધરો અથવા એવા નાંના છોડની કોર એવી યુક્તિબંધ બાંધેલહતી કે દરેક જગે તે તુરત ધ્યાન ખેંચતી હતી. એ ટુંકામાં કહિયે તો આખા બાગનો દેખાવ આખને, તેમાંના કુલો ઉપર થઈ પવનની લહેરોની સાથે આવતી સુગંધી નાકને; ઠામ ઠામ મેતા, પોપટ, મોર, કોયલ, અને એવાં સુકુંડ પક્ષીઓના ઉલ્લાસ ભર્યા સાદ કાંતને, અને તેની સદ્ગતિ તથા વજે મનને એટલું બધું આનંદ દાયક હતું કે ગમે તેવા દુખીયો આ જગ્યાએ રોતો કુટતો આવે તેનું પણ દીલ આ બિજનું કુંજવન જોવામાં ખેંચાય, તેની દીલગીરી ભૂલાય, અને આખો બાગ જોઈ રહેતાં ચિત્તમાં આનંદ ભરાયા વગર રહે નહો. બાગના એક છેડા તરફ થડમાં થઈને નિર્મળ નાની નદી સર્પાકારમાં બળબળ આવજ કરતી નાંના કાંકરાઓથી રમતી, પથ્થરની પાટો પરથી લપસી ચિત્તાકર્ષક ધોળી, બીજોરી કાચ જેવી અખંડ ચાદર બનાવતી અને લપસતી કિનારાપરના ઝાડોને આડતી તથા અલગ થઈ ગેલ કરતી બારે માસ વહ્યા કરતી હતી, અને તેના કિનારા ઉપર એક સુંદર મહેલ

તમામ બાગ દેખાય એવો ઊંચો બાંધેલો હતો. તેની આસપાસ આરસ પહાણની સડકો ઘોળી દુધ નેવી લીલા ઝાડોની હારમાં ઘણીજ સુંદર દેખાતી હતી. આ બંગલો રંગ ખેરંગી ચિત્રેલો હતો. તેની બાંધણી સાદી હતી. તેની ખુરશી જમીનથી એક પુરૂષ ઊંચો હતી. તેને બે માળ તથા ત્રીજા માળે મોટી આગાસી સફેદ આરસ-પહાણની પાથરેલ તક્ષીયાવાળી હતી. તેની આજુબાજુ સુંદર નક્સીદાર પથરનો કોડો હતો.

એક રોજ સવારમાં આ બંગલાની નીચે કેટલાક સવાર ઉભા હતા અને એક સુખપાલ તથા બે ઘોડાઓ ખાલી હતા. સવારો, રાત્રી અને ભાઈઓ જુદા વાતો ચલાવી રહ્યા હતા. બંગલાના બીજા માળના બગીચા તરફ પડતા ઝૂંખામાં એક જવાન સખસ સિંહાસન ઉપર બેઠેલો હતો. તેની પાસે એક જવાન અને બીજી વૃદ્ધ નીચે બેઠા હતા. તેઓ ધીમે ધીમે વાતો કરતા અને વિચારતા હતા તેવામાં વૃદ્ધ માણસ બોલી ઉઠ્યો “ભાઈ તું રૂપનાં આટલાં બધાં વખાણ કરેછે તે કદાચ અતિશયોકતી નહિ પણ ખરી વાત હશે તોપણ તે ઇંદ્રવાયણનાં રૂળ, તેને ખરીદવાથી કાંઈજ લાભ ન સમજીશ. વળી સાપની ફ્રેણ ઉપર મણી, વાઘની મુંછના વાળ, સિંહને કુલે મધ, એ લેવા જતાં ઉલટું નુકસાન થાય, ત્યારે આપણે તેના વિના શું નથી ચાલતું? આપણે ક્યાં કોઈ વાતની કમી છે? અને જો મહારાજની મરજીજ થઈ છે તો એતો શું પણ એથી વધારે સરસ તજવીજ કરતાં મળશે. પણ ચાહીને બળીઆથી બાય બીડવી, ઊંધતા સિંહને જગાડવો, પડેલ સાપને છંછેડવો એ કાંઈ ઠીક નહિ. શેરથી પાંચ શેરી બારે એટલી બારેજ. માટે મારી સલાહમાં તો એ વાત કરવી દુરસ્ત નથી આવતી. હજી આપણે માંડ પિતાજીની પ્રતિજ્ઞાઓ ધ્રુવર પ્રતાપે પૂરી કરી આબ્યા છીએ. ખરેખર સામટું થઈ ગયું છે. સામાન ઘણો ખપી ગયો છે. વિચારો સીપાઈએને હજી પુરો થાક ઉતર્યો નથી. હજી કેટલાક જખમી સાજા પણ થયા નથી, ત્યાં આવો મોટો આદર કરવો એ ડાહ્યાપણનું કામ નથી, અને આપણને એવું શું આવી પડ્યું છે?

એવું શું એ વિના નથી ચાલતું ? માટે એ વિચારતો માંડી વાળવા-
માં જ ડાહ્યાપણ છે. એકવાર ક્તેહ થઈ માટે હમિશ જ્ય થશે એમ
ધારી કળ્ત્રી વેચાતો લેવા અને તે પણ બળીઆથી બાથ બરવી
એ છોકરમત કહેવાય. એમાં વિનાશ ઉપજે. પછી જેમ આપની
મરજી.” આટલું સાંભળી પેલો નીચે ખેડેલ જવાન ફરીથી બોલ્યો.
“કાકા એતે એવડો ક્યાંથી માટો થઈ ગયો ? શું એ ક્ષત્રી છે ને બીજા
વાણીયા છે ? શું એ સિંહ છે ?? ને બીજા સાબર છે ? શું એ રાજા છે ને
અમે રાંક છીએ ? એને અલબત્ત ચાહીને ન છેડત પણ આપણા
રાજમાંથી, આપણા કબજામાંથી, આપણા મુલકમાં પેસીને દેશની
શોભા, રાજમાં ખરીદવા લાયક રત્ન, આંખોમાં આંજી લઈ જાય
અને અમે ક્ષત્રી બચ્યા બેઠા બેઠા જોયા કરીએ ! સિંહનો ચિહ્ન
હાથી લઈ જાય ? વળી માંમાં એનું નાક કાપ્યું છે, એના શહેરનો
પૂર્વનો દરવાજો પાડ્યો છે, એથી તેની સાથે આપણે ફુશ્મની નથી શું ?
શું આ નવું વેર કરવું છે ? અને તે વેર તેના અંતઃકરણમાં છે
છતાં તે આપણા શહેરની થડમાં આપણા ઘરના આંગણા સુધી
ઠાઠમાઠથી નિર્ભયપણે આવી પેસે ને આપણે છાંતામાતા જોયા
કરીએ ? આપણી હદમાં આપણે તેને પેસવા દઈએ ? અને તેમ
કરીએ તો આપણે ક્ષેમકુશળ રહીએ એ કેમ બને ? એટલા માટે
ડરવું એતો ગાંડાઈ છે. તેમ આવું સાં રત્ન, ધથરે એકજ વખત
પેદા કરેલ અપસરા, પાસે પડેલ આંગણામાં ઉપજેલ બીજાને લઈ
જવા દેવું એ મુર્ખાઈ એથી અપકીર્તિ અને નામરદાઈ માટે મારો
મતતો તમારા મતને બીલકુલ મળતો નથી, પછી જેમ મામાની
મરજી.” આટલું બોલી તે ચુપ રહ્યો એટલે પાટ ઉપર ખેડેલ મા-
ણસ બોલ્યો. “બાઈ તારું કહેવું મને ઠીક લાગે છે, કારણ હું તેનાથી
કાંઈ આ નવું કૃત્ય કરી વેર બાંધું એમ નથી. એતો મારો કદો
ફુશ્મન મારા પ્રિય પિતાનું અપમાન કરનાર ફુટ છે. માટે એના પુરનું
નાક કાપવાથી મને સંતોષ વળ્યો નથી. હજી મારું મન ઠંડું થયું
નથી. માટે તે જો મારા સામો આવશે તો જોશ અને જાણશે કે
ક્ષત્રી બચ્યા હજી ફુનિયામાં છે. એને મેદાનમાં પડવાનું છે અને

મારા વિજયી અજીત દેવતાઈ કિલ્લાની આખરે પણ સાહ્ય છે. મારી હિમત મારી બુદ્ધિ અજમાવવાની મને ઘણી હોય છે. નાના રાજા-એને ફોદવામાં કાંઈ પરાક્રમ નથી, પણ બરોબરીવાથી બાય બી.ડવામાં રણસંગ્રામ મચાવવા અને શૂર તથા બુદ્ધિ બતાવવામાં હારીને મરીયે યા જીતીને મરીયે, તેમાં શોભા કિર્તિ અને બહાદુરી છે. ક્ષત્રી બચ્ચો યુદ્ધમાં નામ નહિ કાઢે, યુદ્ધમાં ઉમર નહિ ગાળે, અને યુદ્ધમાં અમર નહિ થાય, ત્યારે જન્મીને શું કરશે ? ફુનિયામાં શું કામ પેદા થશે ? માટે મારો વિચાર તારા મતને મળતો છે, અને એજ નફી સમજ. એમાં ગ્રાહું વિચારવા જેવું કાંઈ નથી. જ્યારથી તે એ સ્વ-રૂપાને વર્ણવી ત્યારથી માફ મન વિહલ થયું છે, ત્યારથી મારી વૃત્તિ અસ્થિર એ કુમારીકામાં લાગી છે, માટે ધર્મના કામમાં ઢીલ ન કરવી. સારાં કામ તો કાંઈ જ બાંધાં.” આટલું બોલતાં તે ઉઠ્યો, અને પોતાની પાસે બેઠેલ વૃદ્ધ માણસને હુકમ કર્યો કે, “તમે બંને દરબારમાં જાઓ, ત્યાં હું પણ મહાદેવજીનાં દર્શન કરીને આવું છું.” આટલું કહી તે નીચે ઉતર્યો. સુખપાલમાં બેઠો અને આગળ ચોપદાર નેકી પોકારતો તથા પચાસ સવારોમાં ઘેરાએલો ઝપાટાબંધ ચાલી બાગની ઘટામાં ગેમ થયો, એટલે બીજા બંને માણસ મુંઝામુંઝા નીચે ઉતર્યો, પોતાના ઘોડા ઉપર સવાર થયા, અને દસબાર પ્યાદલ સમેત જોતાં જોતાં બાગના દરવાજામાંથી શહેર તરફ ચાલ્યા.

પુરૂષને ફુનિયામાં ઉછરી મોટા થવામાં, સંસાર ચલાવવા અને સુખી થવામાં સ્ત્રીની જરૂર જન્મે ત્યાંથી મરે ત્યાં સુધી છે. તમામ વસ્તુ વિના ચાલે પણ સ્ત્રીની મદદ વિના ચાલે એવું નથી. અને એટલા માટે પુરૂષને સ્ત્રીની મદદ જેટલું બીજું કિમતી કશું નથી. તે મદદ આપવાને શક્તિમાન કરવાને તેના -હૃદયમાં અખૂટ નિર્મળ સ્વાર્થ રહીત પ્યાર એટલો બધો મુકેલો છે કે તેનો અતીશય ઉપયોગ કર્યો છતાં તે ઘટતો નથી. એ પ્યારનો મુકાબલો કરવાને પુરૂષ બીલકુલ અસમર્થ છે. કારણ તેના મનની અંદર પૈસો કીર્તિ થથ આદી મેળવવાની ઉત્કંઠાને સાથે પ્યાર માત્ર એક ખૂણામાં છે. પણ સ્ત્રીનું -હૃદયતો નિષ્કેવળ પ્યારથી જ બરેલું છે, તેના ઘબલા

પ્રત્યક્ષ જોવામાં અને અનુભવમાં આવે છે. સ્ત્રી જાત જોડલા પ્યારથી પોતાના સ્વામી બાંધ બાપ કે પુત્રને આંહિ છે, તેમની સાથે અહોનિશ રહેવાને જોડલી ઇતેજર રહેછે, તેમના વિયોગથી જોડલી કષ્ટાયછે, તેમનું દુઃખ જોઈ જોડલી આંતરડી બાજેછે, તેના પ્રમાણમાં પુરૂષો કાંઈજ કરતા નથી. અને તેમ છે તોજ તેઓ પોતાનું સંસારિક કામ કરી શકેછે. તે જો ઘરમાંથી બહાર નીકળતાં બેરાંની પેઠે દુઃખી થતા હોય, વિયોગ થયા પછી તેવા વિકળ રહેતા હોય, તેમનું દુઃખ જોઈ તેવા કષ્ટાતા હોય, તો તેમનાથી ઘર બહાર નીકળાય નહીં, કાંઈ પણ ઉદ્યમ નિરાંત જીવે થાય નહિ. અને તેથી તે હમેશ બેચેન રહે, તંગીમાં રહે ને અંતે દુઃખ પામી દરિદ્રી થાય એટલું તેમનું હૃદય સ્ત્રી જીવું નરમ ને માયાળુ ન રાખવામાં અને સંસારિક વિષયોમાં ખૂચવવામાં મહાપ્રભુએ જન્મ ડહાપણ વાપર્યુંછે, તેમજ સ્ત્રીઓનું અંતઃકરણ અતી પોચું અને પ્રીતિનું બરેલું રાખવા માં પણ બુદ્ધિ વાપરીછે. કારણ કે સ્ત્રીજાતી સ્વાર્થ રહીત અખૂટ પ્યારથી ન બરેજ હોત તો પુરૂષની શી દશા થાત ? બાળકપણમાં જન્મે ત્યારથી ઉછરી મોટા થતાં મુધી અનેક પ્રકારની રોકકળને કનડગત—વારંવાર આવતી બાધીઓ દૂર કરવાની માયાફાડ, ગંધવાડ અને બેસમજની હકને માટે સહન શક્તિ, અને બૂખ થાક ઉજગરો અને સંસારિક મુખોનો ત્યાગ ગમે તેવી હાલતમાં ગમે તેવું બાળક હોય તોપણ—મા અથવા બીજી સ્ત્રી હોંશ, ખુશી અને ફિકર સહીત કાયરે થયા વિના કરેછે તે શુદ્ધ પ્યાર વિના કેમ બને ? અને ન બને તો બાળક ધડીબરે પણ કેમ જીવે ? આવી રીતે પુરૂષને બીજરૂપમાંથી સારા થડવાળા ઝાડના રૂપમાં સ્ત્રી મહેનત કરી તજવીજ રાખી પોતાના પ્યારરૂપી પાણીથી ઉછેરી મોટુંજ તે કરેછે એથી બીજી મોટી કઈ મદદ જોઈએ ? તેવીજ રીતે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ ચિરડાં સ્વભાવ સહન કરવો, અનેક પ્રકારનાં બીજાનું મન થાય તે કરી આપવાં, જાત જાતનાં રોગનાં ઓસડ કરવા ચાકરી કરી ગંદવાડ ખમવી, એ સ્ત્રી વિના કોણ સહી શકે ? તેમ ન હોય તો પુરૂષ વેળાસર સખાસી કે ત્યાગી થાય. તેની તંગીથી

તુરત મરણ પામે, અને મરણ ન પામે તો મૂવાથી અધિક દુઃખ જીવતાં નર્ક જેવું પામે. આ પ્રમાણે માને બદલે બીજી કોઈ સ્ત્રી બાધ્યાવસ્થામાં તેમ વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાની સ્ત્રીને બદલે બેન, દીકરી કે બીજું કોઈ સારી શકે, પરંતુ યુવા અને મધ્યાવસ્થામાં તો તેને પોતાને સારૂ એકજ પોતાનીજ હમેશની થાય એવી સ્ત્રીની અતી જરૂર અને તે જરૂર બીજાંથી પૂરી પડી શકતી નથી. આ વખત સ્ત્રીની જેમ જવાની તેમ તેના પ્યારનીપણ જવાની હોય છે. તે હબરાએણી આંતઃકરણમાંથી રંગેરંગ પ્રસરેલો અને આસપાસના પદાર્થો સુધાંત પર છુટક વેરાતો ઘણાજ જોરમાં હોય છે. અને તે જેમ નિર્મળ હોયછે તેમ તેના અસર પુરૂષપર વધારે થાયછે. તેના શુદ્ધ પ્રેમનું આકર્ષણ એટલું બધું પ્રબળ હોય છે કે વજ્ર જેવી છાતી વાળા, શત્રુના કટકા કરતાં જરા ન અચકાતા માત્ર તેની માદદાસ્તીથી પરદેશમાં પજા પોતાની આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચલાવેછે, છાતી ભરી નાંખેછે, અને વિકળ થાયછે. તેની અસર કુદરતી કરામતથી એટલી બધી થાયછે કે મારઘાડ કરતો અગ્નિ જેવા ગરમ સ્વભાવનો માણસ પણ તેની સ્ત્રી આગળ શાન્ત થઈ જાય છે. અને તેને માત્ર ખુશ કરવાને સારૂ આ બી હમર અનેક પ્રકારનાં સાચાં જુઠાં પ્રપંચ ને મહેનત કરી દ્રવ્ય મેળવેછે. અને તેનાં મન માન્યાં મોઢે માગ્યાં લૂગડાં ધરેણાં અને જોઈતી ઓળો પૂરી પાડતાં કદી ધરાતોજ નથી. તેના પ્યારની ખાતર તે શુષ્ક અબણ હોય તો બણીગણી ડાહ્યો થઈ જાય, ગરીબ હોય તો બને ત્યાં સુધી ઉદ્યમ કરી સંસારી હાલતમાં સુધરી જાય, આગસુ બેશી રહેતો હોય તે ધંધે લાગી જાય, અને તેને પસંદ પડતા વધારે વહાલા થવાને તેનો વધારે પ્યાર સંપાદન કરવાને રાત દહાડો તજવીજમાં રહ્યા કરેછે. આવી રીતે પુરૂષ તેના નિર્મળ પ્યારના બંધનમાં બંધાઈ જાયછે. અને તેમ કરવામાં તે કાંઈ ખોટું કરતો નથી. કારણ કે નિર્મળ પ્યારની—માત્ર પોતાનેજ સારૂ પેદા થયેલા—પોતાનાજ ઉપયોગમાં આવતા સાચા શુદ્ધ પ્યારની કદર જોતલી ન કરાય તેટલી ઓછીછે. કારણ એ પ્યાર અમુલ્ય છે. એ પ્યારને લીધે સ્ત્રી

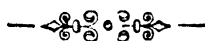
પોતાના શરીરનો, પોતાના તમામ સુખનો, અને પોતાના જીવસુખનો ભાગ આપવાને હમેશ તત્પર રહે છે. પતિનું મન હમેશ ખુશી રાખવાને તે પોતાનું દુઃખ હોય તે છુપાવી દઈ ખુશી રહે છે. અનેક પ્રકારનાં તેની મિઠી વાણીમાંથી અમૃતરૂપી વાક્યોથી, ખરા હાવ બાવથી અને એક ને જાથી તે હમેશ સ્વામીને ખુશી જોવાને તત્પર રહે છે. અને તેને જરા દીલગીર જીવે તો તેનું કાળજી ધબકે છે, તે પોતાને મહા કષ્ટ થયું માને છે, અને અનેક યુક્તિ કરી તેને ખુશી કરે છે ત્યારે સંતોષ પામે છે. અને ટુંકામાં કહાયે તો સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને સુખમાં વધારે સુખી અને દુઃખમાં પણ પોતાથી બની શકે તેટલો સુખી કરવાને કુદસ્તી કોશિશ કર્યાજ કરે છે. ખાવાપીવામાં, રમતગમતમાં, મોજમજામાં અને ઇશ્વરના આપેલા સુખોનો ઉપભોગ લેવામાં પુરૂષને સાચા સોખતીની—રાત દિવસ હાજરી પુરનાર—તેની મરજી મુજબ વરતી વધારે સ્વાદ આપનારની ગરજ તે સ્ત્રી એટલી બધી સારે છે, કે તેને બીજા કોઈની જરૂર રહેતી નથી. તેની વાણીમાં એવી મિઠાસ તેની હીલચાલમાં એવી મોહની, તેના સામું જોવા અને પ્યાર બતાવવામાં એવી જાદુઈ કરામત છે, કે તેના જીવું કોઈથી થઈ શકતું નથી. અને તેના જેટલું પુરૂષને બીજાનું પસંદ પણ પડતું નથી. એટલે તેને સંસારિક સુખનો ઉપભોગ લેવામાં સ્ત્રી ખાસ સહાયબૂત થઈ પડે છે. તેમ તેના મંદવાડમાં તેનો માયાજી હાથ ફરવાથી, તેના પાસે ગુપચુપ ઉદાસ ચહેરે ટપકતે આંસુએ બેસી રહેવાથીજ પુરૂષની અડધી બિમારી ઉડી જાય છે. તેની ખરી લાગણી અને તેથી તેનાથી થતી ચાકરીની ખરોખરી ક્ષેષ્ટ કરી શકતું નથી, તેથી તેની હાજરીથીજ વેદનામાં અર્ધ ધટારો થાય છે. અને તેની બિમારીમાં મોટામાં મોટું ઔષધ તેની સ્ત્રી થાય છે. તેમજ આકૃતના વખતમાં જ્યારે તમામ દુનીયાં તેને ત્યાગ કરે, ત્યારે તે બધાની ગરજ સારવાની પોતે કોશિશ કરે છે. તે સુખ કરતાં પણ દુઃખના દિવસમાં વધારે ચાહે છે, બહારથી ધબરાએલો, આકૃતમાં લપટાએલો, લોકોના ફિટકારથી ત્રાસ પામેલો, દુનિયાંથી કંટાળેલો, અને તેનો ત્યાગ કરવા અથવા નાશી જવાનો

વિચાર કરેછે, ત્યારે તેને તેની વહાલીની કાળજી, તેના ધરની પોતાની ગેરહાજરીમાં થતી જુરી હાલત, પોતાને આધારે જીવનાર અખળા તેને યાદ આપેછે તેથી તે અટકેછે. અને જ્યારે તે પોતાના ધરના આંગણમાં પગ રહે, પોતાની વહાલીનું દયામણું માથાળું મોં જીવે છે, તેની ચાકરી તેની પ્રીતિ અને તેની બરદારત અવલોકેછે, ત્યારે તેને હજી ગ્રીષ્મ તડકામાં જાયડોછે, હજી તેને ફુનિયામાં ખરા દીલથી આહનાર, માન આપનાર, અને ખમાંખમાં કરનારછે, અને તેથી ફુનિયામાં હજી સુખછે, એમ તેના મનમાં આવેછે, તેથી તે સંતોષ પામેછે, અને તેની વૃત્તિ કાયમ થાયછે. થોડીવાર તે તમામ દુઃખ ભૂલી જાયછે, અને પાછો આકૃત જાળવાની આશાભર કાશીશ કરવામાં દુઃખનું ઓસડ દહાડા ગાળેછે, તેથી તે અંતે સુખી થાય છે. આવી રીતે તેને આપત્તિમાં દિલાસા, મદદ તથા તમામ વિશ્વની ગરજ સારનાર તેની સ્ત્રી થાયછે, એટલુંજ નહીં પણ તેને આકૃતના કૂવામાંથી નીકળતાં તે દોરડાંય થઈ પડેછે. એટલે કે માત્ર તેનાજ આશ્રયથી તે દુઃખનો દરિયો તરી કિનારે આવે છે. શિવાય તેને ધર સંસાર ચલાવવામાં બહુ ઉપયોગી અને ખાસ મદદગાર રહેછે. પુરૂષ ધરના કામદાજથી તદન બેકિર રહેછે. તે ગરીબ હોય તો તેને સ્ત્રીથી બહુ વિસામો, કમાવામાં ને પૈસા એકઠો કરવામાં બહુ મદદ મળેછે. તે કરકસર કરવાની કુશળતાને લીધે- પોતાથી બની શકે તેટલો ધંધો કરીને ધણીને બહુ ગુણ કરી આપે છે. તે પોતાના ધણીની ચાકરી-તેના ખાવાપીવામાં, નહાવાઘોવા, લુગડાંલત્તાની તજવીજ રાખી એટલા તત્ત્વ અને મનથી કરેછે, કે તેવી બીજા કોઈથી થઈ શકે નહીં. તે પોતાનો રોજગાર કરતાં બહાર મજૂરી કરે, પણ ઘેર આવે ત્યારથી શેઠ થઈ બેસેછે, તે તેની સ્ત્રીના પ્રતાપથીજ. છોકરાંની બરદારત કરવાનું કામ પણ સ્ત્રી ઉપાડી લેછે. ધણી બસતી હોય, નહારા સ્વભાવનો હોય અને અકરમી હોય, તોપણ સ્ત્રી તેની સેવા કરેછે, તેની તબીયત ઉઠાવે છે, અને છેવટ પોતે કમાવને પણ તેને ખવરાવે છે. આવી રીતે ગરીબને તેની સ્ત્રી ઉપયોગી થાયછે તેમજ તવંગરને પણ થાયછે.

ગરીબને તેના ગરીબી કામમાં મદદ કરે તેમ અમીરને તેના અમીરી કામમાં મદદ કરે છે. અને એટલા માટે—ઉપર કહ્યું તેવું સુખ મળવાનું ધારીનેજ પુરૂષ જવાન થયો કે સ્ત્રી મેળવવાને વલખાં મારે છે. તેને પોતાની મોટામાં મોટી આશા ગણે છે, અને તે પૂર્ણ થાય ત્યારે પોતાને જન્મ સફળ થયો માને છે.

તેમજ ઉપર કહ્યા મુજબ વરતે તેનું નામ સ્ત્રી. તેવી સ્ત્રી ન હોય તો ઉત્તરી પિડા. જેમ તેનું મન શુદ્ધ, જેમ તેનો ખ્યાર પવિત્ર, તેમ તેની કિંમત વધારે, તેમ તેની કદર વધારે થાય. ગરીબથી એવી શોધ તપાસ કરી પરણાવું નથી. તે બિચારો જેવી મળે તેવીથી સંતોષ પામે અને જેટલું સુખ મળે તેટલું “નહાયા એટલું પુન્ય” સમજે. પણ તવંગર, સમજણા, બાગ્યશાળી, પોતાનું હિત સમજનારા શ્રીમંત એવું અરૂં રત્ન જોળવાની કોશીશ કરે છે અને તેમાં ક્તેહ પામે ત્યારે હૃદયી સફળ થઈ સમજે છે. અને એવું રત્ન મેળવવાની ખાતરજ આપણે જીનાઘઠના બગીચામાં રાયબેંગારને પોતાના વૃદ્ધ વજીરની મરજી જે તેણે આજ સુધી કદી તોડી નહોતી, જેના કહેવામાં તે હમેશ કહ્યાણ સમજતો, તે તોડવામાં લાંબો ટુંકો વિચાર કર્યો વિના, પોતાના શિરસ્તા પ્રમાણે તમામ મંત્રાઓની સલાહ લીધા વિના, આદર કરી હુકમ પણ આપી દીધો. બ્યારથી તેને પોતાના બાણેજ વીસલજીએ મઝેવડીમાં શિવાલયમાં રાણકદેવીને જોઈ આવી તેજ રાતે તેની આગળ વાત કરી, તેનાથી બન્યાં અને તેનાં આવડ્યાં એટલાં તેના રૂપ ગુણને વર્તણૂકનાં વખાણ કર્યો, અને તેની અસર બૂખ્યા માણસને મિઠાઈ, તરસ્યાને અમૃત આપવાની વધામણી જેવી થઈ તેના પ્રેમાતુર મને તે તમામ બિના સાચી બધકે સાંભળ્યા કરતાં સવાઈ માની લીધી, ત્યારથી તે વિચાર સંકલનામાં ગુંથાયો. તે આશાના ટુંગર ઉપર સપાટાબંધ ચઢી જશે એવી હીંમત લાવ્યો. તેને દેસલજીની વર્ણવેલી સ્વરૂપાનું ધ્યાન થવા લાગ્યું અને તેથી તેને અડધીરાત જતાં સુધી બીજી કશો વિચાર આવ્યો નહીં. તેના મનમાં તેની ધારેલ અપસરાએ એવો વાસ કરી દીધો કે, તેમાં બીજી કોઈ વસ્તુ ત્યાર બાદ પ્રવેશ કરી શકી નહીં,

તેને અતીશય આતુરતા વધી. તેને રાતની દરેક ઘડી દરેક પહોર જોવાની લાગી. તે ફરીને ફરીને ચંદ્ર અને તારાઓ સાથે જોવા લાગ્યો. પ્રભાત થવા આવ્યું હશે છતાં ઘડી ઉપર જોવાતવાળા જાંઘી ગયા હશે એમ તેણે ધાર્યું, અને જે ઘોડી વાર તેને નામની નિદ્રા આવી તેમાંપણ તેને એ સ્વપ્નાનાં સ્વપ્નાં આવ્યા કીધાં. પ્રભાતમાં તે બગીચામાં ચિત્તને શાન્ત કરવા ગયો, અને તે સાથે ધારેલ ધારણા પાર પાડવા પોતાના વજીર અને બાણેજ સહીત જે કંઈ તે આપણે બરાબર જાણ્યું છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું

દિવસના દસ વાગ્યા વખત મજેવડી ગામ તરફ આપણે નજર કરીએ. તમામ ઘરોનાં છાપરાંમાંથી ધુમાડા નીકળતા હતા તેથી જણાતું હતું કે તેમાં રસોઈ થતી હશે. તડકાં જોરમાં આવતો જતો હતો. ગામમાં છુટક માણસોનાં કામકાજે હરફર કરતાં હતાં. બૈરાંઓ છાંણાં ઢોરો વગેરે બહારના કામથી પરવારી રસોઈ વગેરે કામ કરવા ઘરમાં રોકાએલાં હતાં. મરદો ખેતી કરવાને વગડામાં ગએલા હતા, ઢોરો તમામ ચરવા છુટેલાં હતાં, અને તેથી ગામના દરેક રસ્તા શુન્ય જોવા દેખાતા હતા. વૃક્ષ ખેડુતો પટેલો અને એવા બીજા નવરા માણસો ચોરામાં ખેડા હુકા પીતા, કેટલાક સીંધરી વણતા, કેટલાક હુકા સાર નેજા કે છરી સાર લાકડાનું મીઝાંન છોલતા અને એવા બીજાં જુજ કામો કરતા વાતોના તડકા ચલાવી રહ્યા હતા; એવામાં એક સવાર દોડતો આવ્યો, ને તેણે ચોરે આવી પટેલને કહ્યું કે, “પટેલ સવારી આવે છે. માણસ પાંચસે છે તેમાં બીજાં બધાંતો આંબાવાડીયામાં ઉતરશે, પણ ખાસીસવારી અને બઝરાં વગેરે ઘઘમાં આવશે, માટે તે સાફ કરાવો અને ઘાસ, માટી વાસણ તથા પાણીનો ખંદોખસ્ત કરો.” આવા અચાનક સામટા માણસોના આવવાના બખર એક ઘડીકમાં આખા ગામમાં પથરાઈ ગયા. દરેક માણસ સવારને અજાણ્ય પામી સવારી આવવાનું

ધરણ પુછવા લાગ્યું, પણ તેતો કહે “મને આગળથી દોડતો મોકલ્યો
 છે બીજી ખબર નથી.” તેથી તેમની અંતર્યામી મટવાને બદલે
 ઉલટી વધી. ટપોટપ ઢેડો, કુંબારો, હજીમો વગેરે ગામના એક ને
 ઘરોમાં હતા તે બહાર નીકળી આવ્યા. કેટલાક વગડામાં પોતાના
 સોમતીઓને તેડવા દોડ્યા. પટેલ ઘરમાં ગયા, ત્યાં વળાળ્યું, એક ઓ-
 રડી ઉઘાડી તેમાંથી સરકારી જાજમ, પલંગ, વાસણ વગેરે કઢાવ્યાં
 અને મકાન વળાવને સાફ કરાવ્યું. તેવામાં ડુંકાનો અવાજ કાન
 પડવા માંડ્યો. તે દોડતો દોડતો ગામના દરવાજા તરફ ચાલ્યો તેની
 સાથે ગામનાં બીજા માણસો અને છોકરાંઓ પણ ચાલ્યાં અને
 નદીના કિનારા પાસે આવતાં તો સ્વારીનું જીથ સામું આવતું નજરે
 પડ્યું. ડુંકા અને નિશાનની પુંઠે પચાસેક સવાર હથીયારબંધ ચાલ્યા
 આવતા હતા. તેમની વાંસે પરસેવાથી પલંગેલા અને ધૂળથી છવા-
 એલા પચાસ પાળા ગીદ ચાલથી ચાલ્યા આવતા હતા. તેમની
 પાછળ એક સુદર રથમાં એક સુક્રમાર જવાન બાવીસ વર્ષનો ઘડુ
 વરણો સરદાર બેઠો હતો. તે દેસલજી હતો. તેની વાંસે પચાસેક
 સવાર તથા તે પુંઠે રથની હાર હતી. તમામ સવારી ગામમાં દા-
 બલ થઈ. ઘરમાંથી નીકળીને ઘરડા તથા જવાન પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ
 જાહેર રસ્તાઓ ઉપર આશ્ચર્યતાં સહીત જોવા આવેલા હતા. તેઓ
 દેસલજીને જોઈ નમતા હતા. તેમની સલામ લેતો તે ઘડીએ આવ્યો.
 રથમાંથી ઉતર્યો, અને પાથરેલા પલંગ ઉપર જઈ બેઠો, એટલે ત-
 મામ સવારો ગામબહાર આંબાવાડીયા તરફ ચાલ્યા. રથોતો ઘડમાંજ
 બેઠો. તેમાંથી અઢીગજ પનાવાળાં ઓઢણાં તથા ઘેરદાર ધાધરા
 વાળાં બધરાં ઉતર્યાં, અને ગઢની એક કોટડીમાં ગયાં. તેઓ સારી
 રીતે સણગારેલાં હતાં પણ લાજનાં લંગર હોવાથી તેમના પગની
 પાંનીપણ પૂરી દેખાતી નહોતી. પાળાઓ થોડાક માઢ ઉપર થોડાક
 નીચે ઢાળીયામાં અને ન સમાયા તે સવારોની સાથે આંબાવાડીયામાં
 ગયા. પટેલતો આઠલાં બધાં માણસોની બરદાસ્ત કેમ થઈ શકશે
 એ વિષેના વિચારમાંજ હતો. તે ઘાસને માટે વિચારબંધ બેસાડતો
 ત્યાં ઘણો સાંબરતો, તેનું વિચારતો ત્યાં શીધાનો વિચારતો, અને

તે ગામના તમામ વાણીયાને એકઠા કરી પૂરું કરવા ધારતો ત્યાં
 બળતણ ને ખાટલા ગોદડાંની ફિક્કરમાં પડતો, તે દસલજ પાસે
 કેટલીક વાર સુધી ઉભા રહ્યો, અને થું કરવું તેમો સુઝકો પાડવા
 શાયતો હતો, તેવામાં તે બાલ્યો, “પટેલ અમારે આંહી બેઘડી રોકા-
 વાનું છે. તમામ માણસો નાસ્તો કરીને આવ્યાં છે, અને અમારી
 સાથે પુષ્કળ મિઠાઇ છે માટે કાંઈ ધભરાશોમાં. ધાસની બનતી ત-
 જવીજ કરવી પડશે તે હું મારાં માણસોને મોકલું છું. તમે જરા
 આંહી બેસો.” પટેલ તેની પાસે ગયો એટલે તેણે તમામ માણસોને
 ખસેડી દીધા. થોડીવાર કાંનમાં વાત કરી કે પટેલ તુરત હુકો એક
 ખુણામાં મુંકી ઉતાવળો ધઢીના દરવાજા બહાર નિકળ્યો અને થોડી
 વારમાં આપણા જુના દોસ્ત હડમતીયાને લઈ આવ્યો. ત્યાં વાંસે
 રાણકદેવીના ગુરૂ પણ દસડતા આવતા હતા. “બિચારો હડમત !
 તેના મનમાં જે ઉથલ પાથલ થઈ હશે તેનો ખયાલ માત્ર કરવો.
 તે બિચારો સિદ્ધરાજ જયસિંહનો મસરો કહેવાયો તે દિવસથી પરમ
 સુખમાં પડ્યો હતો. આખો દિવસ ખાઇપીને હુકો પીધા કરતો
 અને ગામમાં મુખી માણસની પેઠે મહાલતો હતો. તે દિવસમાં
 દસવાર લગ્નના દિવસ આડા કેટલા દહાડા રહ્યા, એ મંદીરના મહા-
 રાજને જઈ પૂજતો અને તે દિવસથી, પોતે પાટણમાં મોટા શ્રીમંત
 તરીકે રહેશે એ વિચાર બ્યારે તેને આવતો, ત્યારે તેના મનમાં જે
 હર્ષ થતો હશે તેની કલ્પનાજ થઈ શકે. તેના મનમાં નિરાંત હતી.
 તે આ વખત પણ પોતાના આંગણમાં બીંબડાના ઝાડ નીચે ખા-
 ટ્લો ઢાળી તે ઉપર બેઠો હુકો પીતો અને પાસે બેઠેલ ખુશામતીલા-
 આથી વાતો કરતો હતો. તેવામાં તેને તેડવા પટેલ આવ્યો અને તેને
 બીજી નિમિત્ત કહાડી ગઢમાં લઈ આવ્યો. કુંભારના મનમાં સંકલ્પ
 થતો હતો. તેણે રસ્તામાં શિવાલયમાંથી ગુરૂને સાથે આવવા તેડાવ્યા
 ને પટેલને પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે કુંવરને માત્ર તમને જોવા છે.
 ઠાઉકું મારાં રાખીને કાંઈ પણ વધારે વત ર્યા વિના બંને મુંગા ગઢીમાં
 આવ્યા અને દસજના પલંગ પાસે આવ્યા બેઠા, એટલે તે બાલ્યો,
 “હડમતબાઈ, તમારી દીકરીનાં વખાણુ મારા મામાને કાંને ગયાં

ત્યારથી તેમનું મન તેના વેરે વરવાનું થયુંછે, ત્યારથી તમારું અને એ બાઈનું ભાગ્ય ઉઘડવાનું થયુંછે, અને તેથી તેમણે મને આજ સવારમાં પોતાના રૂબરૂ ખોલાવી આ બાઈ આપી મોકલ્યોછે, માટે તમે આનાકાની કર્યા વિના અને ખુંધા થયા વિના ઘેર જઈ તૈયારી કરો એટલે અમે ત્યાં બાંકુ લઇને આવીએ. અમારી ખવાસણો એ બાઈને નવરાત્રી શણગારી સોરઠની પટરાણી થવા યોગ્ય કરી રાખે અને બહારની રીત કરી લઇએ એટલે રાત પડતાં પડતાં ઘેર પહોંચી જઇએ. કેમ શું વિચારોછો? હાથી આગળ પડેલ-પૂજો પાછો નહિ લેવાય. વાઘની નજરે પડેલ શિકાર બીજાથી નહિ બ-
 ક્ષાય, માટે થાઓ હુંશિયાર અને કરો સિદ્ધ કામ.” આવા અચાનક અણુધાર્યા ખમર સાંભળતાંજ કુંભારતો રતબ્ધ થઈ ગયો. તે એક નજરે દેસલજી સામું મોંમાં આંગળી ધાલી આંખપણ મટમટાવ્યા વિના જોઈ રહ્યો, અને જ્યારે તે કહેતો બંધ થયો ત્યારે ડોકું ધુણાવી બોલ્યો “મહારાજ રાખના ભાવ રાતે ગયા.” એ બાઈ હવે સિદ્ધ-
 રાજ જયસિંહની કહેવાઈ. આપ જાણતા હશે કે ચાર દસોંદીભાટ બે મહિના ઉપર પાટણથી આવી સગાઈ કરી ગયાછે. આઠ દિવસ થયા તેમનાં માણસ બાઈને લુગડાં ઘરેણાં ચઢાવી ગયાં. આ ગુરજ મહારાજ હજી આંહી બણાવેજ છે. અને લગ્નના દિવસ આડા પણ થોડાજ દહાડા રહ્યાછે. હવે એ કન્યા બીજે કેમ દેવાય? કદાચ મહારાજ રાયજેગાર આ વાતથી અજાણ્યા હશે, માટે આપ સુખેથી શેહેરમાં પધારો ત્યારે મારી તરફથી બે હાથ જોડી વિનંતિ કરજો કે એ કન્યાતો સિદ્ધરાજની થઈ ચૂકીછે માટે આપે એ વિચાર બંધ રાખવો.” આટલું સાંભળીને દેસલજી ગુરસે થઈને બોલ્યો, “નહિ નહિ એ વાત કદી ચાલવાની નથી, જ્યાં સુધી એના વેરે સિદ્ધરાજ પરણ્યો નથી ત્યાંસુધી એની સગાઈ ફોક થઈ શકેછે. શાસ્ત્ર પ્રમાણે લગ્ન થયાં નથી ત્યાં સુધી વિવાહ તુટવામાં આવે નથી. માટે લાંબા દિવસની વાટ ન જોતાં આજેજ આ બાંડા સાથે પરણાવ, અને ચાલ મારી સાથે. તું નથી જાણતો કે સોરઠનો મહારાજ કેવો ઉદાર છે તારે જે લામ સિદ્ધરાજથી મેળવવાનુંછે તે અમારાથી મેળવ.

તેનાથી જે તને કરાર થયો હોય તેથી અમે બમણું આપીએ. વળી તું અમારી રૈયત છે. તારા ઉપર અમારો હુકમ છે. તારે તારા ધણીની આજ્ઞા પાળવી જોઈએ. તું પોતેજ તેનો છે તો તને તે સસરો કરવા માગે છે. તેમાં ના શા સાર પાડે છે? મહારાજ તમામ વાતથી બાક રૂ થયા છે. અને તારે બાદ મને હુકમ આપી મોકલ્યો છે. માટે ઉઠ વહેલો થા, તું જો તો ખરો કે જીનાઘઢ ગયા પાછી તારી કેટલી ખાતર બરદાસ્ત થાય છે. તારી મરજી હશે તો આ મહેવડીગામ જને વંશ પરંપરા આપવાને સાથે તું કહીશ, તું માગીશ તેવા બંદોબસ્ત કરી આપીશું. માટે માન, લક્ષ્મી ચાંડલો કરવા આવે ત્યાં મોં ધોવા ન જા. ” આવી રીતે તેણે તથા પટેલે કુંભારની સાથે ધણી માયાફાડ કીધી, તેણે ધણી સમજાવ્યો, ધમકાવ્યો, અને ડરાવ્યો, તારે તે તથા ગુરજી એકાંતે જઈ એક મત કરી આવ્યા, અને ગુરજી બોલ્યા, “અરે મહારાજ! આપ હજી બાળક છો. વગર સમજણની વાત ન કરોઃ ક્યાં ગુજરાતના મહારાજ સિદ્ધરાજજયસિંહ અને ક્યાં રાય ખેંગાર! તેનાજાતીયામાં સોરઠ જેવા દસકા બંધ પ્રાંત છે. તેનાથી ઘેર કરી હડમતે ક્યાં રહેવું? તેની કન્યા બીજી લઈ જાય તે કેટલા દહાડા ભોગવવા સાર? માટે આપ વિચાર કરો. હડમતને તો પછી પણ આખા જીનાઘઢને પલકમાં ધૂળમાં મેળવી નાંખે ગીરનારના પથ્થરે પથ્થર જીદા કરી ફેંકી નાંખે, બાબરા જેવા અનેક દેવાની મદદથી ચાલ્યું તે કરી શકે, એવા રાજાની ધારેલ સીજ તમે લેવાને તાકો છો! મણીધરનો મણી લેવાનો ઇરાદો રાખો છો તેમાંથી કુશળ નહિ નીકળે. તમારું પોતાનું, તમારા રાજ્યનું, તમારી પ્રજાનું કલ્યાણ વિચારતા હો તો સુખથી ઘેર જઈ રાણકદેવીનું નામ જૂલો જાઓ. નહિતો કુળનો નાશ કરાવશો. સોરઠને રંડાવશો અને બિચારી રૈયતને માત્ર તમારા સ્વાર્થ સારૂ ધૂળધાણી કરશો. વિચારો ક્યાં તમારું રાજ વૈભવ ને લસ્કર અને મહારાજ સિદ્ધરાજની સત્તા? ક્યાં તળાવને ક્યાં સમુદ્ર? ક્યાં ચંદ્ર ને ક્યાં સૂર્ય? ક્યાં ચિત્તો? ને ક્યાં કેસરી સિંહ? વધારે કહેવા કરતાં તમેજ મૈં કહું તેનો તટસ્થ વિચાર કરો અને પછી જવાબ આપો. બળીયાથી બાથ બીડવામાં કોઈએ

સારે કાઠ્યો નથી, મોટા મોટા ધારના ધણી જેવા ધૂળમાં મળ્યા ત્યાં તમારો શું હીસાબ છે? તમારો પોતાનો બચાવ નહિ કરી શકો ત્યાં બીજાને બચાવવાની શી આશા ! તમે પોતે જીવી નહિ શકો ત્યાં બીજાને ક્યાંથી જીવાડશો? એને જરા સુખ જોઈ હમેશને સારું દુઃખી થવું નથી, રીબાઈને મરવું નથી, સોરઠનો આપ લેવો નથી, પોતાની એકની એક અપ્સરાને દુઃખી કરવી નથી, માટે એ વાત કદી બનવાની નથી. તેથી બોલ્યું ચાલ્યું માફ કરી અમને રજા આપો ! ” વચમાં કુંભાર બોલી ઉઠ્યો, “ નહીં નહીં ને નહીં. સો વાતની એક વાત મારે એ કામ કરવું નથી. જે મોઢે પાન ચાચ્યાં તે મોઢે હું કોયલા નહિ ચાવું માટે હવે હું જાઉં છું. ” આટલું કહી તે ઉભા થયો ને તેની સાથે ગુરજી પણ ઉઠ્યા. પરંતુ દેસજી તો રાતોચોળ થઈ ગયો. અને એટલો બધો ગુરસાના આવેશમાં આવી ગયો કે તે હાથમાં ખાંડી લઈ ઉભા થઈ ગયો ને બોલ્યો. “ બસ બિખારી બસ, ઘણું થયું. ગધેડાના સરેદારે હદ થઈ. કાલે તારા સિદ્ધરાજનું નાક કાપી મારા મામા ચાલ્યા આવે છે તે શું નથી સાંભળ્યું ? બિંબરાના રાજા કે હંસરાજ મહાડાને રાય ખેંગારના હાથનો સ્વાદ પૂછી આવ. સોરઠનો ધણી જેને ધેર આવનહજાર લશ્કર છે, જેની હકુમત સોસો ગાઉમાં છે, જેણે ગાદી ઉપર બેસતાંજ દુશ્મનોને થરથરાવી નાંખ્યા છે, જેના તાબામાં સૈંકડો શૂરાઓ હાજર છે, જેને પીંગડે જાય છે, જેની કાયા હમેશાં અજીત છે, જેને માથે ગુરદત્તાવનનો હાથ છે, જેને ચંકર પ્રસન્ન છે, અને જેને અજીત ઘડગીરનારની સહાય છે, તેને કોણ જીતી શકે એવો છે ? ઠામ ઠામ યથાવર્મા ન સમજાય. તું નહિ માને તો શું થયું? તારા સિદ્ધરાજના દાદાનાં પણ પરવા નથી. તેના વૈરથી અમે ડર્યા હોત તો કાલે ચાલ્યાને પાટણનો દરવાજો શું કામ પોડી આવત? માટે એ વિચાર એ અભિમાન મનમાંથી કાઢી નાંખજે. તારી ના ધડીબર ચાલવાની નથી. તું નથી માનતો તો બેઠોરહે ચાલ ઉઠ પટેલ બોલાવ મારો દાસીચોને ને જોડાવ ખાસો રથ. જેમ શ્રીકૃષ્ણ રૂ-કમણીનું હરણ કરી ગયા, સુભદ્રાને અજ્યુન હરી ગયા, આખાને અનીરૂદ્ધ હરી ગયો, તેમ મારા મામા સારું હું એનું હરણ કરી

જર્જીયું પછી જોમ શિશુપાળ, બળભદ્ર, ને બાણાસુરના હાલ થયા તેવાજ હાલ કરાવવાને જોને આવવું હોય તે આવજો. આ સોરઠની જમીનમાં, આ બહાદુર દેશના રાજાઓમાં હરણ કરવાની રીત પરંપરાથી ચાલી આવી છે. તેઓ હંમેશ બીડાં ઝડપતા આવ્યા છે, માટે આજે હું કાંઈ નવાઈ કરતો નથી કેમ માને છે કે નહિ ? હજી ખુશીથી ઘેર જઈ તૈયારી કરતો હોય તો કર. હાથે કરીને અપયશનું ઠીકરું ન લે. આખર કુંભાર બની જઈના કામમાં ઝાંખરાં ન રાખ. “ પાછળ બુદ્ધિ બ્રહ્મ ” ની શિક્ષા માની વાંસેથી વિચારવા ને પછી વિમાસવાનું ન રાખ. ” આવું તેણે કહ્યું પણ તેને સિદ્ધરાજનો ડર ન મળ્યો. તેને હૈયે ધુંટડો ઉતર્યો નહિ અને તેણે તો, “ સિદ્ધરાજ મને મારી નાંખે, ” એજ જવાબ છેવટ દિધો, એટલે તે કુંવર હાથમાં મામાનું ખાંડું લઈ ઉભો થયો ને બોલ્યો, “ જા હું બળાતકારે હરણ કરી લઈ જર્જીયું એટલે તારો બચાવ થશે ને મારું કામ થશે. ” એમ કહી તેણે રથ જોડાવ્યો, સાથે પચાસ પાળા, દસ દાસી, ને પોતાની માને લીધી, અને પોતે પટલ સન્નેત હડમતને ઘેર ગયો. તમામ ગામમાં એક ક્ષણમાં વાત ચરચાઈ ગઈ. લોભીનાં ટોળેટોળાં દોડતાં આવવા લાગ્યાં, અને હડમતીયાના ઘર આગળ મેજો બરાખો. કુંભારણના તો હેંશજ ઉડી ગયા, તેતો આબી બનીને ઉભી હતી ત્યાંજ રથબો, અને દસલજી તેની મા તથા દસ દાસીયો ઘરમાં જઈ પોતાની થવાની રાણી, ઈંદ્રની અપ્સરાને ખેંચી ઉપાડી રથમાં બેસાડી દોધી. અને તે સાથે પોતાની મા તથા બે ડાહી ખવાસણોને બેસાડી પડદા બંધ કરી, રથ પરબાર્યો જુનાઘઢને મારગે છડી સ્વારીથી ચાલતો થયો. એકદમ તમામ સ્વાશે ઘોડા ઉપર સામાત નાંખવા મંડયા, કેટલાક પાળાઓ કમરે બાંધવા લાગ્યા, ગામના કેટલાક લોક રાણકદેવીના બાગ્ય વખાણવા અને કેટલાક છૂપગીથી નિંદવવા લાગ્યા. કેટલાએક કુંભારને ટપકોદેતા તથા કેટલાક તેનાં છૂપાં વખાણ કરતા હતા. તેમને ત્યાં અબ્બવસ્થિત હાલતમાં ઝુંકી તમામ કાકલો જુનાઘઢ તરફ રવાને થયો. અને ઘડી પછી ગામના લોક પણ એ

વિષે વાતો કરતા વેરાયા ને પોતપોતાને ધવે વળગ્યા.—

પ્રકરણ ૧૧ મું.

અહા ! મારા કર્મની ગતિ ઇશ્વરે જલુ વિચિત્ર કરેછે ! ક્યાં માં જન્મ સ્થાન ! કોણ મારા માખાપ ! ક્યાં હડમત કુંબાર ! ક્યાં લાખો ફુલાણી ! ક્યાં સિદ્ધરાજ જયસિંહ ! અને છેવટ ક્યાં રાયખેન ગાર ! આજ સુધી એકે સંકેત્યું સળે પડ્યું નથી ! પ્રથમ અસાન અવસ્થામાં બાળપણ આનંદમાં કાઢ્યું, પાછળથી જેમજેમ સ્વામીની અગત્ય જણાતી ગઈ તેમતેમ બવિષયમાં અંધારું જોઈ મહાકષ્ટ પામી, અસાનક મનહરણ સવારનાં દર્શન થયાં, વગર પ્રયાસે સિદ્ધરાજનું માગું આવ્યું, નકી માન્યું કે પ્રારબ્ધ તાંજ દોરી આપુલ્ય પૂરું કરાવશે, પણ પરિણામે તે પણ રદ ગયું. અને અણધાર્યું આ ત્રિજીવું તાન જાગ્યું. અહા ! શું માણસના મનસુખા ને ઇશ્વરનો ધારણા ? આટલા દિવસ જે જે વિચારોથી કષ્ટાઈ તે બધા ખોટા પડ્યા. પણ એથી મને વિષેશ પશ્ચાતાપ નથી. સિદ્ધરાજને વરવાની મને કોણ જાણે શા કારણે પણ અંતઃકરણથી ઉલટ નહોતી. મારા ઉપર આવીજ પડી હોત તો તે સ્થિતિ હું પરાણે સંતોષ પામી વેદત. પણ તેમ થવાનું કારણ પેલા દેવી સવારનું દર્શન સુખ્ય હતું. તેનો તો પત્તોજ લાગ્યો નહિ. તે કદાચ કામદેવ સાક્ષાત માં રૂપનું અભિમાન ખંડન કરવા પૃથ્વીપર આવી મને દેખા દઈ અદ્રશ્ય થયેલ હશે. હજી જ્યાં સુધી રાયખેનગારને જેએજ નથી ત્યાં સુધી અંતઃકરણમાં જીડી જીડી આશા રહેછે કે રખેને તેજ હોય ? પણ એમ આશાનો ઉદય માત્ર મારા મનની ભ્રમણાને લીધે થાયછે. એટલાં બધાં મારાં સદ્બ્રામ્ય ક્યાંથી હોય કે, મારા મનમાં આવે તેજ બધું થાય ? પ્રભુ ધારે તો કાંઈ અલભ્ય નથી. કદાચ આ બધો ફેરફાર તેણે એટલા સાફ જ કર્યો હોય. છેવટ મને એ શિકારીનાજ હાથમાં સોંપવી હોય અને એટલા માટે પ્રભુના ધરનો સંબંધ નિર્મૂલ્ય થયાથી પૂર્વના રણારબંધને લીધેજ માં મન લેતા તરફ

એઆયું હશે એવું અંડે ઠરે તો, કાંઈ હર્ષ પાર રહે? મારી સ્ત્રીનો તરફેની ફરજો તો હું યથાર્થિત સમજીશું. પોતાના મનોવિકારને દાખી-તેની ખુશીની આગળ પોતાની મરજી તુરત વિસારો-પોતાની પરતંવતા યાદ રાખી-સદા શુદ્ધ મનથી તેની સેવા કરવામાં મનકર્મ વચનથી તત્પર રહેવું, એજ કામ છે. તેને ખુશી રાખવો એટલીજ વાત જાળવવાની છે. કોઈ પણ બાબતમાં કોઈ પણ વખત મારે માટે હલકો વિચાર કે પાછું મન તેનું થાય એજ વાત બૂઝી ન જવી જોઈએ, પછી તેના હૈયાનોહાર થતાં વાર નથી, પણ રથમાંથી ઉતરતાંજ પહેલીજ પોળમાં મને ડેશ વાગી અને લોહી નિકળ્યું, એથી માંડે બાગ્ય આ ઘરમાં પેસવું મને ક્ષેમકુશળતાવાળું નથી એમ સુચવે છે. પણ પરાધીનતા-શું હું તે વખત પાછી ફરું-આ ઘરમાં પેસવાની હું ના પાડું તો તે ક્ષણભર પણ ચાલે એમ છે? અને એ અપશુકનથીજ મને લાગે છે કે માંડે મન ધારું ન થવું જોઈએ. મારો ધારેલ સવાર રાયજોગાર ન હોવો જોઈએ. અને કદાચ તેમ હશે તો મને આ રાયજોગાર તરફ મન વાળતાં અલખત જરા કઠણતા જણાશે, પણ લાચાર ! હું મારા સ્ત્રી ધર્મ પ્રમાણે-મારી સંસારમાં જન્મવાથી પ્રાપ્ત થએલી ફરજો સમજી, માણસને ઇશ્વર રાખે તેમ રહી, આનંદ પામવો એવા સંતોષથી મનને સમજાવી-મારો કાળ, મારા પતિને વશ કરીને તો-નિર્ગમીશ, એ બાબતમાં તો પ્રભુ મારા પતિવ્રતપણાને કાંઈજ લાંછનુ નહિ લગાડે એ મને ખાતરી છે, પણ વધારે દુર્લ્લ-મને જે બધ છે તે એજ છે કે, આ વાતની સિદ્ધરાજને ખબર પડશે ત્યારે એ આગ્રહી, અગિષ્ટ, સમર્થ, રાજ જરૂર મારા યનાર પતિ ઉપર સ્વારી કરશે, અને તેનું પરિણામ તે એ શુકનનું પરિણામ થશે. પ્રભુ ખોટો પાડે મારો એ સંકલ્પ ! પ્રભુ હમેશાં આરોગ્ય રાખે માંડે સૌબાગ્ય ! જગદીશ્વર જાળવે માંડે પતિવ્રતપણું ! અને પૂરે મારી મન કામના ! પરંતુ એજ બધુંકર, રસ્તે માંડે બાગ્ય બૂલું પડે, એજ આકૃતના કંવામાં માંડે ફુલોંચ મને ધડેલી પાડે, એવો બધ લાગે છે, પણ વિધિએ કદાચ એવુંજ નિર્માણ કર્યું હશે, તો તે શું મારી શાયનાથી કરવાનું હતું ? માટે

હાલ મિથ્યા શોક મુંઝું અને કોષપણ યુક્તિથી મારા થનાર પ્રાણ-
નાથનું મોં જોઈ. હે પ્રભુ ! સાચી સહાય તારીછિ. મારે તારો આશ્રય
તારા ઉપર બરોસો અને તુજ હિતેચ્છુંછે; મારી આશાઓએ શુભ
અંત લાવવો તારા હાથમાંછે.” આ પ્રમાણે જીનાઘટના રાજ્યમહે-
લમાં સોનાના પલંગપર બેઠેલ રાણકદેવી વિચારતી હતી, ત્યાં એક
દાસીએ આવી હાથ જોડી કહ્યું, “રાણીજી ડાંડીયારસ જીવાને
આપને ખેનખા ખોલાવે છે.” તુરત તે ઉઠી અને તેની વાંસે જ્યાં
રાયજોગારની ખેત અને બીજાં રાજ્યમંડળનાં ઐરાં બેઠાં હતાં ત્યાં
જવાને ચાલી.

આ વખત એટલે સવારમાં આખા શહેરમાં ધૂમધામ મચી
રહી હતી. ગામનાં જોડાણે મળીને રાણકદેવીને જીવાને આવતાં
હતાં. તેઓ તેને જોઈ પોતાના રૂપનું અભિમાન મુકી, આવડતાં
તેટલાં વખાણ કરી, પોતાના પ્રિય મહારાજને આવું અનુપમ રત્ન
મળ્યું બહારી, આનંદ પામતાં હતાં, અને તેમાં નવાઈપણ નહોતી.
ગરીબી લૂગડામાં કુંભારના ઘરમાં-કુખમાં અને ભવિષ્યના સુખની
નિરાશામાં-જેના રૂપથી લાખો ફલાણી-સિદ્ધરાજના બાટ-અને
ખિજા જે જેતા તે સ્તબ્ધ થતા, તે જ્યારે મહારાણી ઠાઠથી-ઉમદા
પોશાકમાં, હીરામોતીના શણગારમાં, શાભીતા રાજમહેલમાં, “હાઈ
એઈ” શરૂ થયે શરીરે બેઠેલી જીવામાં આવે ત્યારે પછી શી બાકી રહે?
ધસેધર ચકલે ચકલે અને ફુકાને ફુકાને તેના રૂપનાં વખાણ શિવાય
બીજી વાત કોઈ કરતું નહોતું. જાહેર રસ્તામાં આવેલ ઘરો અને
ફુકાનોવાળા પોતાના મકાનનો આગલો ભાગ લીંપી, ચુનો છાંટી
તેમાં ચિત્ર વગર કહે પોતાની હેંશથી ખુશી બતાવવાને કાઠી રહ્યા
હતા. પોતાના મકાનના આંગણા આગળ કેળના સ્થંભ ખોસવા
તથા આસુપાલવ અને આંખાનાં પાંદડાંનાં લીલાં તોરણો બાંધવાનું
કામ પણ ઉતાવળથી ચાલતું હતું રાતે રોશની કરવાને દિવાઓનાં
કોડીયાં તૈયાર કરવા. પીતળની દીવાંઓ માંજી તેમાં દિવા કરવાની
ગોઠવણ પણ સહુ ગળ પ્રમાણે કરતા હતા. દરેક માણસે દિવાળીનાં
ભૂગડાં કહાડી પહેરેલાં હતાં. મહેલ્લાઓમાં ઠામઠામ ઐરાં તથા આ-

દમીઓ વાસણુ વગેરે રાંધવાનો સામાન લઈ ઉજણી કરવા પોતાની
 યોગ્ય જગ્યાએ આલ્યા જતા હતા. તેઓને મન માન્યું સીધું આપવાને
 દરબાર તરફથી ચકલે ચકલે ફુકાનો મુકરર કરી હતી, તોપણ ત્યાં
 સામટી બીડ થઈ હતી. ગરીબ આંધળાં પાંગળાં વગેરે અશક્ત
 માટે સરકાર તરફથી એક ઠેકાણે રસોઈ થતી હતી. અને બાકી
 આપ્યા શહેરને દરબાર તરફથી ત્રણ દિવસસુધી જમવાનું તેડું એ-
 ટલા બધા આગ્રહથી થયું હતું કે, ગમે તેવો શાગ હોય તેને પણ
 જમવા જવાનું હતું. નાત નાતના તફા જુદા, હા, અને તેઓને
 પોતાને વગ પડતે ઠેકાણે રાંધવાની રજા હતી. કેટલાક માણસો
 પોતાની નાત તરફથી બાંધણાં મકાનમાં રસોઈ કરવાક ગામના હાર આં-
 બાવાડીયામાં, અને કેટલાક પોતાના મહેલોમાં રસોઈ કરવાને
 યુવાએજા હતા. દરબારગઢી આગળનો ઠાકુર અમુક હતો. ત્યાંની
 દીપમાળની ગોઠવણ મનહરણ કરે એવી થતી હતી. ચોતરફ એકાદ
 રંગવાને સામટા મજરો કામ લાગ્યા હતા અને તેઓએ કેટલાક
 ભાગતો સુંદર રંગથી રંગી નાંખ્યા હતા. મોટી મોટી ધોળી કમાનો રસોઈ
 ઉપર ફુંગવલી જેવી કરવામાં આવી હતી. અને દરબારમાં સમગ્ર
 ગાર મોટી કચેરી બરતને બેઠા બેઠા પોતાના અંગે, દરબારમાં
 સમેત નાચ, તમાશા વગેરે રમૂજ જોવામાં રોકાયેલા હતા. ત્યાં દરેક
 માણસને આપવાની છૂટ હતી. પણ માણસો આવા રાંધણા અને
 મકાન ચણગારવામાં રોકાયેલાં હતાં તેથી ત્યાં બેઠા થોડી વાર
 મોટા મોટા ચંદરવા ઠામ ઠામ બાંધી દીધા હતા. તેની નિચે દરબાર
 પાસેના મોટા ચોકમાં ઘોડાઓ અને પ્યાદાઓની લશ્કરી રમત,
 નટોની કસરત, બાંડોની ગમત, જતાવરોની લઢાઈ, મલ્લોની કુસ્તી,
 પાડાઓની ટકર વિગેરે એક પછી એક તમાશા થયે જતા હતા.
 તેઓને ઉદાર દીક્ષથી રાય-એંગાર ધનામ સીરપાવ આપે જતા
 અને તે લઈ ખુશી થઈ આશિર્વાદનો વરસાદ વરસાવતા હતા. નો-
 બત, શરણાઈ વિગેરે વાજાવાળા રાજ્યદારે હાજર હતા, તેઓ
 વાજાં વગાડી પોતાની ખુશી અને હાજરી જણાવતા હતા. રાણી-
 વાસમાં પણ એવીજ ધામધુમ ચાલી રહી હતી. અમીરોનાં જૈરાંઓ

હાવા ભૂગડાં ધરેણાં કાઢવા તથા શરીર શણગારવામાં રોકાએલાં
 હતાં. ખવાસણા વગેરે ટોળે મળી ઢોલ તથા શરણાઈના તાલમુજબ
 એક ગોળ ચક્કરે ખનાવી, ઘેરઘર ધાધરા અને રંગ ખેરંગી ઓ-
 ઢણાં તથા સાધારણ ઘરેણાં ધારણ કરી, હાથમાં રંગીન રૂપાની
 ધુધરીયો વાળા ડાંડીયા લઈ ફરતાં ફરતાં ગાતાં હતાં. તે-
 ઓની ડાંડીયોની ધુધરીઓનો ધ્રમધ્રમાટ તથા એક સરખો પડતો
 ખડખડાટ, ઢોળ શરણાઈનો નાદ, અને તે સાથે તેમના મિઠા
 સુકંઠી ગાયનના એક સરખા સાદ્યી એટલી ખૂબી નિકળતી હતી
 કે તેનો અનુભવ સાંભળ્યા વિના આવે નહિ. તેમ છટાથી શણગા-
 રેલી, મર્યાદા વાળી, રાજદરબારમાં રહેનારી સ્વરૂપવાન સ્ત્રીઓ,
 તેમના રંગ ખેરંગી પોશાકની તાલમેલ, તેમની કુદડી ફરવાની ખૂબી,
 અને આનંદભરે રમવાની છટાનું વર્ણન પણ નજરે જોયા વિના
 સમજમાં આવે એવું નથી. નિશાળમાં છોકરાઓને છુટી હતી,
 તમામ સરકારી કચેરીઓ બંધ હતી, વેપાર રોજગાર પણ બંધ
 હતો, અને કારીગરોએ અણુજો પાળ્યો હતો, તેથી ગામમાં લોકો
 આનંદભરે ટોળેટોળાં ફરતા નજરે પડતા હતા. અને દિવળીના
 દિવસ કરતાં પણ શહેરમાં અધિક શોભા, ઉત્સાહ અને ખુબી
 માણમ પડતી હતી. મંદીરોમાં પણ દીપમાળ ભરવા અને મોટામાં
 મોટો ઉત્સવ કરવા હુકમ નીકળ્યો હતો, તેથી ત્યાં પણ ઝાંઝપખા-
 જની, ઝૂમ ગવૈઆઓની ઝૂમ અને દર્શન કરનારાઓની ધામધૂમ
 પુષ્કળ હતી. આખો દિવસ રાંધવા જમવાનું કામ ધમધોકાર ચાલ્યું.
 પાછલા વખતે દરેક જગ્યાએ પંગતો ખેંચેલી નજરે પડતી હતી.
 ક્યાંહી “હર હર મહાદેવ” ક્યાંહી “અંબેમાતકી જે” ક્યાંહી
 “ગુરુ દત્તાત્રયની જે” અને ક્યાંહી “બવ” બોલી લોકો ઘણીવારથી
 પત્રાવળી સાચું જોઈ રહી કાયર થએલા ટપોટપ જમવા માંડતા
 હતા. સ્વસ્થ ખેડક, ઉધાડું દીલ, પત્રાવળીમાં જમણ, લીલા પીળા
 રાતા વગેરે રંગ ખેરંગી મુગટા પીતાંબર વગેરે નિશાનીઓમાં જનોઈ
 વાળા બ્રાહ્મણ અને વગર જનોઈના ઝેત્રી વાણીયા વરતાતા હતા.
 ગડખડસડખડ પીરસનારા, કૂતરાંને એક હાથે મારતા હાકતા તથા

ખીન્ને હાથે ખાતા ઉઠી ઉઠીને જમવાનું લેતા આવક વાણીયા, ક-
ણખી વગેરે લૂગડાં સમેત જમવા ખેઠા હતા. તેઓને જોવાને રાજ-
ખેંગાર પોતે ખાસ અમીરો સહ ફરવા નિકળ્યા હતા. તે ઠામ ઠામ
આવી લોકોને કોઈ વાતની ખામી કે અગવડ વિશે પૂછતા, તેમને
આનંદથી જમતા જોઈ રાજી થતા, જે જોઈએ તે ખીન્ને દિવસ
માગી લેવાની દરખાસ્ત કરતા, તથા તેમના ઉપર રાખેલા સરકારી
માણસને તેઓને બરાબર સામાન આપવાની તાકીદ કરતા ખાન્ન-
ણોને દક્ષણા આપવાનું ફરમાવતા, ને તેમના આશિર્વાદ લેતા,
તમામ ઠેકાણે ફરી વળ્યા. તેથી લોકોને ઘણોજ આનંદ, સંતોષ અને
પોતાના રાજ ઉપર પ્રેમ વધ્યો.

સાંઝ પડી સૂર્યદેવતા દુનિયાંથી દર્શન કરાય માટે વધારે મોટું રૂપ
રાતા રંગમાં બદલ્યો, પશ્ચિમ તરફની વાદળીયોમાં રંગ પૂરી, માણ-
સોના પ્રણામ લેતા, પક્ષીયોને અમ લેવા એટલે હરવા ફરવાની ને
ભાવિક આવકોને ખાવાપીવાની બંધી કરતા, અજવાળા અને પીળા
તડકાને ઝાંખાં કરી પોતાની સાથે સંકેલતા, ઢોરોને ધેર વાળી, ઘાસ
દાણા ભેગાં કરી, કમળો બંધ કરી, શહેરનાં માણસોને અજવા-
ળામાં જમાડી આપણા શહેરમાં આખા દિવસથી કરી રાખેલ
રોશનીની મહેનતની ખુબી દેખાડવા, તથા છેવટ તારાને પોતાનો
અમલ દુનિયાં ઉપર ચલાવવાની તક આપવા પશ્ચિમ તરફની ક્ષિ-
તિજમાં ગેબ થયા. એટલે તમામ લોકો વાસણો લઈ, પેટ ઉપર
હાથ ફેરવતા “ઓહીયાં” કરતા તથા રાજના બંદોબસ્ત, જમણની
ગોઠવણ, રસોઈ અને પીરસનારની ટિકા કરતા, પોતાના ઘરે તરફ
બરેલ પેટે ધીમે પગલે, ઢોલે પોતીયે, આળસુ શરીરે, કેટલાક પાન
સોપારી ચાવતા, કેટલાક ખીડીયો પીતા અને કેટલાક એમને એમ
આલ્યા જતા હતા. થોડા જથાવાળા અને ચાલાક માણસો આગળ
તથા મોટા જથાવાળા, ખેબંદોબસ્ત અને સુસ્તીવાળા પાછળ પોતાનાં
બેરં છોકરાં સમેત ટોળાં બંધ ધરોમાં દાખલ થયે જતા હતા. અને
તેઓ વાસણુ વિગેરે સામાન મુંકી બજાર તરફ મંદીરોમાં દર્શન ક-
રવા, તથા આમ તેમ ફરવા જવાને ઉતાવળ કરતા હતા.

અહા! આખા શહેરનો દેખાવ બેઘડીમાં અજબ તરેહનો થઈ ગયો. ઠામ ઠામ દિવાઓની હાર, સામટા લોકોની ઉજ્જવળ વસ્ત્ર પહેરી હરફર, અને દરેક જગે જૂદી જૂદી ગોઠવણોમાં તરેહવાર રોશનીથી શહેરમાં ઐઠલું બધું અજવાળું થયું, દરેક જગ્યાએ વીરમણીક અને આંખ ખેંચાતી હતી કે તેનો ખ્યાલ જોણે એવી રોશની જોઈ હોય તેથીજ થઈ શકે. દરબારની અંદરના દરેક ભાગમાં બહાર અને આસપાસ શહેરમાં, સરકારી કચેરીઓ અને મકાનોમાં, મંદીરોમાં મૂર્તિઓની ડુકાને અને મોટા અમીર મુત્સદીઓના ઘર આગળ, સહુથી સરસ રોશની થઈ હતી. રાયખેંગાર પોતેપણ ઘોડા પર બેસી ઘોડાં માણસોથી રોશની જોવાને નીકળ્યા અને તમામ જગ્યાએ રોશની જોઈ પોતાના ઉપરનો રૈયતનો ઉભરાઈ જતો પ્રેમ, આ ખુશીના વખતને વધારે ખુશી બરેલો કરવાની તેઓના પૈસા, મહેનત, અને વખતની કાળજી છોડી અંતઃકરણની ઉલટ જોઈ તેના મનમાં ધણોજ આનંદ અને સંતોષ થયો.

મહારાજ રોશની જોઈને પધાર્યા એટલે દરબારની પછવાડે કિલ્લાની પેલી તરફના વિશાળ યોગાનમાં દૂર “લંકા” નામે આતશબાજીનો તમાશો થવાની વાત એકદમ શહેરમાં ચાલી લોકોનાં ટોળેટોળાં શહેર બહાર આ યોગાનની આસપાસ દૂર સંખ્યા બંધ એકડાં થવા લાગ્યાં, અને મહારાજ, તેમના ખાસ અમીરો અને દરબારી, મહેલમાં બૈરાંઓ બરાબર બારીઓમાં આવી બેસી ગયાં કે આતશબાજીનો તમાશો શરૂ કરવાનો હુકમ થયો. આ તમાશો હાલ હાલ એ દિવસમાં તૈયાર કરવામાં આવ્યો, તેથી મનમાન્યો નહોતો, તોપણ મોટું શહેર પુરકળ સામાન તૈયાર રહેતો, તેથી આંખને રમુજ અને કાનને ત્રાસ પમાડે એવો હતો. લંકાની શાંભા, હનુમાનજીનું કુદતું આવવું, રાક્ષસોથી લઢવું, કુંભકરણનું બચકર રૂપ, અને લંકાનું સળગવું તે વખતનું હવાઇયો, ફટાકા, ટેટા, ચકરીઓ, રંગ ખેરંગી ઉડતા તથા ઉપર આકાશમાં જઈ આવ્યા જથી ફાટો તેમાંથી રંગના વાદળા જેવા બબુકા તણણા અને વરસાવતા તારાઓનું દેખાવું બહુ અનન્યની પમાડનારું હતું. વિસમી-

નિઠ આ તમાશો ચાલ્યો. બાદ નજદીકમાં રોષેલ જતજતનાં
ઝાડ, ચંદરવા, પછેડીઓ વિગેરે સજગાવવામાં આવ્યાં, તેમની
શોભા પણ એવીજ હતી. દસમીનીઠ એ ઢાઢ પણ ઢીક ચાલ્યો.
અને તે પૂરે થયું કે લોકો ધુમાડથી ખાંસતા, નાક તથા મોં આડા
હુઆ દેતા, તથા દારૂખાના વિશે પોતાનો મત દેતા વેરાયા.

હવે મહારાજા ભોજન કરવા પધાર્યા, તે વખત વાત ચાલી
કે, “મોટી કચેરી જેમાં મહારાજા ગાદીએ બેઠા તેમાં મોટું નાટક
થવાનું છે, અને ત્યાં દરેક માણસને આવવાની છૂટ છે.” પણ
કેટલાકને આખા દિવસનો થાક લાગેલો, કેટલાકને નાટક જોવાનો
શોક નહોતો, કેટલાક વધારે જમવાથી સુરત અને કેટલાક લોકોની
ભીડમાં ચગદાવાની ધક્કા ખાવાની અને સામટા વખત સુધી
ઉભા રહેવાની મહેનતથી કાયર હતા, તેથી કચેરી તરફ ધારવા
કરતાં પરચુરણ લોક થોડા જતા હતા, પણ દરબારી માણસો અને
શહેરના ગૃહસ્થોથી કચેરી ભરાઈ ગઈ. ઓટલાપણુ ભરાયા અને
મહારાજા ખરાબર સાડાદસવાગે પધાર્યા. મહારાજાના સિંહાસનની
એક બાજુ ઉપર ચક્ર બાંધી ત્યાં સ્ત્રીઓને મર્યાદા સહ બેસવાની
ગોઠવણુ કરી હતી. થોડી વારમાં નાટક શરૂ થયું. ગવૈયાઓ સારંગી,
તંત્રુરા, વીણા, મૃદંગ, ને મંજીરા સહીત હાજર થયા, અને મંગ-
ળાચરણ શરૂ કર્યું. અહા! શું તેઓનો એક સરખો મિઠો અવાજ!
શું તેઓની વગાડવાની કુશળતા! શું તેઓની દરેક રાગનો સ્પષ્ટ
ચિતાર સમજાવવાની ખુશી! તેઓનું ગાયન સાંભળવાને જોઈલુ
ખરચ ને જોઈલો શ્રમ કરીયે તે એક ઘડી સાંભળતાંજ વળી જાય.
નાટક મંડળી પ્રાર્થના કરી રહી એટલે સૂત્રધારને વિદુષક, અને
ત્યાર પછી “શ્કિમણી હરણ” ના નાટકના એક પછી એક પ્રવેશ
નવા નવા પડદા ઉઘડી દેખાતા ગયા. તેની ખુશી, તેઓના પોશાક
હાવભાવ, વાણીની મિઠાસ, ગાયનની મધુરતા, અને હુબહુ જે મા-
ણસે જેનો વેષ ધારણ કર્યો હોય તેની તદ્દરૂપ થઈ ભજવી ખતા-
વવાની શક્તિ એવી અસરકારક હતી, કે નાટક ચાલતાંસુધી દરેકના
મનમાં આ એક ખરો જોઈએ છીએ કે ખોટો, જાગીએ છીએ કે

જાધીએ, એવો તર્ક વારંવાર થતો. અને જે જેમ બેઠા હતા તે આદીથી અંતસુધી રહ્યા. કોઈને એકે ઝોકું આગ્યું નહિ. જેને જોયું તેના ચિતાર સામટા દિવસસુધી મનપરથી ખશ્યો નહિ. મહાન કવિ કાળીદાસ અને ભવભૂતિના વખતથી જે વિદ્વાનો અભ્યાસ થતો આવ્યો છે, જે ગાયન વિષય અનુપમ પૂર્ણતા વાળો, આ દેશનો જગ પ્રસિદ્ધ છે, તે નાટક અને ગાયને તમામ સમજણનાં મન હરી લીધાં “અચ્યુતં કેશવં રામનારાયણં,” કહી જેવું નાટક બંધ થયું કે મહારાજા ઉઠ્યા. અને લોકો કોઈ રાગને, કોઈ ભાવને, કોઈ ગોઠવણને, અને કોઈ વગાડનારાએને વખાણતા ધર તરફ ચાલ્યા. રક્ષિણીની કાન્તી, તેની વાણીની મધુરતા, તેના હાવભાવ અને પતિ તરફનો પ્રેમ જોઈ, રાણકદેવી મનથી ઝાંખી પડી ગઈ. તેને જે દીલમાં થોડું અભિમાન હતું તે ગળી ગયું. ધીમે ધીમે રોશની પણ ઝાંખી પડી ગઈ. લોકો વેરાયા, પોતપોતાને ઘેર ગયા, અને થોડીવાર વાતો કરતા આખા દિવસના થાકથી તુરંત આનંદમય અંતઃકરણે સારાં સ્વપ્નાં જોવાને સુઈ ગયા.

આવી રીતે ત્રણે દિવસ ભાતભાતની ધૂમધામ લગ્નની ક્રિયા સંમિત ચાલી. બીજે દિવસ લગ્ન થયાં. ત્રિવિધે દિવસે માણસોની સંખ્યામાં વધારો થયો. આસપાસ નજદીક તાલુકાઓના અમીરો, સરદારો છલ્લા દિવસ સુધી આવી પહોંચ્યા. ગામડાઓનાં પુરુષજ લોકો આ મહોત્સવ જોવાને આવ્યાં. દરેક માણસ કહેતું હતું કે આવો ઠાઠમાઠ અને ભમકા ભરેલો દેખાવ આખી જામરમાં જોયો નથી, અને જોવાશિ પણ નહિ. અને હતું પણ એમજ. રાયબેગારને મનમાં પરણવાની તથા ઠાઠમાઠ કરવાની અતિ હેંશ હતી. અને જ્યારેથી તેણે આ કપ્પાને જોઈ તેનો તેને ટુંક વખતમાં અધિક અનુભવ થયો, ત્યારથી તેણે જેટલું ખરચ થાય તેટલું લેએછે ખરેખાર ઇચ્છે મહોત્સવ કરેવા જેવી જોડ મેળવીએ, એમ નિશ્ચય કરી મોટો સમારંભ કીધો. જ્યારે તેણે પોતાના ધારવા કરતાં અતિ ઉત્તમ, પૃથ્વી ઉપર શોધતાં મહાશ્વમ અને અઠાળક ધન ખરચે મળવી કઠણ, એવી અપ્સરા ઇચ્છા થતાંજ મળી અને તેના જોવામાં

આવી ત્યારે જો કે તે રાજા હતો, તેણે સામઠી રાણીયો અને સુંદર સ્ત્રીઓ જોઈ હતી, તોપણ તેને આ અનુપમ તો રતીનો અવતા-રણ લાગી. તેને મોઠામાં મોટું સુખ હવે મળ્યું, એમ તેણે માન્યું, અને પોતાના જોવા પૃથ્વી ઉપર સ્ત્રીની આત્મતામાં કોઈપણ ભાગ્ય-શાળી નહિ હોય એવું અભિમાન ધાર્યું. તે કેટલીકવાર સુધી મહા પ્રભુનો મનમાં પાડ માંની વિચારમાં સ્તબ્ધ થઈ રહ્યો અને છેવટ જ્યારે તેણે તે સ્વરૂપને નમ્રશિષ્ય જોઈ, તેની મધ જોવી મિડીવાણી સાંભળી, તેનો મર્યાદાશીળ રાણીયો કરતાં સરસ વિવેક જોયો, અને છેવટ જ્યારે તેણે તેવા સર્વોત્તમ સાત્ત્વિક રૂપ હતા વિચાર જાણ્યા, ત્યારે તે પોતાની અવસ્થા, પોતે ક્યાં છે ને શું કરેછે, એ ક્ષણભર ભૂલી ગયો. કારણ માત્ર રૂપની કલ્પના કરવામાંજ તેણે ભૂલ કરી એમ નહોતું, પરંતુ ગુણની કલ્પના કરવામાંતો તેને સો મણુ તેલે અંધારૂ લાગ્યું. તેણે રૂપાળી સ્ત્રી જોએજ અથવા સુંદર ચિતારા-ઓના હાથથી અપ્સરાની છાતીઓ નિરંજન તેમાંતો થોડોજ ફેરફાર થોડુંજ રૂપ વધારે આ જીવતી અપ્સરામાં જણાયું. પણ તેના સાંભળવામાં આગ્યું હતું કે તે કુંભારની પુત્રીછે, તેથી એક ગામ-ડીયણુ જોવી, ન જોલવા ચાલવાની ખબર, કે ન ખાવાપીવાનું ભાન, ન વિવેક વિનોદની સમજણ, કે ન પતિ સેવાની કદર, ન ઓઢવા પહેરવાની માહિતી, કે ન લાજ મર્યાદનું ભાન એવી અજ્ઞાન અને અબુદ્ધ તેણે તેને કલ્પી હતી. અને તેમાં જમીન આસમાનનો ફરક નિકળ્યો. તે વિચારો પોતાના ધારવામાં ભૂલ્યો અને ભૂલે એમાં કાંઈ નવાઈ પણ નહોતી. તે શું જાણે કે તે કુંભારની પુત્રી નહિ પણ એક મોટા રાજા અને સતી સ્વરૂપ રાણીને પેટ અવતરીછે. તેથી “તુજમે તાસીર”છે. મોરનાં ઈંડાને ચિતરવાં ન પડે. સિંહણના પેટમાં સાગર ન પાકે! તે શું જાણે કે વૃદ્ધ વિદ્વાન શ્રાદ્ધણના ભ-ણાવવાથી તે આટલી બધો સુધરી ગઈ હશે? સારાંશ કે જોવી જો-વાની ઉમેદ રાખતો હતો, તે કરતાં અતિ ઉત્તમ તેના જોવામાં આવી, તેથી તેના પ્યારમાં, મોહમાં, હર્ષમાં, અને સંતોષમાં ધણા-જ વધારો થયો. તેને રૂપું માગતાં સોનું મળ્યું. અને તેથીજ તે રૂપ-

સુંદરી, પૂર્ણ, પદ્મની, સાચો પતિવ્રતા, સતી શિરોમણી, સુધડ રા-
જપુત્રી રાણક દેવીને પ્રાણુથી વધારે ચહાવા લાગ્યો. આયું રત્ન
પોતાને ઈશ્વરે આપ્યું તેને જાળવી રાખવા, જરા પણ તેનું દીલ ન
કચવાવવા તે અતિશય ઇતેજાર થયો; અને તેથીજ તેણે વધારે
ધૂમધામથી, સામટા ખરચથી આ ઉત્સવ કર્યો.

આ પ્રમાણે માત્ર વરરાજા ધાર્યા કરતાં વધારે ખુશી થયા
એમ નહોતું. પણ ક્યાને માટે પણ તેમજ થયું. તેણે કદી ગાંમ-
ડાંના લોકનાં ઘર, અને તેમાંના સામન શિવાય કાંઈ જોયું નહોતું,
તેથી જો તેણે વિદ્યા અને કેટલીક પ્રકારની માહિતીવિદ્યાન ગુરુ પાસે
થી જાળવીને હોત, તે ટુંક મુદતમાં બણ્યા કરતાં વધારે ગણી ન હોત,
તોતે એકદમ નર્કમાંથી સ્વર્ગમાં, રાંક પદ્મીમાંથી રાજ્યપદે, ડુંભારના
ઝૂંપડામાંથી મહારાજના મહેલમાં, ફાટીટૂટી ખાટલી ઉપરથી સો-
નાના છત્ર પલંગ ઉપર, જડાં થીંગડાંવાળાં ડોઢ રૂપિયાનાં લૂગડાં-
માંથી દસહજારનાં વસ્ત્રમાં, રૂપાનાં જૂજ ઘરેણાંમાંથી હીરા મોતી
અને રત્નના અંબારમાં આવતાં વખતે ચિત્તમ્મ થઈ જાત. તેનું
કાળજી અશીને તેને હરખ સનેપાત થાત, અથવા તોતે મૂર્ખ, બૂખ,
અને જંગલી ગણાત. પણ સાચું થયું કે તે અમીરની પુત્રીને સદ્-
ગુરુ મળ્યા હતા. તેણે તેને પ્રથમથી તમામ રાજવૈભવથી વાકફ કરી,
બની શક્યું એટલો વિવેક, લાજ, મર્યાદ જે તેનામાં કુદરતી પણ
છુપ્યાં વગર સમજનાં હતાં તે જાણવામાં આણ્યાં હતાં. આ બધું
હોવા છતાં પણ તેને પોતાની ધારણામાં ભૂલ જણાઈ. તેણે રાજ્ય
મહેલને પોતાની રાજ્યઘટ્ટી કરતાં જરા વધારે સરસ, તેનાં લુગડાં
ઘરેણાંને પોતે જોએલ તેથી વધારે ઉત્તમ, પણ તેને મળતાંજ ધા-
રેલ હીરા માણક આદીનાં તો માત્ર નામજ સાંભળેલ અને ટુંકામાં
તેણે પોતાની જીંદગીમાં જતા આવતા સંઘમાં કે બીજે ક્યાંહી સહુથી
સરસ જોએલ, તેવું તમામ ધારેલ, પણ જે તેણે ક્યાંહી જોએલજ
નહીં, તેની કલ્પના તેને ક્યાંથી આવે ? અને એટલા માટે તે ધારતી
હતી તેમાં બહુ ફરક આવ્યો. જે જે ચિજો તેણે સ્વપ્નામાં જોવી
ન ધારેલ, તેનાં તેણે માત્ર નામ સાંભળ્યાં હતાં, તે તેના સ્વતંત્ર ક-

બનમાં આવી, એક મોટા, અનુપમ શોભિતા, અગુલ્ય સામાનથી
 શણગારેલા, રાખ્ય મહેલમાં સો પચાસ દાસીઓ, જરા બગાસુ આવે
 તો પચાસ ચપટીઓ વાગે, જરા ઉધરસ આવે તો પચાસ જણાં
 ખમાં કહે, જરાએક છોક આવે તો પચાસ જણાં “શતંજીવ” કહે,
 એવી સાહેલીઓમાં, એક પંખો કરે, બીજી પગ ધૂવે, ત્રીજી અરીસો
 ધરે, ચોથી વાળ ઝોળે, પાંચમી પાન આપે, છઠ્ઠી પાણી લઈ હા-
 જરે ઉભી રહે, સાતમી ચમરી કરે, આઠમી બહાર ગડબડ થતી
 અટકાવે, નવમી ગાય, દસમી મૃદંગ વગાડે, અગીયારમી હોંઓળો
 ઝુલાવે, અને બેચાર સામી ઉભી હાજર રહે, એવા સ્વર્ગના સુખમાં
 જે કલાખનું તેના માથા ઉપર ફુલ્લ હતો તેના તેના પગ નીચે
 જોડા, જે સોનું તેના ગળામાં અલભ્ય હતું તેના તેના પગમાં અંગુ-
 ઠાને કડલાં, જે લૂગડાં તેને દિવાળીએ પહેરવાં ફુલ્લ તેના ગાદી
 તકીયા, અને જે ભોજન તેને તહેવારમાં ન મળતું તે તેનાં દાસ દા-
 સીઓમાં હરરાજ, એવા અનુપમ સુખમાં તે આવી પડી. તેને
 રીઝવવાને અનેક યુક્તિઓ, નાચ, તમાચા, નાટક જેનો સ્વપ્ને ખ-
 યાસ નહોતો, તે તમામ તેની મરજી પડે ત્યારે હાજર; અહા! કેવું
 તેનું ભાગ્ય! પણ આ બધુંતો તેને સિદ્ધરાજથી પણ મળત. આવો
 ફેરફાર થવાનું નિર્માણ તો તેને પણ મહિનાથી જણાયું હતું. અને
 તેને માટે જેટલી તેને દરકાર નહોતી એટલી તેને મન પસંદ સ્વામી
 અને તેના ગુણોની આહત હતી. અને એ કાંઈ ઓટું નહોતું. સ્વા-
 મીની પ્રીતિ નહોતી તો સ્વર્ગનું સુખ દુઃખરૂપ થઈ પડે. તેણે રાજનો
 સ્વભાવ અભિમાની, તેઓને સામટી રાણી હોવાથી પ્યારની બરો-
 બર કદર નહીં, એકને પરણતાં બીજાનું માથું ચાલે એવી પ્રકૃતિ
 વાળા ધારેલ. વળી તેનું ધ્યાન મૂળ દિવસથી એક શિકારી સવાર
 તરફ ખેંચાએલ, એટલે જો એ તેની ધારણાઓ પરિપૂર્ણ ન થાય તો
 તેનું -હૃદય તૃપ્ત થાય નહીં, પણ તેને ઈશ્વરનો આશ્રય હતો. તેનો
 પ્યાર સાચો નિર્મળ અને એક રંગી હતો, તેથી ન્યારે તેણે રાય
 ઝેગારને પોતાની નજરે જોયો, અહાહા ! તે પોતેજ શિકારી સવાર
 હતો એમ તેને લાગ્યું, અને છેવટ ખરું ઈશુ, ત્યારે તો તેનો કંઠ ગદ-

ગદ થઈ ગયો. હર્ષથી તે ધ્રુજવા લાગી, તેની આંખમાંથી હર્ષનાં આંસુની ધારા ચાલી, અને તે સાથે જ્યારે તેણે ધીમે ધીમે પોતાના સ્વામીને એકરંગી પ્યાર, તેની વિવેકી મિઠી વાણી, તેનો સાદો હસમુખો, મિલન સાર સ્વભાવ, તેની વિદ્યા, બુદ્ધિ અને ચપલતાએ બધું ઉત્તમ, તેની પ્રેમમય આંખે સર્વોત્તમ જોયું, ત્યારે તેના મનમાં જે હર્ષ થયો, તેણેજે હૃદયનો આભાર માંયો; પોતાની પૂર્વની બા-રીમાંથી સવારને જોતી વખતની અમે ઉપર બતાવી તેવી સ્થિતિ, અને હાલ તેના મળવાથી, તેના પ્રતાપે મળેલ સુખ અને વૈભવથી, થએલ હાલતનો મુકાબલો કરતાં, સ્વર્ગથી પણ અધીક સુખ પોતાને મળ્યાનું માંયું. અને તે પોતાના પ્રાણનાથનાજ પ્રતાપથી, તેને પર-ણવાને લીધેજ માયું એવું જાણ્યું તેથી, તે બધાની અસર તેના વહોલા પતિના પ્યાર પર થઈ. અને એ બધા વિચારથી, તે સુંદર શણગાર પોતાના પ્રાણનાથને ધારી ધારીને નિરખીને, તેનો પ્રેમ ઉભરાઈ જતો અને તે આજસુધી ધારતી હતી તેથી પણ વિશેષ એટલે અનહદ પ્યારથી ચાહવા લાગી.

આવી રીતે વર વહુએ એક બીજાને એટલા બધા પ્રેમ હર્ષ અને સંતોષથી પસંદ કર્યા કે, તેઓનો પ્યાર અજર તથા તેઓનો સંબંધ અમર થયો. અને તેઓ અનંતકાળ સુધી જીવંત ન પડે, તેઓમાં જરા ભિન્નભાવન થાય, એવા શુદ્ધ નિશ્ચય અને દૃઢ આ-શ્રયથી જોડાયાં. અને આવી રીતે પ્રથમ દિવસથીજ તેઓનાં શ-રીર એ પણ જીવ એક થઈ ગયો, અને તેથી તેઓએ પ્રીતિનો, દં-પતી પાણાના સુખનો કેવો લાભ લીધો હશે, તેનો વિચાર વાંચના-રે કરવો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પાટણ વાડાની પાસે રાધનપુર સ્વસ્થાનમાં વાઘેલ નામે જીનું ગામ, તેજ નામના મોટા પથરીના બાંધેલા તળાવથી, તથા વાઘેલા રજપુતોના ઉત્પત્તિ સ્થાનથી પ્રખ્યાત છે. તેની આસપાસનો પ્રદેશ

સપાટછે. જમીન ગોરાડી અને રેતાળછે. તેમાં એક વખત બપોરે આપણું ધ્યાન ખેંચાયું. સૂર્યદેવ પૂર્ણ જોરથી પ્રકાશી માણસ તથા પશુ પક્ષીના જીવને આકૃણ બાકુલ કરતા હતાં. આસપાસ ચુપ-ચાપ હતું. ઠામઠામ મોટા લોખંડાઓની છાંયાને લીધે વટેમાર્ગીઓને વિશ્રામ મળતો હતો, આવા લોખંડાઓ નીચે કેટલાક જંગલી લોકો ઉઘોડ દોલે કાળા ભૂતજેવા મજબુત બાંધાના સુતેલા, કેટલાક એકે એકે વાતો કરતા, તથા કેટલાક જવાન આમતેમ જંગલમાં દોડમ દોડા કરી રહ્યા હતા. તેઓની પાસે ગધેડાં પુષ્કળ હતાં. તે બિચારાં આ ગરમીથી હાંફતાં થાક અને ભૂખને લીધે અશક્ત દુબળાં અને આવી રહેલાં છાંયામાં એકાં હતાં. પણ તેઓ ઉપર કાંઈ સામાન લાદવાનો નહોતો. તેથી તેઓ ક્યાંક જઈ આવીને ઘર તરફ પાછાં વળતાં હોય એમ જણાતું હતું. તમામ માણસો અને જાનવરો ભૂખ્યાં તથા તરશ્યાં હતાં. આવા જંગલમાં સખત તાપ પડવાને લીધે, આસપાસની જમીન પર સૂર્યનાં કિરણો પડવાથી વધારે ગરમી થવાને લીધે, તથા વખતો વખત ગરમ અગ્નિની આજ જેવી પવનની લહેકીઓ આવવાથી તરશ એટલી બધી લાગતી હતી કે જો તેઓની પાસે ચાંબડાંની મશકો પુષ્કળ પાણીથી ભરેલી નહોત તો તેઓ પાણી પાણી કરતા મરણ પામત, પણ તેમને આ વિકાળ જંગલમાંથી ગોત્રું પાણી મળત નહીં. એ તરફ નજર ફેરવતાં કોઈ ગામ દુકું જણાતું નહોતું, ફક્ત ઉત્તરમાં ઘણે દૂર આડોની ઘટા દેખાતી હતી, તે વાઘિલ હોય એમ અનુમાન થતું. પણ ત્યાં આવે વખતે પહોંચવું તો પછી, પણ આ જગ્યા છોડીને એક માઈલ પણ જવું એ તાવ કે લૂને આમંત્રણ કરવા જવા જેવું હતું. આડો નીચે સુતેલાં માણસો જોડે જંગલી, આ મુલકમાં રાત દિવસ ફરનારાં હતાં, તોપણ આ વખતના તાપથી તેઓમાંના ઘણા ખરાતાં માયાં દુઃખતાં હતાં. તેમના નાક અને ઝાંઝાંથી ગરમ ઘાસ નીકળતો હતો, અને વારંવાર પવનના વંટોળીયાથી ઉડી આવતી ધૂળના ગુંથારથી તેઓ અકળાઈ જતા. તેમનું દીલ ધૂળ ધૂળ થઈ જતું. તેમનાં નાક કાંન અને આંખોમાં ધૂળ ભરાઈ

જતી, અને તેઓને ભૂખ થાક અને તાપે એટલા બધા અકળાવ્યા હતા કે આ વખત તેઓ પોતાનું પેટ, જેને માટે આ તકલીફ ઉઠાવતા હતા તેને પુષ્કળ ગાળેદિતા હતા. આવી અકળામણમાં ખિચાર જવાનીયા હાથમાં ડાંગો વાળા દોડતા, હાંફતા, અને પરસેવામાં તરમતરા થએલા આવ્યા અને બોલ્યા, “વધાઈછો! વધાઈછો! એક રોઝ પાશમાં પકડાયોછે અને તેને હમણાં પેમલોને છોમલો આંહીં લાવશે,” આ ખબર આ ભૂખ્યા કાળ જેવા લોકોને ધણીજ આનંદ દાયક લાગી. કારણ તેમની પાસે ખાવાનું કંઈ રહ્યું નહોતું. તેઓને ત્રણ ત્રણ દિવસની લાંઘણ તેમની પ્રતિસાને લીધે હતી, તે જોડવાને તેઓ ઉત્કંઠિત થયા હતા. હવે તેઓથી રહેવાનું નહોતું પણ તેઓ આવા ઉજડ પ્રદેશમાં શું લીંબડાની લીંબાળીયો કે થોરનાં ડીંડાં ખાય ? કારણ આસપાસના મેદાનમાં નાનાં જળાં, કેરડા, ખોરડીઓ, જવાસા અને થોરનાં ગુંડાં શિવાય મોટાં ઝાડોમાં માત્ર લીંબડાજ હતા. અને તેથી તેઓ જે શિકાર મળે તે ખાઈને વિસામો લેવાનો નિશ્ચય કરી, આ ઝાડ નીચે પડ્યા હતા. ધરડા તથા થાકી ગયેલા સુઈ રહ્યા અથવા ખેઠા ખેઠા જોતા હતા, અને જવાનીયાઓ એક મોટો પાશ બાંધી, તેમાં આસપાસના મેદાનમાંથી જે જનાવર નજરે પડે તેને ભાળવી અથવા હુરેહુરે કરી, ચોતરફથી ઘેરી લઈ તે પાશમાં નાંખવા, અને પછી પોતાના ઉપયોગમાં લેવાને ધરદે આમ તેમ શોધ કરતા હતા. પણ આવા સખવ જંગલમાં સાંઝે જનાવર પણ આ વખતમાં દુર્ભાગ્ય લાગ્યાં હોય કે ફરવા નીકળે. ધણીવાર ચારે તરફ માયાફેડ, દોડાદોડ અને શોધ કરી અંતે એક મોટા થોરના ગુંડા નીચે છાંયામાં એક રોઝ હાંફતું નિરાંતે ખેંટલું તેમાંના બે જણના જીવામાં આવ્યું, કે તેઓએ પોતાના બીજા સોખતીઓને બૂમોપાડી. આથી રોઝ જગૃત થયું. દીલ ઝટકી તે ઉપર વળગેલી ધૂળ તથા કચરો અંખેરી પુંછડાથી ઝાઝકવું કાંન ઊંચા કરી સાવધપણે આ લોકો તરફ જોતું ઉભું થયું, અને તેમને આજુ બાજુ ઉભેલા જોઈ ચારે પગે નાસવા લાગ્યું; પણ જેવી આ લોકોએ બૂમ દીધી તેવા તમામ જંગલમાં વે-

રાતા ફરતા શિકારીઓ સાવધ થયા, અને તેઓએ ચારે તરફથી હોકારા કરી બિચારા રોઝને ધબરાવ્યું. તેને શું કરવું, ક્યાં જવું; તે મૂઝવું નહોતું. કેટલીકવાર આમ તેમ ફાગટ દોડમદોડા પોતાની બચાવ કરવાને કરી, પણ અંતે સામટા શિકારીઓના ચોતરફના હુમલાને લીધે તે વચમાં ઘેરાઈ જવાને આખરે જે તરફ પાશ નાંખેલો હતો તે તરફ ખાલી જગ્યા નોંધી નાહું, પોતાને બચવાને સારો લાગ આપ્યો સમજી વધારે ઉમંગ તથા જોરથી ઠોકવું દોડવું અને શિકારીઓને ઠગીનાસવાનું કરતાં પોતેજ ઠગાયું. આગળ તેના મોત સારૂ, તેના પ્રયત્નના અંત સારૂ, અને તેને વધારે ધબરાટમાં નાંખવા સારૂ બાંધી રાખેલ પાશમાં તે પડ્યું, અને ફસાયું તેવાજ પેલા શિકારીઓમાંના બેજણ પોતાના બુદ્ધિઓને વધામણી દેવા દોડ્યા. આથી તેઓની અરધી ભૂખ અને સુસ્તી જીડીગઈ અને ડાઢખોતરી તૈયાર થયા; તેવામાં જે તરફ રોઝ ફસાયું હતું તે તરફથી ઘોડાઓની પડધી વાગવા માંડી. અને જેવા તે ઘોડા રોઝના સામા આવ્યા તેવું તે સ્થિર થયેલું હતું તે ચમક્યું, અને એક જોરથી આંચકો મારતાં ફાંદો તોડીને તેમાંથી છટ્યું અને નાહું આવા અચાનક સ્વારોના આવી પૂગવાથી શિકારીઓ પણ ડર્યા અચકયા તથા અજાણ્યા સ્વારોને સુંદર પોશાકથી ઉમદાં ઘોડાંપર હથેયાર બાંધી આવતા નોંધી આશ્ચર્યતામાં પડ્યા, અને તેથી રોઝ સહીસલામત, મોતની અણી ઉપરથી શિકારીઓ “ઓ ગયું ઓ ગયું” કરતાજ રહ્યાને ગેમ થયું. આથી શિકારીઓ નારાજ થઈ પાછા વળ્યા, અને સવારો પણ તાપથી અકળાએલા હતા તેથી લીંબડાના ઝાડો તરફ વળ્યા, ને જ્યાં બીજાં માણસોતથા ગધેડાં હતાં ત્યાં મુંગા મુંગા આવી પહોંચ્યા, એટલે તમામ માણસોએ તેમને “રામરામ” કહીને આવા ઠાકોર” કહી માન આપ્યું. તેઓ ઘોડાં ઉપરથી ઉતરી, લીંબડાના થડથી ઘોડાં બાંધી ગાદી પાયરી બેઠા, અને આ માણસો પાસે દેવતા નોંધી હુકા કાઢી ભરવા અને વાતો કરવા લાગ્યા.

પેના જંગલી માંહેનો એક સક્ષ બેલ્યો, “આપજી આપ બેલ

પધાર્યો અમારી આંખો ટાઢી, પણ મહા મહેનતે પાશમાં પકડાએ-
 લું, અમારો ભૂખ બાગવાને પરમેશ્વરે મોકલેલું, અમારી હાથમાં
 માં પાસે આવેલું રોઝ તમારા આવવાથી નાશી ગયું, અરે! તમેજ
 તેને નસાડ્યું. બલા એમાં તમને શું લાભ થયો? એ એક જીવ
 કરતાં અમારા સામટા મનુષ્ય દેહો તમને હલકા લાગ્યા! અમે
 અંન પાણી હરામ કરીને, ભૂખ તરશ થાક ઊંઘની દરકાર કર્યા
 વિના સખત તાપ વેડી સો ગાઉથી ઠેઠ જીનાઘઢના પાધરમાંથી હેઠો
 શ્વાસ મુંકયા વિના ચાલ્યા આવીયે છીયે. હવે અમારા પ્રાણ કોઠે
 આવ્યાછે. વધારે ચાલવાને અમારા પગ, વધારે ભૂખ વેઠવાને અ-
 માઈ પેટ, વધારે ઉજાગરા કરવાને અમારો આંખો, અને વધારે
 મમ લેવાને અમારી કાયા ના પાડેછે. તેનાથી રગઝગ કરતાં ઉલટા
 અમે અટકી પડીયે. અમારી ધારણા ઉલટી મોડી પાર પડે તેથી
 લાચારીએ અમે આંહી અટકયા અને ભૂખ ભૂખ કરતા મરવા
 લાગ્યા, તારે આ રોઝ પકડવાનું ધાર્યું, અને મહા મહેનતે તે પક-
 ડાયું. ત્યાં તમે ભંગાણ પાડ્યું. બાપજી! અમારી જરા તો દાઝ
 કરવી હતી! અમને પૂછ્યું હતું, ને પછી દુરસ્ત લાગે તો છોડ્યું હ-
 તું, પણ આવી રીતે પડ્યાને પાટુ મારવાથી તમને શું લાભ થયો?
 અરેરે!! હવે તો અમારા જવાનીયા પણ થાકી નાઉમેદ થઈ ગ-
 યા, હવે અમારા શા હાલ થશે! અમારાથી વાધિજ કેમ પહોંચાશે?
 અમારી એડયિ છાખાં પડ્યાંછે, તળીયે ફેલા પડ્યાંછે, અમાઈ શ-
 રીર જકડાઈ ગયું છે, અમાઈ માથું કટકે કટકા થઈ જાયછે, ઉ-
 જાગરાને લીધે અમને હોડતાં હોડતાં ઝાંકાં આવેછે, એ બધું
 ખમાત, પણ પેટમાં નાંખ્યા વિના અમારાથી હવે ડગ દેવાય એમ
 નથી. તેથી અમે આ છેલો ઉપાય છાશનો ધારેલ, તેમાં તમે આ-
 છામાં પૂરું કર્યું. ઠીક ભાઈ તમને ભલું લાગ્યું તે ખરું.” આટલું
 સાંભળી પેલા સ્વારાને ધિરજ ન રહી, અને તેમાંનો એક ખાલ્યો,
 “ભાઈ ધિરજ પકડ ધિરજ. એમાં અમારો કશો વાંક નથી. અમ-
 ને સ્વપ્ને ખ્યાલ નહોતો કે આંહી તમાઈ રોઝછે. અલબત્ત અ-
 મારા આવવાથી રોઝ બડકી પાશ તોડી નાં, પણ તેમાં અમારો

શું અપરાધ ? અમે શી રીતે જાણીએ કે આગળ રોઝ પકડાયું છે માટે ધીમા ચાલીએ ? તેથી અમારા પર ખોટું માનવાનું કાંઈ કારણ નથી, પણ તમારે જીનાઘઠથી એટલી ઉતાવળને મુશ્કેલીથી શું કામ આવવું પડ્યું ને હવે ક્યાં જાઓછે ? એવું તમારે માથે શું સંકટ છે તે તો કહેા.” આવી પ્રશ્ન સાંભળી પેલો જંગલી પણ ડાહ્યો માણસ ફરીથી બોલ્યો, “હાકોર અમે પાટણના વાઘરી છીએ; ત્યાંનાં માટીનાં રૂપાળાં, ઘાટીલાં, સોનેરી ચિત્ર વાળાં કુંજ, પ્યાલા, રીકાબી, ખડીયા, ખટ્ટેરા વિગેરે વાસણ આ ગથેડાં પર ભરી વેચતા વેચતા જીનાઘઠ ગયા, ત્યાં અમારો માલ અપી ગયો. અમે ઉપડવાની તૈયારી કરતા હતા તેવામાં ઉત્તર તરફને દરવાજે અમે આંખાવાડીયામાં ઉતર્યા હતા ત્યાં એક હાકોરને પાંચ સાત માણસો ફરતા ફરતા આવ્યાને, અમને કહ્યું, “કે શેહેરમાં મોટી જમણવાર છે માટે સીંધુ લેવા ચાલો. અમે પૂછ્યું એવડી મોટી કોણ જમણવાર કરે છે કે માણસને ગોતાવી ગોતાર્વાને જમાડે છે ? ત્યારે તેઓએ જવાબ દીધો કે, “આ સોરઠના મહારાજા શ્રી રાય ખેંગારજીનાં લગ્ન રાણકદેવી નામે દેવકન્યા સાથે થયાં, તેની ખુશીમાં આજ ત્રણ દિવસથી તમામ નગર ઝાંપે ચોખ્ખા જમીએ. દૂર બે બે ગાઉ સુધી જે માણસ નજરે પડે તેને તેડી લાવવા હુકમ છે માટે ઉઠો.” આ શબ્દો સાંભળતાંજ અમને ઝાંઝ લાગી. અમે અજાણ્યોમાં પડ્યા, ને ફરી ફરીને પૂછ્યું, ત્યારે સાફ સમજાયું કે એ રાણકદેવી પેલા મજેવડીના કુંભારની દીકરી અરે હાકોર! આપણા રાજધિરાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહની કહેવાએલી તે બાઈ પોતેજ હતી !! અહા !! અમને આ ખબર માથાનાં ઝટકા જેવી લાગી. આ વાત સાંભળી અમે ધંબી ગયા, અમારું ચાલે તો અમે તેજ વખત આખા જીનાઘઠને ઉજ્જડ કર્યો. પણ લાચાર ! અમારું રાંકનું ત્યાં શું ચાલે ! અમે સોલંકી વાઘરી, અમારા સોલંકી મહારાજાની કન્યા બીજાને વરી જાય તેનું જમણ આવી જાય ? અમારા ધણીની સ્ત્રી બીજા સવેરી લઈ જાય તેમાં અમે રાજ થઈએ ? એવા નિમકહરામ પરમેશ્વર કોઈને ન કરો ! એવા વખત પ્રભુ કદી ન

દેખાડો ! અમને આથી ઘણુંજ દુઃખ, ઘણીજ શરમ અને અપ-
કીર્તિ લાગી, અને તેથી તુરત અમે બની શકી એટલી ઉતાવળથી
આ ખખર પાટણુ જમને કહેવા જેમ બને તેમ એાછો વખત
એ ખેંગારને હવે એ સ્ત્રી સાથે રહેવા દેવા, જેટલી યાવ તેટલી તા-
કીદથી એ ચોરને સજા મળે એવું કરાવવા, અમે ચાલ ચાલ કરી
આંહીં સુધી આત્યા છીએ. હવે અમારે આ ખખર મહારાજને
પહોચાડવીછે. તે જરૂર અમારા ઉપર અમારી આંતરડી તેને સા-
રૂ દાઝી નોંધી દ્યા કરશે. અને પોતાની રૈયત, પોતાની અટકના
નાતે નીચા પણ સોલંકીને આટલી ફીકરછે એ નોંધી જરૂર તે શા-
ણા, કદરદાન, મહારાજ ધિરાજને સંતોષ થશે.”

હજી પેલો વાઘરી વધારે બાલવા જતો હતો, ત્યાં આમાણસોએ
એક બીજા તરફ નિયું. તેઓ મોમાં આંગળી ધાલી ડાકું ધુણાવવા-
ને નિસાસા નાંખવા લાગ્યા. તમામ આખખર સાંભળતાંજ હોઠ ક-
રડતા એકદમ ઉભા થયા. તેઓ જેવા ફીકા હતા તેવા લાલ-
ચોળ, જેવા શાંત હતા તેવા ઉતાવળા થયા. તેઓની વૃત્તિ, વર્તણૂક
અને દેહમાં ગુસ્સાએ પ્રવેશ કર્યો. તેઓ રાયખેંગારનું લોહી પીવાને
તરસ્યા થયા. તેઓને આ વખત જોતાં, બાલાવતાં કે છેડતાં સત્વર
સમજાય એવું હતું કે તેઓના શરીરમાં રંગેરંગ ક્રોધની હુકમત આ-
ણે. તેઓ આ બલાથી એટલા બધા બેભાન થયાકે તેઓમાંના
એકના હાથમાંથી ગાદી પડી ગઈ તેઉપર તેણે ગુસ્સો કર્યો; બીજા-
એ હુકો પાવરામાં ભરાવા જતાં જરા અટક્યોકે તુરત તેને ફેંકી ફે-
ડી નાંખ્યો; ત્રીજાને ઘોડીએ ચઢતાં જરા તેણે મસ્તી કરીકે તુરત તે
ઉપર પોતાનો ગુસ્સો ઉતારવા લાગ્યો. તેઓએ તુરત ઘોડાં છોડ્યાં
પાણી પાણીને ડોકાણે, અને આગ આગને ડોકાણે. તેઓએ નતો હુ-
કા ભર્યકે નપાણી પીધું. નતો વાઘરીઓને કાંઈ જવાબ દીધોકે, ન
કોઈ મોઢો મોઢે હોઠ હલાવી બાલ્યા. એક પછી એક ચારે જણા
તુરત ઘોડીઓ ઉપર ચઢ્યા નેઓકાંની બાંધી હાથમાં ચાલુક લઈતે-
નો ઉપયોગ કરતા પાટણુની દિશા પકડી આડામાર્ગે નાઠા. તેથી

આપણે પણ વાઘરીઓને ભૂખ્યા તરશ્યા આજ જગાએ મુંકી તેઓ
ક્યાં ગયાને શું કર્યું તે જોવાને તેમની વાંસે જઈએ.

આ લોકો રાણકદેવીની શ્રાધ્ધ અને સગાઈ કરનાર ચારે ભા-
ટ પોતેજ હતા. આહા! તેમને હાથનાં કર્ચાં હૈયે વાગ્યાં, ધમ્યું સોનું વાયે
ગયું ને ધાર્યું ધૂળ ધાણી થયું. તેઓની તમામ મહેનત, સઘળો પ્રપંચ,
બધી કારીગરી, અને તમામ ઉન્નદ પાણીના પૂરમાં વહી ગયાં, અ-
ને તેથી તેમને ગુસ્સો અને જુસ્સો પેદા થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય
નહોતું. આ ચારે ભાટ પોતાનાં ઘોડાં મરી જશ્ન એવી ધાસ્તી રાખ્યા
વગર ક્યાંહોં પણ હુકો કે પાણી પીવાને ખોટો થયા વિના એકદમ
અઢી કલાકમાં બાર ગાઉ પાટણ આવી પહોંચ્યા અને પૂર જોશમાં
શહેરમાં દાખલ થયા, અને મહારાજા વિશે પૂછ પરછ કરતા આતંગી
મહેલ પાસે આવી પહોંચ્યા. છડીદારે વરદી આપી કે તુરત તેમને
મહારાજાની હજીરમાં આવવા હુકમ થયો. અંદર જઈ પ્રણામ કર-
તાંજ તેમણે ખાસ એકાંત માર્ગા. અને વિશ્વાસુ અંગ રક્ષકો શિવાય
ખીજાં માણસ હડીગયાં, એટલે મુખ્ય ભાટે મરચું મીઠું બરબરાવીને
વાઘરીઓએ કહેલ ખિના વધારે જુસ્સો ચઢે, વધારે ખોટું લાગે, વધારે
આગ્રહ બંધાય અને બની શકે તેટલી ઉતાવળથી લઢાઈ કરવા જાય,
એવા ડોળથી અથથી તે ઇતિ સુધી વાત ચુલ્હરી. હજી વધારે કહેવા
જતા હતા તેવામાં સિદ્ધરાજના શરીરમાં ગુસ્સો પ્રવેશ કરી ચૂંક્યોછે
એમ જણાયું. જેમ બલૂનમાં ધુમાડો બરાય, હવાના ગદેલામાં વા
બરાય, ને તે ટટાર થાય, તેમ નિરાંતે લાંબો થઈ સિથળ વિથળ સુતેલ
મહારાજા ટટાર થયા, તેની આંખમાં લાલી વધવા લાગી, અને છે-
વટ તેણે ભાટને બાલતો બંધ રાખી પોતાના શરીરમાં ધોળાતો ક્રોધ-
નો ઉભરો બહાર કાઢ્યો, અને તે બોલ્યા, “કાંઈ ફિકર નહીં ખારોટ.
જીવો કે સિંહને છેડીને શિઆળ કેટલી ઘડી ક્ષેમ કુચળ રહેછે? મ-
ણીધરને જગાડી ઊંદર કેટલીવાર દોડી શકેછે? ગજરાજને શિંગડું
મારી પાડો કેટલી દુર જઈ શકેછે? એ ચંડાળ માઈં ઉત્તમ ભોજન
અભડાવે? એક શિયાળ સિંહનો શિકાર ભક્ષ કરે? મદોન્મત ઊંદર
મણીધરનો મણી ચોરી જાય? એનું પરિણામ કેવું આવશે તેટુંક વ-

ખતમાં જગત જાણુશે. એના બાપને પાંચાળમાં ભીડાવી, દાંત તરણું લેવરાવી દયા આંણી છોડ્યોછે, તે દહાડા એ ગમારે, પહાડી ભૂલી ગયો હશે, તો હું એને હવે એવી રીતે યાદ દેવરાવીશ કે, એના વંશનું તો કોઈ રહેશેજ શાનું, પણ એના કુટુંબના વંશજને પણ ચિરંકાળ યાદ રહે. એ બાવલાયે મારી ગેરહાજરીમાં દરવાજાની ઇંટો પાડી પોતાની હલકી જાત જાહેર કરી, તારે મારા મનમાં એને મારા બળની સમજ પાડવાનો ઇરાદો થયો હતો, પણ હું એટલા સારૂ એના તરફ જાઉં તે શાભે નહીં. એમાં મારી યોગ્યતા નહીં — કારણ મિત્રતાને વેર એ બરોબરીયાથી શાભે — એમ મેં ધારેલ. પણ એના ભાગ્યમાં મારા હાથનો સ્વાદ આખવાનું લખ્યું હશે, માત્ર મારા એક સરદારથી હારી ખંડણી ભરવાનું નહીં પણ યાવચ્ચં-દ્રદિવાકરો પોતાનું રાજ્ય ખોવાનું લખ્યું હશે તે શી રીતે મિથ્યા થાય? ખરેખાત સીતાનું હરણ કરતાં રાવણને કાંઈ વિચાર નહોતોજ આબ્યો, જનકી લેવા જતાં “જીવ જાનેકી” લઈ આબ્યો હતો તેમ આ પણ રાણકદેવીને નહીં પણ તેના કુળનો નાશ કરનાર તેને ખાઈ જનાર દેવીને પોતાને હાથે નોતરીછે, તો એદેવીની ખાતર જરૂર હું એની હાજરી લઈશિ- શું એક પહાડી ભીલ મારી કહેવાએલી રાણીને હરી જાય? મારી કહેવાએલ વસ્તુનો ઊપભોગ લે?? અરે! જ્યાં સુધી હું જીવું છું જ્યાં સુધી મારામાં હાલવા આલવાની શક્તિ છે, ત્યાં સુધી તો કદાચ તે પૃથ્વીનો, દેવનો કે દાનવનો રાજા હોય તો પણ હું છોડનાર નથી. એને સુખથી વધારે વાર ફુનીયાંમાં મારા જીવતાં તો રહેવા દેનાર નથી. ઇશ્વરનું મોઢું અહેસાન છે કે મારા આજસુ યતા શરીરને કસરત આપી, મારી તલવારને નવો ભોગ આપ્યો, મારા ક્ષત્રિવટને શોભાવવા અવસર આપ્યો. જરૂર એ મહોત્તમ થયો છે. જરૂર એ ફુલ મારા દરવાજાની ઇંટો પાડી છાકી ગયો છે. ભાંયરાના રાંકડા રજપૂત અને બીલ્લિના સંગી હંસરાજ મહીડાને મારીને એ કુલ્યો છે, પણ તે ફાટવાને માટેજ, વધારે હાડકાં વધાર્યાં છે તે ખોખરા કરાવવાનેજ. શું એ સાચર અને સિંહ સરખા ગણે છે? ગરીબ બકરાને મારી કે કુ-

કડાનાં બચ્ચાં ચોરી ખાઈ શિઆળ પોતાની હુચ્ચાઈથી ફાળ્યું અને તે મુતેલા સિંહને હસી ગયું તો શું થયું? તે નથી સમજ્યો કે શૂરાના ધક્કા કેવા લાગે છે, તે નથી જાણતો કે ક્ષત્રિઓથી લઢતાં કે-
 ટ્કો અમ વેઠવો પડ્યો છે. હજી એ રમવા ગયો છે પણ લઢવા નથી ગયો. મુંડના કાંકરાથી ગાંધી બનવા જેવું. હોંગની પડીકી ઉપર વેણ થવા જેવું, ગરીબ રજપુતડાંને છેડી ક્ષત્રીવટ ધારણ કરવા બ-
 લીયાથી બાથ ભરવાનું કુશળ માની એણે હોંમત કરી છે. પોતાના બુજનું બળ પોતાના શુરનું અભિમાન રાખી તે બહેકી ગયેલ છે. અરે તેણે વિના કારણ મારી ક્ષમા છતાં, મારા હાથ તેણે તો શું પણ તેના બાપે જોયા છતાં મને છેડ્યો છે. માફ મોટામાં મોટું અપમાન કર્યું છે તો કાંઈ ચિંતા નહિ, હું એના ક્ષત્રીવટને જોઈ લઈશ. હું એને લઢતાં શિખવીશ. હું એની શુદ્ધ ઠેકાણે આણીશ. અ-
 ને એ રાણકી, ફસાઈ પડેલી અબળાને સમજ આપીશ કે ખરો ક્ષ-
 ત્રી કોણ છે? એ પદમણીની તારે તુરત આંખ ઉઘડશે કે તેતો હં-
 સનાં પીછાં ખોશી સણગારેલો હંસ નહી પણ કાગડો છે. સિંહનું આ-
 બડું એટલે સિંહ નહી પણ ગધેડો છે અને તેથીજ તે હંસણી હંસને સિંહણ સિંહને વરવા જતાં બુલી પડી છે એમ સમજશો. જ્યારે એનું સિંહનું આમડું ઉતારી માહેનું ગધેડાનું રૂપ નજરે પાડીશ એટલે જ્યારે તેનું દેખીતું ધારણ કરેલું ક્ષત્રીવટ યુદ્ધના મેદાનમાં છીનવી લઈ બા-
 ગનો કરીશ, તારેજ એ બુલાએલી અબળાની અંજાઈ ગયેલી આં-
 ખ ઉઘડશે. તારે એને બાન આવશે અને ખરા ક્ષત્રીને વરવાને ધારણ કરેલો દેહ દગાખોર વેશ ધારી બાયલાને અર્પણ કરવાનો પ-
 શ્ચાતાપ થશે. ઇશ્વર જે કરે તે સારાને. એ નિર્મિત મહેલમાં ખેડી ખેડીએ પદમણી હાથમાં વરમાળા લઈ સ્વયંવરનો ખેલ યુદ્ધના મે-
 દાનમાં જશે, ત્યાં માફ અને એનું ક્ષત્રીવટ તપાસી તેની વુલના ક-
 રશે અને પછીથી છેવટ સમજશે તારેજ તે મને ખરા બાવથી ચહાશે, તારેજ તે જાણશે કે ક્ષત્રી નામ ધરાવ્યાથી કે દાહ તરવાર અને બા-
 લો બાંધ્યાથી ક્ષત્રી થવાનું નથી. તારેજ તેને બાન થશે કે તેના પ્રા-

રબ્બ તેને બુલાવી આડે માર્ગે દોરી હતી, અને તે જોને વરવાને માટે પેદા થયેલી જોના સાથે ઇશ્વરે તેની અનુપમ કાયા ધડોલ, તે માણસ બીજો છે, તે માણસ તેને યોગ્યજ છે. ઇશ્વર એ અવસર મને દેખાડો! મને ફરીને પુરુષનો સ્વાદ સત્વર ચખાડો! મારે હાથે એ જોનારને રમાડે બમાડે અને કોપરા પાક જમાડો! તારે માફ મન સંતોષ પામશે. તારે હું અનને અન કરીને ખાઈ, તારે હું એ અવસરને મારી સાથે લઈ આવી સંસાર સુખ પરિપૂર્ણ પામ્યો એમ માનું. અહા! ઇશ્વરની કૃપાથી કાલે હજી હું ધારથી વિજય કરીને ચાલ્યો આવું છું એ જગત જાણે છે છતાં, એણે મને છેડ્યો! માફ મોઠામાં મોટું દુનિયા જાણે એવું અપમાન કર્યું. હૈ! ઠીક છે. કાંઈ ચિંતા નહિ. તેમ થયું છે ત્યારેજ મને ખરો જીવસો ચઢશે, ત્યારેજ મારી તલવાર વધારે ઉમંગથી લોહી પીશે, અને ત્યારેજ માફ મન પણ વધારે તૃપ્ત થશે. શું એને પોતાની સત્તા કે લશ્કરનો કાંઈ વિચાર ન આવ્યો? પણ ક્યાંથી આવે! ખરેખાર એ પદમણી એવીજ હશે કે તેને અંધ કર્યો. તેને જોડા કુવામાં કુખી મરવાને ધીબકાવ્યો. અને તેને અભિમાનમાં છકાવી દેવો. પણ એજ અભિમાન એને પૂરો કરશે. એજ મોહ પાશને લાંબે એ બંધાશે, એજ પદમણીની ખાતર એ મારે ખાશે. “વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ,” તેનું સુખ આવી રહ્યું છે, માટે તેને અવળી મતિ સુઝી. મારે હાથે પોતાનું મૃત્યુ માગવા દરવાજો પાડ્યો, પણ જાણ્યું કે તેમાં વાર થશે માટે આ ઇલાજ કરી ત્વરા કરીએ કાંઈ નહી પણ ઇશ્વર કોપે એને સુચવ્યું. ઇશ્વર કોપે તારે કાંઈ લાકડી લઈને મારવા આવે છે? પ્રભુ કે તારે મતિ હણે છે અને એ મતિ હણી તેથીજ તેણે આ કામ પોતાની શક્તિ, પોતાનું રાજ્ય, પોતાનું લશ્કર વિચારી વિના, આજે મારા સુખનો મારા પ્રારબ્ધનો મૂર્ચ પૂર્ણ કલાથી પ્રકાશે છે, મારી જ્યાં જઈ છું ત્યાં ફતેહ થાય છે અને માફ મન માન્યું થાય છે, મારી દિવસ સવજો છે, મારા ઉપર ઇશ્વરની કૃપા છે તેવામાં મને છેડ્યો, એથી સિદ્ધ થાય છે કે ઇશ્વરનોજ કોપ તેના ઉપર થયો છે. નહિ તો એ બીચારાની આજ કાલ મારી સાથે મુકાબલો

કરવાની શી ગણતરી? મારા એક સરદાર આગળ તેનું આખું રાજ્ય
 કાંઈ હિસાબમાં નથી એ તે જાણે છે છતાં, મારો અપરાધ, જેને
 માટે દેહાંત દંડજ ઘટે તે કીધો તો પછી સમજવું કે ઈશ્વરની ઈચ્છા
 જ મારે હાથે તેનું મોત કરાવવાની તથા એ ફસાઈ પડેલી સીતાને
 રામ સાથે, જુની પડેલી દમયંતીને નળ સાથે લાડ લડાવવા, જેવી એ
 રાણુકી, મારી માળા જપનારી, મારાં સારૂં લુપ્ત ખાનારી રાણુકી,
 (ભાટો એવા ખોટો સંદેશ એક કરતાં વધારે વાર લાખ્યા હતા તેથી)
 સાથે મારો મેળાપ કરાવવો છે તો તે થવાજ દેવું જોઈએ. એ બિ-
 મારી જરૂર સપડાઈ ગઈ. રાંક અબળા, નાજુક પદમણીનું કેટલું
 જોર? દેવાંગનાને દૈત્ય ઉચ્ચકી જાય ત્યાં તેનું શું ચાલે! પણ શુરો ક્ષ-
 ત્રી પોતાને શરણે આવેલી, પોતાની કહેવાએલી, પોતાના ખાંનાની
 પત ઉપર જીવનાર અને તે પણ અબલા જાતના રક્ષણ માટે મમ
 લેવો તો શું, પણ કદાચ જીવ આપે, દેશ આપે, અને કુટુંબ આ-
 પે તો પણ કાંઈ નવાઈ ન કહેવાય, તો આ તો સહજ તસ્દી છે.
 તે મારે મારી આખર સારૂં, મારી ઈચ્છા પુરી પાડવા, ઈશ્વરની મ-
 રજી અમલમાં લાવવા, દુઃખી ઉર્વશીને રાક્ષસથી છોડાવવા, મારી
 કહેવાલી રાણીની વહારે ધાવા, મારાથી બની શકે તેટલી ત્વરા કર-
 વી જોઈએ એ મારો, મારા કુળનો, મારી ક્ષત્રી જાતનો, સંસારિક
 રીતી પ્રમાણે, શાસ્ત્રની નીતિ પ્રમાણે ધર્મ છે, માફ એ ખાસ કર્ત-
 વ્ય કર્મ છે. માટે મારે હવે એમાં આગસ ન રાખવું. કેમકે કાલની
 કોને સુઝ છે? મારાં કામ તો કીધાં ભત્રાં, માટે ઉડું કચેરીમાં જાઉં,
 મારા શાણા મંત્રીશ્રીને બોલાવું, અને તેમની સલાહ લઈ સામાન સ-
 રંજમની સત્વર તૈયારી કરી, મારા દેશ, મારી રાજધાનીનો મારા કુટું-
 બનો, યોગ્ય બંદોબસ્ત કરી તૈયારી કરું, અને સિદ્ધ કામ કરી જીતા-
 ઘટની વાટ પકડું. આવા વિચાર કરી આટલું બોલતો તે ઉચ્ચો અને
 બહાર નીકળ્યો એટલે ભાટો પણ તેની સાથે ગુપ્તગુપ્ત બહાર નીકળ્યા.

રાજ્ય સભામાં આવતાંજ તેણે મોટા સેનાપતી, પરદેશ ખાતાના
 લડાયક સરદારો, ડંકાપતિઓ, છત્રપતિઓ, મહાભટ્ટો, ભટરાજો
 અને બીજા તમામ મુખ્ય મંત્રીને સરદારો, જે પોતાના બરોસાના જે

પોતાની સલાહના હતા તેઓને ખાલાવ્યા. અને ટુંકામાં કહી નાંખીએ તો તેઓને પોતાનો વિચાર ખુલાસેથી હકીકત કહી જણાવ્યો, તેમનો મત મેળવ્યો અને છેવટપોતાની રાજધાનીનો, આમદાંનીનો, ઇનસાફનો લશ્કરનો, પ્રાંતની, દેશોની, ચોકીનો અને તમામ નાકાં વગેરેનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરી જોઈતો સામાન તૈયાર કરાવી, મુનાસબ પડે તેટલું લશ્કર સાથે લઈ ગીરનાર ઉપર ચઢવા દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો, અને તે નિશ્ચય અમલમાં આણવાને ધમ ધોકાર તૈયારી કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું

વર્ષારતુમાં વરસાદ એ ચાર વાર થઈ રહ્યા પછી જગતનો દે-
ખાવ બહુ રમણીય થઈ જાય છે. હામ હામ ખાખાચીયાં, ઊંડા રસ્તા
અને તળાવડામાં પાણી ભરેલાં હોય છે. નદીયોમાં મેલાં ડોળાએલાં,
કચરા ઝાડ લાકડાં કાંટા વગેરે ને તાણતાં પાણી નિરથી ભભરાતાં
વહ્યા કરે છે. એતરોમાં એકુતો પૂર આનંદથી ફુલને રાસડા ગાતા
માઠી ઉથલાવવા તથા વાવણી કરવા મંડી જાય છે. એતરફ ઠંડક
થઈ જાય છે, અને તેઉપર થઈ આવતો પવન કાળજીને પણ સર-
દી પોહોંચાડે છે. મોર, પોપટ, મેનાં, કોયલ, ચાતુક, વગેરે સુંદર
અવાજ વાળાં પક્ષીઓ કલ્લોલ કરી, આસપાસનાં લીલાંછમ ઘો-
વાઈને સ્વચ્છ થયેલાં ઝાડ પર આનંદ વરતાવી મુકે છે. જંગલમાં
તમામ જગ્યાએ લીલોતરી ઉગી નીકળી હોય છે. જે તરફ જોઈ-
એ ત્યાંથી આંખને ઠંડક મળે છે. વાડો ઉપર ઝાડો ઉપર અને જ-
મીન છાપરાં કે ટેકરાઓ ઉપર રંગ ભેરંગી ફુલો અને તરેહવાર
પત્તાં વાળા વેદાઓ ઉગી નીકળે છે. પાણીમાં તરતા વેલા, તેઉપર
ઉગતાં સુંદર ફુલો, જલત જલતનાં સોમાસામાં ઉગતાં નાનાં ઝાડ
અને છોડ, તેઓનાં પત્તાંનો ઘાટ, ફુલોની રંગત, અને તે ઉપર
ઉડતાં રંગ ભેરંગી ફુદાંથી નીકળતી શાભા ચિત્તાકર્ષક થઈ પડે છે.
જંગલ તમામ આગ જોઈ રમણીક થઈ પડે છે. જ્યાં ધારીને જોઈ-
એ ત્યાં કર્સાની કુદરત દીપી નીકળે છે, બળએ ગાયો અને એવાં સો-

પગાં જનાવરોને આનંદના દિવસ આવે છે. તેઓને પીવાને પુષ્કળ મીઠું પાણી, લીલી તાજી મન બાવતી ઘાસ જ્યાં જોઈએ ત્યાં હાજર હોય છે તેથી તેઓ ખાઈ પી ધરાઈને સાંજે આનંદમાં શીગડાં હલાવતાં ઘરે તરફ જાય છે. જૈશો પણ પુષ્કળ ખાઈ પાણીના આમો-આયામાં જઈ પડી રહે છે, અને સાંજે કાદવમાં લદખદલી ઝુલતી ઝુલતી આવે છે. એકુતો, માળીઓ, વાડીવાળાઓ, પોતાના ધંધામાં લીન રહે છે. તેઓની ઉદ્યોગી ઓરતો તેમના ધંધામાં પુષ્કળ મદદ આપે છે, નેસાંજ પડે મન માનતો લીલી ઘાસ અને વેલાનો બારો નારણ સાર ખાંધી ઘેરલઈ જાય છે. મુસાફરોને જંગલમાં અને લોકોને શહેરમાં ચીકણા કાદવ વાળા રસ્તાઓમાં સંભાળીને આમ તેમ હપ્પશીનો ડામો કાંત કર્યાની પેઠે ફરતે ચાલવું પડે છે, અને જ્યાં જાય ત્યાં કાંચળા, ધુધી, કે છત્રીનો ભાર ઉચકવો પડે છે. સરદારો સાયંકાળે ઘોડા કુદાવતા વનની શોભા જોવા નીકળે છે. લોકો રંગ ખેરંગી વસ્ત્રો ધારણ કરે છે, અને તે રંગ ચોમાસાની રૂતુમાં વધારે ખીલી નીકળે છે, નાનાં મોટાં જીવડાંની સંખ્યામાં વધારો થાય છે. ઘડી ભરમાં સંખ્યા અંધ દેડકાં ઉપજી કુદાકુદ કરી મુંકે છે. અને રાતે પોતાનો ડરામણો કઠોર અવાજ કહાડી અંધારામાં પાણી વાળી જમ્યા દૂરથી જાહેર કરે છે, આગીયા, તમરાં, કંસારી ને પતંગીયા ઠામ ઠામ દેખા દે છે, નેમાખી મચ્છર તથા કુદાં તો માણસ અને જનાવરોને અકળાવી નાંખે છે.

આવી માસમમાં એક રોજ પાછલે વખતે રાજના કામથી પરવારી રાય ખેંગાર પોતાના નજર બાગમાં પોતાની વહાલી પ્રાણાધાર અર્ધાંગના સહ આનંદનો વખત ગાળવા ચાલ્યા. બગીચાની મધ્યમાં એક મોટો ગોળાકારનો ફુંડ પથ્થરનો બાંધેલો નિર્મળ પાણીથી ભરેલો હતો. તેના બરોબર મધ્યમાં એક પથ્થરના થાંભલા ઉપર કમળ આકારનો નીચેથી તથા ચાર થાંભલીદાર સુંદર ધુમ્બજ વાળો, ચેત આરસ પહાણનો કોરણીદાર બંગલો નમુના લાયક હતો. અને તેમાં જવાને ફુંડની ચારે તરફથી સડો નીચે કમાનો દાર ચેત આરસની નાની નાની કિનારા સુધી જોડી લીધેલી હતી.

આ સડકોના વચલા ગાળામાં બેઝે એટલે કુલ ડુંડમાં આઠ સુંદર રંગીન પુતળીયોના હાથમાં ડુવારાની નળીયો આપેલી હતી, અને તેમાંથી આ વખત પાણીની ધારાઓ ઉડી રહી હતી. આ બંગલામાં સુંદર સુરેત ચાદરવાળી ઊંચો બંધ બેસતી ગાદી તથા પછવાડે મોટો ગોળ લાંબો તકીયો પડેલો હતો, તે ઉપર રાજ્ય તથા રાણી બેઠેલાં. આ વખત રાજ્યમેંદારનું હૃદય આનંદથી ઉભરાઈ જતું હતું, અને તેમાં વિશેષ વાત ન હોતી. કારણ તે પોતાનું રાજ્ય સંબંધી કામ મન માનતી રીતે કરી ચુક્યો હતો. આ વખત તેને આ રામ લેવાનો હતો. સુસ્ત મંત્રી, સલાસદ, અને મોકરોની નિમકહલાલી અને પ્રમાણિકપણને લાંબી ન્યાય, વહીવટ, લશ્કર, પુન્યદાન તથા તમામ પ્રકારનો બંદોબસ્ત નિરવિરોધ, સંતોષકારક ચાલતો હતો, તેથી તેના મનમાં કશી ચિંતા નહોતી. વળી તેની ખરી જીવાનીમાં, તેના ખીલતા જોખનમાં, તેને સુધડ, સદગુણી, નાજુક, મનમાની મુઘ્ધા, તેનું મન પ્રકૃષ્ટીત રાખવા પાસેજ બેઠી હતી. તેના હાવબાવ, તેની મિઠી ડહાપણ બરેલી સત્ય વાણી, મર્યાદશીળ મશ્કરી, અને તેના મનમાન્યા પ્રાણાધિક પ્રીતમને જોઈ ઉભરાઈ જતો પ્રેમ, તેનું શાન્ત મન ખુશીથી ભરી નાંખવાને બસ હતાં. પણ તેમાં આસપાસની શોભા અતી વધારો કરતી હતી. મેનાં, પોપટ, કોયલ, મોરના મિઠા શબ્દો વારંવાર ચારે દિશાથી કાંને પડતા હતા. શીતલ મુગંધમય પવનની મંદ મંદ લહેકીઓ વખતો વખત આવ્યા કરતી હતી, અને જ્યારે મોગરા, કેવડા, જાઈ, ગુલાબ, ચંબેલી, સેવતી, કે ચંપાના ભાગલા તરફથી લહેર આવતી, ત્યારે મગજ તરે થઈ જતું. વળી આરસ પહાણની બંગલી જોમાં તેઓ બેઠાં હતાં તેના ઉપર છત તથા આસપાસ જાળી મોગરાનાં ડુલોની ગુથેલી સુંદર બનાવેલી હતી, એટલે પછી નાસિકાને જે સુખ પ્રાપ્ત થતું હતું તે અકલ્પ્ય હતું. આ મોટા ડુંડની આસપાસ ચારે તરફ સુરેંદ આરસની નાંની સીધી સડકો, તેઓ ઉપર રંગમેરંગી ડુલોદાર વેલાથી ઢંકાએલી ડુંજ ગલી જેવી કમાનો, અને આસપાસ, લીલા રંગમેરંગી ડુલોથી બરેલાં અને સુંદર રૂખોથી લચકતી ડાળીયો વાળાં છોડ-

વા અને વૃક્ષો, સામેના નાના વહેળામાંથી પડતી ચાદર અને તેમાંથી આગળ ધીમી ગતીમાં લહેર પાડતું નિર્મળ વહેતું પાણી, લીલી ધરો કે રંગીન નાના છોડવાથી બાંધેલી કોરે વાળા ભાત ભાતના ક્યારા અને ભાગલા, તથા ચારે તરફની સડકોના વચ્ચેના નાના આરસના પુતળાના માથા ઉપર ચક્રી, છતરી, અને પીચકારી-ઓના આકારમાં બનાવેલા ફુવારામાંથી, તથા ઢુંડની અંદરની પુતળીયોના હાથમાંથી ઉડતા પાણીથી એવી શોભા નજરે પડતી હતી કે આંખ મટમટાવવાનું પણ મન થાય નહિ. સોનેરી રંગના તડકાથી, આકાશમાં મેઘ ધનુષ અને રંગબેરંગી વાદળ થવાથી ઉપર નીચે અને આસપાસ જે તરફ નજર પડતી તે તરફથી પાછી ખેંચતાં દીલ કચવાતું હતું. બંનેની પાસે જે સુનાની માંની તબક્કડીઓ અને તેમાં સુંદર સ્વાદિષ્ટ મેવો દાસીએ લાવીને મુક્યો. એક તરફ સોનાની સુંદર પાનની પેટી પડેલી હતી, અને બીજી તરફ તમામ સુમેધી કુલોના જે ગોટા બનાવેલા પડ્યા હતા. એક દાસી વાંસે ઉભી પંખાથી મેદ પવન તથા બીજી બમરી કરતી હતી. ચારે પાંચ દાસીઓ આમ તેમ બગીચામાં સુંદર રંગ બેરંગી વસ્ત્રો પહેરી ફરતી તથા ચોકી કરતી હતી. અને તેથી બાગના લીલા દેખાવમાં આ રંગીન વસ્ત્રો વધારો કરતાં હતાં. રાજા રાણીને તથા રાણી રાજાને હડ હડ કરીને પ્રેમથી ખરાવતાં, હસતાં તથા એક બીજાના સામું જોઈ પ્રેમમાં ઉભરાઈ જતાં, માંએ મલકાઈ જતાં, હૈયામાં ડુંડક કરતાં, પુણી આનંદમાં વખત ગાળતાં હતાં. તેઓનાં જોવામાં જે શરીર પણ હકીકતમાં એકજ હતું, તેઓમાં જરા ભિન્ન ભાવ ન હોતો. એકને ખુશી જોઈ બિજાં ખુશી રહે અને એકને દુઃખી જોઈ બિજાં દુઃખી થાય, આવા ધાડા નિર્મળ અતુલ્ય પ્રેમની ગાંઠ એવી તો સજ્જડ બંધાઈ ગઈ કે, તે પ્રાણ અંતે તૂટે તો ક્યાંથી પણ ઢીલી પડે એમ પણ નહોતું. આ એક જન્મથી રૂપાળાં હતાં, પણ એક બીજાને મળ્યાપછી તેમના લોહીમાં કાંતીમાં અને મનના આનંદમાં વૃદ્ધિ થવાથી ઈશ્વર સાનુકુળ હોવાને લીધે, મનમાયા બંધ ખેસતાં કિમતી વસ્ત્રાભુષણોથી શણગારેલાં સંતોષિત રહેવાથી, ખરી જ-

વાન અવસ્થા અને તનફરસ્તી હોવાથી, તેઓ કરતાં રતી કામદેવ કે ઓખા અનીરૂઢ કાંઈ વધારે શોભીતાં સુખી અને આનંદમાં હશે, એ ધારવું અસંભવિત હતું. પરણ્યાં ત્યારથી તેઓ એક બીજાને વધારે ખુશ કરવાને, વધારે પસંદ પડતાં થવાને, અને વધારે નિર્ભય અંતઃકરણનો પ્રેમ બતાવવામાં રાત દિવસ ગાળતાં હતાં. તેઓનાં અંતઃકરણ શુદ્ધ, તેઓનો પ્રેમ સાચો, અને તેઓની નીતિ નિષ્કલંક હતી, અને તેથી તેઓને ઇશ્વરની ખરી સહાય હતી, એટલે જે એકને પ્રિય તેજ બીજાને પ્રિય, એકની ઇચ્છા થાય, તે બીજું અનાયાસ આપોપી કરે એમ હમેશ થતું, અથવા એવું તેઓ માની લેતાં. પણ એક બીજાથી તેઓનું દીલ સ્વપ્ને પણ કચવાયું નહોતું, અને ટુકામાં કહીએતો દંપતીપણાનું સુખ તેઓએ ખરેખર માણી જાણ્યું હતું.

આ જગ્યાએ આવ્યાને એક ઘડી પૂરી નહોતી થઈ, હજી એવા પૂરો ખવાયો નહોતો, તેવામાં એક દાસી કુંડના કિનારા ઉપર આવી હાથ ઝેડી ઉભી. તેના સામી રાજાએ દ્રષ્ટી કરી, કે તે બાલી વૃથા નાથ! દૂર દેશથી એક કાશીદ અગત્યના કામ સાર આવેલો છે. તેણે આપણા પહેરા ઉપર ઉભેલા છડીદારને આ પત્ર આપ્યો ને તેણે બહુ તાકીદથી આપવાનું કહી મને આપ્યો છે, માટે આજ્ઞા હોયતો લાવું! આવનાર માણસે બહુ તાકીદ કરી છે, ને આપની આજ્ઞા હરેકનો સંદેસો તુરત પહોંચાડવાને સદાને માટે છે, તેથી વચમાં વિનંતિ કરવી પડી છે, માટે ક્ષમા કરશો" રાજાએ તુરત ડોકી ખુલાવી, એટલે તે આરસની સડક ઉપર થઈ બંગલીના થડમાં આવી, અને રાજાના હાથમાં પત્ર આપ્યો કે તુરત તેણે ફેડીને વાંચવા માંડ્યો. જેમ જેમ પત્ર વાંચતો ગયો, તેમ તેમ તેના દેખાવમાં ફેર પડતો ગયો. તેના શરીરમાં જીરૂસો આવતો ગયો, તેનું લોહી વધારે જોરથી વહેવા લાગ્યું, તેની આંખમાં લાલી આવવા માંડી, અને તેનો ચહેરો ક્રોધાયમાન તથા રોષ પાડે એવા થઈ ગયો. તેના રૂવાંટી ઉભી થઈ ગઈ અને તેપત્ર પૂરો કરતાં જ લપેટતો ઉભા થયો, કે રાણીએ અંગરખાનો છેડો પકડ્યો. હસ્તે મુખ

વાંકી ડોકે મિઠી નજરે ધીમિથી તે કોકીલકુંડી બોલી, “પ્રાણનાથ ! કેમ આવા ઉતાવળા ! કુશળતો છે ?” રાય ખેંગાર રાણકદેવી જેવી વીસને એક હાથે હડસેલી નાંખે એવો બળીયો, આ વખત તેને કોઈ જરા પણ ખીજી વાત કરાવેતો તેનું અપમાન કરે એવો તખી ગયેલો, તેને કોઈ જરાપણ રોકે તો તે હજાર રૂપિયાનું નુકસાન થતું હોય છતાં જરા ન અચકે એવો ઉતાવળો, તેની કોઈ જરા છેડ કરે તો તલવારનો પ્રહાર કરે ને પછી જવાબ દે એવો ક્રોધાંધ આ વખત થઈ ગયો હતો, છતાં તે બધું કરવું તો પછી, પણ પોતાના અંગરખાની સાળનો ઢીલો પોતાની વહાલીએ ઝાલેલો છેડો પણ છોડવી શકાયો નહીં. સ્ત્રી પોતાના પ્રેમ પ્રતાપે પુરૂષને કાચે સુતરને તાંતણે બાંધી જેમ મરજીમાં આવે તેમ ખેંચે છે, અને તે ખેંચાય છે. એ આ વખત સ્પષ્ટ સમજાઈ આવે એવું થયું. તેણે હસતું મોં કરીને પોતાની પ્રિયાના માથા ઉપર ધીમો હાથ મુંકીને જવાબ દીધો, “ઘશ્વરની કપાછે ત્યાં સુધી કુશળજ છે પણ હાલ મને જવાદે.” આ સાંભળી તેને વધારે આગ્રહ કરવાની વૃત્તિ થઈ અને તે બોલી, “આટલો મેવો આરોગીને સુખેથી પધારો. આપ પ્રજાનાં દુઃખ ટાળવા સદા ગમે તેવો આર્તદ છોડી પધારો છો, તે હું જાણું છું, પણ આમાં કાંઈ વાર નહીં લાગે મહારાજ” તેણે ફરીથી જવાબ દીધો, “મુંદરી છેડો મુક્ય, મને ખહુ ઉતાવળ છે. મારી વૃત્તિ કચેરોમાં જવાને વધારે અંચળ થઈ છે, માટે હક ન કર.” આટલું કહેવાનો આશય તેના ચહેરાનો દેખાવ નેઈ શાણી રાણીએ તુરત છેડો મુક્યો. ઉતાવળથી પાનની પેટી બધાડી તેમાંની બીડી પોતાના પ્રાણનાથના મોંમાં ઉભી થઈ કમળ હસ્તથી મુંકી, અને રાજકાળમાં વગર કહે પૂછવાનો તેમો રિવાજ નહોતો, તેથી તેણે કાંઈ વધારે પુછ્યું નહીં, પણ દૂરથી કાશીદ આબો છે એનું શું કારણ હશે? એ વિચાર તેના મનમાં થતાંજ, રાજના ચહેરાનો એકદમ ફરી ગયેલો દેખાવ યાદ કરતાંજ, તેને અનુમાન થયું કે જરૂર સિમાડા ઉપર કાંઈક તોફાન છે. અથવા ખંડીયા રાજની મદાનમતાઈ છે. અને એવા વિગ્રહનાજ, પોતાને કાંઈ પણ લાજણી થાય, ક્રોધ ઉપજે એવાજ સમાચાર એ પત્રમાં છે, આવા તર્ક વિતર્ક

કરતી તેહડી, તેણે એક પણ દાણો રાજના સિધાબા પછી ચાબો નહીં; અને પોતે શા કારણે સિધાબા તેની સત્વર ખબર મેળવવાની અપેક્ષા સાથે સાહેલીઓમાં વીંટાએલી અપસરા પોતાના રંગમહેલ ભણી ચાલી.

રાજાએ દરબારમાં જઈ તુરત પોતાના વૃદ્ધ પ્રધાન, સેનાપતિ અને બીજા મંત્રિ તથા મુખ્ય સામંતો વગેરે સલાહકારોને બોલાવ્યા, અને તેઓ તમામ આવી ગયા પોતાને આસને પ્રણામ કરી બેઠા કે તુરત મહારાજા રાયજેગારે બોલ્યા. “જે દિવસ આપણે પાટણનો દરવાજો તોડ્યો તે વખતથી કોક દિવસ પણ ગીરનારમાં અથડાવાને સિદ્ધરાજ આવશ્ય એમ આપણે ધારતા હતા, તેજ સમયથી આપણે મોટા શત્રુ થી લડાઈનું કહેણ કહાવો મૂક્યું છે એવું સમજતા હતા, અને તે સાથે જ્યારથી મેં મંત્રેવડી દેસલજીને મોકલ્યો ત્યારથી તો સિદ્ધરાજની સાંઝ સવારે વાટ જોતા હતા. આ અગમ છુદ્ધિ વાપરવામાં આપણે ઘણું ડહાપણ ખરચ્યું છે. ઘણું સાંઝ કંઈ છે એમ મને આજ લાગે છે. ત્યારથીજ આપણે એ સિદ્ધરાજના રાજ્યમાં આપણા ચંદ્રસિંહને પાટણ મોકલી ત્યાં હરેક તરીકે રાખ્યો છે. તે ચતુર માણસ પોતાની છુદ્ધિના પ્રતાપથી ત્યાંના સેનાપતિના પુત્ર પાસે નોકરે રહ્યો છે. તેનો તેણે વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો છે, અને ત્યાંથી આપણે માણસ તે છે એવો કોઈને સ્વપ્ને વહેમ ન પડવા દેતાં વખતાવખત સમાચાર મોકલ્યા કરે છે. તેણે એક વિશ્વાસુ માણસને સાધુ યાત્રાળુનો વેષ લેવરાવી કાગળ આપીને રવાને કરેલ તે આજ હમણાં બે ઘડી પહેલ જાંટ બેસી આવી પહોંચ્યો છે. એ કાગળ લખવામાં તેણે સારી કુક્તિ વાપરી એક વેપારી બીજા વેપારીને દેશાવર માલ રવાને કરે તેમ સંસ્તા પ્રમાણે સ્વાર, પાળા હાથી જાંટ રથ વગેરેના આંકડા આપ્યા છે. તેથી અને આવનાર માણસને પૂછવાથી સમજાય છે કે, સિદ્ધરાજ પાટણથી બહુ સામટા લશ્કરથી નિકળ્યાને આજ ઓછો દિવસ છે. તે મુકામે મુકામથી વધારે માણસ લેવાનો છે. અને જેવી તેણે યથાવર્મા ઉપર ચઢાઈ કરી હતી તેવાજ આડર આ ચઢાઈનો પણ કર્યો છે. પરંતુ

નફી સમજી કે તેના મુહૂર્તમાં ફેરફાર થયો છે. એ વખતની ધડી કરતાં આ વખતની ધડી તદ્દન ઉલટીજ હશે. કેમકે ત્યાંથી તે યશોવર્માને કેદ કરી લાવ્યો, પણ આંહી સોરઠની ધરતી છે, ગીરનારની મદદ છે, ગુરૂ દત્તાત્રયની રક્ષા છે, અને પથ્થરના મુલકમાં પથ્થર જેવા મજબુત શૂરાઓ વસે છે, તેથી તેમ કરી શકવાનો નથી. આપણા કિલ્લાનો ખસાવ એવો મનમાન્યો કર્યો છે, તેમાંના તમામ એવા ખુરજો મજબુત અને તૈયાર છે, તેની અંદર દાણો ધાસ પાણી હથીયાર વગેરે એટલું બધું ભર્યું છે, અને વળી તે ખૂટે તો નવું લાવવાને કિલ્લાની પછવાડેના ભાગનો શહેરના માણસોને પણ અનુભવો માર્ગ ગીરનારની ગુફાઓમાં થઈ એવી નિર્ભય જગ્યામાં નીકળે છે, કે ત્યાંથી જ બેઠાંએ તે જોડાં બેઠાંએ તેટલું જ્યારે અપ હોય ત્યારે સલામતીથી આવી શકે છે. એથી આપણને ખુરાક, ચાર, અને હથીયારની તો સિદ્ધરાજ જેવા દેશ ચઢીને આવે તો પણ ખોટ પડવાની નથી. આપણા લશ્કરમાં પણ સારો ભરતી થઈ છે. તેઓમાં સંપ જીરુસો અને ચાલાકી ઉત્તમ છે. વારંવાર “અમને કાંક કામ આપો” એવું શૂરા ક્ષત્રીઓના મોમાંથી મૈ ઠામ ઠામ સાંભળ્યું છે. એથી શહેરના લશ્કરની હાલત તો સંતોષકારક છે. “આપણે જાણીયે છીયે કે સિદ્ધરાજ પોતાનો દેશ દૂર, દુશ્મન જબરો અને દેશ અનુભવો હોવા છતાં યશોવર્માની સાથે લડતાં કાયર થયો નથી. બાર વર્ષ સુધી એક આસને પડી રહ્યો, અને વિજય થયો ત્યારેજ તેણે એ જગ્યા છોડી છે. એવો શૂરો આગ્રહી અને સમર્થ છે. હાલ વળી તેની સાથે એ કરતાં પણ વધારે સૈન્ય છે. આંહીથી તેનો દેશ પાસે છે અને આપણો દેશ તેને જાણીતો છે, પરંતુ આપણને બય પામવાનું કાંઈ કારણ નથી. આપણો અજીત દુર્ગ એવી સરસ જગ્યાએ એવા મજબુત વગવાળો અને તૈયાર છે કે, તેને કાંઈ અડચણ આવવાની નથી. તેમાં રહે રહે આપણે સિદ્ધરાજના લશ્કરથી બમણા સૈન્યને કાપી નાંખવામાં આપણું એક પણ માણસ ન ખોઈએ એવું સવડ પડતું છે. આપણે કાંઈ માળવાના ધારના કિલ્લાની પોંઠે બેઝંદોબસ્તી નથી. વળી બારને બાર એવી

શ વર્ષ સુધી સિદ્ધરાજ પડી રહે બલકે તેની આખી જીંદગી પૂરી કરે તો પણ આપણને ગીરનારના પ્રતાપે તેમાં થઈ અનેક વાટે બહાર નિકળાય છે તેથી ધારની પેઠે કિલ્લામાં ભૂખે મરવું પડે કે દુષ્કાળ પડે એવું નથી. આપણે તેના છળ પ્રપંચથી અજાણ્યા નથી. તેના સરદારોના સ્વભાવથી તેના લશ્કરની સંખ્યાથી અને તેની રીતભાત સુધાંતથી બીન માહિત નથી, માટે આપણે યથો-વર્માની પેઠે હાર ખાવાના નથી. તેનું અરૂં લશ્કર ધારમાં ખપી ગયું છે. તેના શૂરા સરદાર માળવાની માઠીમાં મળી ગયા છે. તેના રહેલા અર્ધો તથા સીપાઇઓમાં શૂરનું અભિમાન પેસી ગયું છે. તેઓ દરેક સક્ષને તુચ્છ ગણે છે. તેથી તેઓ લઠતાં બેદરકારીપણું વાપરે છે. ગમે ત્યાં ગમે તેટલાં માણસ વગર વિચારે ધસી પડે છે. તેના સરદારો પણ પોતાની કૃતેહજ થશે એમ ધારી ન કાળજીયા, મોજીલા અને અભિમાની થઈ ગયા છે. અને એ અભિમાનજ તેઓને અસાવધ રાખશે અને તેથી આપણે કાવશું. તેના ખંડીયા, સરદારો, અને દરેક નોકર બાર વર્ષ સુધી લઠી ભૂખ તૃષા વેઠી માંડ ઘેર આઘ્યા ત્યાં તેઓને આ નોકરી આવી તે આકરી લાગી હશે. તેઓનાં મન લઠાઈથી કાયર થઈ ગયેલાં હશે. સામટા વર્ષના વિ-ન્નગને લીધે તેઓની વૃત્તિ ધર તરફ લાગી હશે, માટે તેઓ બિ-લકુલ હેંશ ખુશી કે હિંમતથી આ લડાઈમાં ભાગ લેવાના નથી. વધારે દહાડા લાગે તો રોકાવાના નથી. માટે આપણે તેનો લાભ લેવાને ન ચુકવું. હાથર આપણો જય કરશેજ. એ મદોત્તમતનો મદ જરૂર ઉતારશેજ. પરંતુ આપણે કયે રસ્તે ચાલવું કઈ ચાત્ર પકડવી અને શું શું તૈયારી કરી રાખી કેવી રીતે વર્તવું એ સોચવાનું છે. તેમાં મારી સલાહ એજ છે કે તેના લશ્કરના પ્રમાણમાં આપણી સંખ્યા નાની છે. આપણે તેમાં અચાનક આવી પહોંચવાને લીધે વધારે કરી શકવાના નથી. વળી આપણા યોદ્ધાઓ મને પ્રાણ ક-રતાં પણ વધારે વહાલા છે. જેમ બને તેમ તેમનું રક્ષણ થાય અને દુશ્મનો હઠીને પાછા જાય એમ કરવું. કારણ આપણે આપ-ણા મુઠીબરે લશ્કરથી સામે પગલે લઠવા જતાં જીતીએ એ ધારવું

ખોટું છે. ગમે તેવા તો પણ તે મોટો તેનું લશ્કર વધારે અને શેર થી પાંચશેરી ભારેજ કહેવાય. કદાચ આપણે કિલ્લો મુંકી તેના સામા જઈએ, તો પણ ત્યાં સુધી તો આપણી સરહદમાં દાખલ થઈ જશો, તેટલામાં આપણા ખંડીયા તૈયાર થઈ મદદ કરી શકે નહિ, તેમ તેઓ આપણી ખાતર એ સિદ્ધરાજથી દુશ્મનાઈ બાંધવા વખતે હિંમત ધરે કે ન ધરે. કેમકે આજકાલ એની ખ્યાતિ મુલકમાં વધારે છે. વળી તેઓ આટલા તંગ વખતમાં આપણને શી રીતે આવી મળે? અને આવી મળે તો પણ આપણું સૈન્ય એટલું મજબુત ન થાય કે આપણે સિદ્ધરાજના સામા મેદાનમાં લઠીએ અને તેને નસાડીએ. બધું થઈ શકે પણ તે કરવાને માટે વખત જોઈએ. આગળથી નિર્ભયપણે ગ્રુમ તૈયારી કરી રાખવી જોઈએ. તે કાંઈ બની શકે તેવું નથી, ત્યારે સામા જવાથી કૃતેહજ થાય એમ ખાતરી રહી શકતી નથી. વળી તેમાં આપણા સામટા યોદ્ધાઓના પ્રાણ જાય તેના સો મરે તો આપણા પચાસ પણ મરે, અને તેમાં તેને મોટાને તો કાંઈ ન જણાય. તે તો વળી પોતાના દેશમાંથી બીજું લશ્કર મંગાવે પણ આપણે તો જો છે તે વાપરી બેસીએ. તેના રાજ્ય આગળ આપણું રાજ્ય, તેના ખંડીયા આગળ આપણા ખંડીયા, તેના લશ્કર આગળ આપણું લશ્કર બરોબરી કરવાને લાયક નથી. માટે માત્ર આપણે આપણા શૂર ઉપરજ ભરેંસો રાખી વગર વિચારે શક્તિ વિચાર્યા વિના વધારે શૂરામાં ખપવા આગળ વધી પાછા પડવું એ ડહાપણ ન કહેવાય. આપણે શૂરા છીએ અને તે કાંઈ સાફ ડરકુ નથી. આપણે ક્ષત્રી છીએ તો તે કાંઈ વાણીયા નથી. ધા, રોગ અને દુશ્મનને તુચ્છ ન ગણવા જોઈએ. માટે જો કરવું તે વિચારીને કરવું. આપણી પાસે મુસાફરી કરવા સામાન પણ તૈયાર નથી. સિદ્ધરાજ તો હજી કાલેજ બાર વર્ષની મુસાફરીથી ચાલ્યો આવે છે, પણ આપણને મુસાફરી કરેલાં વખત થયો, તેમ આપણે આપણા આખા લશ્કર સંમેત કદી મુસાફરી કરી નથી; એટલે એ વાતની અડચણ પણ પૂરી છે. હાલ હાલ કાંઈ ડરા તંબુ રાવઠી ગાડાં બળધ મન માંમાં મળી આવે નહિ. આ

મોસમ ઓમાસાની છે. આપણે હુલ્લડાઈ કરી આગળ ધસીયે, ભા-
 દર જેવી મોટી નદી ઓળંગીને સામા જઇએ, ને પછી ન કરે ના-
 રાયણને પાછું હઠવું પડ્યું, તો પૂરી મુશ્કેલી થાય. “અતો ભ્રષ્ટ તતો
 ભ્રષ્ટ” ઓમાસાના દિવસમાં મુસાફરી કરવી એજ મુર્ખાઈ છે, તો
 આવા મોટા સૈન્ય સામા કટકી ફેંજથી લઢવા જવું એ કેમ બને?
 આપણે એક જગે પડાવ કરીને પડીએ ને બીજે આડ રસ્તેથી ફે-
 ર આપને ફુશ્મનો ગીરનાર ઉપર ધસારો કરે, તો આપણને એક
 વખતે બે ઠેકાણે પહોંચવું અશક્ય થઈ પડે. આવાં અનેક કારણોથી
 મારા મનમાં કાગળ વાંચ્યો ત્યારનું એજ ઉદ્ય થયું છે કે આહીને
 સામું લઢવા જવામાં માલ નથી. અલબત્ત સામે પગલે ફુશ્મનને
 ભેટવું અને તેને અધવચ્ચથી ટોપલામાં મારી પાછો હઠાડવો, એ
 વધારે બહાદુરી પરાક્રમ અને યશનું કામ છે. પણ તેવી આશા રા-
 ખતાં ઉલટા નિરાશ થઈએ અને ફસી પડીએ તો એ કાંઈ ડહાપ-
 ણ ન કહેવાય. લઢાઈ છે એ મામલા છે- વખતે ફુશ્મનો જોર પર
 આઘા અને આપણાસૈન્યના પગ પોચા થયા તો પછી ધરબાર-
 થી વિમુખ આપણાં બૈરાં છોકરાં શત્રુને હવાલે જીવતાં રાખી કુ-
 પાઈ મરવું, તેના કરતાં ધરમાં રહીછેલ્લો ઉપાય છાશનો કરી રહી
 છેવટ કેસરીયાં કરી મરવું એ વધારે ઉત્તમ છે. આમ આગળ પ-
 ડવાથી મનમાં દાગ રહી જાય. આપણને હથ્થરે આવા વિજયઘટ
 અજીત કિલ્લાની આવા ફળદ્રુપ પહાડની મદદ આપ્યા છતાં, તેનો
 લાભ ખોઈ હાથે કરી ફુઃખ વહોરવા જવું એ શાણપણું શાનું? મા-
 ટે મારો એજ નિશ્ચય છે કે એ દુલેલાને જીનાઘઠના કિલ્લાના થડ
 સુધી વધારે ફુલાવા દો. એના અભિમાની લશ્કરને આપણે જાહેરમાં
 ડરકુ થઈ વધારે બેપરવા અને મગરૂર થવા દો. અને તેમને આપણા
 કીલ્લાની થડમાં આપણા તીરોના ગોં પાસે આવવા દો, એટલે આ
 પણે ધરમાં બેઠા એકે જીવ ખોયા વિના નિરાતે ફુશ્મનના લોહીનો સ્વાદ
 ચાખીશું. તે ગમે તેટલા આગ્રહી રહેશે તોપણ આપણા શૂરા કીલ્લાની
 ખાતરી છે કે તેનું કશું ચાલવાનું નથી. તેનાં માણસ કુંટાળેલાં છે
 એટલે તે વધારે વાર રોકાઈ શકશે નહિ, વરસાદના મારથી તે જ-

રૂર પડ્યો પડ્યોજ કાયર થયો. આ ટુંક વખતમાં આપણે કિલ્લાનો બચાવ મન માન્યો કરી શકીશું, અને જરૂર પડશે તો પછી શત્રુનું દળ એાધું અથવા કાયર થયા બાદ આપણે અચાનક બહાર નિકળી અડધું લશ્કર જાહેર રસ્તે તથા બાકીના લશ્કર સાથે ફૂતો મોકલી પછવાડેના રસ્તાથી ફેર આઈ આપણા ખંડીયા અને જાગીર દારોથી એક મત કરી, તેઓના પુંડેથી છાપો મારી શકીશું. અને એમ બંને તરફ ધેરો ધાલીને પટણીઓની ચટણી કરવામાં ધીમે ધીમે અનેક યુક્તિથી ફાવશું. માટે હાલતો એજ વિચાર ઉત્તમ છે. આપણે હાલ એ બાબતના બચાવમાં જે સૂત્ર, જે થઈ શકે તે કરવું જોઈએ. અને એક સામટો કોળીયો તેઓનો ગળી જવા કરતાં ધીરે ધીરે વિસામો ખાતા ધરખાર સ્ત્રી સંતાનથી હળતા મળતા તેઓનો સ્વાદ ચાખ્યા કરશું ને તેઓના હાજરી લીધા કરશું. “અણી ચૂંકો સો વર્ષ જીવે.” એક વખત તેને પાછો હઠાડવામાં તેના છાકેલા લશ્કર ઉપર આપણે ત્રાસ બેસાડવામાં ફાવશું તો બીજે વખત ધીમે ધીમે સામટો વખત તૈયાર કરી તેના શહેર ઉપર જવાનો પણ લાગ મેળવી આપણા નામને કીર્તિ આપવાનો, આપણા દેશનો યશ વધારવાનો, આપણા દુશ્મનની ખબર લેવાનો, તથા આપણા પ્રારબ્ધનો તપાસ કરવાનો અવસર કાળે કરીને મેળવશું. પણ હાલતો મને આ વિચાર ઠીક લાગે છે પછી જેમ સહુની મરજી-કોઈએ મારા મત ઉપર હાજી હાજી કરવાની, મને માફ લાગશે એવો વહેમ ખાઈ પોતાના મનમાં ઉદય થતા વિચાર દાખી રાખવાની- રીત ન ગ્રહણ કરતાં, પોતાની જુદી, પોતાના અનુભવ અને પોતાની નિમકહલાલીનો- વગર કુંજીસાઈએ ઉપયોગ કરી, જેમ હમેશ તમે વરતો છો તેમ અહીં થવું જોઈએ. હું ખરેખર સમજું છું કે ખુદ પસંદ રહેવામાં માફ એવ નથી માટે, ખુશીમાં સલાહમાં આવે તે એક પછી એક કહો”.

અલખત માત્ર ક્ષત્રીઓની રીત પ્રમાણે આ વિચાર જરા કેટલાકોને બાધલો લાગ્યો અને રાય ખેંગારનું મન પણ એકવાર યા હોમ કરવાનું થયું, પણ સર્વાનુમતે શાન્ત વૃદ્ધ વજીરોએ એવું સા-

હસ વગર શક્તિએ કરવું એ ક્ષત્રીવદ કરતાં મુખ્યાઈ વાળું વધારે કહેવાય, એમ સિદ્ધ કરી પરિણામે આ વિચાર સ્વીકાર્યા, અને એજ મુજબ અમલમાં આવવાનું નક્કી થયું. તેને લગતી કોશીશ થવી શકે થઈ. અમુક માણસો સહીત રાજ્યએ જાતે તમામ કિલ્લો ફરી તપાસી માંહે તથા બહારથી જોવાનું, ધાનના કોઠાર, સામાન હથિયારના ભંડાર, ધાસની ગંજીઓ, છૂપા રસ્તા વગેરે તપાસવાનું, તમામ લશ્કરની હાજરી લેવાનું, અને બધી બાબતની દેખરેખ રાખવાનું કામ માથે લીધું. યોગ્ય સરદારોને યોગ્ય જુરજોના રાખવાળ, રાત ઓકીના, દિવસ ઓકીના, દરવાજાઓની જાત્રુ ઓકીના, સરદારો તથા બહારથી છૂપે રસ્તે જનાર આવનાર, દુશ્મનના લશ્કરમાં જઈ છૂપી બાતમીયો લઈ આવનાર, શહેરમાં સુલેહ રાખનાર, અને ખંડીયા સામંતો અને ઠાકોરને તેડી લાવનાર માણસો ક્રમવાર મુકરર થયાં. તમામ કામની દેખરેખ રાખનાર નક્કી થયા એટલે શહેરમાં ચોતરફથી મળી શકે તેટલો દાણો વધારે ભરવા અને સામાન એકઠો કરવાનું નક્કી થયું, અને ટુંકામાં કહીએ તો તમામ ગોઠવણ વધારે ગરબડ, દોડાદોડ કર્યા વગર સુલેહ શાન્તિમાં પાર પાડવાની યુક્તિએ અગત્ય જણાઈ તેટલી શ્રાધ્ધી તેમને અમલમાં લાવવાની પેરેવી રાજ્યએ આ બેઠકમાંજ શરૂ કરાવી, અને તમામ કામ પોતાતા હાથમાં ત્યારથી લીધું.

આ વાતની પ્રથમથી શહેરમાં કોઈને જાણ કરવામાં ન આવી. તમામ કામ એવી અપળતા, હૌશિયારી અને સાવચેતીથી કર્યું કે, તેઓ પોતાનું મન ધાર્યું કરવામાં ફતેહ પામ્યા. ધાર્યા મુજબ આનાજ, હથિઆર, સામાનનો સંગ્રહ, કિલ્લાનો બંદોબસ્ત, લશ્કરનો બંદોબસ્ત, મનમાન્યો ટુંક વખતમાં એવો થયો કે તમામ સરદારોને રાજ્યનો વિચાર હિંમત સહાયથી નિરવિઘ્ન પાર પડશે એમ લાગ્યું. તેઓમાં હીમત વધી, હૌશ વધી અને રાજ્યની દેખરેખ, કદરવાની અને સાબાશીથી તેઓને ખાતરી થઈ કે આખા શહેરનો એક વાજ પણ વાંકો થયા વિના, આ સરસ યુક્તિથી આપતિનું ચઢી આવવું વાદળ લોહીનો

એક પણ છાંટો શહેરમાં પાડ્યા વિના, મુંગું મુંગું પસાર થઈ પાછો
એજ ખુશનુમાં વખત પરિણામે આવી પહોંચશે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

એક મોટા વિસ્તીર્ણ યોગાનમાં એક નવું શહેર પાંચદિવસમાં
વસી ગયું હોય એમ લાગતું હતું. તેની આસપાસ એક રાવટીથી
ખીજી રૂપજી નજરે પડે એટલા અંતરે ચારે તરફ ગોળાકારમાં કો-
ટના જુરળોની પેઠે ત્રણગાઉના ઘેરાવામાં રાવટીયો ઘોળી દૂરથી
નજરે પડતી હતી. તેની અંદર હથીયારબંધ માણસો હતાં. તેઓ-
માંના એકેજણા હમણે રાતદિવસ રાવટીની આસપાસ ફર્યા કરતા
હતા. તેઓ શરીરે કાળા મજબુત કાકરેજના કોળીયો ભીલ વગેરે
ધારાળા લોક હતા. તેઓ આજુબાજુથી નવી વસ્તીમાં આવતા
જતા દરેક માણસની હાજરી લેતા, નવા માણસને પોતાના ઉપ-
રીની પરવાનગી વગર અંદર જવા ન દેતા, તથા દૂરથી સામટાં
માણસ કે ઘોડાં આવતાં નજરે પડે તો તુરત રણસીંચુ ડુંકી આ-
સપાસની રાવટીનાં માણસોને સાવધ કરતા હતા. દરેક રાવટીમાં
દસ માણસ, એક રણસીંચાવાળો, તથા એક મુખી રહેતા હતા.
આ રાવટીઓની ઓકામાંથી અંદર પેસતાં ચારે તરફ ગાડાં, બ-
ળઘો, પાડા, ઊંટ, હાથી વેરાતા બાંધેલા, તથા તેના હાકનારા ચારે
તરફ પડેલા હતા. તેઓમાંનાં કેટલાંક હમણે બાર બરદારીના ઉપ-
યોગમાં આવતાં હતાં. જ્યારે લશ્કરની કુચ થાય ત્યારે તેમાં ઊરા-
તંબુઓ રાવટીઓ અને સરસામાન ભરાતો, અને જ્યારે લશ્કરનું
સ્થિર મુકામ હોય ત્યારે તેઓ આસપાસના પ્રગણામાંથી સામટા
સીપાઇઓને સાથે લઈ ઘાસલકડી પાણી સીધુસામાન વગેરે લા-
વવા લઇજવામાં ઉપયોગી હતાં. આવી રીતે વચલી આસ વસ્તીને
પહેલો રાવટીઓનો તથા બીજો આ જનાવરોનો કિલ્લો હતો તેમ
ત્રીજો કિલ્લો મજબુત ઊંચાં સુંદર ઘોડાંઓની પાયગાઓનો હતો.
એટલે રાવટીયોની પેઠે સાધારણ તંબુઓ દરેકની આસપાસ પચાસ

ઘોડાઓ તથા પાંચ સાત રાવટીયા આવેલી એવા ગોળાકારમાં લ-
 શ્કરની ચારે બાજુએ હતા. દરેકમાં એક મુખી પાંચ નાના અમ-
 લદાર મળી પચાસ સવાર એક ડુંકો તથા એક સુતરી રહેતાં હતાં.
 ત્યાં હમેશ પચીસ ઘોડાઓ ઉપર સવારથી સાંઝસુધી તથા બીજા
 પચીસ ઉપર સાંઝથી સવારસુધી સામાન માંડેલા રહેતા હતા, અને
 અપ પડે તો જરા ડુંકા ઉપર ડાંડી પડતાંજ લગામ ચઢાવી પચીસે
 સવાર તૈયાર થઈ ઉભા રહે, એવી ગોઠવણુ નેતાંજ નજરે પડતી
 હતી. ઘોડાઓની આસપાસ સવારોની રાવટીઓ રહેતી. તેઓ વર-
 સાદ અથવા તડકો ન હોય તો મેદાનમાં અને એવા કાંઈ અડચણુ
 હોય તો રાવટીઓમાં રાંધતા, સુતા અને રહેતા હતા. આ તંબુઓ
 વઢાવી આગળ ચાલતાં જે દેખાવ નજરે પડતો તે ઘણો ભવ્ય હતો.
 દૂર સામે નજર કરતાં મોટા પારસનાયના દહેરા જેવા એક સુંદર
 કિતખાખનો તંબુ, સોનાના શિખરે વાળો પહાડની પેઠે ઉભેલો વા-
 દળથી વાતો કરતો હોય એમ લાગતું હતું. તેની પછવાડે બે તેનાથી
 નાના પણ દેખાવમાં તેવાજ દેરાઓ, એક મોટી પાંચ હાથ ઊંચી
 કીનાતતા કોટમાં આવેલા હતા. અને તેમની વાંસે કેટલાક નાના
 મોટા પહાડની ટેકરીઓની પેઠે ઘેરાતા તંબુઓ છુટક છુટક ઉપર
 કહેલા સવારોના તંબુસુધી આવેલા હતા. અને તેની માંવાડ તરફ
 જમણી તથા ડાબી બાજુએ હારબંધ કમવાર તંબુઓ સુંદર આ-
 કારના સામસામા સો કદમનું વચમાં છુટું યોગાન રાખી આવેલા
 હતા. આ વચલા યોગાનમાં આસા ઘોડાઓ, રથો અને બળધો
 આવેલા હતા. મોટો કળસવાળો તંબુ લશ્કરના માલીકનો હતો. તેની
 વાંસેના બે તંબુઓ તેની આજુબાજુ કાનાત હોવાને લીધે જનાનાના
 હોય એમ જણાતું હતું. વાંસેના તંબુઓમાં નોકરચાકરો, દાસદા-
 સીઓ, દરજી મોચી સુધાર વિગેરે નોકરીયાત વસવાયા પોતપોતાના
 ઓળર સમેત રહેતા હતા. મોટા તંબુની જમણી હારમાં આવેલા
 સુંદર રૂપાના, ત્રાંખાના કળસવાળા મોટા અને નાના તંબુઓ ખં-
 ડીયા રાજ, રાણા, ડાકોર વિગેરે જગીરદારોના હતા. તેમજ ડાબી
 બાજુએ સેનાપતિ, ડુંકાપતિ, છત્રપતિ, પાયગાદાર વિગેરે નોકર સ-

રદારો વૈદ્ય, મુત્સદી, બ્રાહ્મણો વિગેરે હતા. દરેક આ મોટા તંબુની પછવાડે નાની નાની રાવટીઓ હતી. ને તેમાં તેમનાં રસોડાં, મોકર, ચાકર રહે તથા ખાસાં રથ, ઘોડાં વગેરે પોતાનાં વાહન મેં આગળ બાંધેલાં નજરે રહેતાં હતાં. આ તંબુઓની હારથી દૂર પછવાડે બંને બાજુઓએ દુકાનો લશ્કરી કામ ચલાઉ કનાતો બાંધી બનાવી હતી. તેમાં સીધુંસામાન, કાપડ, વસાણું, મેવા, શાક ભાજુ વગેરે જે જો-છએ તે મળતું હતું. આ દુકાનો રાતના દસવાગ્યા સુધી ધરાકોથી ભરપૂર રહેતાં અને તેમાં દુકાનદારો પડી રહેતા. આખો દિવસ આ બજારોમાં મોટા શહેરની બજારો જેવી બીડ રહેતી, અને તેમાં જે વખત જે સામાન જોઈએ તે મળતો, તેથી આ લશ્કરને શહેરનું નામ આપવું કાંઈ અયોગ્ય નહોતું. શહેરમાં માટી પથ્થર ઈંટનાં ઘર અને આ લુગડાંનાં ઘર એટલોજ ફરક, બાકી આ લશ્કરમાં રાજ્યદરબાર અમીરોના મહેલો, ગરીબોની રાવટીઓ, દુકાનો, બજાર અને કેટલાંક બૈરોં છોકરોં પણ હતાં. દુકાનોની પછવાડે પાગા વાળા તંબુઓ સુધી છુટક રાવટી તંબુઓ, પરચુરણ સ્વાર, પાળા, જોશી, વૈદ્ય, મહેતા, વગેરેના હતા. મોટા કળસ વાળા તંબુના બે પડખા ઉપર બે મોટા તંબુઓ સાદા મારેલા હતા, તેમાં સરકારી સામાન હથિયાર વગેરે રહેતું. બહારની ફરતીમાં સાધારણ અમીરોનો પહેરો રહેતો. તેઓ તંબુ માંહેના સામાન તથા રાજના તંબુની નીચેબાની રાખતા. રાજના તંબુની માટી ફરતીની અંદર તેના ખાસ વિશ્વાસુ સરદારો હથિયારબંધ ચારે બાજુ પહેરો દેતા, અને પલંગ પાસે પાસખાનોનો પહેરો, તેના શરીરના રક્ષણ સારૂ તે જ્યાં જાય ત્યાં સાથે રહેવા સો માણસો રહેતાં તે વળી જુદાં.

આખા લશ્કરમાં માણસ, ઘોડાં, ગધેડાં, જીંટ, ગાયો, બેસો, પાડા, અને બળદો વગેરે રાતદિવસ હરફર તથા શોરબકોર કરી મુંકતાં. અનાજ, બળતણ, ઘાસ, અને બીજા સામનનાં ગાડાં આસપાસના પ્રાંતમાંથી સંવારોની સાથે ચાલ્યાંજ આવતાં હતાં. કેટલાક તંબુમાં લોકો ગાતા વગાડતા, કેટલાક હસતા રમતા, કેટલાક ગાનમગાન કરતા, અને લઢતા, તથા લોકો ભિળા કરતા અને એક બે જગ્યાએ પોતાનું પ્રિય મરી જવાથી રોકકળ કરતા નજરે પડતા હતા.

આ પ્રમાણે જ્યારી છાવણી જોતાં જોતાંમાં વસી ગઈ હતી. તેનીરચના જેમ જોવા લાયક હતી, તેમ તેનો બંદોબસ્ત, સાવધપણું અને સવડતા પણ જોવા લાયક હતી. જોકે તેઓ જંગલમાં, અ-જાણ્યા મુલકમાં, સામટા જયાબંધ ધણા દિવસથી લાંબો વખત રહેવાના ઇરાદાથી પડ્યા હતા, તોપણ તેઓના ઉપરીઓની અચ-ળતા, બહાદુરી, તથા બંદોબસ્તને બીધે દરેક માણસ તથા જનાવર નં ખાવા પીવાની સવડ કાંઈ વખોડવા લાયક નહોતી. તેઓના ઉ-પર હમેશ દેખરેખ રાખવાને, લશ્કરના માણસોની ખરાબર ખરદા-સ્ત રહેછેકે નહોં તેની પુછ પરછ કરવાને, મહારાજ પોતે વખતા વખત પોતાના મુંદર ઘોડા ઉપર સવાર થઈ અને વખતે પ્યાદલ ચાલતા તમામ લશ્કરમાં ફરતા હતા. રાતે ચોકીના બંદોબસ્તની ત-પાસ રાખવા અમીરો નિમ્નો હતા. તેઓ આખી રાત ચારે તરફ ફર્યા કરતા, અને રાત્ર પોતે વખતે એકઝો નિકળી પડી તેઓની દેખરેખ રાખતો. દિવસે જેમ ઘોળી રાવટીઓથી ચોકીની જગ્યા દે-ખાતી તેમ રાતે તાપના બડકાથી તે જગા વરતાતી હતી. જેમ દરેક લઠવૈઓ દિવસે હથીયાર બંધ સાવધ રહેતો, તેમ રાતે પણ ર-હેતો હતો. તેઓમાં વારા બાંધી એવી સરસ ગોઠવણ કરી હતી, તેના ઉપર દેખરેખ એવી ચુસ્તાઈથી રહેતીકે દરેક વખતે તેઓ સાવધ, લઠવાને તૈયાર, રણશીંગાં, ડંકા કે મોટા નગારાનો અવાજ સાંભળવા ઇંતેજર રહેતા. જે એકદમ જરૂર પડતીતો રણશીંગુ ટુંકા-તું, તેથી જરા ધીમી જરૂર પડે તો ડંકો અને ત્રણ હુકમથી તૈયાર થવાનું હોયતો ત્રણવાર મોટું નગારું વાગતું, ત્યારે તેઓ તૈયાર થતા અને કાંઈ રીવાજ કામ હોયતો છડીદાર વરદી પહોચાડતા. પાળા-ઓની પાસે તલવાર, ઢાલ, તીર, કામડાં અને વખતે સ્વાંગ કઠારી-ઓ, તથા ગુપ્તીઓ, હલકા વડના ચોકીયાતો પાસે ઘાકા, કાતરો, કડીયાળી લાકડીઓ, અને તલવારો, તથા સ્વારો પાસે તલવાર, બાલા, ખરછી, સાંગ, અને ધનુષ બાણ રહેતાં. તેઓના શરીર અને ઘોડાં ઉપર બખતર પાખર રક્ષણ કરવા રહેતાં. તેઓ પો-તાના સરદારોને ઘણું માન આપતા. તેમને માટે પ્રાણ પાથરવાને

તપર રહેતા, તેમ સરદારો પણ ઘણાજ ઉદાર અને માયાળુ રહે-
તા. તેવખતના લઠ્ઠાઈ શુદ્ધ ક્ષત્રી હતા. લઠ્ઠા જવું એ તેઓની ર-
મત હતી. તેમની વહાલી તેમની પુંડે પ્રાણ ન રાખે એટલા ખ્યારથી
ચાહનારી સ્ત્રીઓ પણ તેમને એકામમાં ઉશ્કેરતી. દીલાસા, હોંમત
અને વખતે મદદ આપતી, અને પુરુષો હારીને મોતથી ડરીને પા-
છા આવેતો ફિટકાર દેતી. તેણે મોટું નીચ, કુળને કલંક લગાડે એવું
કૃત્ય કર્યું હોય એમ ગણતી. સ્ત્રીને પોતાનો પતિ વગર વાંકે મારે
કુટે અથવા કનડે એથી તેને જેટલો પતિ અપ્રિય થતો તેટલો તેને
હારીને આવેલો સાંભળી અપ્રિય થતો. તેઓ જેટલું લઢીને મરવા-
ને કિમતી ગણતા તેટલું બીજાને ન ગણતાં જે શૂરો દુશ્મનથી લઢી
સામે પગલે મરે તે સ્વર્ગ જાય, તેની સાત પેઢીને તારે, એમ તેઓ
માનતા એટલે તેમને લઢી મરવાથી મોટી ઇંટનાં નાશ પામે એવાં
ઝૂપડાં કે ધરને બદલે સ્વર્ગની અનુપમ હવેલીઓ, ઘેલી મેલી કે
સાધારણ સ્ત્રીને બદલે ઇંદ્રની અપ્સરા વરે, તેઓનો જીવ હાડકાં
માંસના શરીરમાં પીડાતો રહેછે તેને બદલે દેવતાઈ દેહમાં સદાને
સાર વાસ કરે, અને ટુંકામાં નાશવંત સુખોને બદલે અનાશવંત
સુખને સાથે સર્વોત્તમ પ્રભુ પદ મળે, અને તેજ ક્ષણે-મુવાકે આ-
કાશમાંથી વિમાન આવી ઉચકી જાય, પછીતે લઢી મરતાં શું કામ
ડરે? દુનીઆમાં તેનું નામ અમર થાય, તેનાં સ્ત્રી છોકરાંને પોતાનો
સરદાર પાળે, તેમને જીવ્યાંજીણું થાય, પછી તે લઢતાં કેમ પાછા હો? તેઓને નિશ્ચય હોયકે “મરવુંછે.” આપણા મરવા ગયાથી મરાતું
ને જીવવું ચાહ્યાથી જીવાતું નથી. પછી તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ ક-
રવામાં, પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ કરવા અને સરદારોને પ્રિય થવા શું
વિચાર આણી પાછા પડે કે ડરે? તેઓતો મરવાને આતુરજ રહેછે.
કારણ જન્મ્યા ત્યારથી મરવુંતો સિદ્ધછે પછી નાહક રીખાઈ કષ્ટાઈ
ને તાવ રોગથી પીડાઈને ધરના ખૂણામાં પડી મરવાથી તેઓના
તમામ ઉપર ખતાવેલા લાભ જાય. આવા વિચારના રજપુતો આ-
ખા લશ્કરમાં અને દેશમાં હતા. ત્યારેજ તેઓ સ્વતંત્ર રાજ્ય કરતા.
દુશ્મનને હંકારતા અને જ્યાં જાય ત્યાં વિજય કરી પરદેશોને દેશની

હદમાં પગ પણ મુંકવા નહોતા હતા. પણ અકસોસા!! તેઓની એવી સ્થિતિ, એવું શૂર એક સરખું રહું નહીં. ધીમે ધીમે તેઓમાંથી ક્ષત્રીવટનું અભિમાન, કોહી અને જીરસો ઓછાં થતાં ગયાં. મહિમાદે કુસંપ વધતો ગયો તેથી તેઓની હાલત માઠી થતી ગઈ, અને છેવટ તેનું પરિણામ આજે આપણે બકરી જેવા જેમ દારે તેમ દારાતા ભૂખેમરતા જોઈએ છીએ એ આવ્યું” યથા રાજ તથા પ્રજા” તેમના એવા હાલ યથા પછી તેમની પ્રજા, રાજધાની, તેમનાં શાસ્ત્ર અને ધર્મના બૂંડા હાલ યાપ એમાં શું આશ્ચર્ય! અકસોસા!!

આવી રીતે સિદ્ધરાજ જયસિંહનું સૈન્ય પડેલું હતું. મોટો સેનેરી કળસનો તંબુ તેનો પોતાનો તથા વાંસે કીનાતના પડદામાં તેની મા મીનલ દેવી તથા રાણી ઇચ્છન કુમારીના તંબુ હતા. તે સારા શુકન જોધને ખાલ્લોની આસા લધને તેમને પુષ્કળ દક્ષિણા આપી, પોતાની પ્રિય પ્રજાના કુલોના વરસાદમાંથી તેમના અંતઃકરણનો આશિર્વાદ લેતો હંખનાદ, રણસીંગા, ભેર, મોખત અને બીજાં યુદ્ધ વાજાંવના નાદ સાથે ભાટ ચારણના ડુહા કવિત સાંભળતો ઠરાવેલા મુહૂર્ત પાટણ શહેરમાંથી પોતાના લશ્કરના પગરવની રજથી સૂર્યને ઝાંખો કરતો નિકળ્યો હતો. તેની સાથે તમામ જાતના મોટા બાપારી અને તમામ કારીગરો જથાબંધ હતા. તે જ્યાં મુકામ કરતો ત્યાં શહેર વસતું તે વિષેનો કાંઈક ખ્યાલ ઉપરના વર્ણનથી બંધાયો હશે. તે પાટણથી નીકળી વાથેલ, મુજપુર, ઝીંઝુવાડા, વઢવાણ અને સાવલાને રસ્તે લશ્કરનો જમાવ કરતો રાયખેંગારના મુલકમાં નિર્ભયપણે ચાલ્યો આવ્યો. પણ આ તેના અકસ્માત આવવાની રાયખેંગારને મોડી ખબર પડવાથી, તેને અધવચ્ચ અટકાવવા કાંઈ પ્રયત્ન નહોતો કર્યો તેથી, તથા તેના જબર, બહુ મોટા લશ્કરને લીધે જીનાગઢના પાદર સુધી તેને કોઈએ ખાળ્યો નહિ. અને અરૂં કહીએ તો એ વખતમાં તેની પોતાની બહાદુરીને ચપળતા, તેના લશ્કરના તથા સરદારોના બળ અને ધિરજ, અને તેના સામઠા જથાનાં માણવાના વિજય પછી મુલકમાં એટલાં બધાં વખાણુ થયાં હતાં

એથી લોકોના મનપર તેના બળનો એટલો બધો ત્રાસ ખેંચેલો હતો કે, કોઈની સામે યવાની હીંમતજ ન આવી. તે જ્યાં ગયો ત્યાં દરવાજા ખુલ્લાજ દીઠા. જે માગ્યું તે મળ્યું, તેથી તેને કોઈ રીતની હરકત આપણે હાલ વર્ણવી તે છાવણી જીનાગઢથી એ ગાઉ દૂર આવી નાંખતાં સુધી ન આવી. તેના લશ્કરનો દબદબો જોઈને તેના રોબથી રાયખેંગારના ખંડીયા એટલા બધા ડરી ગયા, તેના વહાલા મંડળેશ્વરો અને ઠાકોરો એવા તો યરયરી ગયા, કે તેઓ-ને પોતાનું રાજ્ય જળવડું મુશ્કેલ લાગ્યું. તેમનું તથા તે-મના રાજ્યનું આણ્ય સિદ્ધરાજની મરજી ઉપર આવી રહ્યું, ત્યાં તેઓ પોતાનું રાજ્ય, ધન દોલત, અને કબીલો સિદ્ધરાજના હાથ આગળ ખાલી મુકી, રાયખેંગારને મળવા શી રીતે હીંમત લાવે? તેમાં કાંઈ તેમનો વાંક નહોતો. જગતમાં સ્વાર્થ રહીત સંમંધ થોડા-જ માણસોનો છે. તળાવ મૂકું યવા આણ્ય કે તેની પાળે લોક ઓ-છા જવા લાગે. બાગ ઉજડ યવા માંડે કે પક્ષિયો ખસવા માંડે. આપણે પૈસાવાળા હોઈએ ત્યાં સુધી લોક આપણને ચાહે, અને જ્યારે તે પૈસા ગયો કે લોક પણ આપણને મુકી બીજા ધનાઢ્યને ફાલી ખાવા જાય, ને તે દુર્બળ યાય એટલે ત્રીજાને એટે છે. આ-વી રીતે વિશ્વનો નિયમ છે, કે અમુક વસ્તુ કે જીવ જ્યાં સુધી કોઈપણ રીતે લાભદ છે, ત્યાં સુધી સહુ તેને ચાહે છે. સારાંશ અ-ઢતીમાં સહુ ચઢાવવામાં મદદ કરે. “ભાગ્યશાળીને ભૂત પણ રળી આપે” પણ જ્યારે તેની પડતી આવે, તેના ઉપર આપત્તિનું વા-દળ ચઢી આવે, ત્યારે તેને વિરલા પ્રભુના પ્રિય વળગી રહી મદદ ક-રેછે. બાકીના તો તેને ચઢતીમાં જોમ ચઢાવવામાં, તેમ પાડવા માં તૈયાર થાય છે. જે સ્વાર્થી તેને ચઢતીમાં વળગ્યો હોય, તેજ પડતીમાં તેના શત્રુને જઈ મળે છે. માણસનું પારખું કરવાનો વ-ખત આ છે. અને તે આ વખત તો રાયખેંગારને બાગ આબો હતો, તેના ખંડીયા, ઠાકોરે વિગરેએ જાણ્યું કે સિદ્ધરાજથી રાયખે-ંગાર જીતનારે નથી, ત્યારે નાહક રાયખેંગારને આશ્રય આપી વિનાશ કરવામાં શું શાણપણું? મનુષ્યનું વલણ ન્યાય અન્યાય ઉપર ન રહેતાં

પોતાના સ્વાર્થ તરફ વધારે સહેલાઈથી વળે છે. તેમ તેઓને પણ આ વખત રાયખેગારને મદદ કરવામાં જેટલું નુકશાન જણાયું, તેટલું જ તેમને સિદ્ધરાજને મળી જવામાં લાભકારક જણાયું. તેથી તેઓ- માંના કેટલાક નફ્ટ સિદ્ધરાજને મળ્યા, કેટલાક મધ્યસ્થ રહ્યા અને માત્ર થોડાજ સરદારોએ તેને દિલાસા પત્ર લખી મદદ આપવા ક- બુલાત આપી, પણ તેઓથી એ પોતાનો મુલક મુકી સિદ્ધરાજની આંખ આંજી મદદ કરવા જવાયું નહિ. આથી સિદ્ધરાજને વધારે હીંમત આવી, પોતાની ધારણા વધારે વહેલી પાર પડવા ખાતરી થઈ, પણ જ્યારે તેણે ગીરનારનો કિલ્લો જોયો, તેના ઉપરના બંદો- બસ્ત અને તૈયારીની ખાતમી જોઈ, ત્યારે તે કાંક ધીમો પડ્યો. તે એક કોળીયે જે લાકુ ગળી જવા માગતો હતો તે, તેમ કરતાં ગળે અટકશે એમ લાગ્યું. એક ધાથી જે નિશાન પાડવા ચલાતો તે ધણા ધાએ પડશે અને એક દિવસે એક હુમલાથી અને એકજ વખતના અમ અને યુક્તિથી શહેર કબજામાં આવશે એમ ધારેલ તે જોવ- તાં ધણા દહાડા ધણા હુમલા ધણી યુક્તિથી મહા મહેનતે સાંપડશે એમ લાગ્યું, એટલે તે ધીમો પડ્યો. તેનો મદ કાંક ઉતર્યો, પણ તેના મદોન્મત સરદારો તથા માળવાની જીતથી કૂલી ગયેલા ક્ષત્રીઓએ તેને પાછો જાગૃત કીધો. પોતાના બળનો પોતાની ધારનો કિલ્લો લે- વાને કામે લગાડેલી યુક્તિઓનો ઉપયોગ ખેદરકારપણે જય થશે- જ એમ ધારી કરવામાં એક કરતાં તેઓએ વધારે વાર માર આધો. એકદમ સામટા માણસોથી કિલ્લા તરફ ધસતાં તેઓને કિલ્લામાંથી તીરોના વરસતા વરસાદે લોહી લુહાણુ ચહેરે, કેટલાકને મરેલા અને કેટલાકને ધાયલ કરી વારંવાર પાછા કાઢ્યા. પણ આવી રીતે એક સરદારના મારે આવાથી છોકેલા સરદારોને સચ્ચર ન રહી અને પોતે જશે તો જરૂર જય થશે એમ ધારી એક પછી એક તમામ સરદારો મુંઝનો સ્વાદ ચાખી આવ્યા. ગીરનારના અજીત દુર્ગનાં ઘર્ષન કરી આવ્યા. તથા પોતાના કેટલાક વહાલાની દેહો અને રૂપીર અર્પણુ કરી આવ્યા. આથી સિદ્ધરાજને વધારે ચીઠ ચઢી તે પોતે સામટા સૈન્યથી ચઢ્યો અને પૂરજોશથી કીલ્લાના થડ સુધી જઈ પહોંચ્યો.

કેટલાક શૂરાઓ ખાઈતરી ખીલાઓ ડોકી કીલ્લાપર ચઢવા સામટી જગે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા પણ સોરઠી ફોજ કાંગરે કાંગરેથી ખાણુઓ વરસાદ વરસાવતી તથા કીલ્લાપર ચઢનારાઓને અખુટ પથરોના મારથી ગળડાવતી મંડી રહી તેથી સિફરાજ જેમ વધારે વાર ટકી રહ્યો, જેમ તેણે બેકાયદે વધારે હિંમતથી કુક્તિઓ વાપરી માથાફાડ કીધી તેમ તેને વધારે નુકશાન થયું. તેનાં માણસ કીલ્લાની આસ પાસ ઠામ ઠામ મરેલાં પડ્યાં. ચારે તરફ પોતાની ફોજ ભોંહી લુહા-ણુ જણાઈ અને અંતે પોતાના શૂરાના પગ ઢીલા થયા જોઈ પોતાના વહાલા શૂરાઓ, અને કીમતી સરદારોનો કીલ્લાને ભાગ આપી પોતાની છાવણી તરફ ફર્યો. આ વખત તેને પોતાનાં સામટાં માણસ માર્યાં ગયાં અને જખમી થયાનું જણાયું અને એમ હો-વું જોઈએ. કારણુ આ ગીરનાર ગઢની યાત્રા તેના સરદારોએ પ્રથમ આવી કરી ત્યારે ત્યાંના વાઘ વર શીઆળ સમડી કાગડા રૂ-પી બ્રાહ્મણોને પોતાના ગળા અને હિંમત પ્રમાણે માણસોનું મન માણ્યું ભોજન આપ્યું ત્યારે મહારાજ પોતે વધારે ત્યારે એથી વધારે ભેટ કરે એમાં શું આશ્ચર્ય! મદોન્મત્ત બશ્કરના આવા હુમલાથી રાયખેંગારને ઝાંઝું નુકશાન ન થયું. કારણુ તેનાં માણસોને રક્ષણ કરવા કીલ્લાની સહાય અને શત્રુનાં સામટા જીત્યને તો માર ખાવા-નું જ નેદાન હતું. પણ એથી તેને ઘણો લાભ થયો. તેનાં બશ્કરમાં હિંમત સંપ અને શૂર વધ્યું અને દીનબદીન તેમાં વધારો જ થતો ગયો. તેમજ સિફરાજની આંખ પણ પાછળથી ઉઘડી. હવે તેને જણાયું કે બધા કીલ્લા અને લઢવૈયા સરખા નથી હોતા. તેમના મગજમાંથી જીતનો બરાએલો પવન છેવટ ઓછો થયો. તેના બેદર-કાર બશ્કરની શુદ્ધ ઢેકાણે આવી અને તેઓએ જાણ્યું કે સામા કા-કા મળ્યા ખરા. પાંચ સાત વખત જાંના અણુધાર્યા જીદી જીદી જગાએથી સિફરાજ અને તેના સરદારો, સામટા અને છુટા જવાબા હુમલા બઈ ગયા પણ તેમની મુલાકાત લેવાને રાયખેંગારના શૂરા પોતાના વારા પ્રમાણે હાજર જ રહેતા. જેમ જેમ દુશ્મની તેમના હ-તાવળાપણાથી, સાહસથી ને દરકારીપણાથી માર ખાતા તેમ તેમ

તેઓ એ બધું જોઈ વધારે સધીરા વધારે શાન્ત અને હીંમતવાન થતા ગયા તેથી અને રાયખેંગારની મહેનત યુક્તિ અને બુદ્ધિથી કુશ્મનોના દરે દરે અમુક માણસોના ભાગ લીધા વિના રહ્યા નહીં.

આ પ્રમાણે વારંવાર સિદ્ધરાજનાં માણસોની હાર થવાથી તેમના શાણા સરદારો અને શૂરાઓ મરવાથી તથા કોઈ પણ રીતે ન કાવી શકવાથી તેઓના ભિન્નમાંથી ઉન્નતાદ્યનો પવન ઉડી ગયો, તેઓ સાહસ કરવાની સજ્જ પામ્યા અને તેથી તેઓ ડંડાબીંત અને નરમધેશ જેવા થઈ ગયા. હવે તેઓએ આ કામ કેટલું અને કેવું બિઠટ તથા બંધકરે છે એ બરાબર જાણ્યું. ધારના ખુલ્લા અને ગીરનારના ત્રણ તરફથી કુદરતી મોટા પહાડોથી રક્ષામ્ભલા કિલ્લામાં તેઓને જમીન આસમાન જેટલો ફરક લાગ્યો. પોતાના શૂરા અને સૌરઠના શૂરામાં તેઓને બળ તથા હીંમતની તુલના સમજાઈ, અને તેથી તેઓએ હવે નાહક કિલ્લા ઉપર ધસારો લઈ જવાનો અમ લેવા બંધ કર્યો. “રાયખેંગારના શા બારે છે. કાલે તેનો કિલ્લો જીતી લઈશું,” એ કહેવું છોડી દીધું, પોતાના બળથીજ જય થઈ શકશે એમ ન લાગ્યું, અને તેઓ વારંવાર “કાલ જીતીને ઘેર જશું,” એવું કહેવાને બદલે, “હાથર કરશે તે થશે” એમ ખોલવા લાગ્યા. આથી ઘેરાનું કામ લંબાયું. તેઓને તેનો ક્યારે અંત આવશે એ ન સમજાયું, અને તેથી ધર તરફ વળવાની અધીરતા વધી. વળી જ્યારે જ્યારે તેઓને સિદ્ધરાજનો આગ્રહી સ્વભાવ, હઠીલા વિચાર યાદ આવતા ત્યારે ત્યારે તેમાં વધારો થતો. અને બારે વર્ષે માળવેથી આવી ઘેર જંપીને બેઠા નહોતા, ત્યાં બીજાં બારનેબાર ઓવીસ વર્ષનો દેશવટો આવ્યો હોય એમ તેઓને લાગ્યું. એથી તેમની અધીરતામાં વિશેષ વધારો થયો. “શું આપણે આખી ઉમર જંગલમાં પડીજ રહેવું ! માઆપ, સગાં કુટુંબનો આખી ઉંમરનેસારે ત્યાગ ! હાથે કરીને બલિષ્ઠ ઉપર ચીકી નાંખી દેશનિકાળ ! બાયડી છોકરાં સારૂ કમાવવું તેમનું મોં ક્યારે દેખશું એ સમજાતું નથી, પછી એ રણવું શા કામનું ?” આ પ્રમાણે ઠામઠામ લોકો બડબડવા લાગ્યા, જવાનીયા પોતાની જવાની ફાકટ જતી રહેવાનો, મધ્યાવસ્થા વાળા

પોતાની તે અવસ્થા જવાનો અને વૃદ્ધો પોતાની હિંદગી પૂરી થવાનો, તેમ કાચા ફુંવારા ખરા દહાડા ફેંગટ જવાનો વિચાર કરતા અને ઉદાસ થતા ગયા. તેથી સિદ્ધરાજનું લશ્કર—જો કે બાણું મોટું હતું તોપણ—આકડાના માંડવા જેવું થઈ પડ્યું. એટલે તેનાથી કાંઈજ થઈ શક્યું નહિ પડ્યાં પડ્યાં આધા કર્યું અને ઘરખાર સંભારી બ-ડખજ્યા કર્યું. આ બધું જાણી સિદ્ધરાજની ખેચેનીમાં પણ વધારો થયો. તેની મતિ મૂઝાવા લાગી. તેને કોઈ વાતની વગ ન પડી. તે પોતાની તમામ યુક્તિ વાપરી ચૂક્યો હતો. માળવાનો કિલ્લો જીતતાં લાભદ જણાએલ રીતે કરી ચૂક્યો, પણ નાના રોગનો ધલાજ મોટા પર ન ચાલે, તેમ સાધારણ કિલ્લાપર કૃતેહ મેળવેલાં સાધનો ધી-રજથી અમલમાં લાવવાને બદલે એકદમ દુશ્મનને સાવધ રાખી પોતાના બળ અને શૂરના મદમાં બેદરકાર ઉપયોગ કરી ચુક્યો અને તેમાં તેણે બૂલથાપ આધી. હવે તેણે છેલ્લો ઉપાય છાશનો કરવાનું ધાર્યું. જુનાઘઠમાં જે નાકાંમાંથી અનાજ વગેરે જતું હતું તે ઉપ-રની ચોકીઓ બહુ સખત કરી અને તેમાં દરીયા મારગે રાયખેંગારને સામાન પહેચેછે જાણી તમામ બંદરોએ પણ ચોકી મુંકી. પણ તેણે કાંઈ સોરઠના પ્રજાખ્યાર ઉપર ચોકી મુંકી નહોતી. તેઓએ એક સંપે પોતાના ખ્યારા રાજાને સહાય કરી. તેને છાને મારગે ડુંગ-રાની ધાંટીઓ ઓળંગી પોતાનાં જાનવર ધોળ્યાં કરી વાઘ રીંછનો ડર રાખ્યા વિના જરાપણ ભેદ ન કૂટે તેમ હજારોમણ દાણો પહો-આજ્યા કર્યા અને તેનો અટકાવ સિદ્ધરાજ થોડોજ કરી શક્યો. વળી આગળથી રાયખેંગારે પણ ચેતીને કાંઈ અનાજનો સંગ્રહ થોડો નહોતો કર્યો. આ પ્રમાણે કિલ્લાને અનાજ પૂરું પડતું, તેમ પાણીની કાંઈ કમી નહોતી આખા ગીરનારનાં અખૂટ ઝરણો કિલ્લામાંથી ઠામ ઠામ વહ્યા કરતાં, તેમ પહાડપરની ઘાસ વનસ્પતી પણ સદા જનાવરોને મજે જતી. તેથી તમામ કિલ્લાના જીવ પોતાના એકાંત વાસમાં મોટા ગીરનાર દેવના પ્રતાપથી કામડુર્ગાર્ષી પર્વતની પાસેથી જે નેહિએ તે માગી લઈ અનંત કાળ સુધી સુખી રહે એવી હાલ-તમાં હતા. તેથી કોઈ નિર્ભયપણે પોતાનો વખત ગાળતા હતા. તેઓ

આ પ્રમાણે જોવામાં સધીરા હતા, પણ તેમને આ લઠાઇથી વિજય મેળવવાની ધણી જરૂર હતી. કારણ તેમના જીવ ઉપર આવી પડી હતી. એટલે તેઓ પોતાના કામથી સિદ્ધરાજના સૈન્ય જોવા બેઠકાર નહોતા. સિદ્ધરાજનાં માણસ કિલ્લો લેવામાં પરાજય પામે અને પાછા જાય તો તેમને વિશેષ નુકસાન નહોતું, પણ જો આ સોરઠી શરાઓ હારે ને કિલ્લો શત્રુ સ્વાધીન થાય તો, તેઓનાં ધરબાર લૂટાય, જૈરાં છોકરાં રઝળે, પોતે કપાઈ મરે અથવા દુશ્મનના હાથમાં જાય અને તેથી યુરા હાલ થાય, માટે તમામ લશ્કરની કાળજી કિલ્લાનો બચાવ કરવાની પરિપૂર્ણ હતી. તેમ તેની બીજી રૈયતને પણ પોતાનાં ધરબાર લૂટાવાનો, થયો નથી ને થશે નહિ એવા રાજને ખોવાનો, અને પોતાની અપકીર્તિ, પરતંત્રતા થવાનો ભય, તેથી શૂરા જવાન પ્રજના માણસો પણ કિલ્લાનો બચાવ કરવામાં રોકાયા હતા. તેથી રાયઝેગારના લશ્કરને વધારે હીમત મળી. સારાંશ નાનાં મોટા કિલ્લાનું રક્ષણ એવી સાવધાનીથી કરતા હતા કે આ ઘેરાબો ક્યારે અંત આવશે એ સિદ્ધરાજને સમજાયું નહિ. તેણે લોકોને ફાડવા ધણી કોશીશ કરી પણ તેઓ શુદ્ધ માખાપના અને રાયઝેગારના રાજથી કોઈ રીતે નાખુશ નહોતા એટલે એ વાત પણ એજે ગર્હ કિલ્લાની દિવાલ તોડવા, તેમાં ગાખડાં પાડવા દરવાજા તોડવા ધણી દગાફટકા વખત બેવખત કર્યા પણ અડધી અને પાછલીએ સોરઠી શૂરા વાતો કરતાજ, ચોકી ભરતા દરેક કાંગરે દીઠા, એટલે તેના તમામ પ્રયત્ન નિષ્ફળ થયા. અને એથી દરેકના મનને સિદ્ધ થયું કે પ્રયત્ન મનુષ્યના, પણ પરિણામતો જગત્કર્તાના હાથમાંજ છે અને આપણે આગળ જોઈએ છીએ કે તે કેવી રીતે પરિણામ આણેછે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

એક સુંદર રાજ્ય મહેલના ત્રીજા માળમાં મધ્ય ભાગે હોંચો-ખાખાટ બાંધેલો હતો. તે રૂપાનો બનેલો તથા સોનાથી રસેલો લાંબો પહેાળો ઢીક હતો. તેની ચારે સોનાની સાંકળ સોનાની નીચે ધુધરી-

દાર તબકડીઓને પુતળાઓથી સંકળાએલી રૂપાના કડામાં બેરવેલી હતી. મહેલમાં ચારે બાજુ ભોંયતળાએ તથા ઉપર છતની જગ્યાએ સ્વચ્છ અરીસા જડેલા હતા. તેથી તે માહેની વસ્તુઓનાં સામટાં પ્રતિબિંબ જે તરફ જોઈએ તે તરફ નજરે પડતાં હતાં. મહેલની બારીઓ તથા બારણાની કિનારીઓ રંગીન કાચના કટકાથી મંગળની પેઠે શણગારેલી માણેક લીલમ જડ્યાં હોય એવી દૂરથી દેખાતી હતી. આ હોંઓળાખાટ ઉપર એક સુંદરી પચીસ વીશ વર્ષની નિદ્રાવશ પડેલી હતી. તેના હાથ પગ આમ તેમ પડેલા અને તે ખેબાન અવસ્થામાં હતી, છતાં તેના શરીરપર લૂગડાં જેમ જોઈએ તેમ મધીદાસર અને શાભીતાં હતાં. તેના નાકસોરાંમાંથી જરા ખાટો અને ગંધાતો આસ નિકળતો હતો. કમળની પાંખડી જેવાં તેનાં આંખનાં પાંખયાં બંધ હતાં. તેના રાતા હોઠમાંથી ઉબ્બળ દાંતની હાર થોડી થોડી દેખાતી હતી અને તે જરા પણ હાલ્યા વિના સ્થંભી રહેલી એવી દેખાતી હતી કે અબજો માણસ તે સુંદર શિલ્પશાસ્ત્રીની ઘોડેલી પુતળા અથવા ઇંદ્રની અપ્સરા કહે. તેની બાજુ ઉપર તેનાથી એક વેંત દૂર એક પુરુષ ધહુંવરણો પડેલો હતો. તેના પગ નીચે લટકતા, હાથ છુટા, મોં ઉઘાડું, અને તેમાંથી ડુર્ગંધ નિકળતી હતી. તેના નાકનો આસ મોટો ઘોર બાલાવતો હતો. તેની પાંખડી નીચે પડીગએલી અને તેના હાથમાં એક નાની રૂપાની પ્યાલી હતી. તેના પગ પાસે નીચે દારૂની બતક ઢોળાએલી પડી હતી, તેથી ખાટી ગંધ ચારે તરફ એવી ફેલાઈ રહી હતી કે તે ઓરડામાં પેસનારને ત્યાં દારૂ ઢોળાએલ છે અને તેનાજ પ્રતાપથી આ ખે માણસો ખેબાન પડેલાં છે એવી ખબર તેને નાક મારગે પડતી હતી. આવી સ્થિતિ થોડીવાર રહી તેવામાં એક ચાળીસેક વર્ષનો જૈારવરણો બાગ્યશાળી પુરુષ નીચેના દાદર પરથી આનંદિત ચહેરે નિશાચી રાતી થએલી તથા ઘેરાએલી આંખે કમરમાં કટારી અને હાથમાં તલવાર સમેત ઉપર ચઢી આવતાં દાદર આગળ છેલ્લે પગથીએજ સ્થંભો તે ધારી ધારીને હોંઓળાખાટ તરફ જોઓનીઓ થઈ જોવા લાગ્યો. તેની છાતીમાં જોરથી કોહી વહેવા માંડ્યું, તેનું હૃદય ધબકવા લાગ્યું,

તેની ઘેરાતી આંખો ફાટી પડી અને તે વધારે લાલ થઈ ગઈ, તેના અંદરે ઉપર રતાશ પથરાઈ ગઈ, તેના હાથપગ થરથરવા લાગ્યા અને એકાએક તેના મન ઉપર ગુસ્સાએ એટલા ઝેરથી અસર કરી કે તેની વિચારશક્તિ અને તેના ડહાપણને દબાવી નાંખી, તેને ક્રોધરૂપ—ભયંકર કાળરૂપ એક ક્ષણમાં કરી દીધો.

માણસના મનની ગાદી ઉપર જ્યારે ગુસ્સો ખેસેછે, તેના શરીરનો જ્યારે એ કાળદેવ સરદાર થાયછે, ત્યારે તેનામાં ગમે તેટલી બુદ્ધિ, ગમે તેટલો ઉપકાર, ગમે તેટલી દયા, અને ગમે તેટલી આશાઓ ભરેલ હોય, તે તમામને દબાવી નાંખે છે. તે વેળા તે તમામ વાત ભૂલી મરવા મારવા ઉપર આવી જાયછે. ગમે તેવા નિર્બળ ને સમ્બળ, ગમે તેવા શાણા ને એક ઇંદ્રિના જ્ઞાનવાળો, અને ગમે તેવા દૂર અંદેશી ને સાહસ કરનાર તેજસ્વી બનાવી દેછે. ગુસ્સાને દબાવવો, તે જ્યારે હુમલો કરે ત્યારે તેને હરાવી વશ કરવો, તેના કબજામાં મનોવૃત્તિઓને ન જવા દેવી, તેના પાપી બળને સદ્વિચાર શાન્તિ કે ક્ષમાથી હઠાવવું એ ઘણુંજ મુશ્કેલ છે. એ વખત ઘણું સાવધ તથા ક્ષમાવાન રહેવાની અગત્ય છે. મોટા શત્રુને, દૈત્યને કે દેવને જીતવો સહેલ છે, પણ ગુસ્સાને જીતવો કઠણ છે. માણસનો એ સર્વથી મોટો શત્રુ તેના શરીરમાંજ રહી વખતા વખત તેને ખડું હેરાન કરેછે. ઘણાં નીચ, પાપી કર્મ એ ફુગટ કરાવે છે, અને એવી રીતે નુકસાન કરેછે, કે જને માટે તેનાથી હારેલો માણસ—તેનો માર ખાઈ લોથ પોથ થઈ ઠેકાણે આવેલો આત્મા—પછીથી ખડુજ રહેછે, કઠણેછે તથા પોતે તેને જીતી ન શક્યા—તેના ગુલામ થયા—માટે અંતઃકરણથી પસ્તાયછે. એ જખરદસ્ત પક્ષીત આપણેજ હાથે આપણને મારે, આપણેજ પગે ખાડામાં નંખાવે એવો છે, તેથીજ તેને જીતવામાં મોટી બહાદુરી, ખરીનામના, અને ખરા જ્ઞાનની જરૂર છે. રાતદિન જાગતા જીવતા, આપણી પૂઠે પડછાયાની પેઠે ભમતા, આપણને ખરાબ કરવા, પસ્તાવાના પૂરમાં તણાવવાને તૈયાર રહેલા શત્રુથી ક્ષણભરે ગાફિલ ન રહેવું, એ મોટામાં મોટું લાભકારક છે. પણ થોડાજ જ્ઞાનીઓ તેને જીતી શકે છે. તેને

જીતનાર આ લોક અને પરલોકમાં સુખી થાયછે પણ સહુનાં ભાગ્ય એવાં ક્યાંથી હોય ?

એટલાજ માટે આ માણસ આ વખત પોતાના ગુસ્સાને મન કર્મ વચનથી આધીન થયો, અને તેના તાત્કાલ પોતાની મનો વૃત્તિઓને સોંપી કે તેણે તુરત તમામ સારી વૃત્તિઓને દબાવી દીધી, અને પોતાની નાશ કારક, કાળરૂપ, વૃત્તિએ એવું તો બળ વાપર્યું કે, તેણે આ દબાવ શાથી નજરે પડ્યો, ખરી વાત થીછે, તેઓ અપરાધીછે કે નહિ, એ કશું વિચારવા ન રૂતાં એકદમ બસ તેઓને મહા અપરાધી, ચંડાળ કૃત્ય કરનારાં નફી ઠરાવી બેસાડ્યાં, અને તે એટલે દરજ્જે સુધી કે તે એક છલંગ ભારી હીંચોળાખાટના થડમાં આવ્યો, અને આ બંને દેહોને તુરત મોટામાં મોટી સજા કરવાને પોતાના હાથમાંની તલવાર મીઝાંનમાંથી કાઢી વિજળીના જેવી ચમકતી લોહી પીવાને ઘણી ઝીણી ધાર કરી આતુર રહેલી, કાળરૂપ દેવી, હજારોનું લોહી પીતાં ન ધરાય એવી શાકીણી ઉછળી, અને જોરથી જેવી તે બંને પ્રાણીઓ તરફ પાછે પગે નાસી આગળ ધસી તેવી તે સૂતેલાં નિરઅપરાધીઓની રક્ષક દેવીએ, તેમની વિધાતાએ, તેમને વધારે વખત જીવાડનારે, સત્યને આહ્વાનરે ઝીલી, એટલે ડુનાઆમાં સત્યછે, સાચને કદી ન લાગે આંચ એ સિદ્ધ કરવાને, તે તલવાર હીંચોળાની સાંકળીમાં અથડાઈ એક તબક્કાની કોર પાડી નાંખી. આથી હીંચોળાને મોટો આંચકો લાગ્યો, તે આખો હાલી ગયો, અને તેથી તે ઉપર સૂતેલાં બંને માણસોનાં શરીર પણ હાલ્યાં. ધુધરીઓનો મોટો ખણખણાટ તથા તળવારના ધાનો પણ મોટો અવાજ થયો છતાં, એમાંથી એકે માણસ હાથ્યું નહિ, કે તુરત તે સ્થંભ્યો. નીચે પડેલ દારૂની ખતક, ઢોળાએલ દારૂ તથા તેઓના મોમાંથી નિકળતી વાસે તેને અચકાવ્યો, કે તુરત તેની વિચાર શક્તિ જોર કરી ગુસ્સાને એક બાજુ ખસેડી ઉપર દોડી આવી, તે દબાએલી હતી ત્યાંથી છૂટી એટલે તેને તુરત બાન આવ્યું. તેના હાથમાંથી તલવાર પડી ગઈ. તે પોતે શું કરેછે, આવી રીતે તેમને સૂવાનું શું મૂળછે એનું તુરત સાચુ અનુમાન થયું, અને

આટલા બધા ખડબડાટ તથા આંચકા છતાં તેઓ ન જાગ્યાથી તેમાં પુછી મળી, વળી તેઓને છૂટાં ઉઘાડે બારણે મર્યાદાથી પરાધીન અવસ્થામાં સૂતેલાં જોઈ તેના મનની વિશેષ આતરી થઈ, અને જેમ જેમ તેના મગજ ઉપર તેની વિચાર શક્તિનો કાબુ જામતો ગયો, તેમ તેમ તે પ્રીતિ, ઉપકાર, દયા, આશા વિગેરેને પોતાની મંદે એક પછી એકને લાવતી ગઈ, અને પરિણામે તેણે ગુસ્સાને મારી હડાની દબારી નાંખી, એટલે તેનું એકદમ તેને ભાન આવ્યું. તેના મનમાંથી ગુસ્સાએ ઉપભવેલા કુવિચાર તોપણ પરિપૂર્ણ ખમ્યા નહિ. તેણે તુરત પોતાની શાલ બંનેને આઢાડી અને સામી ભાંતમાં પોતાની કઠાર ખોસી આ જગ્યા બંને જીવાને એમનાં એમ રહેવા દઈ છોડી.

આ માણસ રાય ખેંગાર પોતેજ હતો. તેણે આજ પુષ્કળ દારૂ પીધો હતો તથા પોતાના બાણેજ દેસલજીને પાયો હતો. પોતે અને પોતાનો બાણેજ દારૂ પીને ધરાયા ત્યારે તેણે પોતાની સ્ત્રી ન દારૂ પાવા દેસલજીને જવા કહ્યું. તેણે દારૂનો નીશા વધે જતો હતો, તેથી જવા ના પાડી, પણ રાય ખેંગારે તેને દારૂ પહેાચાડી તુરત ચાલ્યા આવવા ફરજ પાડી. એટલે તે લાચારીએ લથડતા પગે ઉઠ્યો. અને ઉપર બતાવેલ જગ્યાએ પોતાની માંમી રાણકદેવીને જઈ મળ્યો. તેને પુષ્કળ દારૂ પાયો, અને આ દારૂ કોણ ક્યાંથી લાવ્યું એ વિશે વાતચીત કરવા રહ્યો, તેવામાં રાણકદેવી પણ નીશામાં ઘેરાણી તેની આંખોમાં ઘેરણુ ભરાંણી અને તેમ્મતે ધબલઈને પલંગ ઉપર પડી લેટી અને નીશાની બેભાન અવસ્થામાં નિદ્રાને વશ થઈ એવામાં નીશામાં ચક્રમૂર થએલો, અડધા ગાંડા ભેજવાળો, દેસલજી ઉઠી જવાનું કરતાં લથડ્યો, અને ઉપર બતાવેલ સ્થિતિમાં એજ આઠ ઉપર પડ્યો. આ વાતને લાંબો અરસો થયો પણ બંનેને નીશાની જબરી અસર થએલી તે મઠી નહોતી, તેવામાં રાયખેંગાર આવી પહેાચ્યો. તેની વૃત્તિ નીશાના આવેશને લીધે સ્થિર નહોતી. તે આવી રીતે પોતાના બાણેજને આટલી બધી વાર થયાં આંહી જોઈ તુરત તેના ઉપર ખોટો વહેમ લાખ્યો. અને

તેની અસર તેના મનપર એવી સજડ થઇ કે તે કદી ગઇજ નહિ. અલબત્ત તેનો ભાણેજ નહારી ચાલનો હતો, તોપણ તે રાણકદેવીને પોતાની મા સમાન માનતો. પરંતુ એકવાર મોર કે છીનાળવા કહેવાયા પછી તેનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી, તેમ આ વખત પણ રાયખેંગારે તેને માટે નહારો વિચાર બાંધ્યો. રાણકદેવી ઉપર ઉગામેલી તલવાર સાંકળીને વાગી ત્યારથી પોતાની પ્રિય અર્ધાગનાનો પૂર્ણ વિશ્વાસ અને પ્યાર તેના મનપર તેની વહારે થોડી આવ્યા, પણ તેને લાગ્યું કે આ પ્રમાણે તેને બેભાન અવસ્થામાં આણવાની મુરાદ જરૂર દેસલજીની નહારા વિચારથી હશે. તેણે જાણીશુંજ તેને વધારે દારૂ પાચો હશે. તે અચીત નીશાની હોરમાં તેનાપર મોહીત થયો હશે. અને તેથીજ તેણે આવી રીતે અહિં સૂવાની હિંમત કરી હશે. પણ તે સાથેજ તેના મનમાં સંતોષ થયો કે મારી પવિત્ર પત્નિને હજી દારૂ લાગ્યો નથી. પતિવૃતા સ્ત્રીનું બેભાન અવસ્થામાં પણ શીયળ બચ્યું છે. કુછની મુરાદ તેના મનમાંજ રહી હશે. વળી તેણે ઇશ્વરનો ઉપકાર માન્યો કે પ્રભુએ તેને મહાધૌર કર્મ કરતાં અટકાવ્યો, પોતાના ભાણેજના દીકમાં આવો કુછ વિકાર પેદા થતાંજ કાંઈપણ અમલ થયા અવલ દ્રષ્ટીએ પાડ્યો. તેના મનમાં આવ્યું કે નિશ્ચય આ ભાણેજની જોઈતી હાજરી લેવી. તેને વધારે વાર કિલ્લામાં રહેવા દેવા નહિ. તેનો ક્ષણભર પણ હથે ભરોંસો કરવા નહિ. અને તેને મોઢે મીલ કહેવરાવી તેને હાથે તેની તકસીર સામીત કરાવી દૂર કરવા, અને એ વિચારથીજ તેણે પોતાની શાલ બંનેને ઓઢાડી, પોતાની કઠાર સામેની બીંતમાં ખોસી ને તે ચાલતો થયો. ઘડીવારતો તેને દેસલજીને મારી નાંખવાનો વિચાર થયો, પણ તેમ કરતાં નાહક પોતાની પ્રિયાની અપકીર્તિ થશે. જે અપરાધ કરવાનો તેનો વિચાર પણ ઉત્પન્ન થયો નથી, તે અપરાધ કોઈ તેના ઉપર મુકશે, અને તેથી તેને બારે નુકસાન થશે એ વિચારથી તે વિષે કાંઈ ન કરતાં આ મેઢી છોડી.

આખિનાને પૂરી ત્રણ ઘડી નહોતી થઈ, તેવામાં દેસલજી જાગ્યો અને તેને પોતાના શરીરપર કાંક ઓઢિલું માલુમ પડ્યું કે,

તુરત તે ચમક્યો. તેનું આજસ અને ઉતરતો નીશા ક્યાંહી જતાં ર-
 હ્યાં, અને જેવો તે ઝગઝગને ખેંઠો થયો, તેવી તેની નજર પોતાની
 સ્થિતિ, રાજની શાલ, સામે ખોસેલી કટાર તથા હોંઝોળાખાટપર
 લાગેલ ધા તરફ ગઈ, તેથી તે સમજી ગયો કે મામા આવ્યા અને
 શક લાવ્યા, પણ તેના પેટમાં પાપ નહોતું, તેણે નાચ કર્મ કર્યું ન-
 હોતું, તેથીતે અતિશય તો ખીનો નહીં. પણ તેને પોતાની નીશાને
 લાંબી થએલ ખેબાન અવસ્થા, મુર્ખાઈ અને ભૂલ, તથા રાજની
 એવાખતની આ વર્તણૂક જોઈ પેટમાં ફાળ પડી, તે ફીકી થઈ ગ-
 યો, તેનું કોહી ઠરી ગયું, અને ઊંડા વિચારમાં પડ્યો. વારંવાર મા-
 માના વિચાર કદી તે ડરતો, તથા પોતાના નિર્દોષપણાને સંભા-
 રો હોમત પકડતો અંતે ઉઠ્યો. અને તમામ વીતેલી, રાયખેંગારની
 અડધી જાણીતી, હકીકત કહેવાને તેની ખોળ કરતાં પહેલાં પોતા-
 ની જોડે સુતેલ, પોતાના જેવીજ આકૃતમાં આવી પડેલી માર્મને
 તેણે જગાડી, અને જ્યારે તે જાગૃત થઈ બેઠી અને હકીકતથી મા-
 હીતગાર થઈ, ત્યારે તે બિચારી કોમળ-હૃદયની, પતિના પ્રેમ રૂપી-
 અમૃતથી જીવનારી વેત્રી, ડરકુ સ્વરૂપા, બચબીત થઈ ગઈ. તે-
 ના ચહેરા ઉપર પણ ફિકાશ પડી ગઈ. અને અણુધારી આવી
 પડેલી આકૃત જોઈ ધબરાઈ ગઈ. તે ફરી ફરિને રાય ખેંગારની
 શાલ, તલવારનો ધા, તથા ખોસેલ કટારે તરફ જોવા લાગી, પણ
 જ્યારે તેણે, પોતાને સહી સલામત રાજએ ત્યાં આવ્યા થકાં છોડ્યાં-
 છે એ જાણ્યું, પોતાની શુદ્ધ મનોવૃત્તિ ઉપર સત્તના ભરોસાથી ધ-
 વરની સહાય માગી વિશ્વાસ મુક્યો, ત્યારે તેનામાં ઊભાં થઈ પતિ
 પાસે જવા ચેતન આવ્યું. તે પણ ઉભી થઈ અને મોહાથ ધોઈ
 વાળ સમારી પતિ પાસે જવા દાસીને ખાલાવી, એટલે દસલજી
 પણ ત્યાંથી ઊડીને પોતાના મામા પાસે ગયો. અને તેનો ચહેરો
 જોતાંજ તે કળી ગયો કે, તેને માઠું લાગ્યું છે. તેથી તે તેના પગમાં
 પડ્યો, પોતાની પાઘડી તેના મોં આગળ મુકી હાથ જોડી ઊંચું મોં
 કરી બોલ્યો, “ મામા મારો કશો અપરાધ નથી. આપ જાણો છો કે
 હું કેવી અવસ્થામાં મામા પાસે ગયો હતો. ત્યાં વધારે અસર થઈ

અને તેથી ઊઠતાં ઊઠતાં ઢળી પડ્યો. આપે મારી પાધડી, ખતક, અને મારા ડાળ બધું જોયુંછે, તેથી ખાતરી કરી હજી. વળી આપ મારાં માજીને બોલાવી પુછજી એટલે વિશેષ ખાતરી થશે. મારો કાંઈ અપરાધ નથી થયો. છોકરૂં કદાચ માની સોડમાં સુતું તો શું થયું? એમાં ગુસ્સો લાવવાનું કાંઈ કારણ નથી માટે ક્ષમા કરો.” આથી રાખ ખેંચારના મનપર કશી અસર ન થઈ. તેણે તેની ખાનગી ચાલ, તેની આવતી ફરિયાદ, લોકોની તેની હલકી ચાલને માટે બૂમ ઘાદ કર્યાં કર્યાં, તેમ તેના મનમાં ગુસ્સો વધે મયો. તે ફરી ફરીને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “શું એ કુષ્ટ માઈજ ઘર તકાવે? મારો પાજેલ, મારા પ્રતાપથી માટે થયેલ, મારાજ— હૃદયમાં ધા મારવા પતન કરે? મારી સ્વરૂપા નિર્મળ સ્ત્રી ઉપરનો મારો ખાર આછો કરાવવાનું મૂળ થાય? નહીં નહીં!! એવા લૂણુહરામ, એવા કુષ્ટ, કુળ-દ્રોહી, સાપને ઊછેરવામાં કાંઈ લાભ નથી. એવા કુચાલીનો બરોસો રાખવામાં પરિણામે કુશળ નથી.” પુરૂષને પોતાની સ્ત્રીની આખર પોતાના પ્રાણથી વધારે વહાલોછે, અને તેમાં પણ રજપુતો તો એ વાતને માટે વિશ્વમાં વખાણાયોછે. તેઓ સ્ત્રીની આખર સાચવવા કેસરીયાં કરે; પ્રાણ તજે, રાજ્ય ખોય, અને છેવટ પોતાની વહાલી સ્ત્રી પુત્રીનો પ્રાણ લે, પણ તેમની ઈજ્જતને રાગ લાગવા નથી દેતા. માણસને સહુથી વિશેષ વહાલી પોતાની સ્ત્રીની આખર છે. અને તેથીજ તેના ઉપર કુવિચાર આણનાર, તેની આખર ભેવાની ઈચ્છા રાખનાર, અમુક માણસે એવા તેને કાને બણકારો પણ આવેછે, તેને કોઈ લૂલું કહેછે તોપણ તે સાચું માનેછે; અને જ્યારે તે જોવામાં આવે ત્યારે તેને કટો શત્રુ ગણેછે. પોતાનું સુખ, પોતાની મીલકત કે પ્રાણ પણ અર્પણ કરી તે વૈર વાળવાને તત્પર થાયછે. જ્યાં સુધી એ તે વૈર વાળી શક્તો નથી, ત્યાં સુધી તેના મનમાં નિરાંત થતી નથી. તેને સુખની નિદ્રા આવતી નથી. તેને ભાજન મીઠું લાગતું નથી. પોતાના વેરીનું નામ સાંભળતાં તેને ધિક્કાર છૂટેછે. તેનું હીડવું, હસવું અને કાંઈ પણ કરવું તેનાથી જોઈ શકાતું નથી. તેને સળ કરવાને તેના હાથ સળ-

વળેછે, અને તે રાત દિવસ એ વર વાળવાની કોશીશ કરેછે. એવીજ સ્થિતિ રાયખેંગારની હતી, તેથી તેણે દસલજીની કરગર સાંભળી નહીં. તેની વાતપર લક્ષ ન આપ્યું, અને તિરસ્કારથી, “હાલ તું આંહીથી જા” એટલુંજ માત્ર તેના જવાબમાં કહ્યું. આથી તે બાચાર થઈ ત્યાંથી ઉઠ્યો, અને પોતાના મહેલ બહારી આદ્યો કે તુરત રાણકદેવી યરયરતી ડરતી ડરતી બિદાસ ચહેરે નિર્મળ મન અને પ્યાર સમૈત આવી પહોચી. તેના ચહેરા ઉપર સત્યતા, પવિત્રતા પ્રેમ અને પોતાની થએલ ભૂલનો પશ્ચાતાપ સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં. તે ધીમે પગલે ચાલી આવી, પતિને વંદન કરીને તેના પાસે બેઠી, અને છેવટ પોતાના વિચાર પોતા ઉપર વિતેલી બિના તેને કહી બતાવી, પણ એથી તેના મનમાંથી દસલજી ઉપરનો શક ગયો નહીં. તેના મનમાં થોડો ઘણો રોષ રહ્યો, પણ તે પોતાની પ્રિયાથી બેઠ્યો, હશ્યો અને પ્યાર કરી તેની સાથે ચંદ્રશાખામાં જમવા ગયો. ત્યાં એક કલાકમાં તેની પ્રિયાના શુદ્ધ પ્રેમના અપ્પૂટ ઝરણે તેનો તમામ રોષ ગાળી નાંખ્યો, અને તે હતો તેવો થઈ ગયો. સ્ત્રીના નિર્મળ અપ્પૂટ પ્યારની અસર એવી વિચિત્ર છે.

ખોટું આજ કોઈને માથે ન આવશે! ગુનો કર્યાથી પકડાયને લીધે જે દુઃખ થાય છે, તે કરતાં ખોટું આજ—જે કૃત્ય તેણે કર્યું નથી તેને માટે તે દોષિત ગણાય, એથી ઘણુંજ વધારે દુઃખ થાય છે. તેના મનપરથી આવી પડેલું તહેામત અણધારી આકૃત જેવું ઘડીબરે ખસતું નથી. તે મનકર્મવચનથી એ બલામાંથી નિકળવા, તેનું ખરું સ્વરૂપ જાહેર કરવા, પોતાનું નિર્દોષપણું સિદ્ધ કરવા ફાંફાં મારે છે, માથાફાડ કરે છે, પણ તેમાંથી જ્યારે તે નિકળવાને બદલે સપડાએલો રહે છે, ત્યારે તે ઘણાજ પીડાય છે. અકળાય છે અને પ્રારબ્ધના બેજથી ગભરાઈ પોતાપર ખોટું આજ મુકતાર તરફ ચીડાય છે, અને તેને શત્રુવત્ ગણે છે. પરમિશ્વરની પણ વિચિત્ર માયા છે, કે તેનું અંતઃકરણ સાફ હોવા છતાં, તે માણસ આવેલ આરોપનો યુનાહીત ન હોવા છતાં, તેના ઉપર એવી ચક્કર હડસેલી ખાડે છે, કે તેની તમામ કોશીશ, સાચવટ અને શાક્ષી તે વખત રહ

જાય છે. અને અંતે તે ખરેખરો ધૈર્યવાન, સમજણી, અને ઇશ્વર ઉપર આસ્થા રાખનાર ન હોય, તે પ્રારબ્ધની દુષ્કર્તી અવળી ગતિ થી માહીત ન હોય. માયાના પાશમાં ઘેરાએલા હોયતો ઇશ્વર તરફ ઓડાય છે, નીતિ તજે છે, અને પોતા ઉપર એક નવી આકૃત પોતાની મુર્ખાઈ અને સાહસથી હાથે કરીને લાવી મુકે છે. અને એ વીજ સ્થિતિ દસલજની થઈ. તેને પોતાના મામાના બાલ, તેનો પ્રેમ, અને ઉડી જવાનો અપમાનકારક હુકમ, વારંવાર સાંભળી કર્યાં, અને તેથી તેની છાતી ભરાઈ આવી. તેની આંખોમાં આંસુ આભ્યાં, તે પોતાનું દુઃખ જાહેર કરવા, મનનો ઉભરો કહાડવા, છેવટ પોતાની પ્રિય મા પાસે ગયો. તમામ વાત તેને માંડીને કહી બતાવી. તેની માના જાણવામાં આ હકીકતને સાથે વધારામાં પોતાના પુત્રને રાયજેગાર શહેર બહાર કરનાર છે એ પણ આવેલું હતું, તેથી તેણે પોતાના દિકરાનાં આંસુ લૂછ્યાં, તેના શરીર પર હાથ ફેરવ્યો. તેને પોતાની પાસે બેસાર્યો અને તે બાલી, “વહાલા ગભરામાં—બાઈ ધીરજ રાખ. ગુણના બાઈ દોષ આ પાપી દુનીઆમાં એમ થતું આવ્યું છે. તે એજ રાણકદેવીને શોધી કહાડી, હિંમત કરીને સિદ્ધરાજ જેવા મહા પ્રતાપીથી વૈર બાંધી આણી આપી, તેની જીંદગી સફળ કરી, તેના બદલામાં આવુંજ ઇનામ જોઈએ! એના મનમાં વહેમ ભરાયો, એણે તારું અપમાન કર્યું, અને છેવટ તને ગામમાંથી કાઢી મુકવાનો પણ વિચાર કયો છે. હું જાણું છું કે તારો કાંઈ અપરાધ નથી. તે અજાણતાં પણ ભૂલ કે ઠપકા ખાવા જેવું કાંઈ કામ કર્યું નથી. છતાં તારી ઇજ્જત ઉપર વાત આવી ગઈ છે, તો જાણવું કે આપણા ઉપર ઇશ્વર કોપ થયો, અથવા જોગારની મતિ બદલાયાથી હવે ઘેરાનો અંત આવ્યો છે. તેનું પુન્ય પરવારું. અને તેના ઉપર મોટામાં મોટી આકૃત આવવાની છે. માટે ઇશ્વર સહાય કરી તારો હાથ પકડી આ બળી જનાર કિલ્લાને બાળતાં પહેલાં તને બહાર કહાડે છે. પડી જનાર ઘરમાંથી તને ચેતવી આગળથી બચાવે છે. માટે તેનો આભાર માન અને તારો બચાવ તું કરી તારા મામાને હેરાન થવા દે. એની અવળી મતિનો

સ્વાદ એને આપવા દે. વિના અપરાધે, તેને શરણે આવેલા આ-
પણા નાના કુટુંબનું દીલ દુઃખાવાથી એનું કલ્યાણ થવાનું હોય તે
થવા દે. જરૂર કાંઈક વિપરિત થવાનો, સિદ્ધરાજના ઘેરાનો અંત
આવવાનો, તેનો જય થવાનો, અને સોરઠને યુજરાતથી મળી
જવાનો સમય પાસે આવ્યોછે. માટે આગળથી આ ઘરમાં ઇશ્વરે
કંકાસ ઉપજાવ્યો. રાયજેંગાર જેવા શાણા, વિચારવંત માણસની
મતિ ફેરવી અને પોતાનું નિર્માણ કરેલ પાર પાડવાનો પાયો નાંખ્યો.
માણસ ઉપર આકૃત આવે તારે મતિ સ્થિર રહે, સદ્વિચાર આવે,
સંપ રાખવાનું સૂત્ર, અને સલાહ શાન્તિમાં દિવસ જાય તો, જરૂર
સમજવું કે એ આકૃત નામનીજ છે. એ આકૃત ઘોડા સમય સાડ
પરિણામે આણધાર્યું ઉત્તમ સુખ આપવાને આવેલી છે. પણ જો
તે વખત કુવિચાર આવે, મતિ બદલાય, કંકાસ અને કુસંપ રોપાય,
તો તેનો વિનાશ, શેષ રહેલાં સુખનો અંત, આશાઓનું અકૂળ થવું,
પાસે આવ્યું જાણવું. જે કાળે જેમ બનવાનું હોય, તે કાળે તેવી
મતિ સૂત્ર છે. એ ઇશ્વરની માટી ખૂબી છે. અર્જુન જેવા બાણાવ-
ળીને કાબાએ લૂંટ્યો. શાણાઓનું શાણપણું જવું રહે છે. તેમજ
હાજ રાયજેંગારની મતિ ફેરે છે. ઇશ્વર ઇચ્છાજ કાંઈક એવી છે,
માટે તે કોડ ઉપાયે, આપણા સમજાવ્યાથી, આપણી કારીગરીથી
પજળશે નહિ. તેથી તેના શરણમાં, તેના તાબામાં રહેવામાં કલ્યાણ
નથી. દરિયામાં રહેવું ને મગરમચ્છથી ઘેર, એ કેટલીકવાર કુશળ-
તાને સાડ ? તને બેઘજત કરી કાઢી મુંકવાને એ નિમિત્ત શોધેછેતો
તારે એ આકૃતમાં આવતાં અવલ શાન્તિથી નિકળી જવું ઉત્તમ
છે. અને એજ મારી સલાહ, મારો નિશ્ચય અને મારી આજ્ઞા છે.”
આ પ્રમાણે તેની માના બોલવાથી તેના મનમાં એક તર્ક ઉત્પન્ન
થયો. તુરત તેની આંખોમાંથી પાણી સૂકાયું, તેનું પડી ગયેલું માં
ચંચળ થયું, અને તે શાન્ત તથા સ્વસ્થ ચહેરે એક પણ શબ્દ
બોલ્યા વિના ઉઠ્યો, અને પોતાના મનમાં આવેલ તર્કનો અમલ
કરવાની ગોઠવણમાં પડ્યો.

પ્રકરણ ૧૬મું.

રાયખેંગારની ચપળતા બુદ્ધિ અને યુક્તના કામમાં પ્રવિણતાને લીધે, તેને અછૂત કહીએ તો ચાલે એવા મન્યજીવ, ઊંચા, અને બદોચસ્તવાળા, ત્રણે બાજુએ મોટા પહાડોથી રક્ષાએલા કીલ્લાની મદદ હોવાને લીધે, પોતાની વહાલી- પોતાના પેટનાં છોકરાંની પેઠે પાળેલી, અને લડાવેલી પ્રજા અનાજ, અને જોઈતો સામાન ગીરનારના ગુપ્ત ચિકિટ્સ માર્ગોમાંથી પોતાના જીવને જોખમમાં નાંખી વગર મંગાવે, પોતાના પિતા સમાન રાજાને ઘેરામાં તંગી પડશે તો પરિણામે હારી મરશે, એવી કલ્પના બાંધી, પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ સમજી કીલ્લામાં પહોંચાડ્યા કરતી; તેમાંના વખતે કેટલાક પકડાતા, કેટલાક માર ખાતા, અને મરાતા, તો પણ દુશ્મનોને છાંના રેતા બતાવતા નહોં; અને બીજીવાર એવીજ હિંમત બીડી મદદ આપવાને જતા હતા તેથી, કીલ્લામાં શુરા, સંપીલા, પ્રાણ ગયા પહેલ કીલ્લાના દરવાજામાં દુશ્મનને પગપણ મુકવા ન દેવાને દૃઢતાવાળા, પોતાના દેશને પોતાના મહારાજાને, પોતાના કીલ્લાને અને પોતાની હાજની સ્થિતિને પસંદ કરનારા સામઠા ચાલાક ઉદ્યોગી ક્ષત્રીયો, અને બીજા જવાનીયા હોવાથી, તેઓની ચુક, આજસ અને ડર વગરના બંદોચસ્ત, તેઓની ખરી નિમકહલાલી અને સાચા પ્રમાણિકપણા અને કૂટ દગા તરફના અંતઃકરણના તિરસ્કારને લીધે, સિદ્ધરાજના સંખ્યાબંધ સામંતોનું, તેમના લાંબા અનુભવનું, તેમની અનેક યુક્તિઓ અને પ્રપંચનું કાંઈજ ચાલ્યું નહિ. આજ કાલ કરતાં તેમને જીનાઘઠના થડમાં પડે અગીયાર વર્ષ થઈ ગયાં. કીલ્લાપર ધસવું તથા હાર ખાઈ નિરાશ થઈ પાછા હઠવું એ તેમને અભ્યાસી થઈ પડ્યું. સોરઠ દેશ તેમના ઘર જેવો થઈ ગયો. ત્યાંની આબ હવા તેમને માફક સર થઈ ગઈ. અને તેઓ જાણે પાટણને બદલે ત્યાંજ વસતા હોય, વખતના વખત ફેગટની કવાયત કરવાને કીલ્લા પાસે જતા હોય, અને ઉમરના દિવસ કાંઈ પણ પરાક્રમ કાંઈ પણ વિશેષ કામ કર્યા વિના ગાળતા હોય એમ હતું. તેઓના આ પ્રમાણે જીવ વસવાથી તેમણે

આજી આજીનાં પ્રમણાને પોતાને તામે કરી લીધાં હતાં. તમામ પ્રજા જો કે આ નવી છાવણીને દીલમાં દુશ્મનવત્ ગણતી તો પણ જાહેરમાં તેને રાજધાની તરીકે માનતી; અને તેથી દેશની ખરાબી થતી અટકી હતી. લોકો પોત પોતાનો ધંધો કરે જતા હતા, અને મનમાં પોતાના રાજા ઉપર આવેલી આકૃત દૂર થવા ઇચ્છરને પ્રા-થના કરતા હતા. રાયખેંગારે વખત મે વખત શહેરનાં ઘેરાં છોકરાં ઘેરે ઢાંખરે ધરડાં અને ટુંકામાં તમામ લલાઈના કામમાં નિરૂપયોગી માણસ તથા જનવરોને કીલ્લામાંનું અનાજ વધારે વખત ચાલે, લોકોને કોઈ રીતની મુંઝવણ ન પડે, માટે છૂપે રહેતેથી ધીમે ધીમે ખસેડી દીધાં હતાં. તેઓ પણ ધંધા રોજગાર વિના મુંઝાતાં એક જગે રૂંધાઈ રહેવાથી અકળાતાં હતાં, તેથી પોતપોતાનાં સગાં વા-વસ્તાં હતાં ત્યાં જરૂરીયાતની જણસો લઈ ખુશીથી જઈ વશ્યાં હતાં. કીલ્લામાં માવ ક્ષત્રી, આહીર, બીલ, કોળી, તથા અગત્યનાં માણસો હતાં. તેઓને યંને ટંક ખાવું અને ચોકી પેહેરો કરવો એજ કામ હતું. તેમાં જો કે તેમને ખર્ચરદારી, કાળજી, અને ફિકર રાખવી પડતી તો પણ તેમનો વારંવાર જય થતો; તેમને ઝાઝી મહેનત ન પડતી, તેઓ હમેશ પોતાના કુટુંબ ભેળા થતા, મરજીમાં આવે ત્યાં કુરસદે હરતા ફરતા, તેથી હિંમતમાં સુખી અને આનંદિ રહેતા હતા. રાય ખેંગારે તેમને ધીરજ દીલાસા અને ઇનામો દેતો, તેઓના પગારમાં વધારો કર્યો હતો. તેમને પોતાના કુટુંબીની પેઠે અહાતો, અને ફરક સરદારનો મત લઈ સહુની સંજાહ મુજબ વરતતો, તેથી તેણે અગી-યાર વર્ષ અમન એનમાં રાણકદેવીના સહવાસમાં જીંદગીનું સુખ ભોગવવામાં ગાળ્યાં; અને જાણે પાધરમાં કોઈ મોટા શાહુકારનો શંક માત્રા કરવા આવી પડ્યો હોય, તેમ દુશ્મનોને ગણ્યા. જેમ આ પ્ર-માણે કીલ્લાના લોક સુખી હતા તેમ તમામ સૈરક પ્રજા પણ શાન્તી-માં હતી. તેઓ સિદ્ધરાજને તામે યથા હતા. વળી સિદ્ધરાજની ધા-રણા, તેના મનની આશા, કાંઈ દેશ જીતવાની નહોતી. તેને પ્રજાને કંતડવાથી કાંઈ બાબ યાય તેમ નહોતો. તેથી તે પણ કીલ્લા સામું જોઈને બેસી રહ્યો. તેને વખતા વખત રાણકદેવીનાં સ્વપ્નાં આવતાં,

હૈયામાં વજ્ર બાણ વાગે તેમ લઢવા જતાં રાયજૈગારના બોલ સાંભળી સાલતા. પોતાનું કરેલું અપમાન-અને લાંબો કાળ વિતા છતાં આટો ખાઈ પડી રહેવા શિવાય કાંઈ બન્યું નહિ- કાંઈ પતોજ ન લાગ્યો અને હજી ક્યારે લાગશે એ તેને યાદ આવતું ત્યારે, તેની છાતીમાં અગ્નિ સળગતો. તે ઝૂંધાઈ જતો; દાંત પીસીને ગીરનાર તરફ ચઢતો અને પાંચ પચાસ માણસનો ભાગ આપી પાછો ફરતો. તેના સર-દાર અને માણસો પણ એ તે કાયર બેદીલ અને તેથી ડરકુ થઈ ગયા. કદી પાર ન પડે એવી દેખાતી રાજાની હકને માટે પછવાડે બડબડતા, વખતે તેના મોંપર કહેતા અને બ્યારે તેના આગ્રહી સ્વ-ભાવને લાંબે તેના મનમાં રાણકદેવીની કલ્પિત છબી જડાએલી હતી તેથી પોતાનો મત છોડવાનોજ નથી એ સ્પષ્ટ લાગ્યું ત્યારથી તેઓ બીલકુલ ડરકુ નાશીપાસ અને તેનાથી બેદીલ થઈ ગયા હતા.

આ પ્રમાણે અગીયાર એકાસાં કાંઈ પણ વિશેષ જાણવા લાયક બિના થયા વિના વીતી ગયાં તેથી તે વખતને ઓળંગી નાખી આપણે બારમા એકાસા તરફ નજર કરીએ. આશરે ડોઢ પ્રહર રાત્રી ગયા વખત એક દિવસ કઠારો ઘણોજ થતો હતો; પવન બીલકુલ સ્થિર હતો, અને ચંદ્રની આડાં વાદળો હરફર કરી ધડીમાં સ્પષ્ટ અજવાળું ધડીમાં ઝાંખું અજવાળું અને ધડીમાં અંધારાજ્યેનું કરતાં હતાં. ઇશાન ખૂણામાં વીજળી ચમકારા કરી રહી હતી. તેવામાં એકાએક પવનનું મોટું આપટું આવ્યું. ઉત્તર તરફથી વાદળોના કાળા હાથી જેવા પહાડના ગોટે ગોટા ક્ષિતિજમાંથી નિકળ્યા. પવનના ઝપાટાની સાથે ત્યારે તરફ ઘટા બાંધી ચંદ્ર તથા તારાઓને છુપાવી તમામ આકાશમાં કાળા રંગથી પ્રસરી ગયાં, અને તેથી એવું અંધારું થઈ ગયું કે મુસાફરો જંગલમાં ઝાડોથી અને વસ્તીમાં માણસો ભીંતોથી તથા એક બીજાથી અકુળાવા લાગ્યાં. દસ મિનિટમાં તો મગ જેવડાં ફેરારાં સમેત વરસાદ પૂરે જોરથી પડવા મંડ્યો. ગાજવીજના કટાકા એવા શોરથી થતા હતા કે તેથી બીકણની છાતી ધબકી જતી. કાંત ફૂટી જશે, આભ ફાટી પડશે કે પૃથ્વી ગરક થઈ જશે એવી બર્બકર સ્થિતિ જણાતી હતી. તેમાં પવનનો મુસવાટ એવા જોરથી

આવતો હતો કે તેથી ચાલતું છોકરું ઢળી પડે. ઝાડોની ડાળીયો એ-
ક બીજા સાથે અથડાવા લાગી, કેટલાંક ઝાડ મૂળમાંથી ડગવા લા-
ગ્યાં. કેટલાંક પવનની ટક્કર ન ઝીલી શકવાથી લાંબા થઈને તેને
સાષ્ટાંગડંડવત્ પ્રણામ કરવા નમી પડ્યાં, અને નખળાં પોંચ્યાં ધરો-
ની બાંતોએ પણ તેમ કર્યું તરિ છુટકો થયો. ટુંકામાં પવનનો સુસવાટ
ગાજવીજના ગડગડાટ તથા વરસાદના જોરથી પડવાને લીધે ઉપ-
જતાં આવાજથી માણસ જનાવર કે પક્ષીનો આવાજ કાનિ પડતો
નહોતો. નદીઓમાં પૂરે આવી ગયાં, વહેળા ભરાઈને છલકાઈ ગયા
અને તેમાં મેલાં ડોળાએલાં પાણી હાથ હાથ ઉછળતાં કિનારાપરનાં
ઝાડોને મૂળમાંથી ખોદી પોતાની સાથે મરજીમાં આવે ત્યાં નાંખવા
લઈ જતાં વધે જતાં હતાં. પોતો જમીનમાં મોટા ખાડાઓ પડી ગયા.
અને ચારે તરફ પાણી પાણી થઈ ગયું. આ વખત એવા વિકાળ હતો
કે માણસની છાતી ધરમાં બેઠે કાયમ નહોતી રહેતી, તો સિદ્ધરાજની
છાવણીના માણસોનું શું પૂછવું. રાવટીએ કીનાતો અને કુકાનદારના
માંડવાઓ એક પછી એક પાણીથી ખીંટીએ જમીનમાંથી નિકળી
જવાને લીધે, પવનના જબરા ઝપાટાથી નિકળવા માંડી તેમ તેમ તે
પડવા લાગ્યાં. લોકોનાં માલમતા અને શરીર ભીજવા લાગ્યાં. તે-
ઓ થરથરતાં પલળતાં તથા બાર વર્ષથી આવી આફતો ખેંચી કાયર
થઈ ગયેલાં બડબડવા લાગ્યાં, અને વારંવાર વીજળીના થતા ચમ-
કારાથી હમણાં તેઓના ઉપર આવી પડી બાળી નાંખશે, વધારે
પૂર આવવાથી તેમની માલમતા જૈરાં છોકરાં પાણીમાં તણાશે અ-
ને સવાર પડતાં કુપી તેઓનાં શાએ હાલ થશે એ વિશે ફિક્કર કર-
વા લાગ્યાં. ઘોડાઓ બળદો અને ઊંટો ગાજવીજથી ભડકી વરસાદ
તથા પવનથી કાયર થઈ પાણીથી પોતો થએલી મેખો ઉખેડી
રસી સમેત આમ તેમ દોડવા તથા ધભરાએલાં લોકોને વધારે ધ-
ભરાઈમાં નાંખવા લાગ્યાં. આ વખત અમીર અને ગરીબ સહુને
પોત પોતાની પડી હતી. દીવા અને મશાલો બીલકુલ ઓલાઈ ગ-
યાં. તાપણીઓનો દેવતા રાખ કોયલા થઈ વહેવા લાગ્યો. અને જો
વખત વખત વીજળી થઈ આ ધોર અંધકારમાં અજવાળું ન

કરીતી હોત તો તેઓ મુંઝાઈને વધારે તોળા પોકારત. આવા ભૂલકરે ત્રાસદાયક વખતે રાયખેંગારના પહેરાવાળાઓ પણ આસપાસ ખૂણા શોધી ભરાવા લાગ્યા અને વીજળીના અજવાળા વખતે જરા જરા ઊંચા થઈ વરસાદથી પલળેલા ટાઢથી થરથરતા કાંબળા ઘુઘી અને ધાબળા ઓઢી બૂરળિમાં બેઠા બેઠા આસપાસ નજર ફેરવી લેતા હતા. કિલ્લાના એક દરવાજા આગળ રાજ્યના જૂના પૂરા પ્રમાણિક રાય નવઘણના વખતના બે રજપુત સરદાર દુદો અને હમીર એમની હમેશાં ચોક્કી રહેતી. કિલ્લાના દરવાજાનાં તાળાં રાતદિન દેવાએલાં રહેતાં, અને તેની ડુંગીઓ રાયખેંગાર પાસે રહેતી, પણ જ્યારથી શહેરના ભોંઠાને વખત બે વખત ફાટવા તથા છૂપા આવતા સામનને લેવાનો બંદોબસ્ત થયો, ત્યારથી ડુંગીઓ આ સરદારો પાસે રહેતી હતી. આ વખત દુદો અને હમીર બંને જાગતા અને દરવાજાના અંદરના ઢાળીયામાં બેઠા વાતો કરતા હતા તેમની પાસે થોડાજ માણસ ત્યાં બેઠા હતા. કારણ ધણાપરા માણસો જમવા તથા પોતાના ધરની ખર્ચ લેવા ગયા હતા તેવામાં આ ઢાળીયામાં બેઠેલમાંથી એક રજપુત બોલી ઉઠ્યો બહારથી કોક સાદ દેહે. તમામ સ્વસ્થ થઈ સાંભળવા લાગ્યા તો “એ હમીરભાઈ એ હમીરભાઈ” એવો અવાજ સંભળાયો. તુરંત હમીર ઉઠ્યો, દરવાજા ઉપર ચઢ્યો અને તેની મેઢીની બારીમાંથી વીજળીનું અજવાળું થતાં તો સોપાંણો સો પોઠીઆ અને તેમાં માત્ર ત્રણ ચાર માણસ નજરે પડ્યાં પણ તે આવા ક્ષણિક અજવાળાથી તેમને શીરીતે ધારીને બેઠાં તથા એળખી શકે? બીજી વારના અજવાળાની તે વાટ જોતો હતો તેવામાં તેને કાને સાદ આવ્યો “કોણ હમીરભાઈ છે?” હમીરે હા પાડી એટલે પાછો આવ્યા આવ્યો “અમે આવી પહોંચ્યા. ઝટ ઉઘાડો. વાડ સાંભળે વાડનો કાંટો સાંભળે માટે વહેલા થાઓ. માલ પણ પલળે છે અને અમારું કાળજી અધર છે. બહુ ઉતાવળ કરો કોક આંબું ને જાણી ગયું તો વિપરિત થશે” આટલું સાંભળતાં તેને કાંક વાત સાંભરી, તેણે આ સાદ એળખ્યો અને “ઠેરજો. હું નાચે જઈ ઉઘાડું છું.” એવું કહેતો તે નાચે આવ્યો.

પોતાના સોનતીએને કહેવા લાગ્યો “હયો બાઈ. અફીણ પણ સહી સલામત આવી પહોચ્યું.” આટલું કહેતાં તેણે દરવાજો ઉઘાડ્યો અને મોઢે પોઠોને આવવા દીધો. એક પછી એક સીતેર પોઠો માંહે આવી, અને તેમની પછવાડે બીજા પણ ત્રણ ચાર માણસ દાખલ થયા. કુદા હર્મરે દરવાજામાં ઝાંખા બળતા દીવાના સહજ પ્રકાશથી આ પોઠીયા તરફ નજર કરી, તો તેઓ પોઠીયાને બદલે મોટા બળદ માલુમ પડ્યા, તેમ તેઓ ભારથી દબાતા હોય તેમ લથડતા ચાલતા હતા. વળી ઉપરની ગુણે પણ કાંઈ જુદી તરેહની લાગી, એટલે એક બીજાની સામું જોવા લાગ્યા, અને છેવટ હર્મરે ઉઠી પોતાની બરછી લઈ છેલ્લા પોઠીયામાં ખોસી તો તે જરા હાલી અને પાછી કહાડી સુંઘતાં તેને અફીમની ગંધ આવી નહિ. તેથી તે અમર્યો, તુરત ડેકો અને ડોસો પોઠીયાને જઈ વળ્યો. એટલામાં તો બાકીના પોઠીયા આગળ નિકળી ગયા અને જોતાં જોતાં તેઓ ઉપરના થેલા કાઢી માંહેથી જોનારાની આંખોને હેરતમાં નાંખવાને તેઓના મૃત્યુના આમંત્રણ જમ રૂપ દરેકમાંથી બે માણસો ટપો ટપ નિકળી પડ્યાં. અહા! શું અન્યભીં! કેવો વિચિત્ર દગો!!!

આ દગાનો ભેદ હવે ખુલ્લો કરવો જરૂરનો છે. જ્યારે દસ-લગ્નને તેની માએ સ્વેચ્છાથી શહેર બહાર નિકળી જવા ઉપદેશ કીધો, તે વખત તેના મનમાં ક્રોધ પુત્ર વેરે પ્રવેશ કર્યો હતો. તેણે રાણકદેવી શાધી લાવી પરણાવી આપી, પોતાના કાકા સિદ્ધરાજથી વર કરી આજ સુધી ટકર લીધી, અને વખત વખત પ્રાણની દરકાર કર્યા વગર મદદ આપ્યા છતાં, તેના ઉપર જૂઠું આરોપ મુંઝ્યું તેમો કાંઈ તપાસ ન કર્યો, તેની પૂરી વાત પણ ન સાંભળી અને તેનું અપમાન કરી દરબાર ધઠમાંથી કાઢી મુંક્યો. આથી તેને ધણું જ માઠું. મોટું અપમાન લાગ્યું. અને જ્યારે તેને વધારેવાર ગીરનારના કિલ્લામાં રહેવું સલામતો બરેલું ન લાગ્યું. ત્યારે તેણે પોતાનું ડેકાણું ગોતવા પોતે ક્યાં જવું અને શું કરવું એ વિશે વિચારવા માંડ્યું. અને તેમાં રાયએગાર ઉપરના ક્રોધથી ઉપજેલ વેર ભણું એટલે તેની મતિ બદલાઈ. થવા કાળને કોઈ પહોચવું નથી. ઇશ્વર

જે ધારેછે તેજ યાયછે. માણસનું ધાર્યું હમણે થયાજ કરતું હોય, તેના પ્રયત્નો પાર પડ્યાજ કરતા હોય, તો ધધરછે એવું કોણ માને? મહાપ્રભુએ માણસોને અમુક સત્તા આપીછે, છતાં તમામ વાતની દોરી પોતાના હાથમાં રાખીછે. જ્યાંસુધી રાયજોગારને ખુશીમાં, રાખવા તેની મરજી હતી ત્યાં સુધી સિદ્ધરાજના અનેક યત્ન ફાગટ કર્યા. તેના તમામ આદરે અપૂર્ણ રાખ્યા અને રાયજોગારની ધારેલ ધારણાઓ એક પછી એક પાર પડેજ ગઈ, તેના મનમાં જે વાત થવાની હતી તેજ આવ્યા કરી, પણ તેની હદ આવી રહી એટલે એકદમ ચક્ર ફરીજ ગયું. અને તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. સર્વની સ્થિતિ ધધર સદા એક સરખી રાખતો નથી. જે વખત જેમ થવાનું હોય તેવાં સાધન તે વખત બનાવી દેછે. એ વાત ખરો જ્ઞાનીના ધ્યાનમાં રાતદિવસ રહેછે, તેથી તેઓ દુઃખી નથી થતા; પણ માયામાં ગુથાએલ મનુષ્ય એ ભેદ જાણેછે સંભારેછે અને ભૂલી જાયછે. કદાચ સાંભરેતો તે ઉપર દ્રઢ આસ્થા ચોટી વૃત્તિ કાયમ રહેતી નથી. તેથી તે દુઃખી થાય અને ન કરવાનાં કામ કરી પાપી ઠરેછે. સિદ્ધરાજ જેવો મહારાજ એક કુંભારની છોકરીને પરણી ન શક્યો. દેખીતી સહજ લાગે એવી ધારણા બાર વર્ષસુધી પૂરી ન કરી શક્યો. રાયજોગાર જેવા શાણા માણસે કુટુંબમાં કલહ—આક્રંતને વખતે કુસંપ પોતાના મોઠા મદદગારથી વિના કારણ ટુંક મતિ વાપરી વૈર કર્યું. અને પોતાને હાથે પોતાના વિનાશની જાળ પાથરી, તેણે ધણીવાર આથી આઠાં કામોમાં ધૈર્યતાથી ક્ષમા વાપરી હતી. તે કદી પૂરું વિચાર્યો વિના પોતાના મંત્રીઓની સલાહ વિના કાંઈ ન કરતો, પણ આ વખત એકદમ દસલજીને ઘઠીબંધ કરવાનોજ હુકમ કર્યો. ખરેખાર જ્યારે માણસનું સુખ આવી રહેછે તેનું મૃત્યુ પાસે આવેછે અથવા તેના ઉપર મોટી આક્રંત આવવાની હોયછે ત્યારે તેની મતી ફરી જાય છે. તેને ઉલટા વિચારજ આવેછે. એવે વખતે જેના ઉપર ધધરની કૃપા હોય, આક્રંત નિર્વિઘ્ન ટળી જવાની હોય તેજ મનોવૃત્તિઓને કબજામાં રાખી સારે રસ્તે ચાલ્યો જાયછે. પણ સહુને તેમ ક્યાંથી થાય! અને તેથીજ રાયજોગારે આ વખતે “ધર ફૂટે. ધર

જય” એ વાત વિસારી સહજ વાતમાં કુટુંબમાં કુસંપ કર્યો. તેમ દેસલજી પણ અલખત ડાહ્યો માણસ હતો, પણ તેના ઉપર પણ ધધરની અકૃપા થઈ હતી. તેના સુખનો મર્ચ અસ્ત થવાનો હતો તેથી તેના મનમાંથી પોતાના મામા—જેણે બાળપણથી લડાવી બણાવી ઉછેર્યો, તેની માને આકૃતને વખતે બાંધે જાલી નિર્ભય કરી, એ બધું ભૂલી ગયો. તેને એક નીચ કર્મ કરતાં જરા શરમ ન ઉપજી. હજારો માણસનું—ગીરનારના કિશ્કાનું—સુંદર સોરઠના વ્યાધી રાજ અને તેના રાજ્યનું, નિકુંદન કરવાને ઉલટી હોંશ આવી હોંશ વધી અને પોતાથી બન્ધુ તેટલું કર્યું. એ મતિ બદલાયાનું પરિણામ સમજવું. માટે માણસે દર ક્ષણે એ ક્રોધથી સાવધ રહેવું અવશ્યનું છે. આપણને જરા કુવિચાર સૂઝે કે તુરત સમટી જવું અગત્યનું છે. પરંતુ જેનાં ભાગ્ય કૂટ્યાં હોય તેને ક્યાંથી આગમબુદ્ધિ સૂઝે? દેસલજીને ક્રોધના આવેશમાં પોતાનું વૈર શાધવાના ઉપાય સત્વર જડ્યો અને હિંચુ કામ કરવાના ઉપાયતો સુધાને પાસેજ છે. સુકૃત્ય અને સુનીતિને રસ્તે જતાં, આપણા પડછાયાની પેઠે ભમતા કામ ક્રોધ મોહ લોભ મદ મત્સર આદી શત્રુ, જ્યારે આપણું મન જરા નબળું જીવે કે, તુરત ડરાવી લલચાવીને આડે માર્ગે ભૂલા પાડવા મચ્યાજ રહે છે. તેમને જીતવા વૃત્તિ અને ઇન્દ્રિયોને તેને વશ ન થવા દેવામાં બહુ ધૈર્ય, હિંમત અને જ્ઞાનની જરૂર છે. મનના માલિક થઈ બુદ્ધિની લગામ હાથમાં રાખી ક્ષણપણ અસાવધ ન રહેવું એ ઘણું કઠણ છે. જરા ચૂક્યા તો મુવાજ સમજવું. અને પછી પાપી દુનિયાં તેમાં એટલા બધા લીન કરે છે, કુષ્ટ વિકારો એવી મદદ કરે છે કે, બીચારી જ્ઞાનેન્દ્રિયો કાંઈ પત્તો પછી ઝટ લાગતો નથી. તેથી હીંચું કામ સહજ થાય છે. અને દેસલજીને પણ તેમજ થયું. તેના તથા તેના મામાની આ ખેંચતાણની વાત હજી દરબાર બહ બહાર ગઈ નહોતી, તેવામાં તે રાત પડે પોતાના ઘોડાપર શ્વાર થઈ પોતાના બાઈને સાથે લઈ દરવાજા પાસે ગયો. ને દુદા તથા હમીરને કહ્યું કે માળવથી દરબારી અફીમની પોઠો આવવાની છે તે લેવા અમે જમ્મએ છીએ. ધધર ધડછાતો છૂપે રહે તે ધઈ સિદ્ધ-

રાજના ઓકીયાતોની નજર ચુકાવી મધ્ય રાતે આવીશું. તે વખત તમે ઢીલ કર્યા વિના પેઠો માંહે લઈ લેજો. આ પ્રમાણે કહેનાર રાજના બાણેજ વિદ્યાસુ અને હેતસ્વી હતા, તેથી દુદો હમીર તેમના કહેવાપર શંકા કેમ આણે? તેમણે સાચું માન્યું, દરવાજા ઉઘાડી બહાર જવા દીધા, અને બંને બાઈપોએ સિદ્ધરાજની છાવણીનો માર્ગ પકડ્યો. તેઓ છાવણીના થડમાં જઈ પહેલ્યા કે તુરત રાવટીવાળા પહેરેગીરોએ તેમને અળણ્યા જોઈ અટકાવ્યા, અને એક દાખલ થવા રજા મંગાવવાનું કહ્યું. તેઓ તુરત ત્યાં છતરી પડ્યા. રાવટીના મુખીને મળ્યા ને તેને કહ્યું કે અમે રાયજેગારના બાણેજ છીએ. અને સલાહનું કે'ણુ કહેવા તથા એ સંબંધી વાતચીત કરવા આબ્યા છીએ, માટે એ બાબતની ખબર તમારે તમારા મહારાજને સત્વર આપવી જોઈએ. સલાહનું નામ સાંભળતાંજ રાવટીના મુખીને હીંમત આવી. તેના મનમાં આ વગડાના વાસમાંથી છૂટવા આશા બંધાઈ, અને તે તુરત આ બંને બાઈપોને પલંગ ઉપર બેસાડી તેમની પાસે પોતાનાં માણસ રાખી, તેમને આ માણસો હવે ખશી ન જાય, એવો હથારો કરી બહાર નિકળ્યો. અને એ ધડી બાદ એક સરદાર સમેત પાછો આવ્યો. તેની સાથે બંને બાઈની એકાંત થઈ પણ તેમાં તેમણે કશા ખુલાસો ન કરતાં, જે કહેવું હશે તે મહારાજને રૂબરૂ કહિયું, એજ વાત રાખી. વળી પોતાને અડધીરાતે જઈ જવાખ દેવોછે, માટે તાકીદ રાખવા સુચન્યું એટલે તે સરદાર ઉઠ્યો, અને થોડીવારમાં બહાર જઈ આવી બંનેને સિદ્ધરાજના તંબુબણી લઈ ચાલ્યો. સિદ્ધરાજની છાવણીની છટા, તેનું લશ્કર અને બંદોખસ્ત જોઈ બંને બાઈ છત્તક થઈ ગયા. છેવટ આ સરદારની પુંઠે બંને બાઈ સિદ્ધરાજના તંબુમાં પેઠા, ને મહારાજતા હજુરમાં આવી પ્રણામ કર્યા એટલે સિદ્ધરાજે તેમને પોતાના સિંહાસનની જમણી બાજુએ પોતાના મુખ્ય સામંત નીચે બેસાડ્યા. તુરત એકાંત થઈ તેમાં સિદ્ધરાજ, તેના ઉઘાડી તલવારવાળા અંગરક્ષક, ચારે મોઢા સામંત, સેનાપતિ અને મુખ્ય પ્રધાન વગેરે ખાસ મંડળ રહ્યું, એટલે દસલજી બાલ્યો મહારાજધિરાજ, આપ બાણેજો

કે ગીરનારનો કિલ્લો કેવો મજબુત છે. તેમાં કેવો બંદોબસ્ત છે. અને તે જીતવો કેટલો કઠણ છે. નફકી સમજવું કે આપ કદી બીજાં બાર વર્ષ રહેા તોપણ એ કિલ્લો આવી રીતે લેવાય તેમ નથી. આપે બહુવાર જોયું છે કે તેના ઉપર હુમલો કરવાથી કાંઈ ફળ મુતી નથી. તેમજ આપના ચોકી પહેરાથી કિલ્લામાં ભૂખમરો થાય અને લોક શરણે આવે એવાત પણ કદી બનવાની નથી. છૂપા રસ્તાઓથી પુષ્કળ અનાજ વગેરે ચાલ્યુંજ આવે છે. પણ આપનાં ભાગ્ય સવળાં આપનો દિવસ ચઢતો છે તેથી આપનો હમેશ જય થાય છે, તેમ આ વખત પણ થવાનો સમય હવે હાથવેંતમાં આવ્યો, તેનું કારણ અમારો મામો પોતેજ છે. તેણે મારા ઉપર વિના કારણ મારી મામીની સાથે કુદ્રષ્ટીનું આરોપ મુક્યું, અને મને શહેરમાંથી કાઢી મુકવા હુકમ કર્યો, ત્યારે મારી માએ મને નિરાશ થએલ જોઈ બપ્પર આપી કે, તમને શું ફિકર છે ? તમે કાંઈ બેવસીલે નથી. તમારે માથે સિદ્ધરાજ જેવા મુરખી કાકા પડોશમાંજ છે, માટે આવી આક્રમને વખતે તેને શર્ણુ જાઓ. આખરે કાકા તે કાકા અને તેપણ સિદ્ધરાજ જેસિંહજેવા ! જરૂર તેમને તમારી દાઝ આવશે, તમને પેટના દિકરા જેવા ગણશે અને તમારાં આંસુ લોશે. આવા શબ્દો સાંભળતાં અમારી આંખો ઉઘડી ગઈ. અમારી છાતીમાં શુન્યકાર થઈ ગયો, અને અમારા કૃત્તને માટે ઘણો પસ્તાવો થયો. પણ તેમાં અમારો દોષ નહોતો. અમે નહોતા જાણતા કે આપ અમારા કાકા થાઓ છો. અને અમે ક્યાંથી જાણીએ ? ખેસમજ હતા ત્યારથી આંહી આવ્યા છીએ. કદાપિ અમે એવું જાણતા હોઈએ તો કદી સમુદ્ર મુંકીને તળાવમાં જઈએ ? સિંહને મુકી દીપડાને શરણે જઈએ ? મામાને ઘેર રહેવા કરતાં કાકાને ઘેર રહેવું હજાર દરજે ઉત્તમ છે. તેમાં આપ જેવા કુળના સૂર્ય, કુટુંબ વત્સળ કાકા જેના પૂરે પુરું હોય, જેનાં ધન્યભાગ્ય હોય તેના હોય. આપનું માણસ કહેવાય તે દુઃખી ન રહેતો અમે આપનાં બાળક નજીકના બત્રીજા કાણુબર શું કામ ઓશીયાજો અવતાર કાઢીએ, અને એજ વિચારથી અમે આપની પાસે આવ્યા છીએ. અમે મોકરી કરી બતાવવાને, અમારા હીલમાં મામા કરતાં

કાકાને કેટલો પ્યાર છે, મોસાળ કરતાં આપ પાસે રહેવાને અમે કેવા ખુશી છીએ, એ જગતને જાહેર કરવાને તૈયાર થયા છીએ. જ્યાં સુધી અમે અસાન હતા ત્યાં સુધી જાચાર, પણ જ્યારે અમારા જાણવામાં આવ્યું ત્યારે અમે અમારા પુર્વજોને જોણે પાળ્યા અને ગણતરીમાં આવ્યા તેનો આભાર ભૂલી જઈ કૃતધની ક્ષણભરપણ ન થઈએ. એવા કૃતધી થવું સોલંકીના ગોલાને પણ ન જાણે. એ કૃત્યનો રાયજોગારને સોંપ્યું. તેણે અમારું અહેસાન ભૂલી ઉલટા હેરાન કર્યા. અને તેની સોજતની અસરથીજ અમે આપ સૂર્યના સામી ધૂળ નાંખી, પણ હવે આપે જાણ્યું હશે કે તે અસાન પણમાં, એસમજમાં. જ્યારથી અમે આ વાત જાણી ત્યારથી અમે અમારા કુળનો ઉદ્ધાર કરનાર મહારાજના ઉપકાર સંભારી, તેના દુશ્મન પાસે રહેવાના સમ આધા, તેનું અજ પાણી અગ્રાહ્ય કર્યું. અને તેવખતથીજ આપનાં કરેલ અહેસાનોનો બદલો વાળવા યત્ન કરવા લાગ્યા, તેમાં એટલે સુધી કે તેહમંદ થયા છીએ કે આપ જરા હિંમત કરશો તો આજને આજ આપના કબજામાં સોરઠની ગાદી સોરઠનું અમુલ્ય રત્ન અને દેવી રાણકદેવી અપાવી દઈશું, ત્યારે આપ જાણશો કે અમારું કહેવું ખરું છે કે ખોટું. અમે આપના આભારનો બદલો, આપના ઉપરનો અમારો પ્રેમ માત્ર જીભ હલાવી બતાવવા નહિ, પણ મોઢામાં મોઢી નોકરી કરી બતાવી અમારા જીવતે અમારી માને અમારા નાના કુટુંબને અને અમારી કુલ માલમતાને જોખમમાં નાંખી તૈયાર છીએ. આપની વારે વારે છે. એમાં કાંઈ અમે નવાઈ કે મોઢાઈ નથી કરતા. મુરખીની સેવા બજાવવી એમની મહેનત ઓછી કરી આપવી એ બાળકોના ધર્મ છે. આપે અમારા વડીલોને પાળ્યાને તેમાંથી અમે થયા માટે અમારું કર્તવ્ય કર્મ છે, તેથી હવે આપની ઈચ્છા હોય તેમ ફરમાવો”

આથી રીતના બોલવા બાદ તેમના પર શીરોતે આજ આ-
જ્યું, કીશ્વાની અંદરનો બાગ, તેમાંનો બંદાબસ્ત તથા હવે શી મુક્તી
કરવી એ સંબંધી તેમને સિદ્ધરાજ તથા તેના સબાસદાથી વાતો થઈ.

તેમને એકતંત્રમાં ઉતારો આપ્યો, તેમના જમવાનો બંદોબસ્ત કર્યો અને તુરત સિદ્ધરાજ તથા તેના અર્મારો એકાંતમાં શું કરવું એવિચારવા બેઠા. તેઓમાંથી કેટલાકે અનુમાન કર્યું કે આખધું કપટ છે પણ તેમને કીલ્લાની અંદર પેસવાનું અને તો કપટથી પણ લાભ છે. વિગેરે વિચારોથી છેવટ સર્વાનુમતે સિદ્ધ કર્યું કે એકસો ચાળીસ યોદ્ધાએ ગુણામાં પેસી જવું અને તેમની પુંઠે બીજા યોદ્ધાએ થોડા અંતરે તથા તેમની પુંઠે જરૂર પડે તો તમામ લશ્કરે દાખલ થવું. આ પ્રમાણેના વિચાર મુજબ બંદોબસ્ત પણ થયો, અને વરસાદના તોફાનથી તેઓ ક્ષેમ કુશળ કિલ્લાના એક પણ માણસની નજરે પડ્યા વિના સહી સલામત આપણે જોયું તેમ આવી પહોંચ્યા. અને પોઠો તો કિલ્લામાં પણ દાખલ થઇ ગઈ. જોઈએ કે હવે શું થાય છે?

“દગો ફૂટ કપટ” એવા અવાજ નિકળતાં જુદો હમીર અને તેના સોબતીઓ બેઠા હતા તેવીજ હાલતમાં કેટલાક ઉઘાડે માથે, કેટલાક છૂટી કમરે, કેટલાક ઉઘાડે દીલે, અને કેટલાક ધુધી કાંબળા ફેંકી દઇને હાથમાં જે હથિયાર આપ્યું તે લઇને સામા થયા. બકરાંના ટોળામાં વાઘ કુદી પડે તેમ કૂદી પડ્યા. “એકનું ઓસડ બે”, તેઓ બીચારા ગણતરીના પંદર વીસ માણસ હતા. તેમનું ડાહસો માણસ આગળ શું ચાલે? વળી તેઓએ પોતાના બચાવ સાથે હાલ વટીક લીધી નહોતી. તેઓના હાથમાં હથિયારો પણ છૂટક હતાં, તેથી તેઓએ ફુશ્મનોના બખતર વાળા શરીર અને હાલો તથા ઘોડાકના અવયવો પર જખમ કર્યાં, એટલામાં તો તેમને કટાર, બાલા, બરછી, તલવારથી વીંધી નાંખ્યા, તેમના કટકે કટકા કરી નાંખ્યા અને તેમને બકરાંની પેઠે રીસી રીસીને મારી નાંખ્યા.

આ પ્રમાણે કિલ્લાના દરવાજામાં કેટલાકને અધમુવા તરફડતા અને કેટલાકને મરેલા તથા જૂજ બે ત્રણ જણને નાશી ગયેલા મુકી, આ યોદ્ધાઓ અંદર પેઠા, તેવુંતો સિદ્ધરાજનું ધણાં વર્ષથી કિલ્લામાં પણ મુકવાને આનુર રહેલું લશ્કર જોરજોરે નિર્ભય અંદર દાખલ થયેજ ગયું. સહુથી પહેલા સિદ્ધરાજ તેના સરદારો અને દેસલજી રાયબેગારના ખાસ મહેલ નીચે આવી પહોંચ્યા, અને

રણુશીંગાનો અવાજ પૂર જોરથી કરાવ્યો. અહા! આ વખતનો કિલ્લાનો દેખાવ ધણોજ વિચિત્ર થઈ પડ્યો. ચારે તરફ દોડમદોડા અથડમઅથડા અને પડમપડા થઈ રહી. પાંચ મિનિટમાં આ-આ કિલ્લામાં અબર પહોંચી ગઈ કે દુશ્મનો શહેરમાં પેઠા, તેવીજ લોકોએ કૂડોકૂડ બારીઓ તથા બારણાં બંધ કરી દીધાં. પેટીપટારા ધરના જડા બાગમાં સુકી તે ઉપર લાકડાં, ગોદડાં, છાણાં અને જે સૂત્રચું તે ખડકી દીધાં, અને નાનાં મોટાં તમામ ખાટલા પથારીઓમાંથી ઉઠી એક જગ્યાએ એકઠાં થઈ ગુપ્તગુપ્ત ફિકર કરતાં ઉદાસ થતાં તથા થરથરતાં બેઠાં. જરા પવનથી બાર બટકાતાં અથવા છાપરા ઉપરથી કૂતરું દોડતું કે, “ઓ દુશ્મન આવ્યા” “ઓ લૂટ પડી.” એવી ફિકર કરી ધબરોતાં હતાં. આખા ગામમાં જોને વધારે દોલત તેને વધારે ફિકર હતી, પણ જોના ધરમાં સાડાત્રણ ઠીકરો શિવાય કાંઈ નહોતું, તેઓ પણ પોતાના વહાલા રાજાની તેની રાણીની અને તેના રાજ્યની ફિકર કરતા ધરમાં એકઠા થઈ વિચારમાં પડ્યા હતા. કામદારો કે અમીરોના દુશ્મન, રાજદ્રોહી, લુચ્ચા ડગારોને લૂટારા પોતાના ધરનો બંદોબસ્ત કરી લૂટ શરૂ થાય કે દોડી પડવાની વાટ જોઈ રહેલા, સહુથી વધારે દોલત કોના ધરમાં કયે ઠેકાણે છે એ વિશે મનમાં ગોઠવણ કરતા, અને વારંવાર આકાશ તરફ જોઈ તે એવુંજ કાળું રહેતો પોતે વગર ઓળખાએ લૂટી શકે એવી કલ્પના કરતા, આનંદમય અંતઃકરણે મહેલ્લાઓમાં આમ તેમ ફરતા હતા. બીજી વસ્તીની હાલત આ પ્રમાણે હતી, તે સમયે અમીરો કામદારો અને લઘવધ્યાઓના ધરોમાં તો કાંણો મંડાઈ સુકી હતી. તેઓનાં ઘેરાં છોકરાં માઆપ બાઈબાંડુ રડતાં ડસકાં બરતાં તથા પોતાના સંબંધીને કોઈ રીતે અડચણ ન આવે, આ બળતી અગ્નિમાંથી તેઓ સહીસલામત નિકળે એવી ઇષ્ટદેવને પ્રાર્થના કરતાં માનતા માનતાં, અને બાધા આપડીઓ રાખતાં, મહા શોક ફિકર અને બયમાં હતાં. તેઓ વારંવાર બારીઓમાં હેરતાં બહારના અવાજ તરફ ધ્યાન દેતાં અને જરા પણ સૂવા કે બીજા કશા વિષયની કાળજી રાખ્યા વિના દુઃખમય બની ગયાં હતાં. શૂરા-

એ સોતરકથી પોતાના ધણીના મહેલ તરફ હાથમાં જે આવ્યું તે
 લઈ અંધારામાં ભીંતોથી તથા સામે આવતા માણસોથી અચડાતા,
 ડોકરો ખાઈ પડતા, તથા પાછા ઉભા થતા, છૂટી કમરે ઉઘાડે માથે
 ખાસ આધારિના દોડ્યા જતા હતા. કેટલાકો કિલ્લા ઉપરથી પડતાં
 મુકી ડોકો મારી નીચે આવતા હતા, અને કેટલાકો શું કરવું ક્યાં
 જવું એ વિશેનો વિચાર કરતાં રથંભીજ ગયા હતા. બાપલા ડરકુ
 અને નિમકહરામ નોકરોને નાશી જવાનો બરાઈ બેસવાનો કે બાં-
 હાંનાં કાઠી પુરજોમાં આશ્રય લેવાનો લાગ પણ સારો હતો. કારણ
 હજી અંધારુંથી હતું. ધીમાં ધીમાં ફારાં આવતાં હતાં. તેથી કોઇનું
 માં મૂંઝે એવું નહોતું. કેટલાક તો ‘આ વખત લઠો તોપણ બલે અને
 ન લઠો તોપણ બલે કોણ જોનાર છે’ એવા વિચાર કરી, અને કેટલાક
 ડોડડાલા “હવે કાંઈ આપણી કૃતેહ થવાની નથી માટે નાહક શું
 કામ કપાઈ મરવું જોઈએ, એવી કલ્પનાઓથી નિશ્ચય કરી, પોતે ન
 જતાં બીજાઓને અટકાવતા હતા. પણ આખા ગઢમાં એવા
 નિમકહરામ ડરકુ છુટારા અને લૂચ્યા થોડાજ હતા. તમામ શૂરા
 ક્ષત્રીવટ જળવનારા, નિમકહલાલ કરનારા, શુદ્ધ માખાપના, પોતાના
 શહેર, પોતાના રાજરાણી, અને પોતાના રાજ્યની આબરૂને પ્રાણથી
 અધિક ગણનારા ગુફામાંથી ચિકારીઓને આબ્યા જણી વાધ નિ-
 કળે, રાફડામાં લાકડી નાંખવાથી ચોડાઈને સાપ નિકળે, તેમ કૂદી
 પડ્યા, અને જ્યાં હતા ત્યાંથી દોડી રાજમહેલ તરફ હરણની પેઠે
 ફાળો મારતા ધરેલ વસ્તુ મળવાની હોય ને તે લેવાને જાય તેમ
 ઉલટભેર ધણે જતા હતા. સિદ્ધરાજનું લશ્કર તમામ રાયખેંગારના
 મહેલને ઘેરીને હજી આવી ઊભું એવામાંતો ચારે તરફથી “મારો,
 કાપો, જય ગુરુ દત્તાત્રયની, જય રાયખેંગારની, જય ધદગીરનારની,
 જય સોરઠેશની,” એવી બૂમો પાડતા કાળરૂપ યોદ્ધાઓ દોડ્યા આવતા.
 જે સાંભળું થતું તેના પ્રાણ લેતા, ઢેઠ મહેલના થડમાં જઈ પોતાના
 રાજને નિચે ઉતરવાની રાડ પાડી ના કહેતા અને સમ દેતા ચારે
 તરફ તલવારના પટા એલી ફરી વળ્યા. અને સોતરકથી એવા સિંહે
 એટલા બધા કૂદી પડ્યા કે, તેઓએ સિદ્ધરાજના લશ્કરનીતો ચઢ-

ણીજ કરવા માંડી. જેમ ખીડમાં ધાસ કપાયછે, તેમ સિદ્ધરાજના માણસ ઉભે ઉભે કપાવા લાગ્યાં, અને તેઓ પોતાનો બચાવ કરવા ગયાં તેમાં ઉલટા પોતાના સોમતીઓને કાપવા લાગ્યાં. કારણ સોરઠના શૂરાઓ કૂદકા મારતા, છુટે હાથે મૃત્યુ વેરતા, પોતાની તલવારો અને કટારોને સામઠા માણસોનું લોહી પાતા, આમ તેમ એકબે ધા મારી હરફર કરતા હતા. તેઓનું ચાલિતો તેઓ સિદ્ધરાજના દરેક માણસને કાપી નાંખે. સિદ્ધરાજના માણસોનું જીવ જખરું હતું. તેમને ક્યાં જવું ને શું કરવું એ સુઝતું નહોતું. તેથી જડબરતની પેઠે માર ખાવાને આજીવું હોય તેમ મહેલને ઘેરાઈ ઉભું હતું. પણ રાયખેંગારનાં માણસોતો કાપેજ જતાં હતાં. તેમને કાંઈપણ શોધવું નહોતું તેઓને ક્યાંહી ચઢવું ભૂટવું કે કોઈને પકડવું નહોતું. આવી રીતે સિદ્ધરાજના શૂરાઓની સામે રાયખેંગારનાં માણસો મીલ બાંધી લડતાં નહોતાં, તેથી તેઓ કાયર થયા, અને પાછા હઠવાનો ઇરાદો કરવા લાગ્યા. પણ ક્યાં જાય? ઠેક દરવાજાના માંસુધી તેઓનાજ સોમતીઓ બરેલા તથા બીજાપણ લાડુ લેવાને આવેજ જતા હતા. તેઓ ધારતા હતા કે રાયખેંગારને જઈ તુરત પકડી લઇશું અને તેનું લશ્કરતો ક્યાંહી વેરમખેરમ મડયું પડયું પોઢવું હશે, તેને કોણ ખોલાવશે, કોણ હુકમ આપશે ને તેઓ ચાહીને શા સાર આવી અંધારી રાતમાં પોતાનું શૂર કોને દેખાડવાને આવશે! પણ સોરઠના શૂરાઓતો ખુરજીમાં ખદખદી રહ્યા હતા ત્યાંથી કુદીજ પડ્યા. ધરમાં સુતા હતા ત્યાંથી કાને અવાજ આવ્યો કે પગરખાં કે બંડી પણ પહેરવા રહ્યા નહોતા, અને પોતાની ઢાલતલવાર અને કટાર લઈ ધણેજ આવતા હતા. તેઓને મારવાનું પણ સહેલું હતું. તેમને કાંઈ તીર તકાવવું પડતું નહોતું. દુશ્મનનો ધા ઝીલવો પડતો નહોતો, પણ જે તરફ હાથ પડે તે તરફ ધા કરવાનું હતું. અલખત તેઓને પણ ધા વાગતા. તેઓ મહિમાહે એક બીજાને વખતે મારી ખેસતા, પણ તેઓની સંખ્યા હજી જૂજ અને છૂટક હતી, તેથી સિદ્ધરાજના લશ્કરની હાજરી મનમાની લેવાઈ. આવો સખત મારો સિદ્ધરાજની ફાજથી ખમી શકાયો નહિ. એટલે તેઓએ જ્યાં સુઝયું ત્યાં દોડબાગ

કરવા માંડી, તમામ મહેલાઓમાં બરાવા અને ધરોના ઓઠલા આંગણામાં આશ્રય લેવા લાગ્યા, ત્યાંપણ ધરનાં માલીકાએ જાણ્યું બટવા આવ્યા, તેથી તેઓમાંપણ જેની હિંમત ચાલી તેણે લાકડાં પથરા અને જે મારવા જેવું ધરમાં હતું, તેના ધા કરી પોતાનું મહામહેનતે મેળવેલ દ્રવ્ય બચી શકે ત્યાં સુધી બચાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે સિદ્ધરાજના લશ્કરની પંચછટાળી થઈ. તેના માણસોની લાશોથી શૂરાઓ ઢોકરો ખાવા, તેઓ ઉપર પડતા, તથા અધમૂવાને ચગદી પુરા કરવા લાગ્યા. એટલે તો ગુજરાતના શૂરાઓ ધમરાણા. તેઓએ સિદ્ધરાજની જ્ય બોલાવી કતલ ચલાવવા હાંમ બીડી અને તેથી લઢાઇનો ઠાઠ એવો સારો જામ્યો કે આકાશના દેવતાઓનેપણ તે જોવાનું મન થયું. સ્વર્ગની અપ્સરાઓને શૂરા ભઠ્ઠી મરીને આવે તેમને વરવાનું તથા મળવાનું કામ જાગ્યું. વિમાનોને એક પછી એક યોદ્ધાઓને સ્વર્ગે પહોચાડવાની વરદી મળી, અને ચંદ્ર તથા તારાઓને પણ આ ખેલ જોવાનો શોક થયો એટલે સર્વે મળી પવન તથા વાદળોને બંધ કર્યા, આઘાં હઠાવી દીધાં તેથી પ્રથમ ઝાંખી ચંદની નજરે પડવા માંડી અને થોડીવારમાં સારી પેઠે અજવાળું થયું.

આ વખતે સિદ્ધરાજનાં માણસોએ શહેરમાંથી નાસવાનો ધરિદા કરી કેટલાકે તો છાવણીનો રસ્તો પણ લીધો હતો, કેટલાક મારે ખાતા પાછા ફરતા હતા અને લગભગ સોરઠી સૂખાની છત થઈ હતી. અહા! ચાંદની નિકળવાથી શું બચંકર દેખાવ નજરે પડ્યો!! રાય ખેંગારના મહેલની આસપાસ મેદાનમાં અને તમામ મોટા મહેલાઓમાંથી ઠેઠ છાવણીના રસ્તા સુધી માણસોની ઠઠ એટલી બધી મળી હતી કે તેઓ ઉપરથી થાળી ચાલી જાય. તેમ છાવણીમાંથી પણ માણસોનાં ટોળે ટોળાં કિલ્લામાંથી જે હાથ આવે તે લેવાને નિરતિ મક્કતનો માલ લૂટવાને બદ દયાંતથી ચાલ્યાંજ આવતાં હતાં. હજારો તલવારો અને કટારો ચળકાટ મારતી ચારે તરફ ઉછળતી તથા લોહીથી ટપકતી નજરે આવતી હતી. પાછડી લૂગડાં વાળા હથીયારથી સજ્જા સિદ્ધરાજના માણસો નજરે પડતાંજ ઓળખા-

તા હતા. તેમ કેટલાકે માથે બાંધેલ તો દીલ ઉઘાડું, દીલ ઢાંકેલતો માથું ઉઘાડું, કમર બાંધેલ તો પગમાં પગરખાંજ નહિ, હાથમાં ઢાલ તલવારતો કમરમાં કટારજ નહિ. હાથમાં કટારતો તલવારજ નહિ. કંઈકના વાળ છૂટા, કંઈકના ઘાને લાંધે દીલમાંથી લોહી ટપકતાં એવા આમ તેમ વાંદરાઓની પેઠે એક ટોળામાંથી બીજામાં તથા બીજામાંથી ત્રીજામાં “ જય ગુરુ દત્તાત્રયની ” “જે રાયખેંગારની” એવી ગમે તેવી જુઓ પાડતા અને પ્રાણ જતાં સુધી માર માર કરતા રાયખેંગારના માણસ નજરે આવતા હતા. કંઈકના હાથ ઉડતા, કંઈકનાં માથાં લડખડતાં, કંઈકના અવયવ કપાતા, અને તેથી ચક્રે આઈ જ્યાં ઉભા હોય ત્યાં ધમોધમ પડતા, તથા લોકોના પગ તળે શૂરાઓના ચરણમાં ઘુંદાઈ પૂરા થતા હતા. જખમીઓ રાડરાડ પાડી કોઈ સિફરાજને ભાંડતા. કોઈ “ઓય” “અરે” કરતા, કોઈ માબાપને સંભારતા, કોઈ “જે ગુરુ હરી હરી” કરી પોતાનો પ્રાણ વેળા સર જય એવું માગતા, એટલા બધા પડ્યા હતા કે, જમીનનો ભાગ ક્યાંહી ખુલ્લો દેખાતો નહોતો, આ વખત દયાળુ કાચા - હૃદયવાળાને તો જોતાંજ ચક્રે આવે. કાળજી કૂટકી ખરી જાય, અને બેશુદ્ધ થઈ જાય એવો હતો. જે લોક પડતા તેમની કોઈ દરકાર રાખતું નહિ. તેમને કોઈ ઉપાડીને આધા ખસેડે એટલી પણ દુરસદ નહોતી ત્યાં પાટા પીડની, સાજ થવાની, અને એ જગ્યાએથી ફરીને ઉઠવાની શી આશા! એક માણસ ઉપરથી ફર્યું બીજું ચાલ્યું ને ત્રીજું ઉપર કોંકર ખાઈ પડ્યું કે અંત આવ્યો. સેંકડો માણસો આ પ્રમાણે પડી પ્રાણ ખોતા હતા, અને જે લોકો ઉભા ઉભા લડતા અને બચાવ કરતા હતા તેઓમાં પણ ભૂત ભરાએલું હતું. સ્મશાનમાં જેમ ભૂત વૈતાળ ડાહણો માંસને ચુંથે, ચુરદાને ફાંદે અને ખોપરી વગાડે એમ કહેવાય છે, તેમ આ શૂરાઓ લોહીમાં તરમતરા થએલા; ચારે તરફ ધાથી વીંધાયલા જે સામું આવતું તેનું સત્તાનાથ વાળવામાં જરા પણ અચકાતા ડરતા કે સોચતા નહોતા. ચારે તરફ બૂમ, હાકારા, જયકાર, અરેકાર, માર માર, અને નાસ બાગની રાડ એટલી બધી પડતી હતી કે કાને પડ્યો આવજ નહોતો સંભળાતો. ચાંદની

નિકળ્યા પછી સિદ્ધરાજનાં માણસો કાંઈક હાથ ચલાવવામાં ફાવ્યાં. તેઓએ સોરઠી શૂરાઓનો અંધારામાં એટલો બધો માર આધો હતો, તેઓની સંખ્યા એટલીબધી ઝોછી તથા વેરમખેરમ થઈ ગઈ હતી અને તેઓના મનપર પ્રયમના જે મારથી, શરનીજ હારથી, અને પગ તળે આવતાં મુરદાંના અંખારથી એટલી બધી અસર, એટલો બધો ખોફ બેસી ગયેલ કે, તેઓ વરસાદથી પલળી એવા તો ઠરી ગયા તથા શિથિળ થઈ ગયા હતા કે, તેઓમાંથી શુરાતન જતું રહ્યું. તેઓ માર આવતેજ આવ્યા છીએ એમ ધારી ઉભા ઉભા માર ખાતા, લાચારીયે ઘા કરતા, અને ટપો ટપ પડતા હોય એમ જોતાંજ સમઝાતું હતું. વળી તેઓમાં સોરઠના લોક જેટલો લટવામાં રવાર્થ કે દીલમાં દાગ નહોતો. તેમ તેઓ એક પણ સોરઠી શૂરાને નાસતો કે ડરતો નહોતા જોતા, તેથી અચંખામાં પડ્યા હતા. અને એમ જુવે પણ ક્યાંથી? કારણ સોરઠીઓનાં ઘરખાર ઉપર, તેઓની ઇજત ઉપર, તેઓના વહાલા પ્રાણ પ્રિય અનુમમ મહારાજ ઉપર, અને તેઓના દેશ ઉપર મોટામાં મોટી આક્રમ આવી તેઓ માનતા હતા. વળી જે થોડા ડરકુ બાયલા કે નકારા હતા, તેઓ તો આ મેદાનમાં આવ્યાજ નહોતા. પણ સિદ્ધરાજના લશ્કરમાં તો ડરકુને શૂરાબંને તેમ કેટલાક લટવાના લોભથી આડ લોક પણ મારે ખાવા આવ્યા હતા.

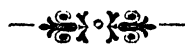
આ પ્રમાણે જો લઢાઈ એક કલાકવાર વધારે ચાલી હોત તો બેશક સિદ્ધરાજની હાર થાત, તેનાં માણસોં ઘણાંખરાં કપાઈ જાત, અને તેને પોતાની છાવણીનો બચાવ કરવો મુશ્કેલ થાત, એટલુંજ નહિ પણ તે વધારે એક દિવસ પણ સોરઠમાં રહેવું સલામતી ભરેલું ન ગણત. પણ ઇશ્વરની ધારણા આગળ લાચાર!! સોરઠનું નસીબ ફૂટી ગયું હતું. રાયખેંગારનું આવી રહ્યું હતું. સિદ્ધરાજના ભાગ્યમાં હાર તથા મારે આધા છતાં અંતે વિજય લખ્યો હતો તે કોણ મિથ્યા કરે? તેનાં સવળાં ભાગ્યને કોણ અવળાં કરી શકે? રાયખેંગારનું આબુખ્ય આવી રહેલું તે ઘડીભર પણ કોણ વધારી શકે? હરિ હરિ ! પ્રજા બિચારી વફાદારી ખતાવતીજ રહી ! યોદ્ધાઓ લઢતા કપાતા અને મરતાજ રહ્યા ! શૂરાઓ અને સરદારો ખરૂં

શૂરોતન અતાવતાજ રહ્યા ! અને તેમની કદર કરનાર, તેમની આ
બેધી જીને સાહે મહેનત થતી હતી તે માણસ, આખા સોરઠના
અંતઃકરણમાં રમી રહેલું રત્ન ! અરે ! સુકુમાર રાણકદેવીના પ્રાણનો
આધાર ! હરિ હરિ !! ક્યારનોએ સ્વર્ગમાં પહોંચી ગયો હતો ! ! !
તે બિચારાને કાને રણશીંગાનો અવાજ આવતાંજ ઝબકીને જાગ્યો.
તેની વહાલી પાસેથી ઉઠ્યો, તેની ધબકતી છાતી દાખી, તેને વહાલ
કરી, અરે તેને છેલ્લામાં છેલી આ દુનિયામાં એકજ વખત બચી
કરવાની રહી હતી તે કરી, તેને પોતાને ગળે વળગેલી છોડાવી, ચિં-
તાના સમુદ્રમાં, દુઃખના ઊંડા કૂવામાં ડબકાં મારતી મુંકી, અરેરે !
તે અબળા નાશુક સ્વરૂપાના કાળજમાં અગ્નિ સળગાવી, ચિંતાના
કીડાને મુંકી, તે શૂરો એકદમ ઉછળી નિકળ્યો. બિચારી રાણકદેવી !
ધણુંએ ગળે વળગી, ધણુંએ રડી તેના શરીર ઉપર લપાઈ જઈ તેને
આવડ્યો એટલો પ્યાર અને કાલાવાલા કરી રોકી રાખવા લાગી
તેને ખોળા પાથરવા લાગી, પણ તેનું મોત, તેના સુખનો અંત, તેના
આત્માને સ્વર્ગમાં લઈ જનાર દુત આવેલ ત્યાં એ બિચારીના
પ્યાર, તેના હાવભાવ, તેની સજ્જ આંખો, હાય હાય ! તેનું ગદગદ
કંઠે ડસકાં આઘને કહેવું, તથા કરગરવું કાંઈજ કામ આવ્યું નહિ.
પોતાની વહાલી ઢાલતલવારને પકડી પોતાની વહાલીને દિલસો ધા-
રજ દઈ તથા “હમણાં આવુંછું” અહા ! છેલા વખતનું છેલું વાક્ય
કહી, છેલા વખતને સાહેં મોં દેખાડી, જોતાં જોતાં તેને ખારીમાં
હેરતી રાખી તેની આશિષો તેની ઇશ્વર પ્રાર્થના સાંભળતો ગયો, તે
ગયોજ ગયો ! ! !

શૂરો સરદાર વગર બિચારે એકદમ મોટા લશ્કરના જીથમાં
ધસ્યો અને જ્યાં બીજા સીપાઈ તેવો પોતે પણ થઈ ગયો. તેને
બેસવાને વાહન આ વખત કોણ લાવે ? તેની રક્ષા કરવા હજારો
માણસ હતાં પણ તે ક્યાંથી હાજર થાય ? તેના સરસ આખા દે-
શમાં વખણાતા બાણાવળીએને કોણ બોલાવવા જાય ? તેના સા-
મઠા સરદારો તેને પ્રાણ પાથરી આપનારા ક્ષત્રીઓની વાટ જોઈ
ત્યાં ઉભા ન રહેતાં સર્વેને સ્વર્ગનો વાયદો કરી, પોતાના સો પચાસ

રક્ષકો સમિત નાચે ઉતરી પડ્યો. અને તે તેમ ન કરેતો કરે પણ શું? શું
 તે પોતાની પ્રિયાની સોડમાંથી સિદ્ધરાજનાં માણસોને હાથે ખેંચાઈ
 દૂર થવા અને કેદખાનામાં પડી સડવા ફસાઈ રહે? શું તે પોતાના
 તમામ શૂરાઓને મરતા જોઈ નિરાંતે બેઠો બેઠો જોયા કરે? અને
 અંતે તમામને પરવારે ત્યારે પોતાના મહેલમાંથી નાશી જાય? નહિ
 નહિ. ખરો ક્ષત્રી બચ્ચો જગીર મળવાની હેાય તે લેવા જતાં ઢીલ
 કરે, એટલી વાર પણ લઢાઈનો સાદ સાંભળ્યા પછી, કુશ્મન આંગણે
 આવ્યા પછી કરેતો તેની જનેતા લાજ, તેના કુળને કલંક બેસે. એવા
 દ્રઢ વિચારનો ક્ષત્રી રાજ પોતાનાં હજારો માણસો પોતાની ખાતર
 કપાતાં જોઈ કેમ બેસી રહે? તેના બોલાઆથી આ વખત કોણ
 આવે અને તે લશ્કર એકઠું કરવા ક્યાં જાય? બસ તેને બીજું
 કાંઈજ ન સુઝ્યું. તે ઢાલ તલવાર સમિત મેદાનમાં પડ્યો. સૈંકડો
 શૂરાઓની હાજરી લેતો, તેઓમાંથી મસ્ત સિંહની પેઠે માર્ગ કરાવતો
 પોતાના બરોબરીયા સિદ્ધરાજને શોધવા, તેને પોતાનું શૂરાતન, પોતાની
 ક્ષત્રીવટ, પોતાની રાણકદેવી વરવાની યોગ્યતા બતાવવા આવ્યો. પણ
 આ ધમાધમમાં તેને સિદ્ધરાજ ક્યાં મળે? તે ક્યાં મરવા આવ્યો હતો?
 તેનેતો જીવવા સાર આ બધી માથાફેડ હતી. તેને જીવીને રાણક-
 દેવીને માણવા હજારો માણસોના પ્રાણ અપાવવા તથા લેવા હતા.
 તેના મનમાં હજી મોટી મોટી આશાઓ હતી. તેનું અંતઃકરણ ધા-
 મદેવનાં કુડનાં બાણથી વીંધાએલું હતું, તે લોહાનાં બાણ ખાવા કેમ
 આગળ ધશે? તેતો ક્યાંહી રહ્યો, અને આ શૂરો સરદાર બની શકી
 તેટલી કાપાકાપી કરતાં આખા લશ્કરમાં મસ્ત બની પોતે ક્યાં છે
 ને શું કરેછે તેનું બાન ભૂલી ગાંડા હાથી જેવો વીક્રેલ સિંહ જેવો
 લોકોના ટોળામાં અજવાળું નિકળતાં સુધી સંહાર કરવા તથા સામટા
 માણસોને પોતાના હાથનો શ્વાદ અખાડવા ધૂમતો રહ્યો, પણ બ્યારે
 ચંદ્રમા નિકળ્યો, બ્યારે સિદ્ધરાજના લશ્કરે ખરેખરી મારામારી શરૂ
 કરી, ત્યારે તે જડાવ ધરેણા પણ ચંદ્રનાકિરણ પડવાથી થતા અળ-
 કાટથી, તેની ઉજળતી તલવારના ઝળકતા કબજાથી તે વરતાયો. તે
 બીચારો લઢવાનો પોશાક ક્યારે ધારણ કરે? હજી તેને પોતાની આં-

અમાંથી પીયા કાઢવાનો પણ વખત નહોતો મળ્યો, તેના ચુંછોના વાગ સમા કરવાને પણ હાથને લાગ નહોતો આવ્યો, અને તે રાતે રંગમહેલમાં સજેલે શણગારે છેલા વખત સાર પહેરેલાં લૂગડાં ધારી સુતો હતો તેવાજ ઉઠી ઉભા થયો હતો. પાંચપચાશ માણસોએ તેજ રાયખેંગારે અથવા કોઈ મોટો સરદાર હોય એમ કલ્પના કરી બૂમ પાડી તેના ઉપર હુમલો કર્યો. સામટા માણસો તેના તરફ ધસ્યા. આ વખત તેની છાતીમાંથી શૂરે અનહદ ઉછળતું હતું. તે હાથ હાથ ઉછળી એક એક ધાતી એકેક માણસને પૂરો કરવા લાગ્યો, પણ અંતે તેના ઉપર તલવારોના ધાનો વરસાદ વરસ્યો, તેનું શરીર વીંધાઈ ગયા સુધી તે લઢ્યો. અને અંતે તે પડ્યો તે પડ્યોજ રહ્યો. તુરત આખા લશ્કરમાં બૂમ ઉડી, ખેચાર માણસે તેને ઓળખ્યો. અને થોડીવારમાં વાત બધે પ્રસરી ગઈ એટલે સોરઠના શૂરા નાઠા, કેટલાક મરણીયા થઈ પાંચપચાસને મારી અંતે કપાયા. હવે સિદ્ધરાજના લશ્કરમાં પાછું જોર આવ્યું, તેમના પગ રથંબ્યા, અને તેમનાથી કપાયા એટલા સોરઠીને કાપવા મંજ્યા. તેમાં જેટલાની જીંદગી બાકી હતી, જોએને પોતાના વહાલા રાજના મૃત્યુનો શોક કરવાનો હતો તેઓ બચ્યા ને બીજા ધધરને શરણે ગયા. એવી રીતે બાર વર્ષ સુધી બંને લશ્કરનાં માણસોએ કરવા ધારેલ લઠાઈ મોટામાંમોટા વિગ્રહનો અંત એકજ પહેરમાં આવી ગયો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

જ્યારે સિદ્ધરાજની ક્તેહ થઈ, રાયખેંગારે કામ આવ્યો, તેના શૂરા અર્મારો કપાઈ નિમકહલાલીમાં પોતાના શરીરનો ભાગ આપી તેની સાથે સ્વર્ગે ગયા, અને બાકીના નાસ્તી ગયા ત્યારે જોવાનું કાંઈ રહ્યું નહિ એટલે તારાઓ એક પછી એક છૂપાવા લાગ્યા. ચંદ્રમા પણ અસ્ત થઈ ગયો. અને પુર્વ તરફ તેજનો પ્રકાશ બધવા લાગ્યો અને તેથી વિચિત્ર દેખાવ નજરે પડ્યો. લશ્કરના તમામ માણસો શહેરમાં લૂટ કરવાને કૂદી પડ્યાં, પણ સોરઠની શૂરી પ્રજાએ તેમનો

ધડો ક્યો નહિ. ધણાખરો અમંતતો પોતાની મીલકત લઈ પરદેશ
 જતા રહ્યા હતા, પણ જે થોડા માણસો રહ્યા હતા, તેઓએ પણ
 પોતાનાં મજબુત કમાડ સજ્જડ વાશી ગડીયોની ખારીયોમાંથી પથરો
 નળીયાં અને છૂટું ફેંકાય તેના ધા કરતાં હતાં, તેથી લૂટનારાઓનું
 ખરાખર ફાવ્યું નહિ. તોપણ તેઓ નખળાંપોમાં કમાડ તોડી ધરોમાં
 ધૂસ્યા અને જે હાથમાં આવ્યું તે લઈ ચાલતા થયા. દરબારગઢ
 આગળથી દરવાજા સુધી મુડદાંઓની હરોહાર ઢગલે ઢગલા જમીનને
 લોહીથી તર કરી, કોઈ ફોટેલે માંહે, કોઈ ઉઘાડી આંખોએ, કોઈ ટૂટેલ
 હાથે, કોઈ છુંદાએલ માથે, કોઈ ફાટી ગએલ છાતીએ, અને એવી ક-
 મકમાટ ઉપજાવે. જોતાં ચીતરી ચઢે, એવી ભયંકર સ્થિતિમાં સેંકડો
 આત્મા આ ક્ષણિક જગત છોડી, ગીરનારના કિલ્લાને દેહાર્પણ કરી
 ચાલતા થયા હતા. કેટલાક માંહે સસહતા હતા, પણ તેમની હાલત
 પણ વિષમ હતી. સારી પેઠે અજવાળું થતાંજ આ બધાની વ્યવસ્થા
 કરવાનું કામ ધમધોકાર શરૂ થયું. લુટફાટ બંધ પડી. સોરઠના અને
 ગુજરાતના પુરૂષ, અને સ્ત્રીઓનાં ટોળેટોળાં પોતાના સોબતીઓનાં
 મુડદાં શોધતાં. તે માલુમ પડેથી પોકે પોક મુંકી રોતા, તથા તેને
 ઉચકી ઠેકાણે લઈ જતા હતા, તેથી આખા મેદાનમાં બહુજ બીડ
 થઈ રહી. ટુંગધીનો તો પારજ નહોતો. કાગડા, સમજી, ગીધ વગેરે
 ને બંધમાંથી ઉઠતાંજ આ દેખાવ જોઈ અધીરતા આવી ગઈ,
 અને અકરાંતીયાની પેઠે લોકોના હાથનો માર ખાતાં સુધી મુડદાંને
 ખોતરવા માંડ્યાં. જેમ જમીનપર માણસોની ઠઠ બંધાઈ તેમ છાપરાં
 ઉપર આખા ગીરનારનાં પક્ષીઓની ઠઠ બંધાઈ. આખા શહેરમાં
 જવાન, વૃદ્ધ, પુરૂષ, સ્ત્રી અને બાળકો, અમીરને ગરીબ દરેક જગ્યાએ
 દરેક ઘરમાં હાથ ઝોય કરી રડાપીટ કરતાં હતાં. જેના સામું જોઈ,
 એ તે મોઢારાં આંસુએ રોતાં, છાતી પીટતાં અને સામાની આંખમદ
 આંસુ આણે એવા વિલાપ કરતાંજ હોયા જેમ માણસો રોતાં હતાં
 તેમ કૂતરાં પણ બેસું માં કરી રોતાં, ગધેડાં પણ ભુંકતાં, અને બી-
 જાં જાનવરો ખરાડા પાડી પોતાની દીલગીરી જાહેર કરતાં હોય એમ
 જણાતું હતું. તમામ શહેરમાં શૂન્યકાર થઈ ગયો. અને દરેક માણસ

છાતી ફૂટ થઇ ગયું હતું, અને તેમ થાય એમાં કાંઈ નવાઈ પણ નહોતી. કારણ કંઈક ડોસા ડોસી પોતાના જીદાપાની લાકડી રૂપ એકના એક પુત્ર જેના આધારે તેઓ જીવતાં જે સંસાર સાગરમાં તેમને પાટીયા રૂપ હતા, તેના ગેબ થવાથી તેમને બૂખમરને દુઃખ દરીયામાં ડુબતાં મુકી ચાલી જવાથી, સૈંકડો છોકરાંઓ બાપ વિનાનાં નિરાધાર થવાથી, સામટી મુઘાઓ પોતાના પ્રાણાધારથી હમેશ્વને સારૂ વિખૂટી પડવાથી, અને ગિચારી નયબોવનાઓ જેમણે હજી શરમને લીધે પોતાના સ્વાર્મીથી પૂરી વાતો પણ નહોતી કરી તેમના મનની મનમાં રહી. બાળપણમાં રંડાવાથી તેમના અંતઃકરણમાં, અને તેથી તેમનાં લાગતાં વળગતાંને જે દુઃખ થયું તે અસહ્ય હતું હરિ! હરિ! દરેક ઘરમાં શૂરા શાણાને વાહલા માણસોની ખોટ પડે! અને તે કાંઈ દહાડા પૂરો પડવાની નહોતાં! બચેલા કામદાર સરદાર અને નોકરો પોતાના પોષણ પોતાની ઈજતને માટે ફિકર કરી, પોતાના અંદાતાને સંભારી, એધારાં આંસુએ રોવામાં બીજી કાંઈ પણ બોલી શકતા નહોતા. કોણ કોને દિલાસો આપે? કેટલાંક દુઃખથી બેભાન થઈ ગયાં, કેટલાંક ગાંડાં થઈ ગયાં, કેટલાંક સ્તબ્ધ થઈ ગયાં, અને બાકીનાં પણ રો કકળ કરી મુંઝાઈ જતાં હતાં. અને તે દિવસ શહેરમાં એટલાં બધાં મુડદાં પથરાઈ ગયાં હતાં કે ગીરનાર પાસે નહોત તો, તેઓને માટે વાંસકે બળતણ પણ પૂરું ન પડી શકત. તેઓના બળવાની ફુર્ગેબથી આસપાસ રોગ આહો. શહેરના રસ્તામાંથી સામટા દહાડા સુધી લોહીના ડાઘા ગયા નહિ, અને આખો દિવસ શહેર તથા છાવણીના માણસો સવારથી સાંજ સુધી એજ કામમાં રહ્યા.

આ વખત જેને માટે આ પ્રમાણે હજારોની આશાઓ અફળ ગઈ, સૈંકડો માણસોના પ્રાણ ગયા, અને આખા મુલકમાં હા હાકાર થઈ ગયો, તેના તરફ નજર કરીએ. એ બધાનું મૂળ, આ તમામ થાનાં કારણ જેઈએતો ‘રાણકદવી’ હતી. તેના રૂપને લીધે સિદ્ધરાજ સગાઈ કરી રાયજેગારે પોતાને માથે આકૃત વહેરી, અને આજે આ મોટી લડાઈ પણ તેને માટેજ થઈ હતી, એ બધું

આપણે જાણ્યું છે. તે બીચારી આવખત જોડેકાણે તેને તેનો સ્વામી
 “હમણાં આપું છું” કહી સુંકો ગયો હતો, તેજ મકાનમાં હતી. બ્યારથી
 તેને કાને નીચેના હુલ્લડનો માર મારતો અને કાપાકાપનો અવાજ
 પડ્યો, બ્યારથી તેનો પતિ તેના કાલાવાલા ન સાંભળતાં, એકદમ
 નીચે જવાને દોડી ગયો, બ્યારથી લંડાઈનું જોર પૂર જોશમાં ચંદ્રના
 અજવાળાથી આવ્યું, સારથી તેના હૃદયમાંથી આરામ, બેફિકરાઈ
 અને સુખ નાશી ગયાં, સારથી તેના મનમાં ચિંતાનો કંડો પ્રકટી
 કરડવા લાગ્યો, સારથી બળાપાનો અગ્નિ ધુંધવાવા લાગ્યો, સારથી તે-
 ના હોંશ ઉડી ગયા, અને તે વિકળ ગાંડા જેવી થઈ જઈ આમ
 તેમ ઘડીમાં ઝંખું ઘાલી ઘભરાઈ રડવા, ઘડીમાં ઉઠીને બારીમાં
 તાકીને જોવા, તથા બહારથી આવતા આવજા તરફ ધારીને કાન
 દેવા, ઘડીમાં પોતાના સ્વામીના વિજય સાથે ઈશ્વર પ્રાર્થના કરવા,
 અને તે ક્ષેમ કુશળે પાછા આવે, તેને ભેટ, અને તેઓ સદને માટે
 સુખી અને નિર્ભય થાય તેસાથ માનતા માનવા, અને પોતાના ઈશ્વર
 દેવને વહારે ધાવા વિનંતિ કરવા, અને ઘડીમાં ધીરજ ધારી ઈશ્વર
 ઉપર વિશ્વાસ તથા દ્રઢ નિશ્ચય રાખી સચ્ચરી પકડવા, દુઃખ પામતા
 મનને તલપતા જીવને શાન્ત કરવા લાગી. પણ સારથીજ તેના મ-
 નમાં નિરાશાની મોટી કાળ પડી હતી. તેની જમણી આંખ તથા
 જમણું આંગ ફરકતું હતું. તેના મનમાં મહાભૂંડા તર્ક આવતા હતા.
 અને તેને આકૃતનું વાદળ પલાળી નાંખે, દુઃખનો ચાલ્યો આવતો
 પહાડ ચગદી નાંખે એમજ લાગતું હતું. તે પોતાના મનને ફરી ફ-
 રીને સમજાવતી ડોકાણે, લાવવા પ્રાર્થનામાં રોકાવાનું કરતી,
 પણ તેણે ભૂંડા તર્કો કર્યાજ કરતું, આકૃતના ભૂતને સાચું ઉભેલું
 જોઈ ડરતું, અને ધમકતું હતું. તેનું ચિત્ત ચગડોળે ચઢ્યું.
 તે ગાંડા જેવી થઈ ગઈ. અને તેને પોતાના શરીરનું, પોતા-
 ની સ્થિતિનું, અને બીજી કોઈ વાતનું બાન રહ્યું નહિ. આ બીચારી
 આવી રીતે ઘભરાય કષ્ટાય અને રોબાય તેમાં કાંઈ નવાઈ પણ
 નહોતી. પણ તેનો સ્વામી હજારો તણવારોના વચમાં, દુઃશ્મનોના જીથ-
 માં જીજ માણસો સાથે કૂદી પડ્યો હતો તે ક્યાંથી બચે? બળતા

વનમાં તે દોડી ગયો હતો ત્યાંથી કેમ સહીસન્નામત આવે? જો કદાચ
 સામ સામું ધર્મ યુદ્ધ થયું હોત, ધોળે દિવસે આગળથી ચેતી લડાઈ
 આંરી હોત, તેના તાત્કાલિક હતું તેટલા લશ્કરની મદદ તેના ઉપરી
 મણા નીચે તેની ઇચ્છા મુજબ વરતવાને મળી હોત, અને જો કદી
 સારા શુકન જોઈ તેના હાથે કંકુ ને અક્ષત મોઢાવી ઇષ્ટ દેવની આ-
 સા લઈ તે રણે ચડ્યો હોત, તો આ દેવાંગનાને જરા ભરે અફસો-
 સ બેચેની કે દુઃખ ન થાત. કારણ તે ક્ષત્રાણીના પેટમાં પાકી હતી.
 તે ક્ષત્રીઓના સહવાસમાં સામટાં વર્ષોથી રહી હતી, તેથી તે પોતાના
 સ્વામીને આનંદથી યુદ્ધમાં આસા આપત. તેને બરાબર યુદ્ધ કરવા
 ઉલટી ઉશ્કેરી તેના શૂરમાં વધારો કરત. ખુશીથી બારીમાં બેસી
 તેને યુદ્ધમાં જતો જોઈ કુલે વધાવત, અને તેને તેના શૂરની યુદ્ધકળા
 માં પ્રવિણતાની, તેના શૂરાસામંત અને લશ્કરે દુશ્મનને હરાવશે
 નહિ તો એકાએક હારશે પણ નહિ એવી ખાતરી હતી, તેથી તે પ-
 છીથી પણ વિકળ ન રહત. પણ આ વખત તેમાંનું કશું થયું
 નહોતું. તેઓ નિદ્રામાં ધેરાઈ ગયા. તેઓ કપટથી, કૂટથી, વિદ્વાસ-
 ધાતથી અજાણ્યા સપડાઈ ગયા, તેઓ સુર્યા દગાબાજ યોદ્ધાઓના
 સામટા જીયમાં ગાફલ અને એકલા ફસાઈ ગયા, અને તે તેઓનો
 આખો કિલ્લો દુશ્મનના કબજામાં આવ્યા પછી તેઓએ જાણ્યું હતું,
 એટલે કોઈ પણ રીતનો ખચાવ કરવો વૃથા છે એવું સ્પષ્ટ સમજ
 એવું હતું, અને તેથી તેનો પતિ દુશ્મનને મારવા નહિ પણ માત્ર
 કપાઈ મરવા દુશ્મનના કબજામાં આવેલ, આ દુનિયામાંથી બે ઇ-
 જત ન થતાં છટકી જવાનેજ તેના પ્રાણનો શૂરાતનમાં ભાગ આપી
 સ્વર્ગ પામવાનેજ તે ગયો હતો, અને તેટલા મોટે તે બીલકુલ નિરાશ
 ધભરાએલી અને કજાતી હતી. તોપણ જ્યાં સુધી આ બધી કલ્પ-
 નાઓ હતી, જ્યાં સુધી તેણે પોતાનો પતિ ક્યાં ગયો? તે શું કરે છે? એ
 કાંઈ નજરે જોયું અથવા એકસ સાંભળ્યું નહોતું, જ્યાં સુધી તે વા-
 રંવારે રાયએગારની, સોરઠની, અને દત્તાત્રયની જય સાંભળતી હતી,
 ત્યાં સુધી તેના મનમાં આશા હતી, ત્યાં સુધી તેને સુખનો આંખો
 ચએલો ઓલવાઈ જાય એવા થઈ ગયેલો દીવા પાછો તેજ યાય

એમ લાગતું હતું. ત્યાં સુધી ઇશ્વરની સહાયથી, પ્રારબ્ધની ગતિથી, કુઃખના દરિઆમાંથી કુખતાં કુખતાં બચી જાય એમ ધરાતું હતું. ત્યાં સુધી વખતે ચારે તરફથી સોરઠી શૂરાઓ કૂદી પડી, કુશ્મનને હઠાવે અને તેનો પતિ ઇશ્વર કૃપાથી એક બે જખમ ખાતાં પણ જીવતો રહી વિજય પામી પાછો ફરે, એમ માનવાને તેનું મન થોડી થોડી હા પાડતું હતું. પણ એટલો સુખનો અંશ, એટલી આશાની નિશાની એટલી મન વાળવાની વાત પણ ઝાઝીવાર ટકી નહિ. સિદ્ધરાજને રાયખેગર પગાની ખખર પડતાંજ તેણે તેની દેહ પોતાનાં માણસોની સાથે ઉચ્ચકાવી છાવણીમાં પોતાના ખાસ તંત્રમાં સખત પહેરા નાચે મોકલાવી દીધી, અને તે પોતાની સાથે પોતાના બે માણસો પોતાને આવી મળેલા દગાખોરો લઈ યોદ્ધાઓને કપાતા મુંકી મહેલ તરફ ચાલ્યો. નહોતી તેને લઢાઇ બંધ રાખવાની દરકાર કે નહોતી તેને સોરઠના સરદારોને પકડવાની મરજી. નહોતી તેની લૂટવામાં વૃત્તિ કે નહોતી તેનો બંદોબસ્ત કરવામાં કાળજી. નતો તેને પોતાનાં હજારો માણસો કપાતાં જોઈ ગુસ્સો આવ્યો કે નતો તેને મુડાંઓ જોઈ દયા આવી. તેનું મન તો પ્રથમથીજ મહેલમાં પહોંચી ગયું હતું. તેની બારવર્ષની આશા પૂરી થવાનો વખત ઘણા પ્રયાસ, ઘણી મહેનત અને ઘણા નુકસાન બાદ પાસે આવ્યો. તેણે લાંબા વખતથી અસંભવિત લાગતી વાત નજરે જોવાનો લાગ દીઠો, અને તેથી તેનું મન હોશ આનંદ અને કામદેવથી ઉભરાઈ ગયું. તે આકુળ બાકુળ થઈ ગયો, અને તેને મહેલના બારણા સુધી જતાં એક પણ એક ઘડી જેવી થઈ પડી. જ્યારે તેઓ મહેલની નીસરણીએ ચઢીને માળ પર આપણે રાણકદેવી ઉપર જોઈ તેવી સ્થિતિમાં આવેલી- એક વખત મહા ચિકટ ન પહોંચાય એવા પહાડની ટોચ પર સામું જોતાં મારી નાંખે એવા શૂરાના કબજામાં હતી, તે આજે અબજા અનાથ નિરાધાર તરફડતી હતી, ત્યાં બારણા આગળ આવી તે બારણાં મોઢેથી બંધ કીધેલાં જોઈ અટક્યા, ને હરામખોર, કપટી, ચંડાળ દસલ બારણાં ઠોકી સાંકળ અડખડાવી ખોલી ઉઠ્યો “મામી વધાઈ છે મામી વધાઈ છે. મામા અને અમે ક્ષેત્રે આવ્યા ને

આપણો જ્ય થયો મોટો ઝડ બારણાં ઉઘાડો.” બીચારો રાણી એ-
કદમ ઝખકીને જાગી હોય તેમ ચમકી. તેનાં મનને પ્રથમ બહુકારો
લાગ્યો પણ બ્યારે તેણે ફરીને એવા શબ્દ સાંભળ્યા, તેના બાણેજ
નો સાદ ઓળખ્યો અને તેના ભાણા આત્માએ, રી-ખાતા મને આ
વાત સાચી માની, ત્યારે તેની આંખમાંથી હર્ષનાં ચોધાર આંસુ આ-
હ્યાં. તે જાગે છે કે જાગે છે એ ભુલી ગઈ. તેનું મોં ત્રુકલિત ગુલાબી
થઈ ગયું. તેના શરીરમાં હર્ષ રંગે રંગ પ્રસરી ગયો. તે થરથરવા લાગી.
તેના -હૃદયમાં ઈશ્વરનો ઉપકાર બરાઈ આવ્યો, અને તે “અમમાં
પ્રાણનાથ! ધન્ય ભાગ્ય!” કહેતી ઉઠી, દોડીને સાંકળ ઉઘાડવા ગઈ
અને તે ઉઘડી, જેવી પોતાના પ્રાણનાથને ભટવા દોડી, જેવું તેણે
પોતાના પ્રિયતમ નિરખવાને આંખો મટમટાવ્યા વિના ઉઘાડી રાખી
ધારીનેભેયું, જેવી તે ગદગદ કુંઠે, પ્રેમી અંતઃકરણે પોતાના વહાલાને
વળગવાને ટટાર થઈ ધસી, તેવાજ તેણે અબળણ્યો માણસ, (અરે!
અટકળે સમજ કે સિદ્ધરાજ) ભેયો! હાય હાય! તે ફરીને ઠગાણી! તેને
સુખનું સ્વપ્નું થઈ ગયું! અને તે જાગી ગઈ! તુરત તે અચકી કીકી
કૂક થઈ ગઈ! જ્યાં હતી ત્યાંજ સજડ ચોંટી ગઈ! અને જેવો તેના-
માંથી હર્ષનો ઉભરો નિસરી જઈ દીલમાં દીલગીરીએ પ્રવેશ કર્યો. કે
તેના અચાનક આંચકાથી તેની આંખો તરી ગઈ, તેની ઇંદ્રિયો સ્વ-
સ્થ થઈ ગઈ, ને તે ,‘હાય દગો’ કહેતી જોરથી તેની કોમળ છાતી
ઉપર નાજુક હાથ મારી ચક્કર ખાધને ધરણી પર ઢળી પડી! હરિ!
હરિ! બલે કર્મની ગતિ!! અરેરે આશાભર દોડી જઈ નિરાશ થયું,
સુખ લેવા જતાં દુઃખના કૂવામાં પડ્યું, અને તે વળી પ્રીતિની બાબ-
તમાં? એ ઘણુંજ ત્રાસદાયક દુઃખ અને વિનાશ કર્તા છે. એ વખ-
તનું દુઃખ જેને વિત્યું હોય તેજ જાણે. એ વખતના મનની સ્થિતિ
જેને અનુભવ હોય તે કળી શકે. તેના પડવાથી મોટો ધબકારો થયો.
સિદ્ધરાજ તથા તેના સોબતી દોડી આવ્યા. તેને ઉચકીને પલંગ પર
સુવાડી, અને તેની આસનાવાસના કરવા લાગ્યા.

આ બધી ગડબડથી, ધમધમાટથી અને સારી પેઠે અજ-
વાળું થવાથી તે પલંગની પાસે નાની પલંગડી પર સુતેલ છોકરો જા-

ગી ગયો, તે ખેડા થયો. આસ પાસ જોઈ ધભરાઈ પોતાની માને
 ખોલાવવા અને ઉભા થઈ તેની માની પાસે જઈ નિર્દોષપણે અ-
 રેરે!! અસાનપણાને લંધી તેના પડખામાં લેટી પોતાના નાજુક
 કોમળ હાથ વડે તેનું મોં હલાવી “મા, આ મા કેમ ખોલતી નથી?”
 એમ કહેવા લાગ્યો. તે બિચારો શું જાણે કે આ બધી શી ગડબડ છે?
 તેને કેમ સમજાય કે તેઓના ઉપર ઈશ્વર ક્રોધ થયો છે? કાળો કેર
 શુભ્યો છે? અને ગોઠામાં મોટા દુઃખમાં તે સપડાયો છે? જ્યારે આ એક
 સિદ્ધરાજ જોયો, તે કેળના ગર્ભ જેવા ગોરા જડા તથા તેજસ્વી
 છોકરાને ઓળખ્યો, ત્યારે તેની પાપી આંખમાં ખુબસ ભરાઈ
 આવ્યું. તેને અદેખાઈ આવી અને તે તાર્કીને તેના તરફ જોવા
 લાગ્યો, એટલે છોકરો પોતાના સહવાસવાળા પોતાની કંઈના દિકરા
 દેસનજીને પૂછવા મંડ્યો “ભાઈ આ કોણ છે? મારા સામા કેમ
 ડોળા કોં છે?” અરે! બીચારા દુર્ભાગી છોકરાને કોઈએ કાંઈ જ-
 વાબ ન દીધો, એટલે તે ફરીને પોતાની માને જગાડવા લાગ્યો. તેના
 કોમળ હાથ મિઠા સાદ અને કુદરતી પ્રીતિમય સ્પર્શથી તેને બાન
 આવ્યું. તુરત તે ઝગકીને ખેડી થઈ ગઈ અને સિદ્ધરાજને પોતાની
 પાસે ખેડેલો જોઈ પલંગપરથી કૂદી પડી દૂર જઈ ઉભી. તેની આવી
 રીતે બેઆબરૂ કરવાને, પોતાના પતિનો વિન્નિગ પડાવવા અને તેનું
 શાન્ત મન ડોળી નાંખી સદાને માટે સુખનો નાશ કરવાને, આ
 ત્રણે જણે દેખાવ દીધો ત્યારથી તેના મનમાં એવા મોટો ધા લાગ્યો કે
 તે કદી રૂઝાયો નહીં. તેના મનમાં એવી બેચેની પેદા થઈ કે તે કદી
 મટીજ નહીં. તેના શરીરમાં ચિંતાનો એવા મોટો કીડો પ્રકટ્યો કે તે
 કદી નાશ પામ્યોજ નહીં. અને તેને આ ત્રણે શખ્સના તરફ એવા
 ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો કે તે કદી શમ્યોજ નહીં. તે આ વખત ગુસ્સાથી
 રાતી ઓળ થઈ ગઈ. તેની આંખ હીંગળોડવરણી, તેની મુખાકૃતી
 ચંડીકા જેવી બની, અને તે થરથરવા લાગી. તેણે આસપાસ જોયું
 પણ અફસોસ! ત્યાં કાંઈ હયાયાર પડ્યું નહોતું. જો તેની પાસે
 એક કટાર કે છરી પણ હોત, તો તે જરૂર આ શખ્સો ઉપર હુમલો
 કરત, તેમાંના બની શકત એટલાને મારી પોતે મરત અને પોતાનો

ગુસ્સો, પોતાનું શૂર, પોતાની હીમત, શત્રુના દીલમાં દરશાવત એવું
 તેનો અહેસો જિતાંજ સમજાતું હતું. તેનું ચાલે તો તે ત્રણે જણને
 આખાને આખા ખાઈ જાય પણ લાચાર ! આવખત તેનું કાંઈ
 ચાલે એમ નહોતું. તે એકલી અનાથ અને સ્ત્રીજાત તથા સામા
 ત્રણ હથીઆરબંધ પુરૂષો !! તાકી તાકીને પોતાના બાણેને તરફ
 તે જોવા લાગી. તેઓના ઉપર પોતાનો બતાવેલો પ્યાર, તેઓને માટે
 પોતે રાખેલી કાળજી, કીધેલાં અહેસાન અને લાડ એક પછી એક
 તેને યાદ આવી, અને તે સાથે તેને જુદી વધામણી દઈ દુશ્મનને
 ધરમાં ઘાલ્યો એ સાંભર્યું ત્યારે તેના મનમાં ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં.
 તેને આ લૂણહરામ દગાખોરે કૃતદની જોઈ પાપી દુનીઆં ઉપરથી
 એટલી બધી પ્રીતિ ઉઠી ગઈ કે તે કદી પાછી ચોટીજ નહીં. જેમ
 જેમ તે વધારે વિચારવા તથા દુશ્મનો તરફ ગાંડી જેવી બની તાકીને
 જોવા લાગી, તેમ તેમ તેના મનમાં ગુસ્સો વધતો ચાલ્યો, અને તેથી
 તે અંતે શુન્ય જડ જેવી, ઇટાલીયન કારીગરની પુતળી રૂપ, ઈંદ્રની
 ક્રોધાવેશમાં આવેલી અપ્સરા, અસુર ઉપર કોપેલી અંબિકા રા-
 વણ ઉપર તપેલી સીતા જેવી બરોબર નજર આવતી હતી. આ
 એક જોઈને પ્રપંચ દુનીઆંથી વિરક્ત જેવા નિર્દોષ અજ્ઞાન બાળકે
 પલંગ ઉપરથી ઉતરી તેની પાસે જઈ તેના પગોમાં ઉભી રહી તેનો
 છેડો ઝાઝી જંચું મોં કરી તેને બોલાવવા તથા કાલા કાલા પોતાનો
 બાપ ક્યાં છે, આલોકી કોણ કેમ આવ્યા છે, એ સંબંધી સવાલો પૂછવા
 લાગ્યો, અને છેવટ તેણે ફરી ફરીને પૂછી હઠ લીધી, ત્યારે તેનું હૃદય
 ગળગળી ગયું, તેની આંખોમાંથી ચોધારાં આંસુની હાર તેના રક્તવ-
 રણા ગાલ ઉપર થઈ તેની સાડી ભીંજવવા માંડ્યાં, તેમ તેમ છોકરે
 વધારે પૂછપરછ કરવા માંડી. અને અંતે તેણે પણ પોતાની માને
 દુઃખી થતી જોઈ રડવા માંડ્યું. આ વખતનો દેખાવ પથર જેવા
 દીલના માણસને પણ અસરકારક હતો, પણ કામાધીન સિદ્ધરાજને
 એથી કાંઈ અસર થઈ નહીં. તેની આંખમાં પાપીવિકારનાં પડળ બંધા-
 ઈ ગયાં હતાં, તેના કાન આડા સ્વારથી પડદા બંધાઈ ગયા હતા. તેના
 મનમાં દુષ્ટ શેતાન હકુમત ચલાવતો હતો, તેથી તેની આંખ અને

કાન મારત્રે દયા ઉપજવાને બદલે મનપર જીદીજ અસર થઈ. તે તો આ રંભાનું રૂપ, તેની ક્રોધના આવેશમાં ખીલી નિકળેલી આકૃતિ-નેજ જોવા લાગ્યો. તેને નખશીખ નીરખવા લાગ્યો, અને તેથી પોતાના મનમાં દાખલ કરેલા પાપી કામને વધારવા અને તેને વધારે આધીન થવા લાગ્યો. અને એ પાપી વિકારથી એવાતો બહોરો અને આંધળો થઈ ગયો કે, તેના મનપર આ દયામણા દેખાવ જરા પણ અસર કરી શક્યો નહીં! અને તે ક્યાંથી કરે ? આ વખત તે સિદ્ધરાજજ નહોતો. પોતાના સ્વાર્થને સાર, પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા સાર, તે એટલો બધો આતુર હતો કે તેની જ્ઞાનેદ્રિ ક્યાંહોં દખાઈ ગઈ, તેની વિવેક બુદ્ધિ, સારાસારની સમજણ જતી રહી. અને તે પાપી કામદેવને પોતાના મનની માલીકી સોંપવાથી, તેનો અમલ રગેરગ પૂરજોરથી આપવાથી એવા મુર્ખ કર ને પાપી થઈ ગયો કે, તેના જ્ઞાનનું, અનુભવનું, વિદ્યાનું, સદ્બુદ્ધિનું કાંઈજ ચાલ્યું નહિ. જેમ જેમ વખત જતો ગયો, તે આ સુંદરીને ધારીને જોતો ગયો, તેમ તેમ તેને કુષ્ટ વિચારો વધતા ગયા, તેની મતિ બદલાતી ગઈ, અને તેની આંખ કામાતુર સ્પષ્ટ દેખાવા લાગી. બિચારી રાણકદેવી! તેનો ડોળ જોતાંજ તેના મનના વિચાર સમગ્રી ગઈ અને છોકરાને ઉચકી ઝડપકરી ચાલી નિસરવા પાછાં ફરી એ કદમ પણ પૂરાં નહોતી ગઈ, કે સિદ્ધરાજ ઉઘ્યો, તેના હાથમાંથી કેળના ગર્ભ જેવો ઢાંઠો ત્યારથીજ આંખમાં આવેલો છોકરો હાતકી રીતે બાહુનું પકડી જેમ ગાય પાસેથી વાછું ઝોટી લે, જેમ મુરઘી પાસેથી-તેની પાંખો નીચેથી તેનું બચું પડાવી લે, જેમ બકરી પાસેથી તેનું કુમળું, ધાવતું તેની આસપાસ ગેજ કરતું બકડું ખાટકી ગરદન કાપવા ખુંચી લે, તેમ સિદ્ધરાજે નિર્દયપણે છોકરાને ખેંચી લીધો. નતો તેની માની સોડમાં લપાઈ ગયેલો પ્યારથી તેને ઝોટી ગયેલો જોઈ તે ખંચાયો, કે ન તો તેના મનપર આવી આકૃતમાં આવેલ અબળાને તેની જીવન દોરી, તેના હૈયાનો આધાર, તેના બળતા મનને જરા ઠંડક કરનાર, તેના દુઃખથી કાયર થયેલા તોખા પોકારી ગયેલા આત્માને વિસામો દનાર પુત્રને ખેંચી લેવાથી, તે તેની માછે, તેના ઉપર કુદરતી તેણી-

મો અનુપમ ખાર છે, અને એટલા માટે તેના દાઝેલા શરીર પર ડામ
 રૂપ, તેના લાગેલા જખમને મીઠા રૂપ, તેના હૈયાના બળતામાં બી
 હોમવા રૂપ અને તે દુઃખથી પડી ગયેલીને પાટુ રૂપ દુઃખ દેવાથી
 તે કેવી રીખાશે, તેનું કાળજી કેવું બેદાશ, તેને કેટલું લાગશે એ વિ.
 શ્વેનો કશો વિચાર ન આપ્યો. ખરેખાત વારંવાર કહેવું પડે છે કે કામા-
 ગ્રુર થએલ તેથી આવખત તે સિદ્ધરાજ જમસિંહજ નહોતો. તેને આ
 વખત તે સાચો જો હલકું વિશેષણ લગાડીયે તે આણે. કારણ
 તેણે આટલેથી બસ રાખ્યું નહિ. તેના મનમાં આ સ્વરૂપવાન તે-
 જશ્વી પ્રતાપી દેખાતા હોકરને જોઈ અદેખાઈ આવી. તેમાં પણ
 જો તે રાણકેવીને પરણ્યો હોત તો, પોતાને એવો પુત્ર યાત, એવા
 દ્વેષભાવથી પોતાની આથા બંગ કરનાર, પોતાની કહેવાએલી અ-
 નુપમ અપ્સરાનું હરણ કરનારનો પુત્ર તેની આંખમાં વધારે આ-
 બ્યો. વળી તેણે નક્કી કર્યું કે, માફ આવું મોટું અપમાન કરનારના કુળનો
 તો નાશજ થવો જોઈએ. આ મહા અપરાધના બદલામાં એવીજ
 સજા કરવી જોઈએ કે જે જગત જાણે, જેથી મારા દુશ્મનોના દીલ-
 માં ત્રાસ પેસે, આજ પછી મારા સામી કોઈ જામી આંખ કરવાનું
 મન ન કરે. આવા મનસુખા તેના મનમાં ઉઠતાંજ તેણે પોતાનું
 તગતગતું ખાંડું ઉઘાડ્યું અને રીખાતા રાડો પાડતા એધાર આં-
 સુંએ રોતા તથા યરયરતા બાળક નિર્દોષ પ્રાણીને એકજ જખ-
 મથી અરો તેની દુઃખમાં કુખતી માના દેખતાં જોતાં જોતાંમાં પૂરો
 કરી ફૂકી દીધો!! શું તેનો નિર્દોષ આત્મા આવી કૂર સજા ખમવાને
 ગુન્હાહત હતો? શું તેનું સુંદર શરીર આવી રીતે નાશ પામવાને
 લાયક હતું? શું આવી રૂપાળી ગુલાબી કુલની કળી આમ ફૂક-
 ઠમાં ખરી પડવાને યોગ્ય હતી? તેનું કોમળ સુવાળું નાજીક
 રૂપાળુંગળું આવી સખત લોદાની તલવાર ખાવાને, અરેરે!!
 તેમાંથી લોહી તેને પાવાને માટેજ સૂન્નેલું હતું? હરિ હરિ!! કેવો
 અનર્થ કેવો અન્યાય!! અને કેવો ત્રાસ દાયક દેખાવ!! આકુ-
 તમાં ઘેરાઈ ગયેલી, દુઃખના સમુદ્રમાં કુખતી, મોટા શૂરા રાજની
 રાણી, હજારોની માલીક, સુનીતિવાન, સ્વરૂપા માતાને પોતાના વહાલા

પુત્રનું આવી રીતનું થયેલું મૃત્યુ હાય હાય ! તેનું છૂટું લોહીની ધાર કાઢતું હાય પગ તરફડાવતું અવાચક ધડ, તથા નિર્મળ ચળકતી પાણીથી ભરેલી રોધને રાતી થએલી આંખોવાળુ, ગુલાબી લોહીથી લદાયદ થએલું બીજુ તરફ પડેલું માથું જોઈ, શું નહિ થયું હોય ? ! આ વખત તેના મનમાં શું લાગ્યું હશે એ લખવાને મારી કલમ અશકત છે. જોતાં જોતાંમાં વિના કારણે કાંઈપણ ખોલ્યા ચાલ્યા થિવાય તેની પાસેથી અમુક્ય રત્ન લઈ લઈ તેના કટકે કટકા કરી નાશ કીધો ! આ ગુલાબી કળી તોડી લઈ તેને મસળી નાંખી ! એ જોઈ તેની મા-જનતા તેને જગતમાં સહુથી વધારે ચહાનારી સ્ત્રી જ્યાં હતી ત્યાંજ સ્થંભી ગઈ ! નતો તે રોઈ શકી કે નતો તે કાંઈ ખોલી શકી ! નતો તે તેની આંખ બંધ કરી ગઈ કે નતો તે મટમટાવી શકી ! જ્યાં હતી ત્યાંજ સ્થંભી ગઈ, અને ગાંડી જેવી ઉભી રહી ! તેનું દીલ આ વખત ખસી ગયું, તે ચિત્તભ્રમ થઈ ગઈ અને ટ-ગર મગર દયામણે ચહેરે જોવા લાગી. તે જાણે છે કે જાણે છે, મરી ગઈ છે કે જીવતી છે, આ ખરું જીવે છે કે જાફુ છે, એ બાબતની બાંધિમાંજ રહી, તેને કાંઈ સાચું લાગ્યુંજ નહિ, અને તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું પણ નહોતું. તે શું જાણે કે એકજ ઓધડીયામાં તેના ઉપર આવી રીતે હથેર કોપ થશે, કાળો કેર ગુજરશે, અને સત્યાનાશ વળશે ? જે વાત થવી તેણે સ્વપ્નામાં પણ નહોતી ધારી તે અ-ચાનક થઈ પડી. નતો તેને આગળથી કાંઈ તેનો ડોળ ડાળ જણાયો કે નતો તેને કોઈપણ વખત એવી કલ્પના આવી. તેના જોતાં જોતાંમાં તેના માથા ઉપર આવેલ સુખનો સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો. તે ક્રમવાર ઉતરવાને બદલે એકદમ ધડી પહેલ જે આશાના પર્વતની ટોચ લગભગ હતી ત્યાંથી તેના તળીયામાંજ આવી પટકાણી. જે સુખોમાં જે વિચારોમાં, જે સ્થિતિમાં તે સૂતી હતી તેથી ઉલટોજ ડાળ તેણે જાગીને જોયો, અને જેમ વખત જતો ગયો તેમ જોવા લાગી. એથી તેનું કાળજી ખસી ગયું, અને તે હતી ત્યાંજ ઉભી રહી. એટલામાં વળી અધુરામાં પૂરું થવા જેવું થયું. જે બારણાના થડમાં રાણક દેવી ઉભી હતી, અને જેમાંથી તેને સટકી જવાનો ઇરાદો હતો તે

ઉધડ્યું. અને તેમાંથી જે વડારણા તથા એક છોકરો નિકળી આવ્યાં. પણ તેઓનો આ ઘોંઘાટ જિતાંજ, આ ડોળ સામું તાકતાંજ સ્થંભ્યાં અને અચક્ષ્યાં. તેઓના ચહેરા ઉપરથી સમજાતું હતું કે તેઓ ધરનાં બળ્યાં વનમાં ગયાં તો વનમાં બાગી આગ જેવી હાલતમાં આવી પડ્યાં.

જે વખત સિદ્ધરાજ આ ખાસ મહેલ ઉપર ચઢ્યો તે વખત મહેલમાં કોઈ ચોકીદાર છે કે નહિ એ વિશેનો બંદોબસ્ત પ્રથમથી કર્યો હતો. તેનાં માણસો આ ખાસ મહાલયની આજુબાજુ તમામ ઠેકાણે ચોકી કરવા ફરી વળ્યાં ત્યારે, તેની જે વૃદ્ધ ખવાસણો તથા આ છોકરો છુપીને ખાસ મહેલમાંના અંધારા ઓરડામાં બરાયાં ને જ્યારે તે સ્ત્રીપાછલો તમામને પકડી નીચે ગયા ત્યારે તેઓ પોતાના મોટા રાજપુત્રને તેની માને સોંપવાને છાનાંમાનાં આશ્ર્યાં અને કાંઈ પણ ખડખડાટ કર્યા વિના બારણાં ઉઘાડી અંદર પેઠાં. તેઓએ જાણેલું કે રાણકદેવી એકલી હશે માટે તેને તેની થાપણ ચુપચુપ સોંપીએ, અથવા તે કહે તેમ મદદ આપીએ. આવી રીતે તેઓ જે બલાથી દૂર જવા માગતાં હતાં તેના મોં આગળ આવી સપડાયાં. જે શખસોથી તેઓ છુપતાં હતાં તેનીજ પાસે રજુ થયાં. જેનાથી તેમને આ અમુલ્ય પાટવી છુપાવવાનો હતો તેનાજ પાસે હાજર કીધો, એ તેઓએ જાણ્યું તેવાંજ ચમક્યાં, આકુળબ્યાકુળ થયાં, પણ તે સાથે જ્યારે તેઓએ પોતાના નાંના હસમુખા-કાલું કાલું ખોલનાર વગર ખોલાવે આવી વળગનાર આખા ને મન ગમતા-બાળપણથી પૂર્ણ પ્રતાપી નિવડે એવી ખાતરી આપનાર અહા! મીઠડા ડગાય્યાનું મુડું જોયું! તેનું ઘડ અને માયું લોહીમાં તરખોળ જીવડાં જોયાં, ત્યારે તેઓ પણ રાણકદેવી જેવાં થઈ ગયાં. નતો તેઓ કાંઈ ખોલી શક્યાં કે નતો કાંઈ કરી શક્યાં, અસ્તાન રાજકુમાર જે અગીઆર વર્ષનો હતો તે પણ પોતાની માની ઓથે ઉભો રહ્યો. દુશ્મનના હાથમાં ઉઘાડી તરવારે જોઈ, પોતાના રમતગમતના સોજતી ભાઈને મરેલ જોઈ, પોતાની જોડ ખંડીત થઈ, અને બાહિ દુટ્ટી પડી જણી, ડરી ગયો અને તેને વગગી ગયો. આ છોકરાને જિતાંજ સિદ્ધરાજ

તેને ઝોળખી ગયો, અને તેને પણ જમપુર મોકલવા જેવો આગળ ધરી ખેંચવા લાગ્યો તેવી છોકરે કાળી રાડ પાડી અને તે એવી કારમી ડરામણી તથા અસરકારક હતી કે સિદ્ધરાજનો હાથ તેથી ધીમો થયો અને છોકરો છૂટી પાછો પોતાની માની સોડમાં લપાઈ થરથરવા લાગ્યો.

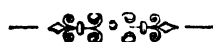
આ વખત રાણકદેવીનો ડાળ જુદીજ તરેહનો હતો. તેના મનમાં જે નિશ્ચય થયાનો તે આ એક જોઈ થઈ ચુક્યો હતો. પોતાનું મુકામ સંસારમાંથી ઉઠવાનું તેણે જાણી લીધું, અને તેથી હવે લૂ-ટાણા પછી ભય શા ? એવી કલ્પના કરી અડધી ગાંડી તથા અડધી ડાહી મનોવૃત્તિથી ખાલી ઉઠી.

“માણેરા તું મ રોય, મ કરચ આંખો રાતીયો”

“કુળમાં લાગે ખોય, મરતાં મા ન સંભારયો”

પણ આ ભયંકર એક તેની વડારણાથી ઝાઝીવાર જોઈ શકાયો નહિ. તેઓતો પોતાના પ્રાણ ઘોળ્યા કરી કૂદી પડી અને છોકરાને છાતી સરસો લઈ ઉપાડી ચાલી. સિદ્ધરાજ પણ તેમને ખાળતાં અટક્યો અને તે માત્ર એટલાજ અક્ષર બોલ્યો “કાંઈ ચિંતા નહિ. જો રાણકદેવી ખુશીથી મારી સાથે પાટણ નહિ આવે તો પછી એ છોકરાને પણ જોઈ લઈશું. હાલ ભલે એને લઈ જવાદો.” આટલું બોલતાં નીચેથી તેના સરદારોની ખૂમ આવી અને તમામ વાતની વ્યવસ્થા કરવા, કપાએલ ફાજની ખમર લેવા અને ખીજો ઉચિત અંદોખસ્ત કરવા દાદર નીચેથી વિનંતિ કરી અગત્ય ખતાવી તે તેણે સાંભળી. વળી તેણે જોયું કે આ વખત રાણકદેવીને શબ્દ કહેવો વૃથા છે, માટે હાલ જે મનની વાત થોડા શબ્દોમાં જણાવી છે તે બસ છે. એટલે તેને તેના છોકરા સમેત છાવણીમાં સખત પહેરા નીચે લઈ જવી અને પછી જોઈ લેવું. આવી રીતે વિચાર કરી તે નીચે ઉતર્યો. મહેલનો પરીપૂર્ણ જપતો રાખી તેમાંથી રાણકદેવીને તથા તેના જીવતા રહેલા છોકરાને છાવણીમાં લઈ જવા

બંદોબસ્ત કર્યો અને પોતાના સરદારો સાથે સોરઠના સરદારો સો-
રઠના મુલક અને લશ્કર અને રૈયત વગેરેની વ્યવસ્થા કરવાની
કડાકુટમાં રોકાયો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

સિદ્ધરાજની છાવણીના એક તંત્રીની અંદર પલંગ ઉપર આ-
પણી રાણકદેવી બેઠી હતી. આ વખત તેની સ્થિતિ દયા ઉપજાવ-
નારી હતી. તેની કાયાનો માલીક, તેનો શિર છત્ર, સૌભાગ્ય રક્ષક, પ્રાણ
નાથ તેને રોતી બેચેન થતી મૂકી ગયો તે પાછો આવ્યોજ નહિ. નતો
તેણે કાંઈ સંદેસો કહાવ્યો કે નતો કાંઈ તેના સમાચાર બારોબાર સાં-
ભળવામાં આવ્યા. તેના હૃદયમાં ધ્રા ઉપર ધા વાગે જતા હતા. તેના
પ્રાણનાથનો વિયોગ, તેના પ્રાણાધિક પુત્રનું મરણ અને પોતાના
કદા ફુશ્મનના કબજામાં તેનું સપડાવું એ તેના હૃદયને કોરી બેચેન
કરનાર અને નિદ્રાને ભયંકર સ્વપ્નાંથી ઝેરી કરનાર યર્ષ પડ્યાં હતાં.
આ વખત તે એકલી નિરાધાર અનાથ બેઠી બેઠી મનને સમજાવતી
હતી. તેને દીલાસો આપનાર, તેની દયા આર્ણવે મદદ કરનાર, તેના
મનમાં ધુંધવાતો બળાપો સાંભળી ઢુંડી પાડનાર કે તેની આંખનાં
આંસુ લોહી છાંની રહે કહેનાર કોઈજ નહોતું. તેનું જે હતું તે હમે-
શને સાથે ગયું હતું. તેથી તેના મનનું સમાધાન કરવાને તે એકલી
શી રીતે સામર્થ્યવાન થાય? જ્યારે તે પોતાની કલ્પના શક્તિથી પોતાના
પતિનું શૂરાતન જે મિદાનમાં બેઠો તેની તે વખતની સ્થિતિ અને
સિદ્ધરાજનો જય સંભારતી, ત્યારે તેને લાગતું હતું કે તે હવે એકલીજ
રહી ગઈ. તેનો સ્વામી કુળ ધર્મ પ્રમાણે યુદ્ધમાં દેહાર્પણ કરી શાસ્ત્ર
આધારે સ્વર્ગના દરવાજા આગળ અપ્સરાઓને નાપસંદ કરી તેની
વાટ જોતો હશે; કારણ હજારો તલવારોમાં કુદી પડેલ શૂરો આંધી
જાયે? અને તેથી પોતાના પતિવૃત્તપણાના આધારે પોતે ભવજ-
નથી તરવા અને સાત પેઢીને તારવા લાગ આવ્યો જાણી, પોતાના
પ્રાણનાથને અનંતકાળને માટે મજવા જવા તરફ થઈ જતી અને

તેથી તેના શરીરમાં સત ચઢી આવતું; પણ જ્યારે કદાચ તે સારા વખતની વાટ જોઈ ફોગટમાં પ્રાણ ન ખોતાં “જીવતો નર ભદ્રા પામિ” એ ગોખી નાશી ગયો હોય, આ દુનિયાના કોઈ ખૂણામાં સંતાઈ પાછા સુખી થવા પ્રયત્ન કરતો હોય, અથવા ધાયલ થઈ નગર રાજ્ય કુટુંબ અમીરોને લશ્કર છોડી પોતાના કદા શત્રુના કબજામાં બેઆબરૂ બંધવા તરીકે, ધાયલ થઈ પાંજરામાં પુરાએલા સિંહની પેઠે અકળાતો, માથું પટકતો, તેના વિયોગમાં નિસાસા નાંખતો, આંસુનો વરસાદ વરસાવતો હોય તો તેને આ દુનિયામાં એમને એમ મૂકી પતિ મૂવા વિના સતી થવા આજ્ઞા તો તે કેમ અને? કદાચ તે કષ્ટાઘને પ્રાણ ત્યાગ કરે તો આ લોક અને પરલોકમાં હમેશને માટે વિખૂટી પડે, એવી કલ્પના ઉઠતી ત્યારે તે ધીમી પડતી, વધારે તજવીજ અને આતરી કરવા આતુર થતી, અને ધૈર્યતાથી જ અને તે વેઠવાને તૈયાર રહી પોતાના સ્વામીનું કલ્યાણ થવા, તેનાં દુઃખો દૂર કરવા, ઇશ્વર પ્રાર્થનામાં લીન થતી હતી. તેમ છતાં તેના મનની વિકળતા અસહ્ય હતી. તેને એકે વાત કરવી સમજતી નહોતી. તેનું મન કશામાં પરોવાતું નહોતું, અને તેથી તે પાછાં બહાર પડેલા માછલીની માફક તરફડતી હતી. તેના મનમાં એવા ધા લાગેલ હો, તેના શરીરમાં એવા અગ્નિ પ્રકટ્યો હતો કે તેની વેદના તેણીનાથી ખમી શકાતી નહોતી. તે ધણી-એ ધૈર્યતારાખતી, ગુરૂનો ઉપદેશ સંભારતી, આકૃતમાં રડી દુઃખમનને રાજી કરવા, ઇશ્વર મરજી હશે તેમ થશે જ એવા નિશ્ચય કરવા, જુદાં દોડાવતી પણ તેનાથી ધબરાઈ જવાતું, રડી પડાતું, અને ડસકે ડસકાં નિસાસે નિસાસા મુંકી બેબાન ગાંડા જેવું થઈ જવાતું હતું. જ્યારથી તેનો સ્વામી તેના પાસેથી ગયો ત્યારથી તેના શરીર પર વિયોગ રૂપી ભૂત બરાયું હતું, તે ભૂત કાઠનારે ભૂવો, તેની વેદના મટાડનારે વૈદ્ય દુનિયાં ઉપરથી ઉડી ગયો હતો; અને તેણીનું સંસારીક સુખ પોતાની સાથે લેતો ગયો હતો, એટલે બીજું તેને કોણ સુખી કરે? તે શી રીતે ઠંડી યાચ અને શાન્તી પામિ? અને ટુંકામાં તેની અવશ્યા જન્મ જન્મ સ્વામીનો વિયોગ વધતો ગયો, સંકટનો સમય લંબાતો ગયો, તેમ તેમ વધારે દયા લાવવા જેવી થતી ગઈ.

સિદ્ધરાજે તેના પ્રિય પુત્રનો પ્રાણ લીધા સુધીની હકીકતથી આપણે વાકફ છીએ એટલે તે આંહી શી રીતે આવી એ વગર કહે સમજાય એવું છે, તો પણ ટુંકામાં કહેવું ઘટીત લાગે છે, કે જ્યારે શહેરમાં ઠામ ઠામ ચોકી બેઠી, હથીયાર બાંધનાર નાના મોટા સરદાર, નોકર હાથ આપ્યા, તે કેદ થયા અને દંગો ફિસાદ ન ઉઠે એવો મનમાન્યો બંદોબસ્ત થયો કે, રાણકદેવીને લેવા રથ અને કેટલાક સરદારો આપ્યા. રાયજેંગાર અને રાણકદેવી સાથે મરી ગયાં હોય અને તેમનાં મુડદાને અગ્નિસંસ્કાર કરવા કાઢી જતા હોય તે વખત શહેરની વસ્તી અને દરબારીઓની હાલત યાદ, તે કરતાં પણ અધિક બર્બર - હૃદય ભેદક સ્થિતિ આ વખત આપ્યા શહેરની થઈ રહી જ્યારે રાણકદેવી પોતાના પુરાતન મહાલયમાંથી બળાત્કારે ઉઠી પોતાના એકના એક પુત્ર-કુનિયામાં બાંકી રહેલ માયાપુંજ-નો હાથ ગ્રાહી જ્યારે દરબારની ડહેલી ઉપર આવી ત્યારે તેને એજ મહાલયમાં પેસતાં આજથી બાર વર્ષ ઉપર વાગેલી રેશ યાદ આવી. તેને પોતાનો માનીતો મહેલ, પોતાની પ્રિય પ્રજા અને શાણી સાહેલીઓ અને સુંદર શહેર સદાને સાર આવી સ્થિતિમાં મુંકતાં એવું માઠું લાગ્યું, એટલું દુઃખ ઉપજ્યું કે તે પોકે પોક મુંકી નાંના છોકરાની પેઠે રડી પડી. પાંચ પાંચ મિનિટ સુધી પોતાની વહાલી વિધવા વડારણેને તે ચોટી રહી. પોતાનાં જે વસ્ત્રા બુધણ તે વખત હાથ આવ્યાં તે તમામ છૂટે હાથે વહેંચી આપ્યાં. અને પોતાના શરીર ઉપરનાં આભુષણ પણ ઉતારી સાધવી સ્ત્રી જેવી થઈ ગઈ, તે વખત તેના મહાલય માંહેની દરેક નાની મોટી દાસીઓ, વડારણે અને છોકરાં તથા નોકર ચાકર ત્યાં આવી પહોંચ્યાં; તેઓ પોકે પોક મુંકી રડવા, બેબાન અવસ્થામાં આવી છાતી માંહેથી લોહી આપ્યાં જાયએટલા જોરથી ઊઘાડ માથે, ઉઘાડે દીલે કૂટવા પીટવા, વાળો તોડવા, માથામાં ધૂળના ખોળા ધાલવા, બોંયથી પછાડીઓ ખાવા અને બીંતોથી ટકરો લેવા મંડ્યાં. તમામ રાજ્યમહાલય રોકકળથી ગાળા ઉઠ્યું. અને તેની અસર સિદ્ધરાજના સામંતોના દીલપર પણ એટલી થઈ કે તેઓની આંખમાંથી પણ ચોધાર આંસુ ચાલવા લા-

ય્યાં;પરંતુ તે બિચારાઓને છાવણીમાંથી તાકીદ ઉપર તાકીદ આવવા
 લાગી, તેથી આખરે તેઓએ મહા મહેનતે વજૂ જેવી છાતી કરીને
 આ દુઃખી ટોળામાંથી આપણી દેવીને ઊંચકાવી ટપકતે આંસુએ
 જૂદી પાડીને રથમાં નાંખી અને રથ ચલાવવા હુકમ કર્યો. નિમક
 હલાલ દાસીઓ દોડી દોડીને રસ્તામાં રથના ચાલામાં આડી પડવા
 લાગી, અને “ અમને મારીને જાઓ! અમારી માતા પહેલાં અ-
 મને પૂરાં કરો!! ” એવું પોકારી બેભાન થઈ કહેવા લાગી. પાંચ સા-
 તને તો બળધાએ ઠોકરો પણ મારી અને તેમને રથથી જીદાં કરતાં
 સીપાઇઓને ધણોજ શ્રમ અને વખત પહોંચ્યો. આ દુઃખદાયક
 વાત આખા શહેરમાં ફેલાઈ. ધરોધરથી બેરાંનાં ટોળાં પોતાનાં મુ-
 ડદાને પડ્યાં મુંકી પોતાની વહાલી રાણીને બેઠવા તેનું સુખદ મ-
 હેડું છેલ્લીવાર જોવા દોડી આવ્યાં. પણ રથના પડદા બંધ અને
 તેની આસપાસ ખૂલી તલવારે સીપાઇઓનો પહેરો જોઈ પોકે
 પોક મુંકી પોતાની વહાલી રાણીને બોલાવવા, તેના નામથી રડવા
 તથા દુષ્ટ દેસલને ગાજોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યાં. આખા શહે-
 રમાં જે રસ્તેથી રાણીનો રથ ગયો તે રસ્તાની બંને બાજુએ
 એવી સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોની હાર લાગી રહી. દરેકની આંખમાંથી
 લોહીના પ્રવાહ વહ્યા જતા હતા. કૂતરાં અને બીજાં જાનવર પણ
 રોકકળ કરવા લાગ્યાં અને એવી દુઃખદાયક સ્થિતિમાં આખા
 શહેરને મુંકી “ઓજાજ, ઓજાજ” કરતાં સોરઠની અનુપમ રાણી
 જોતાં જોતાં ગીરનારનો કિલ્લો મુંકીને ગઈ તે હમેશને સાર ગઈ!!
 નતો ફરી એવા રાય બેગાર થયો કે નતો રાણકદેવી જેવી સોરઠની
 કોઈ રાણી નિવડી ! એ જોઈ તો ઈશ્વરે એકજ વખતને સાર સોરઠ-
 નું રાજ્ય કરવા, તેનું નામ દેશેદેશ પ્રસિદ્ધ કરવા, ઇતિહાસમાં તેના
 દમદમ અને રાજ્યપાટના વૈભવની નિશાની રાખવા, વિધિએ એ-
 કજ પેદા કર્યું હતું. એ જોડાંની વર્તાણુંક અને રીતભાતનાં વખાણ
 સાંભળવાનો તો આજ વખત હતો. જવાન અને વૃદ્ધ, દેશી અને
 વિદેશી, પુરૂષ અને સ્ત્રી પોતાના રાજ રાણીનાં રૂપ, ગુણ, મીલન-
 સારીપણું, ન્યાય, સાદાઈ અને પ્રજા ઉપરના પ્રેમનાં ઢગલે ઢગલા

વખાણ કરવા, બાટ ચારણ કરતાં પણ તેમની સાચી કીર્તિ વધારે ગાવા લાગ્યાં, અને દરેક માણસ પોતાના ઉપર જણાવેલી કૃપા અને થએલ અહેસાન સંભારી રડવા તથા ત્રાહિ ત્રાહિ કરવા લાગ્યાં. આ વાતની ખબર જ્યારે કારાગૃહમાં પૂરાએલા શૂરા ક્ષત્રીઓને પડી ત્યારે જેમ નવા પૂરાએલ વાઘ પાંજરાથી ટકરો લે છે તેમ તેઓ પછાડા મારવા જંગ્યા નીચા થવા લાગ્યા. હેઠા અને કાંડાં કરડી કરડી અને દાંત પીસી પીસીને પોતાના બાગ્યને નિંદવા, પાછા દસલ વીસલને બાંડવા અને અકળાવા લાગ્યા. પણ તેઓનું શું ચાલે? નતો તેમના પાસે દાતરડાં કે છૂરી સરખું પણ કાંઈ હથિયાર હતું, કે નતો તેમની જ્યાં હતા ત્યાંથી આગળ એક ડગલું પણ વધવાની શક્તિ હતી. તે ખિચારા પરાધીન, પરતંત્ર હતા એટલે પોતાના દેશની દુર્દશા અને પોતાની રાજધાની દુશ્મનોના કબજામાં થતી જોઈ પેટમાં બળ્યા શિવાય બીજું શું કરી શકે? પોતાનાં રાજરાણી સારૂ ધણું દાઝ્યું, પણ તેઓ શું કરે? જો તેઓ છૂટા હોત તો બેથક તેઓમાંની એકજણ જીવત ત્યાં સુધી રાણકદેવીના સામું કોઈને જોવા ન દેત. પણ તેમના ઉપર ધથરનો કોપ હતો. તેઓ આક્રમના ચક્રરથી ઢળી પડ્યા હતા. તેઓ જાંઘમાં ગફલતમાં છેતરાયા એટલે શું કરે? રોઈ પીટી, પેટ બાળી, જંગ્યા નીચા થઈ ધડી પછી ડુંડા થયા, અને રાણકદેવી જોતાં જોતાંમાં ગઈ તે ગઈજ ગઈ.

આ બધું જોઈ રાણકદેવીને કેવું લાગ્યું હશે તેનો વિચાર વાંચનારેજ કરવો. જ્યારે તેણે પોતાના સ્વામીનાં વહાલાં વાહનો દુશ્મનના કબજામાં જ્યાં, જ્યારે તેણે સામટા સમય સુધી જે બાગોમાં જે મહાલયોમાં અને જેજે જગ્યાએ પોતાના પ્રાણનાથ સાથે મોજમજ માણેલ તે રસ્તે જતાં જ્યાં, હઞ્ચને સારૂ તેમને છોડ્યાં, અને તેમાં દુશ્મનોને મહાલતા દીઠા, ત્યારે તેને બારે વર્ષનાં સુખ, મોજમજ અને રમત ગમત તેના મનમાં મૂર્તિમાન થઈ આવ્યાં. તેની યાદ દાસ્તમાં દરેક દિવસની હકીકત તરી આવે, અને તેથી તેની વિકળતામાં જે વૃદ્ધિ થઈ, તેની છાતીના ધબરાટમાં જે ઉન્નરો થયો,

તેથી તેનો પ્રાણ કેમ નિકળી ન ગયો, તેની છાતી કેમ ફાટી નગઈ એ વિશેની તે અન્તયખીમાંજ રહી.

આવી રીતે દુઃખ પામતી ગીરનારના કિલ્લાને આવી સ્થિતિમાં મુંકી રાણકદેવી આંહી આવી હતી. અને જેવી તે પોતાના વહાલા પુત્રનાં આંસુ સોતી, તેને છાનો, રાખતી તથા દૈર્ઘ્ય આપતી, હાથ ઝાલી નીચે ઉતરી કે તેના દુઃખમાં વધારો થયો. એક મજબુત ખવાસણ અચાનક પડ્યા ઉપરથી આવી તેના હાથમાંથી છોકરાને પડાવ્યો અને મા તથા દિકરાને રડતાં તથા રાડો પાડતાં મુંકી બંને ન વિયોગ પડાવ્યો. દિકરે ન જાણ્યું કે મા ક્યાં ગઈ અને માએ ન જાણ્યું કે દિકરાનું શું થયું!! આ નવો ધા પડવાથી તેને લાગ્યું કે જરૂર તેનો દિકરો હમ્મશને સાર તેના પાસેથી ગયો. અરેરે! આખી દુનીઆમાં બાકી રહેલી એકજ વસ્તુ-તેના મનને વિસામો દેનાર સ્વરૂપવાન, ચંચલ, રાય ખેંગારની બાલ્યાવસ્થાની છબી રૂપ, તેનો ખારો પુત્ર પણ તેની પાસેથી આવી ધાતકી રીતે ખેંચી લેવાયો! તેણે માની લીધું કે તેણીના હાથમાંથી તે બાળકને જમ-મૃત્યુ રૂપકાળ-ખેંચી ગયો ને પોતે જનેતા, જોતી, હાથ ચોળતી અને પોતાના બાગ્ય ઉપર વિચાર કરતીજ રહી!! આ નવા ધાથી તેના દુઃખમાં જે કાંઈ બાકી રહ્યું હતું તે પરિપૂર્ણ થયું, અને તેથી તે આપણે ઉપર વાંચ્યું એ જગ્યાએ એવી સ્થિતિમાં ખેડી હતી.

તેનાથી વધારે વાર શત્રુનો તંબુ જોઈ શકાયો નહિ. ધીરજથી આંસુ થોભાવી શકાયું નહિ, તેથી તે રડતી ડસકાં બરેતી પોતાના પ્રિય, તેમનાં સુખદ મુખડાં, મીઠી વાણી અને નિર્ભજ પ્રેમ સંભારતી માથે ઓઠી લાંબી થઈ મુતી. હજી તેની પથારી ઉપર ગણતરીનાંજ આંસુનાં ટીપાં પડ્યાં હતાં, એવામાં તેને માણસનો પગ સંચાર સંભળાયો. તંબુનો પડો ઉઘડ્યો અને તેનું માથે ઓઠેલ લુગડું ધીમથી ખેંચાયું એટલે ઝબકીને ખેડી થઈ ગઈ. પણ તે આંખ ઉઘાડીને શું જૂવે! તેને આવી સ્થિતિમાં નાખનાર, સોરઠની આંતરડી બાળનાર સિદ્ધરાજ પોતેજ તેની સામે નિર્જનપણે હસતે મોંઢે, શણગાર સજી, લઢકાળો બની, મુંછો વાંકી વાળી વરરાજને વેષે આવીને

ઉભા હતો. આ વખત જો તેને પૃથ્વીએ માર્ગ દીધા હોત તો તે તેમાં પેસી જત. તેની પાસે છરી પણ હોત તો તે તેના ઉપર ધસી પડત. પણ બાપડી અબળા દુઃખથી ઘેરાએલી એકલી શું કરે? કો-ધાયમાન ચહેરે કરડી નજરથી યરયરતી તેને જોતાંજ નીચું મોં કરી ગઈ. આ વખત જો કોઈ ચતુર ચિતારો હોય તો તેને ચિત્ર જોતાં હૃદય ભેદે એવો સારો દેખાય ચિતરવાનો હતો. એક કીનખાખના સોનાની ચોખવાળા ડેરામાં ગુજરાતનો મહારાજ પોતાના સરવે શણગાર સજી, વિષથી આંખો અને કામાતુર નત્ર હસતું મોં કરી ઉભેલો તથા તેની સામે ટપકતે આંસુએ ક્રોધાયમાન ચહેરે સાદા પોશાકમાં વગર આબુષણે નિચું મોં કરી સુંદર પદ્મણી બેઠેલી જોઈ, તેના સોરઠી પહેરવેશ, મર્ચાદાથી પગની પોંડલી પણ ઢાંકીને માત્ર એ આંખો તથા થોડુંક કપાળ દેખાય એટલું મોં ઉઘાડું રાખેલ, એથી અસરકારક દેખાવ આ વખત થઈ ગયો હતો. થોડીવાર મુધોબંને ચુપચાપ રહ્યાં. અંતે સિદ્ધરાજ ધીમે સાદે નત્રવાણી અને આતુર તથા ઓશિયાળા ચહેરાથી તેના સામું જોઈ બોલ્યો “અનુપમ અ-પ્સરા ! મારાં ધન્ય બાગ્ય કે આજ તારી સાથે વાત કરવા પ્રસંગ આઓ. જ્યારથી મેં બાટોનાં કહેલાં તારાં વખાણુ તારા વિચાર અને સંદેશ સાંભળ્યા હતા, ત્યારથી તને મળવા વરવા અને મારા હૈયાનો હાર કરવા મારા મનમાં ચટપટી લાગો રહી હતી. પણ ઈ-શ્વરની મરજી મને તલસાવી, સામઠા સમયસુધી લલચાવી, મારી આશા લંબાવી ને તે પૂર્ણ કરવાની હશે, તેથી મને આટલી મહેનત થઈ, આટલા દિવસ ખેંચેની રહી અને આટલું નુકસાન થયું. મારા મોઠા મોઠા અમીરો, સૈંકડો શૂરાઓ કપાયા અને મને લાખો રૂપિયાનો ખર્ચ માત્ર તારા સાર થયો. બાર વર્ષ સુધી મારી આખી ફાળ તથા મેં ધરબાર અને દેશ મુંકી સુખ અને આરામ તજી, તારે સાર ટાઢ તડકા અને વરસાદ વેશ્યાં, અને અંતે મોતની ઘાંટી ઉઠાવી તારે તને મળ્યો. એ બધું તારાસાર કયું. પણ ઈશ્વરનું મોટું સપાડું કે તે કાંઈ બર્થ ગયું નથી. તારૂં રૂપ, તારી લાયકી, તારી મિઠાશ અને સૌંદર્યતાની જે હું અટકળ કરતો હતો તે કરતાં પણ અધિક

છે. એવી રંભાદેવી કે અનુપમ રતિ મેળવવા પાછળ આખું ગૂજ-
રાતનું રાજ્ય જય તોપણ વધારે નથી, એમ મેં જ્યારથી તને ધારતિ
જોઈ ત્યારથી લાગ્યું, ત્યારથી મારો થાક ઉતરી ગયો ને મને અન-
હદ આનંદ થયો. માટે હવે આપણા પ્રયત્નના ફોલકરાર પ્રમાણે
થએલી સગાઈ પ્રમાણે તું મને આનંદથી ગાંધર્વ વિવાહે વરચ. મને
ઉઠીને વળગ અને મારી આશા પૂર્ણ કરવા, મારી મહેનત ખરચ
અને નુકસાનનો સંપૂર્ણ બદલો વાળવા ગૂજરાતની પટરાણી થઈ મ-
હારાણી પદ ધારણ કર. એટલે તારો દેહ તથા મારી દેહ સાકલ્ય
થાય. માંડે કૂળ, માંડે બળ, મારો વૈભવ અને મારી કૃતિ વિશે મારે
મોહે કહેવું અયોગ્ય છે; પરંતુ તે જગત જાણે છે. તું મને વરવાને વચને
બંધાએલી છતાં કેમ બીજે ગઈ એ મેં જાણ્યું છે. એમાં કાંઈ તારો
પોતાનો અપરાધ નહોતો, અને એટલા માટેજ હું આનંદથી તારા
દોષ માફ કરી તને સ્વીકારવાને તૈયાર બેઠો છું. માટે વધારે વિલંબ
રગઝગ અને માથાફેડ કર્યા વિના થોડામાં ધાણું માની કબુલ કર.
હું તને કોઈ રીતે દુભવાનો નથી.” આટલું તે બોલી તેની તરફ વ-
ધારે તાકી જોઈને એક કદમ ટુકડો આપ્યો, કે તુરત રાણકદેવી
સજ થઈ ઉઠી સંકોચાતી અલગ ખૂણામાં જઈ ઉભી, અને તેની
તરફ બકુટી ચઢાવી બોલી ઉઠી, “અસ! મુખ્ય કામાંધ અને દગાખોર
સિદ્ધરાજ! તને મેં જ્યારથી જોયો ત્યારથી મને સમજાયું કે મારાં
મોઢાં સદ્ભાગ્ય કે જે મારા લાયક હતો તેનેજ મેં મારો હાથ આપ્યો.
હજી તું એટલું પણ નથી જાણતો કે હું પતિવ્રતા છું? કદાચ પૃથ્વી
રસાતાળ જય, પશ્ચિમમાં સૂર્ય ઉગે, અને દિવસે તારા દેખાય કે
મેરૂ ડગે, તોપણ હું એક બવમાં બે બવ કરવાની નથી. જોણે મને
આહી, પોતાના પ્રાણથી અધિક રાખી, શાસ્ત્ર પ્રમાણે અગ્નિ પ્ત્રા-
દ્ધણ અને સૂર્યદેવની શાક્ષીએ જેની સાથે મારાં લગ્ન થયાં, તેજ
મારો સ્વામી. આ બવને માટે નહિ પણ અનંતકાળને માટે મેં મારા
મનકર્મ અને વચનથી એ વીરપુરૂષ, યાદવકુળનાપતિ, ક્ષત્રી નામને
યોગ્ય શૂરા કામદેવને મારી દેહ અર્પણ કરી છે. મારો આત્મા તેના
તાબામાં છે; તેની માલિકી મારી પોતાની નથી, ત્યાં તું મારાથી ક-

જુદાત લેવાની આશા શી રીતે રાખે છે ? તને નુકસાન ખર્ચ અને
અમ થયો એ ઘણોજ થોડો છે. કોઈના સુખમાં ભંગ પાડવા, દંપતીને
વિભાગ પાડવા, પારકી પ્રજા તથા સૈન્યને વિના કારણ વિના અ-
પરાધ રંજાડવાનો ધરાદા કર્યો, તેથી તને જે નુકસાન થાય તે ઓછુંજ
ગણાય. પારકાનું જેવું ઇચ્છીએ તેવું આપણું થાય એ તે જોયું, અને
હજી પણ યાદ રાખજે અને વિચારીને ચાલજે નહિ તો જોઈશ.
તાં શૂરાતન મેં બારવર્ષ સુધી જોયું. તારી જુદિ તથા ક્ષત્રીવટ મેં
હમણાંજ મારા અસાન બાળકને મારતાં, વિશ્વાસઘાત કરી રાંડીરાં-
ડની પેઠે કિલ્લામાં છયોક પેસતાં, મારા શૂરા સિંહથી ડરી જવાથી
તેને નિદ્રામાં ડગતાં જોયા તારથી જાણ્યું છે. એટલે નજરે જોએલી
અને અનુભવેલી વાત વિસારી બીજી શું કામ યાદ લાવું ? જગતને
વધારે શું પૂછું ? જે લુચ્ચા વિશ્વાસઘાતિ, લૂણહરામ, કુળઅંગાર દેસલ
જેવા રાક્ષસોને આમય આપે, નિશામાં ચરવા નિકળે તે નિશાચર
જેવાં કુત્ય કરે, કપટથી હજારો મુતેલા શૂરાઓને ડગે અને તેમનો
ઘાત કરે તે કેવું કહેવાય એ સહુ સમજે છે !! પરંતુ કાંઈ નહિ, થ-
નાર થયું. એ બધા અપરાધોને બદલે પણ જો તું વેળાસર મારા
પ્રાણનાથને જીવતા હોય તો તેમ અને સ્વર્ગે ગયા હોય તો તેની
દેહનો મેળાપ કરાવીશ, તો હું ઓળા પાથરી અને આજીજી કરીને
કહું છું કે તને ક્ષમા કરી આશિર્વાદ દઈશ. હવે હવે થઈ કાંક વિ-
ચારીને દયા કર. તું મહારાજાધિરાજ છે તો હું તારા પાસેથી માગી
લઉં છું તે આપ. પ્રેમપીડિત, પુત્રવિયોગી અનાથ અબળા ઉપર દયા
કરવી એ તારા જવાનો ધર્મ છે. એમાં કાંઈ નવાઈ નથી માટે કૃપા
કર એટલે તારી વાત રહી ને માંડે પણ રહ્યું. તારી કહેવાએલી સ્ત્રીનું
હરણ કરનારને તે પકડ્યો હવે તેને ક્ષમા કર એમાં તારી શોભા,
નામના અને કલ્યાણ છે. ક્ષમા કરવી એ મહાત્માઓનો આસ ધર્મ
છે. શત્રુ નમે એટલે છોડવો એ દયાળુ નૃપતિનું ભૂષણ છે. અબળા-
પર દયા કરવી, તેની વહારે ધાવું એ ક્ષત્રીની ફરજ છે, માટે તું જો એવી
રીતનો હોય તો મારી નમ્રવિનંતિ ઉપર ધ્યાન દે" આટલું બોલી તે
દીન બાવથી ટપકતે આંસુએ હાથ જોડી સિદ્ધરાજ તરફ જોઈ ચુપ

રહી. એટલે તેના સામો જમણો હાથ કરી જુગસામિર સિદ્ધરાજ ખોલ્યો.
 “પ્રિયતમ પન્થણિ! હવે તારા પતિનો ફુનિયામાં પત્તો નથી માટે તેને
 વિસાર. તે ગમે તેવો હતો તોપણ હવે કદી મળવાનો નથી માટે ગ-
 એલ વસ્તુનો મિથ્યા શોક તજી દે. અને શાસ્ત્રોક્ત મારો સાથે યથા
 વિધિ પુનર્લગ્ન કરે. દમયંતી જેવી પતિવ્રતા સતીપણુ તેમ કરવાને
 તત્પર થઈ હતી. તો તનેપણુ તેમ કરવામાં કશી દરકત નથી. હાથે
 કરીને નાહક દુઃખી જીંદગી ગાળવા કરતાં સંસારના અનંત સુખોન્મો
 સ્વાદ ચાખ્ય. માંડે અંતઃકરણ ચોરીને બતાવાતું હોયતો બતાવું કે
 મારા મનમાં તારે માટે કેટલો પ્યાર છે. નિશ્ચય માનજે કે માત્ર એ
 તારા પ્યારની ખાતર મેં જે જે તને માઠાં લાગ્યાં તે કામ કર્યાં છે.
 અર્થાત એ કામ કરાવનાર તારું દિવ્ય મુખાવિર્દે તારી કાંતિનાં વ-
 ખાણુજ હતાં. તારી આપેક્ષામાં મેં સાહસ કર્યું તો તેનો અપરાધી
 હું નથી. તારા સ્વામીને મેં રક્ષાબો, તારા પુત્રને માર્ગ પણુ તે
 નિષ્કેવળ તારો પ્યાર મારા ઉપર ચોટે માટે તારી રતિ જેવી કા-
 ધાથી મોહ પામી બેભાન થવાને લીધેજ. એટલે એમાં મારો કિંમિતે
 સ્વતઃ દોષ નથી. કદાચ એ કામ મેં કર્યું એમ માને તોપણુ તે તારા
 કલ્યાણસાર. તને મળ્યો હતો તે કરતાં વધારે ઉત્તમ સ્વામી, તને
 હતું તેથી વિશેષ સુખ, અધિક ધન્ય અને વૈભવ મેળવી આપવા
 માટેજ થયેલ છે. એ બાબતની તારી કહે તેવી ખાતરી આપું. યનાર
 વાત થઈ ચૂકી માટે હવે તેનો મિથ્યા શોક તજી દઈ, ભવિષ્યમાં
 આવતા સુખના સાગરને પ્રેમે સ્વીકાર. દુઃખ પામ્યા વિના સુખ
 નથી મળતું તેમ આ ક્ષણિક સંકટ વિસારી અવિચળ સુખ શા-
 ન્તિમાં લીન થવા તત્પર થા, અને માંડે કહ્યું હશે ખુશીથી માન
 નહિતો વિમાસણ પડશે.”

આ શબ્દો સાંભળી રાણકદેવી રાત્રી ચોળ થઈ ગઈ. તે
 ક્રોધના આવેશમાં ટટાર થઈ, અને જરા મોટા પણુ ખોખરા ઘાંટાથી
 ખોલી, “કામાંધિ પતંગીયા! નિશ્ચય તું દિવામાં પડી બળી મરવાનો છું.
 હવે તારું સુખ પરવારી રહ્યું હોય એમ મને લાગે છે. શું તને તારાં
 કરેલ મહા દુષ્ટ કર્મનો પશ્ચાતાપ નથી થતો!! હરિ! હરિ! દેવી તારી

મતિ કરો ગઈ છે!!! નિર્દોષનો વધ કરનાર, ખુની! પતિવ્રતા પર કુ-
 દ્રષ્ટિ કરનાર પાપી! રાક્ષસની રીતે શૂરા ક્ષત્રીઓના પ્રાણ લેનાર ની-
 અ! તું મારા શૂરા, પ્રજાના પિતા ધર્મ જેવા, શ્રેષ્ઠ અર્જુન જેવા બા-
 શ્વાવળી, યાદવકુળના મહારાજાની બરાબર થવા યોગ્ય નથી. ત્યાં શ્રેષ્ઠ
 થવા ચાહે છે!! હાડે મોટો, પ્રભુની કૃપાથી સત્તાએ મોટો, પણ કૃતિથી
 રાક્ષસ જણાએલ, મારા દેવતાઈ સ્વામીની સાથે તુલના કરે છે?
 ઓ સંસારમાં બુદ્ધ થએલા, માયાના પાશમાં બંધાએલા પ્રાણી! તું
 રાંક તારૂં પોતાનું સુખ પૂર્ણ કરી શકતો નથી, એક નામનું પણ સં-
 તાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી ત્યાં બીજાને શું સુખી કરવાનો હતો? તારા
 હાથમાં છે શું? તું સંસારમાં સાડું ખાવા પીવામાં, ઓઢવા પહેરવામાં,
 સામઠા માણસોમાં વસવાડે ઉપભોગ લેવામાં સુખ માને છે એ બધું
 ક્ષણિક, કતીને બૂલાવનારૂં, નર્કમાં ગરક થવાના સાધનરૂપ તું જ જા-
 ગવ. જમના માયીક પંજાની જાળમાં તું જ તારાં કુકૃત્યોથી ફસાયો
 રહે. મેંતો પ્રભુ કૃપાથી સોરઠ જેવી સ્વર્ગ ભૂમિમાં બાર વર્ષ સુધી એ
 મઝા જોઈ એ બાળકોનું મહાસુખ જોયું છે એટલે હવે તૂમ છું. કદાચ
 આ રહેલો પુત્ર મરશે તો પણ મારે ને તેને શું સંબંધ રહ્યો? તે કાંઈ મારી
 સાથે આવવાનો નથી. તેમ તેના વિધિએ નિર્માણ કરેલા બાગ્ય અને
 આયુષ્યમાં કોઈ મીનમેષ કરનાર નથી. મતલબ કે તું ન ધારીશ કે હું
 દુઃખમાં છું નહિ. મારા ઉપર પ્રભુની પૂર્ણ કૃપા થઈ, મારા સ્વામી
 ની વિધમાં નામના થઈ કે તું ગૂજરાતનો મહારાજા પણ તેને ધર્મ
 ધુક્કમાં જીતી ન શક્યો. તેના ઉપર પ્રજા પૂર્ણ પ્રસંન રહી અને તેનો
 એક પણ અપરાધ કે નીચ કર્મ કંઈ વિના નિઃકલંક ગુરદત્તાત્રયે રા-
 જા તરીકેનો જોળે તેને માથેથી ઉતાર્યો. પોતાનું રાજ્ય તરીકે કર્તવ્ય
 કર્મ સાંગોપાંગ્ય આચરી પ્રભુને પ્રસંન કરવા સાથે રાજ્યપદ માણી જા-
 ણ્યું. પોતાનું અવિચળ નામ ગીરનારની ટોચ ઉપર સોનેરી અક્ષરે
 ચંદ્ર સૂર્યની શાક્ષીથી લખી દીધું. સારાંશ કે અમે આ લોકના સુખથી
 તો પૂર્ણ તૂમ થયાં છીએ અને પરલોકનું અવિચળ સુખ પામવા,
 મારો સ્વામી પૃથ્વી ઉપર છે કે સ્વર્ગમાં વાટ જીવે છે, એ જાણવા-
 નીજ ઉત્કંઠા હતી. એ વિશે ખાતરી કરવાજ મારો આત્મા આજો-

જીયામાં ટકી રહેલો છે, તે તારા કહેવા ઉપરથી સમજાયું કે તે ફુનીઆં પર નથી, તો નિઃસંદેહ સ્વર્ગના દરવાજામાં ભ્રમી હશે. મારી વાટ જોઈ મારા શિવાય અવિચળ સુખ ન આપવા રોકાયો હશે. માટે મારે જલદી જવું જોઈએ. જે અવસર અનેક તીર્થ યાત્રાને સત્કર્મ કર્યા છતાં પણ મળવા મુશ્કેલ, જે અવસરને માટે મોટા સ્નાની ત્રસિ અને ભક્તો પણ આતુર છે, જે અવસર વિધના પાપી જીવને ફર્લભ છે, તે અવસર આવી પહોંચ્યો છે. માત્ર મારા સ્વામીના શબ્દથી મેળાપ થવા ઉપર મુલતવી રહ્યો છે. મારી વૃત્તિએ ઇશ્વર ઇચ્છાથી એ અવસરનો લાભ લેવાને જોઈએ તે કરતાં વિશેષ તૈયાર છે. હવે એક ઘડી એક પ્રહર જેવી જાય છે. ફુનીઆંના કરતાં વધારે સારે ટકાણે, વધારે સુખ પામવા, (અને તે વળી સળોડે) મને ક્ષણે ક્ષણ હેંશ વધતી જાય છે. અને તેથી મારાથી હવે રહી શકાતું નથી, માટે તું હવે મારા વિચિના વિચાર રદ કર, તું મને ન સમજીશ કે હું જીવતી છું. અલખત જ્યાં સુધી મારા સ્વામીના શબ્દનો મેળાપ નથી ત્યાં સુધી મારી ગંદી કાયામાં મારો આત્મા કેદ રહેશે, પણ તું એ કેદી પ્રાણીથી તારી આશા લેશ માત્ર પૂરી પાડી શકવાનો નથી. હું તને મોહિમાં અપશબ્દ કહી ભાંડું છું, એથીજ તું સમજ કે મારે તારી કાંઈ પરવા નથી. આથી તું મને શું વિશેષ કષ્ટ આપવાનો હતો? સર્વનું પરિણામ મૃત્યુ તેને ભેટવાને તો હું ટમટમી રહી છું. પછી મારે ચક્રવર્તીની પણ શી તમા? મારે આ જગતનું જ કામ નથી પછી તેમાંના લાભથી કે ત્રાસથી હું પલજવાની હતી શું? માટે હવે એ નહિ જેવા પ્રાણનો તરસ્યો થઈ કાળી ટીલી ન લે. મૃગજળ જેવી મારી કાયા જોઈ તું ભુલાવો ન આ! ધૂમાડામાં બાચકા ભરવાથી હાથમાં કાંઈ ન આવે એમ સમજી હવે મને વરવાની આશા બાળી મુંક. તારા બળાકારથી કદાચ મારી દેહ તું જળવીશ પણ મારો પ્રાણ તારો રોક્યો રોકાવાનો નથી. એ કાંઈ કાળે અનંત સુખ મુંકી, મન ગમતા પ્રાણનાથનો સદાનો સુખદ સંમેગ થવો છોડી, આંહી કોડ ઉપાય કરે પણ રોકાય એવા સુખ નથી. ઘણા આનંદથી તેણે આવા પ્રસંગ સ્વીકાર્યા. આ પ્રસંગેજ મારા સ્વામીને સ્વર્ગ આપ્યું, આ પ્રસંગેજ થોડા દુઃખ

ધભરાટ અને વિન્નિગથીજ સદાનો અવિચળ સુખમાં સંનિગ સિદ્ધ
 કરી આપ્યો. આ પ્રસંગેજ અમારાં નામ અમર કર્યાં અને અમારી
 સાત પેઢીઓ તારી. તે બધું શું હું હાલ ખોજી? આ પણ જવા દઉં
 તો તે શું કરીને પાછી આવવાની હતી!! માટે બલો થઈ તારૂં પોતાનું
 એવ આહી મારો આશિર્વાદ લેવા, તારા ઉપર આવેલ કલંક ધોવા,
 અને પ્રભુને પ્રસન્ન રાખવા મારી વિનંતિ લક્ષમાં લઈ, કામાતુર વૃત્તિ
 દબાવી જ્ઞાનિદ્ર લગાડી વિચારીને મારા પ્રિય સ્વામીનું પવિત્ર શબ્દ મા-
 રે હવાલે હાલને હાલ કર, નહિ તો હું મારે સૂઝતો ઉપાય લઉં. કાંઈ
 એટલા સાફ પણ હું અચક્રું એ બનવાનું નથી. એતો દર, દરને દર
 નિશ્ચય છે. માટે વિચારીને જવાબ આપજે. હવે મારી મુડદા રૂપ
 દેહને દુઃખ આપવામાં તારી અંપકીર્તિ, પ્રભુનો કોપ અને હાની છે.
 માટે લોકોમાં કહેવાયું છે તેમ ડાહ્યો હોય તો મારા નિશ્ચય સામું જોઈ
 તારી જુદીનો ઉપયોગ કર. તારા જ્ઞાન, અનુભવ સદગુરૂની સંગત રૂપી
 દવાઓનો તારા કામ પીડિત શરીર પર ઉપયોગ કર. પ્રથમ દર અ-
 ન થા. અને પછી તને ઉત્તમ લાગે તે કર.” આટલું બોલી તે ચુપ
 થઈ ગઈ. કારણ તેને સિદ્ધરાજની મુખાકૃતિ ઉપરથી જોડો ઉતરતો
 જતો હોય એમ લાગ્યું. અને તેથી તેણે કલ્પના કરી કે મારા બોલવા
 ઉપરથી તે પોતાની વિચાર શક્તિનો સદઉપયોગ કરેછે. પણ હકી-
 કતમાં તેમ નહોતું. કારણ જોકે તેની રૂબરૂ રાણકદેવી આ બધું બોલી
 તો પણ સિદ્ધરાજે એક શબ્દ પણ સાંભળ્યો નહોતો. તેની તમામ
 લાગણીઓ બીજા કામમાં તલ્લીન થઈ ગઈ હતી. અને તે એકે, જ્યા-
 રથી રાણકદેવીએ તેની સાથે વાતો કરવા માંડી ત્યારથી તેનું મન તે-
 ના શરીર, તેના જીવસા, તેના ચહેરા પર દેખાતી કાન્તિનું અવલોકન
 કરવામાં ગૂંથાયું હતું. તે જોમ જોમ જોડો ઉતરતો જતો તેમ તેમ સા-
 નંદાસ્ત્ય પામતો હતો. તેના મનમાં વારંવાર આવતું કે અહા! આવી
 નાજીક, સ્વચ્છ, સુધડ, શાંણી અને મર્યાદશીલ સ્ત્રી મને વરે તો કેવું
 સાફ? એવી સ્ત્રી બીજી જોમ આજ. સુધી મેં જોઈ નથી, તેમ કરી
 જોવાનો પણ નથી!! જોનાં પૂરાં પુન્ય હોય તેને આવી સ્ત્રી પ્રેમથી
 આહી પ્રાણનાથ કબુલ. તે તેના શબ્દોના અર્થ તરફ લક્ષ ન આપ-

તાં તેના સ્વરની મિઠાશ, તેની મનહર આંખનું ફરકવું, તેનું ખેલતાં થતું વદન ધ્યાનમાં લેતો હતો.

આવી રીતે કામિક પ્રેમની આંખથી તેણે જેમ જેમ જોયું અને વિચાર્યું, તેમ તેમ તેનો મોહ, ચાહના અને ઉત્કંઠા વધતાં જ ગયાં. તે ફરી ફરીને વિચારવા લાગ્યો. 'પ્રભુ એના મનમાં વસે અને એ માંડે કહ્યું કોઈ પણ પ્રકારે માને તો કેવું સાડું! અરેરે! આવું અનુપમ રત્ન મહા અગ્નિ કબજામાં આવેલ, રહેશે કે નહીં? શું એ અપ્સરા કોઈ યુક્તિથી મને નહિ સ્વીકારે!' આવા વિચારથી તે આકુળ બાકુળ થયો, અને તેથી તેને એકજંઘદ્રિનું સ્નાન રહ્યું. તેના વિચાર તથા બુદ્ધિ કેવી રીતે તેનો ગુસ્સો ઉતારવો તથા વશ કરવી એ શોધવામાં એટલાં બધાં ગુંથાયાં હતાં કે તેણે બીજું કશું ધાર્યું વિચાર્યું કે ધ્યાનમાં લીધું જ નહિ. અને થોડીવાર વિચારી ખેલી ઉઠ્યો 'રંભા!! તારો પતિ મરી ગયો હોત તો આ તારા વિચાર કાગળે લાગત, પણ તેનો મારા કબજામાં ધાયેલ થએલો પડ્યો છે. હવે કદીએ પોતાનું સોરઠ પામવાનો કે તારું મોં જોઈ શકવાનો નથી. મેં કાંઈ અન્યાય કર્યો નથી. અલગત એણે માંડે મોટામાં મોટું અપમાન કર્યું, તારા જોયું અમુલ્ય રત્ન હરણ કરી લીધું અને તેને એટલું બધું ભાળવી વશ કરી લીધું છે કે' મને તે કબજામાં લેતાં આટલો બધો અમ પડ્યો. એ બધાનો જવાબદાર તે લૂચ્યો લૂટારો છે. અને આ બધું નુકસાન એની મદોન્મતાઇથી લાગ્યું. મેં તો તેના ઉપર મારા દરવાજાની ઇંટો પાડી છતાં ક્ષમાજ કરી હતી, પણ એણે હાથે કરીને પોતાનું પુન્ય પરવારી ચુક્યો તેથી સુતા સિંહને જગાડ્યો, અને અંતે કરેલ કૃત્યનો બદલો પામ્યો. પછી એમાં શું આશ્ચર્ય? નાયકર્મ કે અન્યાય માટે મારી ચાલ વિશે કશો દોષ નથી. હવે તું માંડે કહ્યું નહિ માને એથી પણ કાંઈ લાભ મેળવી શકવાનો નથી. નતો તને તારો સ્વામી આખી ઉમરમાં મળવાનો કે નતો તું એને સ્વર્ગમાં પણ સતી થઈ મળીશ. તેના સુખનો સૂર્ય અરત પામ્યો, તેનું પુન્ય પરવાર્યું અને તેનું ભાગ્ય ફૂટ્યું, એટલે તે દુર્ભાગી દુઃખીના સંગમાંથી તને પ્રભુએ છોડવી. અરેઆત તારી

કોમળ કાયા દુઃખ પામવાને વિધિએ ઘડી નથી. ઇશ્વરની મરજી હોય છે તેમ દરેક કામ થાય છે, એવીજ રીતે આ પણ થએલ છે માટે તેને તાબે થા. ગદ્ય વાતનો મિથ્યા શોક ન કરતાં બવિધ્યનું ચિંતન કર. હું તને કદી મુંકવાનો નથી. તું રોધ રોધને તળાવબર કે કષ્ટાઈ કષ્ટાઈને સુકાઈજી. તારાં હાડકાં રહેશે તો તેને પણ હું મારી કોટમાં વળગાડીશ એટલી તારા રૂપથી મને મોહની લાગી છે. તું ના પાડે છે એથી મારા મનમાં કારી ધા વાગે છે, માટે મારા ઉપર દયા કર. તારું નામ પ્રસિદ્ધ કરવાનું કહે તેમ હું કરું. સત્કર્મ પુન્યદાન આદી કરી આલોક અને પરલોકમાં સુખી થવાના શાસ્ત્ર આધારે માર્ગોમાં તું ઇચ્છે તેટલા દ્રવ્ય, માણસ અને મારી પોતાની મદદ આપું. પણ તું મારું કહ્યું માન. તે પાટણ કાને સાંભળ્યું છે પણ નજરે નોંધશ, ત્યાંનો વૈભવ, રિદ્ધિ સિદ્ધિ ભોગવીશ, મારી રીતભાત, મારા વિચાર, અને પ્રેમ, તું ન્યાયી અને પ્રેમી દીલથી અનુભવીશ, તારે તને ખાતરી થશે કે હું તને લાયક છર્જા કે નહિ. અયોક્ષામાં સૈંકડો રાજપુત્રો વચ્ચમાં સ્વયંવરમાં હું જીત્યો, એથી શું તું મારા વિશે અટકળ નથી બાંધી શકતી? તને જે વાતનો શોક હોય તે હું પૂરો પાડું. તારી પાસે રાખવું હોય તે તને મેળવી આપું, પણ તું મારી વિનંતિ સ્વિકાર. હું તને વધારે વિચારવાની આજ્ઞાની મુદત આપું છું. પછી મારી ખાતરી થશે કે તું નહીંજ માને તે હું તારા પુત્રના, સ્વામીના અને તમામ વહાલાંઓના ગોતાવી ગોતાવીને તારા દેખતાં કટકે કટકા કરી ફેંકાવી દઈશ. એ બધાંની હત્યા કરાવવા ખૂશી હોય તો બલે! એમાં મારું શું જશે? દુનિયાં સાંઝે કહે કે નકાંઈ પણ મારું કહ્યું ન માન્યાથી કેટલું સહેલું પડે છે એ હું તને સિદ્ધ કરી આપીશ. દુઃખ શું પદાર્થ છે અને મહારાજનો ગુસ્સો શું કરી શકે છે તે તું જાણીશ. વળી હું કદી પછીથી તારી કરગર આજીવન કે કબજાત માનવાનો નથી. માટે પૂર્ણ વિચાર કરીને નિશ્ચય કરજે. ડાહી હોય તો ડહાપણનો ઉપયોગ કરજે, નાહક પ્રાણ સુખ અને સામટાં વહાલાં માણસોનો નાશ કરાવવામાં શું લાભ મળશે

તેની તૂલના કરજે. અને અંતે તું મારી નહિજ થાય તો પછી તારો વિનાશ કરતાં પણ મને શું અડચણ છે? બસ હાલ એટલુંજ.”

આટલું બોલી તેતો ચાલતો થયો, પણ બિચારી રાણકદેવીની હાલતનો તો વિચાર કરવો પણ કઠણ છે. તેના ડોળાએલા અંતઃકરણને નહીં સમજાયું કે સાચું શું માનવું. ફરી ફરીને તેણે સિદ્ધરાજના એક વખત કાંઈ અને બીજી વખત કાંઈ બોલવાની તૂલના કરવા ચાહ્યું, પણ તેના અરિથરે મનને કશું એકસ જણાયું નહિ. તેથી તે ઘભરાટમાંજ રહી, તેની આંખોમાંથી મોતી જેવા આંસુની ધારા પાછી ચાલી, અને તે બે હાથ પટકી, વાંકી ડોક નાંખી, હોઠ કરડતી જાઓ નજરે અડબડવા લાગી, “હરિ! હરિ! આમાં મારે શું સમજવું અને શું કરવું? પ્રાણનાથ! આ પ્રાણનાથ! અરે મારા હૈયાના હાર! માયાના મૂગટ તમે ક્યાંછો અને શું કરોછો, એ હું કેમ જાણી શકું? મને આંહી ખરી હકીગત કોણ આવીને કહે? જો તમે સ્વર્ગમાં હોતો મને વેળાસર આવીને માત્ર ચેતાવી જાઓ, કે તુરત હું તમારી પાસે દોડી આવું. પણ કદાપી પેલા કુષ્ટના કહેવા મુજબ કુનીઆમાં હો તો આપણી કેવી દુર્દશા!!! અહા! શું એનું કહેલું સાચું હશે, ને તે એ મુજબ કરશે? શું હું એ બચંકર દેખાવ જોવા સાર જીવતી રહીશું? મારે એજ જોવા દહાડો આવશે? ત્રાહિ! ત્રાહિ!! બલે પ્રભુ! સહુના કર્મની ગતિ અચ્ચિર હોયછે પણ મારા ભાગ્યની તો વાતજ ત્યારીછે. માફ કરજું મારા સ્વામીએ ન માન્યું અને સહસા ઉઠી મને પૂરું મુખાર્ચન પણ બતાવ્યા વિના, મને છેલ્લી વારની પેઠે ભેટી લેવા પણ ન દેતાં કદી નહિ ને તે દિવસ તરછોડીને ગયા, તે શું હમેશને સાફ તજવાને? સ્વામિનાથ! એમ ન ઘટે! પણ તમે શું કરો!! હાય હાય! તમે ઠગાણા !!! તમે શું જાણો કે એ બે કુષ્ટ બાણેજ નથી પણ પુર્વના શત્રુ છે? આપણે કુધ પાઠને સાપ ઉછેર્યા, હાથનાં કર્મો વિના અપરાધ હોયે વાગ્યાં. ધર્મ કરતાં ધાડ ઉડી. એ ચંડાળોએ આપણા અપાર અહેસાન, લાડ અને પ્રીતિ બૂલી વિશ્વાસ ધાત કર્યો!! ઠાઠા પાણીએ ઘર બાળ્યું, આપણાંજ કહેવાએલાં સંતાનોએ આપણું સત્માનાથ વાળ્યું!! મને ખાતરી હતી કે આ કુષ્ટોનું આવરદા

પ્રહં થતાં સુધી તમે કિલ્લામાં પગ ન ચુંકવા દત, અને મને જેવાં લાડ આજસુધી લડાવ્યાં તેમજ અંતકાલ સુધી રાખત. પણ હ-
થર મરજી એમ નહિ હોય, એટલે ઘર ફૂટે ઘર જાય ત્યાં શું કરવું?
એક મહીના અવલ પણ હુંજ હતી અને આજે પણ હુંજ છું. બલે.
પ્રત્તા! સહુનો ન્યાય તારે ત્યાં છે!!” આવી રીતે રાણકદેવીને કષ્ટાતી
ચુંકી આપણે આપણા તંબુમાં રૂંધાએજા મનને છાવણીના બીજા
બાગમાં ફેરવીએ.

કચેરીના મોટા તંબુના આરણા આગળ સો ડોહસો હથીયાર
બંધ પોદ્ધાઓ સમેત એ સરદાર સ્વારો ઘોડા ઉપરથી ઉતરી અંદર
જઈ બેઠા, કે તુરત સિદ્ધરાજના છડીદાર તેમને ત્યાં રોકી મહા
રાજને તેઓના આવી પહોંચવાની વરદી દેવા ગયો. આ બંને મા
ણસોના ચહેરા મળતા અને તે આ વખત કાંઈક આનંદિ દે-
ખાતા હતા, તોપણ તેમના મનની આજ કાલની સ્થિતિ જાણવા
લાયક હતી. તેઓના મનમાં જ્યારથી મોટામાં મોટી આશા ઉત્પન્ન
થઈ, ત્યારથી ઝાંઝવાનાં પાણીથી તૃષા મટાડવાની પેઠે ધારેલ ધાર-
ણા સફળ કરવાને તેમની વૃત્તિઓ જાગૃત, ચંચળ અને અધી-
રી થઈ ગઈ. ત્યારથી બિવિખના કલ્પેલા સુખ સમૃદ્ધિ અને સાહે-
બીના ચિતાર તેમના મનપર એક પછી એક આવતા ગયા. ત્યા-
રથી તેઓનું કામ એટલું સંભવિત, તેઓની આશા એવા છેડા ઉ-
પર, તેઓની ધારણા એવી યોગ્ય જણાતી હતી કે, તેઓએ ધાર્યું તે
થશેજ એમ માત્ર તેઓજ નહિ પણ જે જાણતા તે સાચે મને મા-
નતા, તેથી તેમના મનમાં અખંડ સુખ શાન્તા અને આનંદ ઉ-
પજે જતાં. પરંતુ જ્યારે તેઓ જરા બહાર ફરવા જતા, તે દેશના
લોકોને મળતા, ત્યારે તેઓની શાન્તતા ડોળાઈ જતી, તેમનું સુખ ના-
શીને આનંદ દીલગીરી રૂપ થઈ જતો. ગણતરીનાજ માણસો તે-
મને ચાહનાર, માત્ર આપનાર અને મોટા ગણનાર હતા. પણ હુ-
જારો માણસો તેમને આંગળી ચીંધી, કેટલાક તેમને માંહે, કેટલાક
પુંડે, અને કેટલાક મનમાં ગાળો દેતા, નિંદતા, ક્રોધાયમાન થતા
અને તેમનો નાશ કરવાને તત્પર થતા. કુળના અંગારનું વિશેષતિ

જ્યારે પોતાના નામ પહેલાં લાગેલું કોઇક માથા ફરેલ દેશભિમાની-
ના મૌથી સાંભળતા, ત્યારે તેમને પોતાનું કૃત્ય સાંભરી આવતું, તે-
મના ચહેરા ઉપર ફરેલ કુકર્મની કાળાશ પથરાઈ જતી, અને એ-
ડીવાર તેમના મનમાં જે પશ્ચાતાપ થતો તેનું વર્ણન કરવું જરૂરનું
નથી. તેઓ પોતાની આશા પાર પડશે એમ જાણતા, તોપણ તે
પાછી તુરત વિનાશ પામશે એમ લાગતું. એક પણ હથીયારબંધ
દેશી માણસને સામા આવતો જોતાંજ પોતાને મારવા આવતો હોય
એમ ધારી ડરતા. ખાતાં પીતાં, સુતાં ફરતાં, ખૂણે ખોચરેથી આવી
કોંક પણ પૂરા કરશે એવો ભય એટલો બધો થઈ ગયો હતો કે, મૃત્યુ
તેઓની પછવાડે ખાઈ જીને પડ્યું હોય એમ તેઓને લાગતું. પોતા-
ની કૃતિથી દરેક વખતે દરેક જગ્યાએ શત્રુઓ હાજરજ હોય, પોતા-
ના કુકૃત્યના બદલા રૂપ કાળ તેમને સપડાવવા બીવરાવતોજ હોય
એમ તેઓને બ્રાન્તિ થતી. તેમની આસપાસ પુરુષજ ગૂંજરાતી મા-
ણસો આટ પ્રહર ચોકી કરવા તેમના રક્ષણાર્થે ફરતાં હતાં. ઘણાં
ખરાં માણસો રૂબરૂ તેમનાથી ડરી પરાણે માન આપતાં, પરંતુ
સરવાળે તેમના મનમાં શાન્તતા કરતાં વિકળતા, સુખ કરતાં દુઃખ,
કુશળતા કરતાં ભય વધારે રહેતાં, અને તેથી તેઓ ધણોખાટ
વખત ફિક્કર દીલગીરીને પ્રસ્થાતાપમાં ગાળતા. તો પણ આ વખત
તેઓ પોતાની આશા પૂર્ણ થવા અવસર આવી ચૂક્યો, પોતાના
ભાગ્યનો મૂર્ચ પાંચ મિનિટમાં ઉદય થશે, આ તંબુમાંથી પૂરી સા-
હેબી ઠાકમાઠ અને દબદબાથી તેઓ નિકળશે, એમ કહી
આનંદમાં એક બીજાથી ધીમે ધીમે વાતો કરતા હતા. તેવામાં છડી-
દારનો આવાજ કાંને પડ્યો, તેઓ ઉભા થયા અને મહારાજ પ-
ધાર્યા. સંકેત પ્રમાણે આવીને બેઠા કે તુરત આ બંને સરદારોને
પોતાના સામા ઉભા કર્યા, અને જોતાં જોતાંમાં બાજુ ઉપરથી
બે માણસો ઉઠી આવી પોતાની પાસેની છરીથી તેમનાં નાક કાપી
તેમને બોડા ફીકા અને વિકાળ ચહેરાના કરી નાંખ્યા, કે તુરત
મહારાજ બાહી ઉઠ્યા, 'જાઓ એ વિશ્વાસઘાતીઓને છાવણી
પાર કરી, કરી રાખેલ પ્રસિદ્ધપત્ર આપ્યા પુરમાં ફેરવો, તથા તે

અનુસારે અમલ કરો, તુરત ચાર માણસો ને એક સરદાર આ બંને નાક કદાએને પકડી શબ્દ પણ બોલવા ન દેતાં એથી ચાલ્યા, અને મુખ્ય અમીર પ્રસિદ્ધપત્ર તથા તેને લગતા બીજા હુકમો અમલમાં આણવાને નિકળી પડ્યો. અહા! આ વખત આ બે જવાન સરદારોની અજબબીનું શું પૂછવું? પણ ખરું પૂછો તો તેમને પંડને અને તેમને જીનારાએને અઠયબી પામવાનું કાંઈ કારણ નહોતું. કેમકે આમ થવાનાં કેટલાંક કારણો હતાં.

આપણે તે જાણવાને ચાહીએ તો કહેવુંજ જોઈએ કે, આ બે માણસ દેસલ તથા વીસલ હતા. આજે સિદ્ધરાજની છાવણીનું મુકામ ઉપડવાનું હતું, ને તેથી તેઓ પોતાને પૂર્વના કરાર પ્રમાણે ગાદી મળશે એવી આશાથી આપણે ઉપર જોયું તેમ આવ્યા હતા. પણ તેમને તો એથી ઉલટું અણધાર્યું થયું. જો કે સિદ્ધરાજની જીત થઈ હતી તોપણ દિનબદિન ચોતરફ લોકો ઉશ્કેરાતા હોય એમ તેને લાગતું હતું. તેમને શાન્ત કરવા, પોતાના ઉપરથી પ્રજાનો ઉઠી ગ-એલો ખાર સંપાદન કરવા અને ચિરકાળ સુધી આ જીતેલો અનુપમ વિશાળ મૂલક સ્વતંત્ર કમળમાં રાખવાની તેને જરૂર જણાઈ. તેણે પોતાના અમીર, કામદાર અને શાણા સલાહકારોની સભા મેળવી પૂછતાં સ્પષ્ટ બહુ મતથી સમજાયું, કે જે લોકોએ પોતાના મ માથી ખૂટામણ કરતાં વાર ન લગાડી તેમના ઉપર આપણે કેમ બરો-સો રાખીએ? આપણાથી એવા અધમ આત્મીએને દગો રચતાં શું વાર થાય? આથી સિદ્ધરાજનો વિચાર પલટાયો. વળી તેણે જોયું કે પ્રજાનો ગુસ્સો આ બંને તરફ અધિક છે અને તે બાજબી છે, માટે એ બંને શાસનો પક્ષ છોડી તેમને યોગ્ય શાસન આપેથી લોક-ની કાંક પ્રીતિ સંપાદન થશે અને એટલા માટે તેણે પ્રસિદ્ધપત્રમાં તથા થાળી પીટાવીને સાફ જણાવ્યું કે, રાયખેંગારે પોતાનો અપ-રાધ કર્યો હતો માટે તેને સજા કરી. પણ તે ગુનાહીતને નથી છોડી દેતો, ને પ્રજાના અપ્રીય માણસોનો સંગ છોડી તેમને યોગ્ય સજા કરવા ખૂશી છે. આવો આશય બતાવવા સાથે પોતે કોઈના હક કે જાન માનને હરકત નહિ કરે, તેમને રાયખેંગાર પાળતો તેમજ

પાળશે, એ બધું ખાતરીથી ખતાવવામાં આ પણુ ગોઠવ્યું. અને આવી રીતે માત્ર પ્રજાપ્રિય થવા અથવા દેશ કબ્જાને રાખવા સાફ જ તેમના ઉપર નિમકહરામીનો આરોપ મુંકી ભ્રષ્ટ કયાં એમ નહિ, પણ સિદ્ધરાજ તથા તેના અમીરોને પણ ન્યાયી વિચારથી તેઓની અધમ ચાલ ઉપર અંતઃકરણથી ધિક્કાર હતો, અને તેથી તે પ્રથમથી નફી ધારેલ તે અમલમાં આવ્યો, કે તુરંત સિદ્ધરાજે વાંસેથી ગીરનારગઢનો બંદોબસ્ત કરીને તે છોડ્યો. અને તે વખત લોકો કહે છે કે આપણી રાણકદેવી નીચેના સોરઠાના જ્યું બોલી.

સોરઠા.

“ જુઓ ગઢ ગીરનાર, વાદળથી વાતો કરે;
જતાં રાયજોગાર, ખરેડી ખાંગો નવ થયો? ”

પછી રસ્તે જતાં થોડા ગાઉ ગયા પછી ગીરનારની બીજી બાજુએ પાધું વાળીને જ્યું ને જાણ્યું કે તે વળાવવાને આવે છે તેથી ફરી બોલી.

“ ગોઠારા ગીરનાર, વળામણ વેરીને કરે;
જતાં રાયજોગાર, ખરેડી ખાંગો નવ થયો? ”

જ્યારે તે ધણે આંધ્ર ગઈ ને ક્ષિતિજમાં ઢંકાઈ જતો ગીરનાર તેને દેખાયો, ત્યારે તેણે જાણ્યું કે તે પડી જાય છે, અને કેટલાક બાળા લોક માને છે કે ઉપરનો સોરઠો કહેતાં જ તે પડવા માંડ્યો તેથી તે બોલી ઉઠી.

“ મ પડ મારા આધાર, ચોસલાં કોણ ચડાવશે;
ગયા ચઢાવણ હાર, જીવતો જાતર આવશે. ”

પ્રકરણ ૧૯મું.

માણસના મનમાં સમજણ આવતાં જ પ્યાર ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ તેની અવસ્થા વધતી જાય છે, તેમ તે પ્યાર પણ જોરે ઉપર આવે જાય છે. પુરુષનું મન દુનિયાની અનેક તરેહની ધામધૂમમાં કુદરતી રીતે દોરાઈ તેમાં લીન રહ્યા કરે છે, તેથી તેને જવાનીમાં પ્યાર માત્ર એક શણગાર રૂપ, નાટકમાં આંતરે આંતરે ગવાતાં ગીતોની પેઠે બીજી બાબતોથી કંટાળે તૃપ્ત થાય, અથવા થાકે ત્યારે સુ-

ખ ભોગવવા વિસામા રૂપ હોય છે. બાણું કરીને તેના મનમાં ખીજી
 પણ બાળતોની અસર તેવીજ ચાલે છે. પણ સ્ત્રીની તો આખી
 જીંદગીની હકીકત પૂજો તો પ્યાર વિશ્વનીજ છે. પોતાનાં તમામ સુખો
 વહોરી પુરૂષનો પ્યાર ખરીદવા તે તત્પર રહે છે, અને એવી રીતે સા-
 મટા સમય સુધી આતુર, વિકળ અને આશામાં રહ્યા બાદ, મહા
 મહેનતે પોતાનો મન પસંદ રવામી મળી જાય છે. તેનો પ્યાર પોતા-
 નું તન મન અને ધન અનંત કાળને સારૂ લાણું ટુંકું વિચાર્યો વિના
 અર્પણું કરી ખરીદે છે, અને તેમાં છેવટ દેવાણું નિકળે છે, તેના ત-
 મામ સુખોના તત્વ રૂપ વસ્તુ તેના ભાગ્યરૂપી વહાણના કૂટવાથી
 ગરક થાયછે, ત્યારે તેની સ્થિતિ ધણીજ દયા ઉપજવનારી થઈ પડે
 છે. જે ખલાસીની સાથે જેની હિંમત મદદ અને બરેંસાથી, જેનાથીજ
 માત્ર મોજ માણવા તે સંસાર સાગરમાં નિકળી પડે છે, તે ખલાસી
 બર દરિયે અધવચ્ચ ગયા પછી, તેને સારી પેઠે મોજ મણાવી સુખ
 આપ્યા પછી, અને તેનું મન વશ કરી લીધા પછી, તેની પાસેથી ઉ-
 ઠીને કુખી જાય છે, તેને બર દરિયામાં એકલી મુકી તેના પડખામાંથી
 ગેય થઈ જાય છે, ત્યારે તેને જે ધબરાટમાં સંસાર સાગરમાં એકલું
 રહેવું બપબીત, આકરૂં તથા દુઃખકારક લાગેછે તે તેજ જાણે છે.
 કારણ સ્ત્રી જાતીને હમેશ પોતાની મનોવૃત્તિઓ તથા વિચારોજ
 સોબતી રૂપ હોય છે. તે વિચારો અને વૃત્તિઓ જ્યારે દિલગીરીના
 દિવાન થઈ પડે, ત્યારે તેણે કોની પાસે દિલાસો લેવા જવું? તેના નહ-
 દ્ય રૂપી કિલ્લાને પુરૂષ તાબામાં કરી જીતી લૂટી અને છેવટ તજી
 દે ત્યારે તે ઉજડ થઈ અંતે નાશ પામે એમાં શું આશ્ચર્ય? જ્યારે
 તેના નહદ્યમાં આવી રીતનો ધા વાગે છે, ત્યારે તે કદો રૂઝાતો નથી.
 તેના શરીરમાં આવો વિયોગ રૂપી અગ્નિ પ્રકટે છે, તે તેને તમામ
 સુકતી બાળીનાંખતાં સુધી શ્મતો નથી. જેમ એક વિશાળ સુંદર
 આકારના માંડવા ઉપર સારાં ફુલો, પાંદડાં અને લીલાશથી શોભતી
 નાજીક વેલ પથરાઈ જોનારનું મન રંજન કરતી બાગની શોભાનું
 નાક થઈ પડી હોય, તેના મૂળમાં કીડો પેદા થવાથી તેને પુષ્કળ પા-
 ણી તથા જોઈતી અરદારત મળ્યા છતાં તેની જડમાં કીડો ખોતલો
 કરે તેથી તેનાં લીલાં પાંદડાં એક પછી એક પડતાં જાયછે, તેની
 કામળ ડાળીયો મુકાઈ ખરતી જાયછે, અને છેવટ તે પોતે મુકાઈ

ગ્રાંખરા જેવી થઈ જઈ નાશ પામેછે, તેમ સ્ત્રી જાતના -હૃદયમાં
 પણ બ્યારે તેના જીવના આધાર પ્રિયતમના વિયોગ રૂપી કીડો ઉ-
 ત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેને ખાવાપીવા, લુગડાં ધરેણાં અને તમામ
 જાતનાં સુખો મળે, છતાં તેને કશું સાર લાગતું નથી. આજ સુધી
 તેને જે સુખનાં સાધન લાગતાં તેજ દુઃખરૂપ થઈ પડે છે. સંલેગીને
 જે ઓજ સુખી કરે તેજ વિલેગીને દુઃખી કરે છે. તેમ તેને કોઈ વા-
 તથી સુખ ચેન કે સંતોષ તો મળતોજ નથી. પણ તેના -હૃદયમાં
 ઉત્પન્ન થએલ વિલેગ રૂપી કીડાના દરદથી તેની ચલકતી
 મનહર પ્રેમરસથી ભરેલી આંખો ગ્રાંખી પડી ઊંડી ઊતરી જાય છે.
 તેના ગુલાબી સુંવાળા માત્ર ફીકા પડી ઘોળા ફક થઈ જાય છે. તેની
 સુંદર કાન્તિ ધીમેધીમે ઓછી થઈ તેની મુખાકૃતિ બદલાતી લૂખી
 થઈ જાય છે. દિન-અદિન તે ગળતી અને અશક્ત થતી જાય છે,
 અને છેવટ તે ગ્રાંખી પડતી પડતી અંતે જડરૂપ બની નાશ પામે
 છે. બ્યારે તેને ખાતરી થાય કે તેની તમામ આશાઓ, સધળાં
 સુખો અને વિશ્રાંતિ પાછાં આવવાનાં નથી, જેને સાર તે પીડાય
 છે તે તેને આ દુનિયામાં આ દેહે ફરી દેખાવાનો નથી, એટલે તેનું
 દુઃખ આ જગતમાં રહેતાં સુધી કદી મટવાનું નથી, ત્યારે તે પો-
 તાની દેહને માટીમાં મેળવી ધારેલ વસ્તુને શોધવા જેના વિયોગમાં
 આવું દુઃખ સોશ્યું તેનો સંલેગ કરવા, બીજી દુનિયામાં છેડી જાય
 તેમાં શું આશ્ચર્ય? તેના આ ક્ષયરોગને મટાડવાને દુનિયામાં એકજ
 વસ્તુ એકજ વાર ધધરે પેદા કરેલ હોય તે તો નાશ થાય, ત્યારે તે
 મોટા વૈદ્ય, રાજા કે યોગિથી પણ શી રીતે સાજી થાય? તે કેવી
 રીતે પૂર્વની સ્થિતિએ આવે? આવી રીતે જેના દીલમાં રોગ થયો
 હોય, જેના ઉપર આવું દુઃખદ વાદલ ચઢી આવે, જેના સુખનું
 વહાણ આવી રીતે ભર દરીયે ભાગે, તેની સ્થિતિ જોઈ જરા પણ
 અનુભવ, સંસારનું જ્ઞાન કે બુદ્ધિ હોય, તો દુઃખમનની આંખમાં પણ
 આંસુ આણનારી વજૂ જેવા -હૃદયપર પણ અસર કરનારી છે. તે-
 ની ખરેખરી કદર તો અનુભવીજ જાણે, બાકીના જોનારાઓની તો
 કલ્પનાજ સમજવી. આવી હાલતમાં આ વખત સોધશું તો આપ-
 ણી રાંક રાણકદેવી તુરત સાંભરી આવશે. તેને સંસારીક સુખોમાં
 લો હતો તે કરતાં પણ વધારો થવાનો હતો, તે એકલા સોરઠની મટી

આખા ગૂજરાતના મહારાજાધિરાજની પટરાણી થવાની હતી. એ મહાન પદ્મી તેને મળે તે સારજ આ બધી ધૂમધામ, મારકટ, અને લઢાઈ થઈ, અને અંતે તે વખત આવી પહોંચ્યો. પણ તેના -હૃદયનો પ્યાર સ્વાર્થી ન હતો. તેણે પોતાના સ્વામીને પ્યાર દેહ અને જીવ ખરા મનથી અર્પણ કરેલ હતા એવું જ કહેતી હતી તે આ વખત કરી બતાવવા તૈયાર થઈ હતી. એજ કારણને લીધે તેના મનમાં ઉપરનો રોગ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેનો પ્યાર નિર્મળ, તેના પ્રીતિ સાચો અને વૃત્તિ શુદ્ધ અને તે પતિવ્રતા સત્યવાદી સ્ત્રી જાતને દીવાવનારી હતી એ સાબીત કરવાને આ રોગ બસ હતો. પણ તેને તો આટલેથી પણ બસ નહોતું. તેનો એક પુત્રતો માર્યો. મૃત્યુ અને બીજી પણ તેની પાસેથી લઈ લેવામાં આવ્યો હતો. એથી તેને જ દીનગીરી થતી હતી તેનું વર્ણન વધારે કરવું અશક્ય છે. સાધારણ માતાને પણ પોતાના પુત્ર ઉપર એટલો પ્યાર હોય છે કે તે તેના સુખમાં પોતાની જીવગી ખોવા તૈયાર થાય છે, તો આવી દુઃખી સ્ત્રીને પોતાના દુનીયામાં બાકી રહેલ એ સુખના રોપનો વિનિર્મળ આવી રીતે થયાથી તેને પોતાની પૂર્વની સ્થિતિ સંબારી કેવું લાગ્યું હશે?

આવા અંતઃકરણના દર્દથી રાણકદેવી ખાર દિવસમાં જીવી જ તરેહની થઈ ગઈ હતી. જો કે તેના સુંદર સ્વરૂપમાંથી ધસાતાં ધસાતાં હજી ચિત્તાકર્ષક કાન્તિ રહી હતી તોપણ તેના રૂપમાં ધણી જ ફેરફાર તેના -હૃદયની બચાએ કરી નાંખ્યો હતો, એ કહેવું ખોટું નહોતું. આ પ્રમાણે ગ્રાંખી થતી અપ્સરા અંતે નાશ પામી જશે એવી સિદ્ધરાજને ફિકર થયા કરતી હતી. તેને સૂઝતા એટલા પ્રયત્ન તે કરતો પણ તે જમ જમ નિષ્ફળ થતા જતા, તેમ તેમ તેના મનમાં આતુરતા અને અધિરતા વધી ગઈ. તે સામ દામ ભેદ અને દંડ કરીને કાયર થયો, એટલે હવે છેલ્લો ઉપાય આજે કરવા રાણકદેવીના તંજુમાં આવી તેને અનેક રીતે વિનવવા લાગ્યો. પણ હમેશની પેઠે બ્યારે આજે પણ પોતાનું કહેવું હવામાં ઉડી જશે એવું માણુ-મ પડ્યું, ત્યારે તેણે અકળાઈને તેના એકના એક માણિરાને બોલાવ્યો. જોવા તે તંજુમાં પેઠો તેવીજ પોતાની માને જોઈને “ઓ માડી” કહેતો તેની તરફ દોડતો જવા માંડ્યો. અને રાણકદેવી પણ તેને

બેટવા, પોતાથી વિખુટા પડેલ પુત્રને વહાલો કરી છાતીએ દાખી બ
 ચી કરવા, તેનાં આંસુ લોવા આતુર થઈ, પણ બંનેના મનની મનમાંજ
 રહી. ને સિદ્ધરાજે પોતાનું અડગ કહાડી રાણકદેવીને છેલ્લું કહ્યું કે
 “કેમ તું માને છે કે આને પૂરો કરું ? ” બિચારી અબળા! આ
 વખત તેણે શું કર્યું!! તેને ખાતરી થઈ કે જો તે, આ કુષ્ટને હા
 નહિ પાડે, તેની મરજી મુજબ કબુલાત નહિ આપે, તો જરૂર આ-
 ગલા પુત્રનો પ્રાણ લીધો તેમ આજે આ કોમળ કુસુમનો પણ નાશ
 કરશે, પણ શું તે એટલા સાર પોતાનું પતિવ્રત ખૂવે? તે એક ભવમાં
 બે ભવ કરી આ વખત સુધી ઉઠાવેલ આપદા ફાગટમાં ગાળે!
 અને પોતાની જાળવી રાખેલ કીર્તિનો છેલ્લે નાશ કરે? શું તે સ્વર્ગ-
 ના દરવાજામાં ગંગેલી શિયળવ્રત તોડી શીરા સાર આવક થવાની પેઠે
 પાછી નર્ક આડમાં હમશને સાર ઝીકાવાને, પોતાનું નામ ધૂળધા-
 ણી કરવાને, પોતાના પતિને આપેલ વચનો રદ કરવાને સ્વાર્થ
 પ્યાર જાહેર કરે? નહીં, કદાચ એક કરતાં અધિક માણેરા મરે તો
 પણ તે સતી કદી સત ચૂકે નહિ!! તેની દ્રઢતા, સત્યતા, પવિત્રતા
 અને પતિવ્રતપણાની પરિક્ષા આ પ્રસંગેજ હતી. તેનાથી આ કુર
 કર્મ જોવાઈ શકાયું નહિ. તે આંખ મીચી થરથરવા લાગી. પણ અંતે
 હિંમત રાખી મનમાંનો વિચાર મજબુત કર્યો કે પ્રાણ જાય ત્યાં સુધી
 એ પાપીને મન કર્મ કે વચનથી સ્વીકારવો નહિ. અને તેથી તેણે
 ભૂકુટી ચઢાવી, ખોખરે ગળે કહ્યું કે, એ નિરઅપરાધી પશુનો વધ હ-
 ત્યારાની પેઠે કરવા કરતાં મારા કટકે કટકા કર. પ્રથમ મારા હાથ
 કાપીજો, આંખો ફાડી જો, કાન કાપ અને મને રીબાવીને પરિક્ષા લે
 કે મારો પ્યાર મારા એકજ સ્વામીનાથ તરફ રહે છે કે જરા પણ
 ડગે છે.” ઘણી વાર રમઝગ થઈ પણ અંતે સિદ્ધરાજે ગુરસાના
 આપેશમાં- રાણકદેવીનાં વચન બાણથી તપી- થરથરતા, રાડો પા-
 ડતા, આંસુનો અખુટ પ્રવાહ ચલાવતા કુમળા બાળકના ગળા પર
 એવા તો જોરથી જખમ માર્યો કે તેનું આ! આ! કરતું માથું દૂર
 જઈ પડ્યું, અને ચક્કર ખાઈ ધડ પણ ધબ દબને ભિંચપર પડવા
 સાથે અડધી મિનિટ સુધી તરફડી હાલતું ચાલતું બંધ પડ્યું. તે-
 ની આંખમાં પાણી બરેલાંજ રહ્યાં. તેનું મોં ફાટેલુંજ રહ્યું અને તેનો

અમર આત્મા આ પાપી ફુનીઆ મૂકી સદાને માટે ચાલ્યો ગયો!!!
 લોહીથી ટપકતું અડગ ઝાલી સિદ્ધરાજ ખોલી ઉઠ્યો, “અલખત મેં
 તારા પતિને માર્યો છે અને હવે તું નહિ માને તો તને પણ બળા-
 તકારે ભ્રષ્ટ કરી પૂરી કરીશ. તું ન સમજીશ કે હું તને હવે છોડી દઉં.
 આખા કુળનો નાશ તે તારી હડથી કરાવ્યો અને હવે જોકે તારા શું
 હાલ થાય છે?” સિદ્ધરાજ વધારે કહેવા જતો હતો, એવામાં તેણે
 રાણકદેવીના ડોળમાં એકદમ ફેરફાર થતો જોયો. જ્યારથી તેનો છેલ્લો
 આધાર પણ ફુનિયામાંથી ગયો, ત્યારથી તેની વૃત્તિ સાફ ફુનિયા ઉપ-
 રથી ઉઠી ગઈ. હવે તેને ફુનિયામાં કાંઈજ ન રહ્યું, અને તે સાથે તેના
 પ્રાણપતિના મરણની ખાતરી પૂર્વક અખર સાંભળી, એટલે તેની
 મુંઝવણ પલકમાં મટી ગઈ. તે રાર્તાગોળ થઈ ગઈ. ટપ ટપાર ઉભી
 થઈ અને લાજ મર્યાદની પણ દરકાર તજી. તે જીવી સિધિલ હતી
 તેવી ચંચળ તેની મુખાકૃતિ રોમ પમાડે એવી, અને જાણે તે દુઃખી
 હતીજ નહિ એવી દેખાવા લાગી. તે આગળ ધસી આવી, અને ખો-
 લી, “કુટ લાવ જલદી મારા પ્રાણપતિનું પવિત્ર શય. બસ હવે બહુ
 થઈ. મારા શરીરમાં રંગે રંગ સત ચઢી ચુક્યું. આકાશમાં દેવતાં ફું-
 ફુભી વાગવા લાગ્યાં તે સાંભળ. વિમાન મને તથા મારા પ્રિયતમને
 લેવાને જો ચાલ્યાં આવે છે તે નિહાળ, અને હવે મને વધારે વાર
 ખોટી ન કર. તું ન સમજીશ કે હવે હું તારા રોગ્યાથી ક્ષણ પણ વ-
 ધારે આ તંબુમાં રહું. મારા પ્રાણનાયતા રાજની આ વઢવાણે સિમા
 આવી તે સાથે મારા દુઃખની પણ સિમા આવી. મારા પ્રાણનાથ
 મને દેવના દેહથી ખોલાવે છે— આવી પ્રાણનાથ! આ આવી!!-
 માટે વાર લગાડી વધારે પાપી ન થા. ચેત અને મારા પતિ સહ
 મને સતી થવા દે. ચાલ ઊઠ જલદી કર.” આ શબ્દો સાંભળી ત-
 થા રાણકદેવીની મુખાકૃતિ, તેના શરીરની ચંચળતા, અને તેના આ-
 અચાનક દિવ્ય ફેરફારથી સિદ્ધરાજને સમજાયું કે તેને હવે ખરેખાર
 સત ચઢ્યું એથી તે મનમાં કંઈક ડૉંચી અને ખોલી ઉઠ્યો. “વાર
 હું પેલા તંબુમાંથી તારા પતિનું મુડું મંગાવી તને. હવાલે કંઈ હું
 પણ જો તું ખરી સતી હોઈશ તો વગર અગ્નિએ બળી મરીશ.”

અદ્યાપી સિદ્ધરાજે એવા ડોળ ધાલ્યો હતો કે, રાય ખેંગાર પો-

તાની સાથે કેદી છે, અને જો કે તેના શબ્દને મીઝાનામાં સંભાળથી રાખેલ હતું અને ઘણા માણસ તે જીવતો નહિ પણ મરેલ છે એમ જાણી ચુક્યા હતા, પણ રાણકદેવીના મનપર ત્રાસ ખેસાડવા, તેનું સત અટકાવવા અને શત્રુનું માથું ફેટેહની નિશાની દાખલ પાટણમાં પેસતાં આગળ ચલાવી બીજાઓના મનપર પોતાનો ત્રાસ ખેસાડવા તેણે આ પ્રયત્ન કરી સાથે રાખ્યું હતું. અને જે તંત્રમાં તે વિધાસુ માણસોના હવાલામાં હતું તેણીગમ જેવો તે રાણકદેવીના તંત્રમાંથી નિકળી આવ્યો કે તુરત સતી તેની સાથે ચાલી. નતો તેને બહાર નિકળતાં મર્યાદાથી આંચકો આવ્યો કે નતો બીજા કાંઈ સંદેહ કે વિચાર આવ્યો. તે તો પોતાના પ્રાણનાથનું ધ્યાન ધરતી આતુરે ઉભી હતી. સિદ્ધરાજે તંત્રમાંથી મુડું બહાર કઢાવ્યું અને લાકડાંની એક મોટી ચિતા ભાગાવાના કિનારાપર ખડકાવવા હુકમ કર્યો. પવનની પેઠે આખી છાવણીમાં વાત પ્રસરી અને હજારો માણસો સોરઠીયાણીનું સત જીવાને એકઠાં થવા લાગ્યાં. સતી પોતાની મેળે ભાગાવામાં ચાલી ગઈ. અને ત્યાં નાહી બીંને શરીરે ચિતા આગળ આવી સૂર્યસામી ઉભી રહી. નતો તેને આ વખત કોઈએ યથાવિધિ નવરાત્રી પીયળ કરી શણગારી કે નતો તેના પતિના શબ્દની યથાશક્તિ બ્યવસ્થા કરી. તેતો ઉલટું ધણી સંભાળ રખાએલ છતાં સામટા દિવસ થવાથી ગંધાઈ ઉઠ્યું હતું. અકસોસ ! જેના કબજામાં તેઓ હતાં તેજ તેનો દુશ્મન કોઈ પણ રીતે તેમને લાચાર કરવા આતુર હતો, તેથી શક્તિ પ્રમાણે તેને સતી થવાની કશી વિધિ કરવા ન દીધી. પરંતુ ઇશ્વર સાચાનો બેલી છે, તે અંતરયામીએ તે શુદ્ધ મનનો સાક્ષી સહાય કરીએ. તેણે રાણકદેવીની પક્ષી પરીક્ષા લીધી, અને તે અંતલગી પોતાનું સત્ય, પતિવ્રતપણું જાળવી શકી, તેથી તેને અનંત સુખ આપવા સહાય કરી. ચિતા ખડકાઈને તૈયાર થઈ, કે રાણકદેવીને સિદ્ધરાજે કહ્યું, “તું સાચો હોય તો વગર અગ્નિએ બળીમર” સતી તુરત પલ્લોડી વાળી ચિતાપર ચઢી બેઠી, પોતાના ત્રિપતમનું શબ ઓળામાં લઈ બીલકુલ ખૂલ્લે મોઢે કાંઈ પણ શરમ કર્યા વિના છૂટે સદિ ઊંચા હાથ કરી પ્રભુને પોતાની લાજ રાખી વહારે ધાવાં પૂરી પાંચ મિનિટ પણ પ્રાર્થના નહોતી કરી, તેવામાં એકદમ તેના જમણા પગના અંગુઠા

માંથી અગ્નિ નિકળ્યો, અને જોતાં જોતાંમાં ચિતાનાં લાકડાને લા-
ગ્યો કે હજારો જોનારાની અભયગીનો પાર રહ્યો નહોતો. “જય જય
સતી જય અંબે! જયમાતા ! જય સોરઠીયાણી! જય દેવી!” આવા
શબ્દો લોકો તાળીઓ પાડી ચારે તરફથી બોલી ઉઠ્યા. આ વખત
સિદ્ધરાજના પશ્ચાત્તાપ, સંતાપ અને ભયનો શું વિચાર કરવો? તુરત
તેના હૃદયનાં કમાડ ઉઘડી ગયાં. તેણે પોતાનાં કામાંધિપણામાં
કરેલાં કુકર્મોની સંકળતા અથથી ઇતિ સુધી ધ્યાનસ્થ થઈ, અને તે
ચરચરવા, ગાલે તમાચા મારવા તથા સતીને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ
કરી ધૂળ ચાટી તેની ક્ષમા માગવા લાગ્યો. અને જ્યારે ઘણી કુ-
ગર કરી ત્યારે સતી માટે સદિ બોલ્યાં “આ જગ્યાએ મારે માટે
એક દેવાલય બંધાવજે. તારી ગાદી ઝાઝા દિવસ ટકશે પણ તે જે
ધાતકીપણાથી જે બાળકોનો વધ વિના અપરાધે ક્યો છે, તેને
માટે હું તને આપ દઉં છું કે તારી પછવાડે ગાદી ઉપર બેસનાર પુત્ર
થવા વિના તું મરણ પામીશ” આટલું કહેતાં તો અગ્નિ ચારે તર-
ફથી પ્રદીપ્ત થયો, અને મોટા આગના બડકામાં સતીમા અદ્રશ્ય
થયાં તે ફરી દેખાયાંજ નહિ!! ગઈ ગઈ!! સતી શિરોમણી! સાચો
પતિવ્રતા! પતિસહ સદાને માટે સ્વર્ગ સુખ પામવા પરલોકમાં અ-
મર થઈ!! તેમ આ લોકમાં પણ પોતાનું નિર્ભજ નામ અને અ-
વિચળ કીર્તિ અમર કરી ગઈ !! ધન્ય છે! એનાં માતપિતાને!
એની સાત પેઢીનો આજ ઉદ્ધાર થયો!! અરેરે! સિદ્ધરાજ જેવા મ-
હારાજને આવી મતિ કેમ સૂઝી? અરેખાત એની કીર્તિને આ ક-
લંક લાગ્યું! એના વિષયાશક્ત પણાએ એનું સત્તનાથ વાળ્યું!! આ
પ્રમાણે લોકો અનેક રીતે બોલતા અને જોએ જોટું જાણતા હતા
તેટલું આ આપણા વૃત્તાંતનું બચાવ બીજા અજ્ઞાણને “રાણકદે-
વી” વિશે કહેતા વિખેરાવા લાગ્યા, અને તે તો આપણે સહુ કરતાં
વધારે જાણીએ છીએ એટલે તેમનાં આવાં વાક્યોથી શું વધારે
જાણવાનું હતું! તેમ જોતા માટે આપણે આ બધું જાણ્યું તેની આ-
વી રીતે અચળ સુકીર્તિમાં સમાપ્ત થઈ એટલે આપણે પણ આ
પ્રસંગે જે વાંચ્યું તેનું મનન કરતાં. ઇતિ કહીએછીએ.—

